

Т. CVIII.

Р. 1912, кн. II.

Рік XXI.

108

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОПІЙ І ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BEDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CVIII.

1912, II B.

XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 24/V с. с. 1912.

БІБЛІОТ.
ІСТ.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,
ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,
виходить у Львові що два місяці під редакцією
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOGIE UND ETHNOGRAPHIE,
REDIGIERT VON
MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. CVIII.

1912, II В.

XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—♦—♦— Закінчено 24/V с. с. 1912. —♦—♦—

Зміст CVIII тому.

---

1. Зміст тому	с.	3—4
2. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до полов. XVII ст., написав Федір Срібний. III. Роля Греків в брацтві	с.	5—38
3. „Жарт непотребний“, історична вірша з р. 1702 на історичнім тлі, подав Іван Франко (докінчення)	с.	39—56
4. З культурного життя України XVII—XVIII в., подав Михайло Возняк (кінець слідує)	с.	57—102
5. З історії устрою Гетьманщини, критичні замітки Михайла Василенка	с.	103—116
6. Про наклад »Русалки Дністрової«, написав Михайло Тершаковець	с.	117—139
7. Miscellanea: а) Памяти Евгена Голубінського, под. М. Грушевський; б) Перве поминальне богослуження за упокой Тараса Шевченка 1862 року у Львові, под. І. Верхратський; в) Причинок до історії українського руху в Росії, под. М. Василев	с.	140—157
8. Наукова Хроніка: Нові праці по історії Галичини 2-ої пол. XVIII в. (1772—1790), под. Ів. Кревецький	с.	158—180
9. Бібліографія (оцінки, рефетати, замітки): історія суспільна і культурна, література, бібліографія, бібліотеки, жите суспільне і культурне (реєстр ширших обговорень див. с. 236)	с.	181—237
10. Оголошення	с.	238—240

Inhalt des CVIII Bandes.

---

1. Inhalt des Bandes	S.	3—4
2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauröpigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Hälfte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. III. Die Rolle der Griechen in der Brüderschaft	S.	5—38

3. „Ein nichtswürdiger Scherz“, historisches Gedicht aus dem J. 1702, auf historischem Hintergrund erläutert von Ivan Franko (Schluss) . . . . . S. 39—56
  4. Aus dem kulturellen Leben der Ukraine im XVII—XVIII Jahrh., von Michael Voznjak (Schluss folgt) . . . . . S. 57—102
  5. Aus der Verfassungsgeschichte der Ukraine in der Hetmanenzeit, kritische Beiträge von Mykola Vasylenko . . . . . S. 103—116
  6. Über die Höhe des Verlags der „Rusalka Dnjistrova“, mitget. von Michael Teršakovec . . . . . S. 117—139
  7. Miscellanea, von M. Hruševskyj, I. Verchratskyj und M. Vasyljev . . . . . S. 140—157
  8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Arbeiten auf dem Gebiete der Geschichte Galiziens in der 2-ten Hälfte des XVIII Jahrh. (1772—1790), mitget. von Iv. Krevečkyj . . . . . S. 158—180
  9. Bibliographie (Rezensionen, Referate, Notizen): soziale und Kulturgeschichte, Literatur, Bibliographie, Bibliothekswesen, soziales und kulturelles Leben (Register grösserer Besprechungen s. S. 236) . . . . S. 181—237
  10. Annoncen . . . . . S. 238—240
-

Студії над організацією львівської Ставропігії

від кінця XVI до полов. XVII ст.¹⁾

Написав *Федір Срібний*.

III. Роля Греків в братстві.

Львів — осередок торгівлі межи сходом і заходом в XVI і XVII ст., вже в наслідок свого географічного положення надавав ся до зносин з Греками. Грецькі імена стрічаємо в трансакарціях тодішнього радецького уряду, згадують про них теж братські акти.

В „цидулі“ братчиків до патріарха Єремії з дня 7 вересня 1592 р. приходять Греки „иже имуть со купецтвы прибіжище во градъ Львовъ“²⁾. Марко Лянтіш Грек, львівський житель, заявляє в 1588 р. перед лавниками, що одержав від Александра Ралі, царгородського Грека, зятя тамошного купця Даміла Грека, 23 бочки вина малмазії на рахунок довгу, зятягненого згаданим Александром, котрому Лянтіш дав надто 500 таларів цілих³⁾. В другім акті, уміщенім під тим самим роком, сей самий Лянтіш протестує „ex parte Michaelis Servo de Candia mercatoris“ против Жида Ізраеля з Золочева, що не заплатив згаданому купцеві суми 1100 зл. поль.⁴⁾. В актах радецького уряду під 1595 р. згадують ся: Петро Кафалюко Грек,

---

Прийнято на засіданню історичної секції дня 13 мая 1912 р.

¹⁾ Див. Записки за 1911 р., кн. VI.

²⁾ Mon. Confr. Staurop. I, ч. 245 В, с. 378.

³⁾ Львівський Магістратський Архив, Acta Consularia, т. 12, р. 1348, с. 1970. ⁴⁾ Ibid. р. 1347—1348, с. 1969.

Николай Анзельмо Грек, Дзяні Кореші Грек, всі три купці, пришельці з острова Хійос і інші¹⁾). В половині липня 1596 р. Греки, Яній Афендик, львівський міщанин, і Емануель Чуко з острова Кандії, везуть з молдавської землі через Галич вино малмавію до Львова²⁾). В складці з 1600 р. беруть участь „Кгрекове, гости“³⁾, очевидно грецькі купці, що в тім часі знайшли ся у Львові. Дня 4 цвітня 1627 р. братчик Міхал Алвізій Грек збирає датки на церков у грецьких купців ріжних⁴⁾ і т. д.

Сі Греки були рівночасно посередниками межи брацтвом і східними патріархами. В 1593 р. прибувають до Львова кретьські Греки і приносять до брацтва лист висланий з Єгипту від александрийського патріарха Мелетія. При тій нагоді пишуться вони, числом шість, до брацтва wraz з своїми родичами. Грамота вичисляє такі імена: *Γεωργίδος Ἐσθοκοστοπουλος, Πατιστας Βεβελις, Ἀντορίας Ἀχελις, Μανολης Τζουκος, Μιχαλις Πεφδμαρις, Νηκολος Τζουκος*⁵⁾. Розуміє ся, се була лише формальність. В житю брацтва не мали вони жадного значіння.

У Львові знаходили теж захист Греки, котрі в часах володіння Туреччини „для замішання в землі своїй“ сюда прибували. Житмонт III в грамоті своїй з дня 23 вересня 1595 р. наказує старостам, підстаростам і другим урядникам замків, щоби они перепускали до волоської землі до своїх домів Волохів і Греків, котрі задля неладу в їх краю схоронили ся були до його держави, а іменню до Львова⁶⁾).

Для нас важніші Греки, котрі осідали у Львові на стало, бо лише вони могли брати активну участь в справах брацтва. Сі грецькі роди, які виступають в брацтві з кінцем XVI і в половині XVII ст., були оселені у Львові, як елемент сьвіжий, о скільки се можемо заключати з браку слідів давнішого їх оселення в сім місті і виразних звісток про деяких з них, що сюда прибули они недавно. Переселявали ся вони до Львова з Греції і її островів, або других земель, що були тоді під зверхністю Туреччини, як сусідної Молдавії і Волощини. Інші знова осідали тут вже з українських міст. Представителем першого рода Греків є звісний львівський богач Константин Корнякт. Він походив з острова Крети (Кандії), звідки переніс ся

¹⁾ Mon. Confr. II, ч. 389, с. 669.

²⁾ Mon. Confr. II, ч. 417.

³⁾ Архивъ Юго-Запад. Россіи, ч. I, т. XI, с. 20.

⁴⁾ Ibid. с. 369. ⁵⁾ Mon. Confr. II, ч. 301. ⁶⁾ Ibid. ч. 389.

в половині XVI ст. за господаря Александра до Мультан (*Valachiam cisalpinam*), а вкінці осів у Львові.

До другого рода Греків належить Яній Афендик і Криштоф Мадзаракий. В 1583 р. Лесько крамар продає дім Янієви Афендику Грекови на Руській улиці за 1200 зл. поль., при чім зазначено, що сей Афендик емігрував з Каменця до Львова¹⁾. В тестаменті Михайла Алвізія з дня 25 мая 1645 р. є названий його зять Мадзаракий Криштофович Грек міщанином і купцем барським²⁾, очевидно з огляду на своє походження з Бару, бо в тім часі він вже стало мешкав у Львові. Така назва вказує, що пам'ять про його переселення до Львова була ще свіжа у сучасників, і що сюди перенісся він недавно. Якраз в сорокових літах XVII ст. появляється він в актах брацтва. Реєстр з 1641 р. згадує, що він мав мешкане в камениці Алвізія³⁾, а формально прийняв брацтво на сесії дня 21 падолиста 1645 р.⁴⁾.

Скількість осілих Греків у Львові з кінц. XVI і на поч. XVII ст. в порівнянні з українським елементом була невелика. Се видно з реєстрів складок на кошта процесу з магістратом з того часу. В складці міщан і передміщан з 1599 р. на 50 кілька імен фігурує заледви 6 грецьких: Константин Корняк, Яній Афендик, Іван Кгерос, Микей Грек, Маркова Лянгішева і „пан Манюель“ (Медзанета). Інші імена українські, як: Йоан Красовський, Димитрий Красовський, Рогатинці, Іван Білдага, Миколай Добрянський, Семеон Луцький, Хома кушнір, Лукаш крамар, Миколай кравець, Алексій Кравець і т. д.⁵⁾.

Велику енергію проявило брацтво в збиранні складок в 1600 р., коли виправляло своїх послів на сейм до Варшави. В складці міщан і передміщан з дня 31 січня 1600 р., яка числить около 70 імен, приходять ті самі Греки, що і під попереднім роком, з виїмком Микей Грека⁶⁾. Правдоподібно криється він під іменем Миколай, Стецькової зять, як то виходить з порівняння сих списків з реєстрами пізнішими⁷⁾. Надто в списі

¹⁾ Acta Consularia, t. 11, p. 1180—1182, s. 1486.

²⁾ Testamenta, t. 8, p. 143—146, s. 41.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Росії ч. I, т. XI, с. 144. ⁴⁾ Ibid, с. 159.

⁵⁾ Ibid. Проток. с. 14—15. ⁶⁾ Ibid. с. 19—20.

⁷⁾ Під 1609 р. згаданий Миколай Грек Гіне, котрий мешкає в ринку, де знаходиться і дім Стецької Мороховського. (Ibid. с. 303). Під 1611 р. фігурує виразно Миколай Кгіна, зять Стецькової. (Ibid. с. 8). Під 1612 р. Миколай Гречин, під 1615 р. Миколай Грек, під 1616 р. Ми-

сім приходять знані нам вже „Кгрекове, гости“, котрі дали до складки.

Інші списи складок і позичених сум з того часу свідчать теж, що осілі Греки у Львові належали тоді до виїмків. Коли братські посели зажадали в Варшави більше грошей, тоді вся „речь посполитая“ ухвалила затагнути позичку, як на „кввалтовную“ потребу у осіб, наведених в реєстрі, котрим пізнійше позичені суми звернено. Реєстр нотує нпр. такі позиції: „Пан Ярош дав золотих польських 170 — віддано. Пан Олекса суконник зол. 100 — віддано. Пан Андрей Білдажка золотих 100 — віддано. П. Павел кушнір золотих дав 8 — віддано і т. д. Всіх імен числить реєстр 11, між ними знаходиться лише одно грецьке — Миколай Гречин з позицією зол. 40. Крім міщан принесли певні суми на сю потребу і репрезентанти парафій передміських. З парафії святого отця Николи позичили до „посполитое складки“ через Семеона коваля і Грицька коваля золотих польських триста. На то віддано „ім Николином“ зол. 200. З парафії св. мученика Федора через Семеона Корунку і Тимжа Заруцького позичили зол. поль. 108, а віддано 100. Подібно нотує реєстр позички з брацтва св. Богоявлення, з парафії св. Благовіщення, з парафії св. мучениці Параскеви, з парафії св. Воскресення, з парафії честного Христа і позицію зол. 9, яку принесли парафіяни з Головська. Імен грецьких тут не видимо. Сума всієї позиченої складки принесла поважну цифру 1091 зол.¹⁾

Особливу вагу має для нас реєстр, котрий вичисляє датки, складані львівськими Русинами на заплачене сеї суми „з дому, з маєтности, обыходу, ремесла ведле прежожения своего и постановления посполитого“²⁾. Боротьба з магістратом в тім часі прибрала такий інтензивний характер, що в складках взяла участь вся львівська Русь. Попередні реєстри вичисляли при списках складок в одній рубриці міщан і передміщан, з котрих, особливо з послідних, не всі давали до складки. Деколи подавали вони лише представителів передміських парафій. Протівно сеї реєстр осібно вичисляє міщан, а осібно переходить передміські парафії і подрібно подає імена жертводавців, звідси і його значіне. Сей реєстр з самого початку XVII ст. свідчить найліпше, як мало було осілих Греків у Львові в тім часі.

колай Гречин. (Ibid. с. 8—12). Се вказує, що маємо тут до діла з одною особою, і що Миколай, Стецькової зять, є ідентичний з сими грецькими іменами. ¹⁾ Ibid. с. 24—25. ²⁾ Ibid. с. 26.

В складці міщан на 26 властителів домів приходять лише три грецькі імена: Константин Корнякт, Яній Афендик і „пані Марковая“ (Лянтішева). Інші імена українські, як: Красовські, Рогатинці, Івашко Зінкович, Хома кушнір, Ігнат, Губиної зять, Стефан Хомич, Хома маляр і т. д. В „домахъ наемныхъ“ на 40 імен є лише оден Грек: Іван Кгерос. Інші імена самі українські, як: Лукаш кравець, Алексій кравець, Лесько кушнір, Хома перекупень, Марушка шинкарка і т. д.

В поодиноких парафіях передміських реєстр вичисляє по кількадесять, а навіть подекуди около 100 членів, а між ними знаходимо заледви одно, двоє грецьких імен, а в деяких рубриках нема їх зовсім. В парафії св. Богоявлення на галицькім передмістю на 43 властителів домів нема ані одного грецького імени, а в домах наемних на 23 імен приходять лише два грецькі: Антоній Грек і Формос Грек. Інші імена українські, як: Роман пекар, Іван Долина, Лукаш крамар, Васько Галицький, Харко, Іван перекупень і т. д. Реєстр парафії св. Николая на краківськім передмістю числить 27 властителів домів, а між ними фігурують Андрей Гречин і Яній Гречин. В рубриці „Посполство тоєжъ парафії“ на 71 імен нема ані одного грецького. В парафії св. Федора на тім передмістю заплатили складку від своїх домів 24 особи, коморників є 16. В цій парафії нема ані одного Грека. В парафії св. Параскеви, теж на краківськім передмістю, на 97 імен згадує ся лише Грековая Настка. В парафії св. Благовіщення на галицькім передмістю від своїх домів заплатило даток 25 осіб. В „наемныхъ домахъ“ вичисляє реєстр 17 осіб і 5 фільварків. Так в першій, як в другій рубриці нема ані одного грецького імени. Так само нема Греків в парафії св. Воскресення на всіх 26 списаних імен¹⁾.

В збираню датків львівські Русини, як згадано, проявили тоді велику енергію і певно і Греків була би ся складка не минула, як би вони в тих парафіях знаходили ся. Імена, котрих походження сумнівне, належать до виїзків, решта українські, як: Сава кушнір, Тимко кушнір, Мисько пекар, Васько кравець, Андрей швець, Федько маляр, Петр коморник, Антоцько, Тимків син, Марко малий, Глібчиха вдова, Марта рибничка, Ілько тесля, Данило сирота і т. д.

Велику вартість має для нас спис руських домів в самім

---

¹⁾ Ibid. с. 26 – 34.

місті з нагоди складки в 1609 р., бо він дає нам можливість пізнати властителів міщан, з котрих головню рекрутувало ся брацтво. Греки, що належали до брацтва, осідали теж радо між Русинами. Сине сей числить домів 18; між жителями в них приходить Миколай Грек Іїне, що мешкав в ринку, а в „улицяхъ рускихъ“ Яній Грек, дїм Яній Афендика Грека і дїм Марка Лянїша, котрий в тім часі держала його жінка, вдова. В нїм жили його син Гавриїл, міщанин, і „панъ Манолїй“ (Медзапета), зять його. Поза тим реєстр подає самі українські імена властителів домів. В ринку „над богатими крамами“ належить до Русинів домів дїдичних три: Стецька Мороховського, Прокопа Малечковича і Миколая Савича. В „улицяхъ рускихъ“ занотовані: дїм Лукаша Губи, дїм Василя Галицького, дїм Рогатинців, дїм Сенька Луцького, дїм Івана Білдаги і т. д.¹⁾

Так само малу скількість Греків стрічаємо в реєстрах складок в 1611—1616 рр., в яких приходять: Іабриель Лянїш, Яній Афендик, Миколай Іїне, Миколай Гречин (Іїне?), Яній Грек, Мигаль, зять його і Михалес Гречин²⁾. Під поодинокими іменами фігурує тут пересічно 3—6 Греків на загальне число від 20 кілька до 30 кілька жертводавців. Під 1611 р. нпр. на тридцять кілька жертводавців записано лише трьох перших Греків, інші імена українські, знані нам вже переважно з попередних реєстрів, як: Іван Красовський, Миколай Добрянський, Іванова Баби́чка, Прокоп крамар, Хома кушнір старий і т. д. Є ще імена ближше неозначені, як: Стасева, Лукиянова, „пан Роман“, Стецькова, але і під тими іменами містять ся без сумніву особи українського походження. Греки мають імена інші, часто з додатком Грек, Гречин, особливо в тих випадках, коли грецькі імена звучать подібно як українські для відрізнєня їх від послїдних.

Як невелика була скількість осілих Греків у Львові, так і незначний був їх процент в самім брацтві в кінц. XVI і на поч. XVII ст. Свідчать про се братські каталоги. В першій редакції каталогу в 1586 р. на 12 списаних імен нема ані одного Грека. В другій редакції сього каталогу, яка повстала не скорше як в 1589 р., приходить вже двох Греків: Константин Корняк і Манолїс Арфанес Маринетос³⁾. Я думаю, що се не випадком. Сі Греки приступили до брацтва донева пізнійше,

¹⁾ Ibid. с. 303—304. ²⁾ Ibid. с. 7—12.

³⁾ Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прид. ч. I.

видячи живішу діяльність в брацтві. Тим способом дістали ся вони до сих „фундаторів брацтва“, до котрих належати в півнійших часах було почесною. Та хоч возьмемо в рахубу сих двох Греків, то таки на кільканайцять списаних імен належать вони до виїмків. Інші імена в сїм реєстрі українські, як: Алексей Малечкий, оба Красовські, Рогатинці, Йоан Йоанович Богатирець, Лука Григорієвич Губа і т. д. Сей катальоґ, а особливо перша його редакція, свідчить, що перед патр. Йоакимом з'явили ся братчики Русини, і що они дали ініціативу до живішої діяльності брацтва, яка від того часу датує ся.

Братський катальоґ для літ 1586—1590 на 27 членів, крім двох попередних Греків, подає ще трех нових: Янїя Афендиковича, Манолїса Медзапету і Йосифа Йоановича Ероса¹⁾. На вісім нових членів, які приступили до брацтва і списані є в особній рубриці під 1590 р., нема ані одного Грека²⁾. В реєстрі нових членів з 1591 р. на 9 списаних імен нема сумніву що до українського походження п'ятох братчиків. До Греків належать тут: Михайлий Серво, Антоній Катакальо³⁾ і правдоподібно Адриян Дамокльо. Сумнівного походження є імя Єсиф Онофрієвич Спотурто (з Потуртор?) Пова тим не знаходимо жадних слідів активної участі сих братчиків в житю брацтва. Були се, здає ся, Греки, що для своїх інтересів перебували через якийсь час у Львові і вписали ся до брацтва, як знаний нам вже Михайлий Серво, купець з острова Кандії. Катальоґ з 1597 р. містить 14 нових імен самих українських⁴⁾.

В катальоґі з 1601 р., який містить максимум всіх списаних в реєстрах братчиків, на пятьдесят кілька імен маємо заледви 7—8 знаних нам уже з попередних списів Греків. Але і сю скількість Греків треба обмежити. Імена, як: Михайлий Серво, Антоній Катакальо, Адриян Дамокльо (Дамило), Єсиф Онофрієвич Спотурто дістали ся до катальоґу в 1601 р. по всякій правдоподібности зі спису 1591 р., о скільки можна судити з браку всяких слідів діяльності сих братчиків в інших братських актах. По відкиненню сих імен дістанемо в катальоґі з 1601 р. заледви п'ятох Греків. Інші імена українські, як: Федор Йоанович Драбик, Николай Лукашевич, Максим кравець, Михайло Семенович Добрянський, Алексей Григорієвич

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Россія ч. I, т. XII. Проток. с. 4. Порів. „Записки“ за 1911 р. кн. VI В. с. 33.

²⁾ Ibid. с. 4—5. ³⁾ Порів. Mon. Confr. I, с. 159.

⁴⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I. т. XII. Прот. с. 5.

з Великих Лук, Александер Стефанович сафіяник, Филип Федорович маляр, Прокоп Григорієв мечник, Стефан Йоанов коваль і т. д.¹⁾.

До виїмків належать теж Греки з поч. XVII ст. в реєстрах вибираня шестигрошевих вкладок „пѣнязей рочных“ з нагоди переведених елекцій. Реєстр з 1604 р. на 34 імен подає одного Грека, Йоана Йоановича Кгероса. Крім того між старшими того року фігурує знаний нам рівнож Яній Афендикович²⁾. Реєстр з 1608 р. на 24 імен нотує лише Янія Афендика, а на 9 вдовиць по братчиках одну по Греку Маркову Лянтішову³⁾. Реєстри з 1611 і 1612 рр. на округло 30 членів записують теж лише Афендика, котрий, як одинокий з Греків, приходить в реєстрах з 1613 і 1614 рр. на 21 списаних членів⁴⁾. Між функціонерами брацтва, вибраними на елекції в 1616 р., в Греків фігурує лише Іабріель Лянтіш⁵⁾.

З кінцем першої чвертини XVII ст. процент Греків в брацтві збільшує ся, але все таки скількість ся в порівнянню до загального числа братчиків мала. В першій складці львівських міщан з 1621 р. на 20 імен приходить з Греків: Яній Савелович, Михал Алвізій, Гаврилий Маркович (Лянтіш), *Γεωργιος* Грек, Яній Афендик і Константин Медзапета. Сумнівного походження ближше незвісний Яній Пестрица. Крім того між шістьма іменами жінок фігурує Янія Теофілева. В другій складці того року на 20 імен, в тім одної жінчини, є 6 тих самих Греків⁶⁾. В складці з 1625 р. на 33 імен приходить Греків 7, крім згаданих Кира Грек⁷⁾. Константин Манойлович в сїм списі ідентичний з Константином Медзапетою. Патронімік походить від імени його батька Манолія. Інші імена в сїм реєстрі українські, як: Роман і Андрей Стрілецькі, Лесько кушнір, Миколай Добрянський, Григорій Романович, Лукиян Василевич і т. д.

Крім сих Греків знаходимо в другій чвертині XVII ст. принагідні звістки і про інших, з котрих деякі стояли в зносинах з брацтвом. Звичайно нотують їх братські реєстри з нагоди похоронів або даровизн для братської церкви. Під днем 10 липня 1621 р. згадує ся Елевтер Кафинчалин Грек, котрого отець Киріак умер тут в братській монастири св. Онуфрія і був

¹⁾ Ibid. с. 3—4. ²⁾ Ibid. т. XI, с. 67—68. ³⁾ Ibid. с. 73.

⁴⁾ Ibid. с. 76—80. ⁵⁾ Ibid. с. 80—82. ⁶⁾ Ibid. с. 54—56.

⁷⁾ Ibid. с. 57.

в ній похований. Під днем 6 січня 1622 р. фігурує Мано Грек, „обывател Мултанский“, котрий умер і був похований в „гробницах новых“¹⁾ (новій успенської церкви при Руській улиці). З нагоди дарованя коверців до братської церкви нареченими або при шлюбі, занотовані під днем 3 липня 1625 р. Манолій Грек, під 1634 р. Теодор Грек, наречений зять Григорія Романовича²⁾, а в иншій реєстрі під 1631 р. Димитрій Грек³⁾. Реєстр з дня 12 січня 1632 р. згадує про смерть Федора Грека, котрого поховано в склепах церковних⁴⁾.

Для означеня кількості Греків в самім брацтві в другій четвертині XVII в. служить нам передовсім катальої з 1633 р., котрий на 36 імен нотує 9 грецьких⁵⁾. Се максимум кількості Греків, яке стрічаємо в брацтві до пол. XVII ст. З нових Греків в порівнянню з реєстром складки в 1625 р. прибули тут Федор Йоанович Грек і Миколай Алвізій, син Мигалья. До числа сих Греків належить теж Ієоркій Федорович, названий в сесійних протоколах того часу Теодозович. Не знати лише, чи не ідентичний він з Ієоркієм Греком, знаним нам зі списів складок 1621 і 1625 рр. і контрибуції в 1649 р.⁶⁾

Катальої з 1647 р. числить братчиків 20, між ними Греків 5, з них приходить оден новий Мадзаракий Криштофович⁷⁾. Крім сего в пол. XVII ст. звисний нам з своєї діяльності в брацтві багатий купець Теодор Яневич, який в сім реєстрі не знаходить ся. В контрибуції брацтва з 1649 р. на 19 імен маємо Греків 4 і вдову по братчику Іа브리ельову Лянтішову. Надто при кінци реєстру згадана ще одна вдова Боярська і Киріякий Гречин. В реєстрі з 1656 р. на 21 братчиків фігурує Греків 6, а іменно: Мадзаракий Криштофович, Теодор Яневич, Стефан Несторович, Ієоркій Папара, Андрей Алвізій і Петр Афендик. Трех останніх приняло брацтво з початком того року⁸⁾.

З сих цифр видно наглядно, що число Греків в брацтві навіть в другій четвертині XVII ст. було невелике в порівнянню з загалом братчиків. Братські акти, особливо з кін. XVI

¹⁾ Ibid. с. 360. ²⁾ Ibid. т. XII. Прот. с. 21.

³⁾ Ibid. т. XI, с. 376. ⁴⁾ Ibid. с. 375.

⁵⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 95.

⁶⁾ Ibid. с. 178. ⁷⁾ Ibid. с. 165.

⁸⁾ Ibid. с. 179–180.

і поч. XVII ст. відчувують різницю між елементом українським і грецьким і нероз'язно її зазначають, як нпр. Маносель Фарнис Грек, Микей Грек, Мигаль Гречин, Михалес Гречин і т. д. В каталогах з другої четвертини XVII ст. рідко стрічаємо сей додаток Грек або Гречин. Каталог з 1633 р. містить лише одно таке ім'я Федор Йоанович Грек. Та і без того додатку грецькі імена можна пізнати, а випадок, де під іменами повірно українськими криють ся Греки, належать до виїмків, які в загальну рахубу вводити не можуть. Такий виїмок в половині XVII ст. становить Стефан Несторович. З самого імени можна би думати, що воно українського походження, в дійсності маємо тут до діла з Греком. Вже протокол впису сего братчика свідчить, що зайшов він до Львова з чужих земель. Тут він титулує ся Красовським¹⁾, можливо, що ввійшов в родинні коннексії з сим родом. В рахунках брацтва з початку другої половини XVII ст. знаходимо його підписи грецькі: *Στεφανος Νεστοροβλζης*²⁾, а се свідчить, що був він Греком.

В братських каталогах з другої четвертини XVII в. стрічаємо пересічно 5—9 Греків, інші імена без сумніву українські, як то видно з наведеного нами каталогу з 1633 р.³⁾. В списі з 1656 р. фігурують: Павел Лавришевич, Йоан Григорович, Василій Григорович, Василій Корендович, Стефан Лавришевич, Стефан Зьвіркович і т. д.

Для в'яснення значіння Греків в брацтві возьмо під розвагу не лише їх скількість, але теж і їх діяльність в сій інституції. Як скількість Греків в брацтві була мала, так і робота їх в порівнянню до загалу братчиків, особливо з кін. XVI і на поч. XVII ст., була незначна. Діяльність брацтва в тім часі проявляє ся в організації культурних інституцій, в боротьбі брацтва з єпископом Гedeоном Балабаном і магістратом. Перворядну роль в сій діяльності відіграв український елемент, який дав ініціативу до заложення культурних інституцій.

З них найскорше брацтво набуло друкарню. Грамота єпископа Гedeона Балабана з дня 8 надоліста 1585 р. говорить вправді загално, що купив він друкарню Івана Федорова „весподокъ с наны мещаны двовскими“⁴⁾, одначе під сим колективним іменем міститься ся український елемент. В грамоті сього

¹⁾ Крыловскій, Львов. Ставр. Брат. Прил. ч. I, с. 9.

²⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 433—434.

³⁾ Дав. „Записки“ за 1911 р. кп. VI, с. 36—37.

⁴⁾ Моп. Conf. I, ч. 79, с. 112.

єпископа з дня 1 серпня 1588 р. згадані „мещаны лвовские рускые“¹⁾. В інших документах брацтва з кін. XVI і поч. XVII ст. приходять такі терміни: мїщани львівські „народа руського релїїї грецької“²⁾, „народ наш руський“³⁾ і т. д.

Заложене другої культурної інституції - школи, приписує Грекам автор „Перестороги“, полемічного трактата з самого поч. XVII ст. Стаючи в обороні східних патріархів, пише він: „Школу Грецкую хто заложилъ, естли не Грекове и патріархъ самъ? и Грамматику Грецкую и азъ Словенскимъ писмомъ не Арсеній ли митрополитъ Еласонскій и Димонитскій, во Львовъ, отъ патріарха прїѣхавши, училъ двѣ лѣтъ?“⁴⁾ Та тут автор збільшує заслуги Греків і патріархів для оборони їх перед закидами єпископів-унїятів. Арсеній прибув у Львів не „отъ патріарха“, приїзд його був випадковий, в повороті з Московщини⁵⁾. Виразно зазначає ініціативу українського елементу при заложеню братської школи „Порядок“ сеї школи з 1586 р., згадуючи на вступі, що школа ся повстала великим старанем і накладом „мещан лвовских руского народу“⁶⁾. Якийсь Грек, як думають, архієпископ Арсеній⁷⁾, на початку своєї шкільної програми заявляє, що братчики доложили багато труду для заведення грецького письма в сій школі, „*εἰ καὶ ῥῶτιν καὶ ὑράμιαι σλοβαϊκοῖς ἐκ φύσεως ὄντες*“⁸⁾. З кінцем XVI ст. перед львівським іродським урядом школу сю репрезентують братчики Русини. В протестації з дня 7 грудня 1592 р. в обороні її виступають Дмитрій Красовський, Юрко Рогатинець і дидакал сеї школи Стефан⁹⁾ (Зизаній).

В актах елекційних з поч. XVII ст., як шкільні провізори, згадують ся теж братчики Русини. В 1604 р. до доглядання школи були призначені Миколай Лукашевич і Стефан Хомич¹⁰⁾; в 1611 р. Василь Галицький і Павел кушнір¹¹⁾; в 1612 р. призначено до шкільного дозору „пана Леска и пана Павла“¹²⁾, то значить Леська кушніра і Павла кушніра, згада-

1) Ibid. ч. 105, с. 166. 2) Ibid. ч. 300, с. 494.

3) Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прилож. ч. XVII, с. 36.

4) Акты Западной Россіи, т. IV, ч. 149, с. 222.

5) Харламповичъ, Западно-русскія православныя школы, с. 374 — 375. 6) Diplomata Statutaria, ч. VI.

7) Харлампович, op cit. с. 292, примітка 2.

8) Dipl. Stat. ч. V.

9) Mon. Confr. I, ч. 260. Порів. ще ч. 261 і 263.

10) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 67.

11) Ibid. с. 74. 12) Ibid. с. 79.

них на тій елекції, як функціонарів брацтва; в 1616 р. поручили братчики заряд школи своєму писареві Василю Буневському¹⁾. Як видно, грецьких імен тут зовсім не стрічаємо.

Малий процент осілих Греків серед тодішньої української суспільности у Львові показує катальог учеників братської школи в кін. XVI ст.²⁾. Коли сей катальог повний, то на 54 учеників сеї школи маємо заведи одно імя грецьке. Між позиціями в сім катальозі занотовано: „Марко Гречин (Ляніш) дав сина свого Гавриська“. Інші імена українські, як: Іван Богатирець крамар дав до сеї школи сина свого Михайла, Карпа дав сина свого Стецька, Іван Білдагович дав сина свого Іванця до „школы руское на науку“, Іван Красовський дав хлопців двох своїх, Романа і Андрія і т. д. Ресстр з 1604 р., згадуючи про платню, яку в відріжненю до нечленів давали братчики за науку своїх дітей і адептів в братській школі, між дев'ятьма членами наводить лише двох Греків: Янїя Афендиковича і Івана Кгероса. Інші імена українські, як: Миколай Добрянський, Андрей Білдагович, Василь Семенович, Лука Василевич³⁾ і т. д.

Деякі Греки були учителями в братській школі. Сюда належить передовсім згаданий Арсеній, котрий учив тут майже цілі два роки від 1586—1588 рр. і разом з учениками уложив звісну грецько-славянську граматику „Адельфотес“, видану в 1591 р. Про грецьких учителів в братській школі маємо і пізніші звістки. З порядку, який братчики зробили між учителями своєї школи в 1637 р., довідуємо ся, що оден з них був Атаназій дяк, а другий Миколай Грек⁴⁾. Грецька мова була в братській школі обов'язковим предметом, тому і учителі були до неї пошукувані. При замкненю „схадки“ дня 31 серпня 1635 р. обізвав ся братчик Георгій Теодозович, що, якби Бог післав їм дидаסקала, котрий би був „бѣглымъ въ грецкомъ языку до цвиченя дѣтей“, то він від себе буде йому давати до кінця житя „юргилту“ по золотих пятьдесятъ⁵⁾. Однеще учителі сї се персонал, удержуваний брацтвом; фірму школі, як ми виділи, надають братчики Русини, поминувши вже, що і між учителями був сей елемент.

Немов би більшу участь взяли Греки в будові нової братської церкви. Контракти брацтва з будівничими сєї церкви в кінця XVI ст. роблять ся в імени „такъ Грековъ яко и Ру-

¹⁾ Ibid. с. 81. ²⁾ Ibid. т. X, ч. 33, с. 57—60.

³⁾ Ibid. т. XI, с. 69. ⁴⁾ Ibid. с. 130—131.

⁵⁾ Ibid с. 115.

си¹⁾, що вказувало би на значну кількість Греків в брацтві, коли автор ставить їх, як рівнорядний чинник з Русинами. Так само і в иншій кореспонденції брацтва з того часу виступають Русини і Греки. В грамоті брацтва до московського царя Теодора Йоановича з дня 15 червня 1592 р., як жителі Львова згадують ся духовні, священники, дидакаси, „родъ Російскій и Греческій“²⁾. Коли одначе переглянемо акти, що відносять ся до будови братської церкви, то і тут побачимо грецькі імена дуже рідко. В посольствах брацтва до молдавських господарів з кін. XVI і поч. XVII ст. приходять між иншими Мануель Арфанес і Яній Афендик. Імена инших послів, які в сій справі прислужили ся брацтву, українські, як: Лука Губа, Миколай Добрянський, Миколай Лукашевич, Іван Пятницький, Красовський і другі.

Єремія Могила, молдавський воевода, в листі до брацтва з дня 9 грудня 1599 р. згадує, як братських послів, „пана Красовского и пана Янего Афендика“³⁾. В другім листі з Яс з дня 11 липня 1602 р. наводить він „пана Николая Лукашевича и пана Николая Добрянского“⁴⁾. В перепустній грамоті з дня 10 червня 1593 р., виставленій суррогатором львівського староства Станіславом Пестроконським для братських послів, що удавали ся до великого князя московського по датки на будову нової церкви, фігурують самі українські імена: священник братської церкви міської Михайло, Дмитро Красовський, Ярош Саприка, Іван попович Пятницький і Іван Фарбір⁵⁾. В 1627 р. до Яс до господаря Мирона Бернавського їде Лукиян Василевич⁶⁾ і т. д.

Велику енергію проявляє брацтво з кін. XVI і на поч. XVII ст. в боротьбі з єпископом Ієдеоном Балабаном і опозицією з'організованою під його проводом против брацтва, але і тут головню акцію веде український елемент, а Греки мають підрядне значінє. Грамоти Ієдеона Балабана звернені передовсім против Івана Красовського, Юрка і Івана Рогатинців; в инших документах, виданих з сеї нагоди згадують ся братчики Лука Губа, Лукаш кравець, Хома Бабич і деякі инші. Грамота Ієдеона Балабана з дня 22 серпня 1588 р. зачинає

¹⁾ Юбилейное Изданіе т. I, ч. III—IV.

²⁾ Акты Запад. Росс. т. IV, ч. 34.

³⁾ Юбилейное Изданіе, ч. 36. ⁴⁾ Ibid. ч. 43.

⁵⁾ Mon. Congr. I, ч. 285.

⁶⁾ Крыловскій, Львов. Ставроп. Брат. Прилож. ч. 61.

ся словами: „Вамъ Иванови Красовскому крамаревн и Юркови и Иванови Кузмичом седларомъ, мещаномъ двовскимъ с товаршами и помощниками вашими, которыхъ вы до себе зобрали¹⁾). Як видно, Іван Красовський і Рогатинці заважили тут стільки, як решта братчиків і їм приписує ся ініціативу в веденню сего спору. З особливою завзятістю звертає ся Балабан против Красовського і Рогатинців вже в грамотах з 1586 р.²⁾.

Подібно і митрополит Рагоза лист свій до брацтва з дня 7 грудня 1589 р. в справі його спору з Ідеоном Балабаном адресує: „пану Йоану Демидовичу Красовскому а пану Юрью Козмичу Рогатинцу и иным брати их милости справцам...“³⁾. В грамотах Рагози з дня 1 і 2 липня 1594 р., як братські посли на берестейський синод згадують ся: Лукаш Григорієвич Губа, Юрій Козмич Рогатинець, Лукаш Василевич, надто братські і другі священники⁴⁾.

Таких місць, де в боротьбі брацтва з єпископом Ідеоном Балабаном виступають братчики Русини, маємо більше, натомисть Греків стрічаємо тут лише виїмково. В одному документі з кін. XVI ст. фігурують Яній і Мануель Греки, які принесли до св. Юра єпископови дарунки від брацтва: хліб, рибу і малмазію; згадана теж інтервенція Константина Корнякта межі брацтвом і єпископом. Одначе рівночасно в тім самім документі виступають братчики Русини: Лукаш кравець, Хома Бабич і Іван Рогатинець, а передовсім Юрко Рогатинець і Іван Красовський, котрі найбільше потерпіли від єпископа⁵⁾.

Так само значна більшість українських імен виступає в спорі брацтва з єпископом на літнім синоді берестейським в 1590 р. В грамоті Михайла Рагози з дня 22 червня згадано сімох братських послів, висланих на сей синод; межі ними є лише двох Греків: Мануель Фарнис Грек і Яній Афендикович Грек, а п'ятох Русинів: Йоан Демидович Красовський, Юрій Козмич Рогатинець, Евстафій Миськович, Теодор Матвієвич і Йоан Пятницький⁶⁾. Інша грамота з того дня вичисляє цілий ряд міщан і передміщан, на яких митрополит вкладає клятву за опозицію против брацтва, а між ними стрічаємо лише одного Антонія Грека, парафіянина церкви св. Богоявлення на галицькім передмісті. Поза тим грамота вичисляє вісьмох Русинів, львівських міщан: Семеона Луцького, Івана Білдагу, Івана

¹⁾ Mon. Confr. I, ч. 107. ²⁾ Ibid. ч. 84 і 86.

³⁾ Ibid. ч. 138, с. 213. ⁴⁾ Mon. Confr. II, ч. 315 і 316.

⁵⁾ Ibid. т. I, ч. 265. ⁶⁾ Ibid. ч. 160.

Мінцовича, Тому кушніра, Теодора кравця, Теодора Юськовича, Евстафія Ігнатовича і Андрія кравця. Далі наводить по кілька українських імен з парафії св. Богоявлення і св. Благовіщення на галицькій передмісті і передміщан краківського передмістя з парафії св. Федора і св. Николая, як: Семеона Корунку, Марка Михайловича, Семеона гарбаря, Костя Костевича, Івана Яцьковича, Івана Поповича, Федора кравця і т. д. В іншій своїй грамоті з дня 2 липня 1594 р. Рагоза оповіщує вправді про позбавлене Ієдеона Балабана єпископської гідності „паном Греком жителем града Лвова и прочіим идеже тамо епархис нашес обертающимся“¹⁾, але рівночасно під тою самою датою посилав особну грамоту до братства²⁾.

Рідко виступають Греки і в кореспонденції братчиків з східними патріархами, в якій згадує ся про спір з єпископом. В листі до царгородського патріарха Теодіпта з дня 28 мая 1586 р. братчики жалують ся на єпископа Ієдеона Балабана, що сидує їх сьвятити пасху і так пишуть: „А грекове, которые живут з нами и не посвечают таковое паски, таковыи за еретики именуются в нас“³⁾. Що одначе акцію против єпископа ведуть головно братчики Русини, се видно з грамоти Ієдеона Балабана з дня 7 січня 1588 р., адресованої до священика братської церкви Григорія. В ній єпископ виразно виступає против міщан руських, що видирають ся з під його зверхности і закаує сьому священикови виконувати для них релігійні практики „окромъ пановъ грековъ и инныхъ благочестивыхъ“⁴⁾. Подібно в іншій своїй грамоті, зверненій до української шляхти, з дня 1 серпня того року єпископ жалує ся, що „разорение великое... черезъ мещаны лвовьскыя рускыя дѣется“⁵⁾. І коли Рагоза написав дня 2 липня 1594 р. особну грамоту до Греків, то видно і сей елемент, як менше заангажований в боротьбі, хотів звернути против єпископа.

Навіть угода з єпископом була довершена братчиками Русинами. Князь Константин Острозький в листі до братства з дня 6 липня 1595 р. вискажує вправді надію, що в разі його неприсутности згода повинна наступити через „пана Константога (Корнякта) и другихъ пановъ Кгрековъ“⁶⁾, одначе перттрактації в сій справі по берестейськім соборі в 1596 р. ведуть братчики Дмитро Красовський і Юрко Рогатинець; вони теж підпи-

¹⁾ Mon. Confr. II, ч. 318. ²⁾ Ibid. ч. 316.

³⁾ Mon. Confr. I, ч. 88, с. 142. ⁴⁾ Ibid. ч. 96, с. 152.

⁵⁾ Ibid. ч. 105. ⁶⁾ Ibid. т. II, ч. 371.

сані в імені брацтва на мировій грамоті з дня 1 грудня ст. с. 1596 р.¹⁾. Про Дмитра Красовського пишуть братчики в листі до князя Острозького з дня 21 серпня 1596 р., що він „яко будучи дідич с предков своих свѣдомый поступку здешиного от початку владычества лвовского болобановского, яковые шкоды и трудности межи нами бывали и бывают аж до сего часу“²⁾.

В фазі боротьби брацтва з Гedeоном Балабаном, яка настигла після сеї угоди, висуває ся теж на перший план український елемент. Братський реєстр з 1599 р. згадує, що Балабан мучив міщан, карід руський³⁾. Гавриїл Доротеєвич, візваний в 1601 р. перед братський суд за те, що перейшов на сторону єпископа, згiрдливо висловив ся про шевців, кравців і кушнірів в брацтві, котрі мали його судити⁴⁾, а слова його теж вказують на братчиків Русинів; Греки, як звісно, займали ся торгівлю.

В інтензивній боротьбі брацтва з магістратом з кін. XVI і на поч. XVII ст. грецькі імена належать теж до виїмків. Львівську Русь репрезентують передовсім братчики Русини. Вони згадують ся в актах радецького уряду ще до реформи брацтва в 1586 р. Під 1583 р. Стецько Мороховський, Лесько Малечкий і Іван Дяк фігурують як сеніори Русинів, провізори церкви руської міської⁵⁾. В актах з 1588 р. Лесько Малечкий і Іван Богатирець виступають як куратори церкви руської Пресв. Діви Марії міської⁶⁾. Скаргу за напад на братську школу заносять в грудні 1592 р. перед іродський уряд братчики Дмитро Красовський, Лукаш Губа і Юрко Рогатинець „seniores ex ritu graecanico fraternitatis assumptionis gl. Mariae v.“⁷⁾. В протестації з дня 11 лютого 1595 р. репрезентують львівських Русинів перед іродським урядом братчики Дмитро Красовський, Лукаш кравець і Юрко Рогатинець, міщани львівські, які виступають в імені „своїм і всего брацтва Успенія Преч. Діви Марії релігії грецької так міщан як і передміщан“⁸⁾. З протестації довідуємо ся, що до в'язниці вкинув був магістрат Івана Красовського, Лукаша Губу і Прокопа Крамаря. Дня 18 лютого

¹⁾ Ibid. ч. 445, с. 771. ²⁾ Ibid. ч. 420, с. 720.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 5.

⁴⁾ Ibid. с. 62.

⁵⁾ Acta Consularia під 1583 р. Relatio pro Rutenorum Ecclesiae curatoribus t. 11, p. 1095—1096, s. 1357.

⁶⁾ Ibid. t. 12, p. 1300, s. 1894. ⁷⁾ Mon. Confr. I, ч. 260.

⁸⁾ Mon. Confr. II, ч. 335.

того року заносять скаргу на львівських райців до іродських книг Лукаш кравець, Юрко Рогатинець і Матей Бабич, при чім зазначено, що Іван Красовський, Лукаш Губа і Прокоп крамар сиділи тиждень в дуже тяжкій вязниці, а другий тиждень за великим прошенем в троха лекшій на руській вежі¹⁾. В марті 1595 р. сиділо в вязниці на приказ магістрату пять осіб: Лукаш Губа, Іван Зінкович, Матей Бабич, Андрей Білдагович і Лукаш Бартникович²⁾; маємо тут отже самі українські імена. Такі-ж імена виступають і в інших протестаціях того часу.

На самім переломі XVI і XVII ст. боротьба брацтва з магістратом прибирає дуже інтензивний характер. Анти братські записують рік за роком посольства на сойми і соймики, але і тут імена грецькі стрічаємо лише виїмково і то в списках складок. Як послы фігурують Русини нпр.: Семеон Луцький, Іван Красовський, Миколай Добрянський, Лукаш кравець, Семко коваль Красовський, Тимко Заруцький, Іван Корунка, Юрко Рогатинець, Стефан Хомич і т. д.

В 1599 р. виправляють братчики до двору Семеона Луцького. В тім-же році складають рахунок з своєї поїздки до короля Іван Красовський, Миколай Добрянський і Лукаш кравець. Дня 17 грудня виправляють братчики до Варшави в обороні „речи посполитое“ Семка коваля Красовського, Тимотея Заруцького і Івана Корунку, міщан і передміщан львівських³⁾. Подібно записують протоколи під тим роком і інші посольства і видатки на них⁴⁾. В 1600 р. висилають братчики на сойм до Варшави Івана Красовського, Юрка Рогатинця і Миколая Добрянського, а коли послы сі зажадали з Варшави більше гроший, то братчики вислали до них Дмитра Красовського і Івана Білдагу з міста, а з передмістя Антося Подвоевожого, Стефана коваля, Івана Рачинського і Григория гарбаря, через котрих „речь посполитая послали на потужность справы“ золотих польських 666, а на страву дали їм осібно зол. 15⁵⁾. Українських імен стрічаємо повно в сім реєстрі для літ 1599—1614⁶⁾.

Як представителі передміських парафій в ставропіціяльнім брацтві згадують ся самі Русини з виїмком Антонія Грека, члена брацтва св. Богоявлення, але і сю парафію репрезентує він часто не сам, лише з братчиками Русинами. В 1602 р. нпр.

¹⁾ Ibid. ч. 338. ²⁾ Ibid. ч. 344.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 18.

⁴⁾ Ibid. с. 14—18. ⁵⁾ Ibid. с. 20—22. ⁶⁾ Ibid. с. 3—53.

він фігурує між п'ятьма представителями сєї парафії, з яких чотири були Русинами: Петр Куликовський, Матис Матвиевич, Йоан Долина і „пан Лавриш“¹⁾. В складці з поч. XVII ст. в сій парафії приходить лише оден Лавриш з додатком пекар²⁾, а се вказує на ідентичність обох імен. Репрезентантів інших передміських парафій мали ми вже подекуди нагоду пізнати вище. Найліпше ілюструє їх реєстр з дня 17 грудня 1605 р. Григорий Тимович коваль з краківського передмістя з брацтва св. Николи складає рахунок в ставропітіяльнім брацтві в присутности таких осіб: Від міщан з брацтва Пресв. Богородиці (Ставропітії): Стефана Хомича, Прокопа Малечковича, Семеона Луцького, Лукаша Бартниковича кравця. З передмістя від брацтва св. Николи: Лавриша маляра, Миколая Збараського, Сави кушніра, Андрія Шила. Від брацтва св. Теодора Тирона: Семеона Корунки, Тимотея Заруцького. Від брацтва св. Богоявлення: Григорія Ставиного, Лавриша пекаря. Від брацтва св. Благовіщення... (брак імен). Від брацтва св. Параскеви: Івана Осія, Івана Пятницького. Від св. Воскресення: Івана Шимелки... „и иныхъ персонъ немало всѣхъ братствъ и парафій людей рѣчи годныхъ“³⁾. Абстрагуючи від імен пропущених і загальних висловів, не маємо тут ані одного імени грецького, а самі українські.

Як мале значінє мали Греки в культурній роботі братчиків, їх боротьбі з Ієдеоном Балабаном і магістратом з кін. XVI і поч. XVII ст., так і невелика була їх участь у внутрішній діяльності брацтва. Ми вже виділи вище, що брацтво з кін. XVI ст. перед магістратом заступають братчики Русини, при чім радецькі акти титулюють їх сеніорами і репрезентантами цілої львівської Руси. Те саме стрічаємо і в братських актах, які принагідно наводять імена старших братчиків. В 1596 р. на берестейський синод братчики висилають від старших братий Дмитрія Демидовича Красовського і Юрія Козмича Рогатинця, а від молодших Йоана Козмича Рогатинця і Миколая Добрянського⁴⁾. Юрко Рогатинець в листі до брацтва з дня 9 грудня 1599 р. називає теж Дмитра Красовського старшим братчиком⁵⁾. В літописи львівського брацтва, уложеній Зубрицьким⁶⁾, між старшими братчиками до кін. XVI ст. з Греків фі-

¹⁾ Ibid. с. 36. ²⁾ Ibid. с. 28. ³⁾ Ibid. с. 40—41.

⁴⁾ Mon. Confr. II, ч. 429. ⁵⁾ Ibid. ч. 444, с. 768.

⁶⁾ Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія за 1849 р. кн. 62. Порів. Временникъ Института Ставропігійского за 1864 р.

турує лише оден Емануїл Арфанес, згаданий під 1590 р.

Від 1604 р. посідаємо елекційні акти, які дають нам можливість документально означити скількість функціонерів брацтва, так Русинів, як Греків. Сі останні займають в брацтві уряди в першій четвертині XVII ст. лише виїжково. В 1604 р. вибрано старшими братчиками Йоана Демидовича Красовського, Андрея Білдаговича, Янего Афендиковича і Прокопа Теодоровича; заступниками старших: Миколая Добрянського, Івана Білдагу, Лукияна Василевича і Стефана Хомича. А „до столу“ приставлені теж чотири брата: Миколай Лукашевич, Йоан Кгерос, Лука Василевич і Василій Ярославський. Крім них до поодиноких функцій, як до попівської таблиці і до таблиці монастирської, до доглядання школи, шпиталю і інших були призначені: Павел Михайлович, Йоан Пятницький, Стефан Йоанович коваль, Василій Олексеевич Другобяцький, Олексей Григорович з Воликих Лук і Теодор Сподборець. На писарство вибрали Василя Евстафиевича. На 19 отже функціонерів брацтва маємо заведви двох Греків, Афендиковича і Кгероса, а 17 Русинів¹⁾.

На дальших елекціях в 1608 і 1611 рр. між функціонерами брацтва нема ані одного Грека²⁾, а лише в 1612 р. фігурує тут Яній Афендик, як заступник старшого³⁾. На елекції в 1616 р. вибрано до колегії старших між иншими Габрієля Лянтіша, який від тепер бере живу участь в діяльності брацтва, одначе на елекції сій фігурує він, як одинокий Грек, між функціонерами Русинами⁴⁾.

З кінцем першої і в другій четвертині XVII ст. скількість Греків в брацтві збільшує ся. Крім Афендика і Лянтіша на арену виступають: Константин Медзапета, Михал Алвізій, Георгій Теодозович, Кира Дмитрович, Миколай Алвізій, Федор Йоанович Грек, Яній Савелович, Теодор Яневич, Криштоф Мадзаракий, Стефан Несторович, а з початком другої половини XVII ст. приймають брацтво: Георгій Папара, Андрей Алвізій, і Петр Афендик. Що ся скількість Греків в порівнянню до загального числа братчиків була мала, се пізнали ми вже вище. Відповідно до того і робота їх в брацтві, взявши під увагу цілий сей період, була меньша, ніж братчиків Русинів.

На елекціях в літах 1633—1656 Греки в колегії старших становлять вправді деколи половину її членів, а навіть

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I. т. XI, с. 67.

²⁾ Ibid. с. 71—74. ³⁾ Ibid. с. 78—79. ⁴⁾ Ibid. с. 80—82.

часом мають в ній перевагу, однак навіть і в сій добі між старшими і другими функціонерами брацтва видимо частіше братчиків Русинів, ніж Греків. На елекції в 1633 р. до колегії старших були вибрані: оден Грек, Іабриель Лянтіш і трех Русинів, Григорий Романович, Миколай Добрянський і Александер Прокопович. Таке-ж саме відношене стрічаємо і між столовими, де фігурують: Василій Буневський, Константин Медзапета, як писар, Павел Лавришевич і Іван Корунка¹⁾. В 1634 р. братчики на місце помершого Миколая Добрянського, провізора монастирського і опікуна шпитального, вибрали Павла Лавришевича і Матияша Теодоровича, а на час неприсутности котрого з них Григория Морозовича²⁾, отже самих Русинів.

В деяких літах пізнійших се відношене в колегії старших змінює ся на користь Греків. В 1636 р. на місце померших братчиків Миколая Добрянського і Григория Романовича до виділу вибрано Михала Алвізія і Леська Поповича, а з давних лишили ся Іабриель Лянтіш і Александер Прокопович. До колегії сорок мужів депутовано Константина Медзапету і Яна Афендика, а до дозору шпиталю при монастири св. Онуфрія Григория Морозовича і Матияша Теодоровича³⁾, отже елемент український і грецький були репрезентовані по половині. На елекціях в 1641 і 1642 рр. бачимо вже в колегії старших трех Греків: Лянтіша, Медзапету, Михала Алвізія і одного Русина, Александра Прокоповича. Однак се явище хвилеве, впрочім навіть в 1642 р., коли поражуємо инших функціонерів брацтва, то Греки є в меншости. Крім Прокоповича фігурують тут Грегоровичі, Іван і Василій, як продавці книг, Матияш Теодорович і Павел Вороцувський, як дозорці монастиря і шпиталю братського, і Лавришевич, як делетат до колегії 40 мужів на ратуш⁴⁾, отже між функціонерами брацтва в тім часі маємо трех Греків, а шістьох Русинів.

На елекції в 1644 р. старшими вибрано двох Греків, Лянтіша і Медзапету і двох Русинів, Андрея Стрілецького і Александра Прокоповича. Між заступниками старших видимо лише одного Грека, Яна Афендика, а трех Русинів, Павла Лавришевича, Василя Леоновича і Василя Григоровича. До колегії 40 мужів були депутовані оден Русин, Павел Лавришевич і оден Грек, Георгій Теодорович, а між заступниками фігурує двох Ру-

¹⁾ Ibid. с. 95. ²⁾ Ibid. с. 104—105.

³⁾ Ibid. с. 123. ⁴⁾ Ibid. с. 144—146.

синів, Василій Леонович і Василій Григорович. На писарство був вибраний Павел Лавришевич, а його заступником Ян Корунка. До дозору шпитального депутовано Матияша Теодоровича і Івана Григоровича¹⁾. Русини мають отже між функціонарами брацтва рішучу перевагу.

Те саме виходить при елекції в 1645 р.²⁾. В 1647 р. до колегії старших вибрано лише одного Грека, Габриеля Лянтіша і трох Русинів, Андрея Стрілецького, Матияша Теодоровича і Павла Лавришевича. До судохранительниці призначено Василя Леоновича, а до проданя книг Андрея Лукиановича³⁾. В реєстрі елекційним з слідуячого року між старшими фігурує оден Грек, Мадзаракий Криштофович і трох попередних Русинів, за те між столовими є трох Греків, Константин Медзапета, Георгій Теодорович, Йоан Афондик і оден Русин, Стефан Ляшковський. Між функціонарами брацтва згадані ще Василій Корендович, Андрей Лукианович, Василій Леонович, Василій Григорович і Павел Вороцувський, так що Русинів маємо тут 9, а Греків лише 4. Коло деяких братчиків зазначено, що они померли, але се дописки пізніші⁴⁾. Вкінці на елекції в 1656 р. до колегії старших вибрано одного Грека, Мадзаракія Криштофовича і трох Русинів, Павла Лавришевича, Матияша Теодоровича і Михайла Шлезку. Таку-ж саму пропорцію видимо і між столовими, де фігурують Грек, Теодор Яневич і Русини, Василій Григорович, Василій Леонович і Павел Вороцувський. Провізорами шпитальними назначено теж двох Русинів, Стефана Лавришевича і Стефана Зьвірковича, а до проданя книг Павла Александровича⁵⁾. Між функціонарами брацтва на сій елекції бачимо отже заледви двох Греків.

Акти сесійні, які маємо для другої четвертини XVII ст. від 1633 р., свідчать теж про значну меншість Греків в брацтві. Вони важні для нас з того погляду, що дають нам можливість пізнати, яка скількість Греків і Русинів займала ся безпосередно діяльністю в брацтві.

На елекції в 1633 р. було присутних 16 членів, з того лише 3 Греків: Лянтіш, Медзапета і Яній Савелович Грек, решта Русини, як: Василій Буневський, Павел Лавришевич, Йоан Корунчак, Павел Суйка, Ференц Ониськович, Ференц Дашкович і т. д. На першій сесії по елекції того року під днем

¹⁾ Ibid. с. 146—149. ²⁾ Ibid. с. 153—155.

³⁾ Ibid. с. 164—165. ⁴⁾ Ibid. с. 166—167.

⁵⁾ Ibid. с. 192—194.

19 червня реєстр вгадує теж 16 членів, а між ними 4 Греків. Надто в протоколах приходить Яній Савелович Грек, котрий просив братчиків о матеріальну поміч¹⁾. На сесії дня 23 червня заплатило залеглі вкладки 13 членів, між ними Греків 4²⁾. На сесії дня 3 липня було присутних членів 14, між ними лише 3 Греків, решта Русинів³⁾.

Акти для інших літ четвертої десятки XVII ст. нотують звичайно тих братчиків, що на сесіях не були і не заплатили вкладки, рідше таких, що в сесії взяли участь. На сесії, яка відбула ся в половині марта 1634 р., нотує реєстр як неприсутних 11 членів, між ними 5 Греків і 6 Русинів⁴⁾. На сесії дня 29 червня того року було неприсутних і до скринки належного не віддало теж 11 членів, між ними 3 Греків⁵⁾. На сесії дня 29 лютого 1635 р. було неприсутних 16 членів, між ними 5 Греків⁶⁾. Цінний для нас протокол сесії з дня 25 лютого 1636 р., бо подає імена тих, що на сесії були і заплатили річну вкладку. На 11 присутних братчиків було Греків 4: Іа-бриель Лянтіш, Михал Алвізій, Ієоргій Теодозович, Кира Дмитрович і 7 Русинів: Александер Прокопович, Павел Лавришевич, Матияш Теодорович, Григорий Морозович, Ференц Дашкович і Тимотей Пінський⁷⁾.

Подібне відношене бачимо і під іншими літами половини XVII ст. В першу неділю по Рождестві Христовім на місячній сесії дня 29 грудня 1644 р. було присутних 16 членів, між ними 5 Греків і 11 Русинів. З Греків фігурують тут: Лянтіш, Медзапета, Михал Алвізій, Афендик і Теодор Яневич, а з Русинів: Андрей Стрілецький, Васильй Леонович, Павел Лавришевич, Матияш Теодорович, Ференц кравець, Васильй Григорович, Матей Пінський, Михайло Шлевка, Ференц маляр, Григорий Сенкевич і Павел Вороцувський⁸⁾. На сесії дня 10 липня 1645 р. заплатило тримісячну вкладку 13 членів, між ними 8 Русинів, а 5 Греків⁹⁾. На сесії дня 1 серпня того року було Греків 3, а Русинів 6¹⁰⁾. На сесії дня 1 жовтня Русинів було 9, а Греків 5¹¹⁾. На сесії дня 11 мая 1656 р. було членів 15, між ними Русинів 11, а Греків лише 4. Таких, що на сесії не були і вкладки не заплатили, реєстр наводить 6, між ними 2 Греків і 4 Русинів¹²⁾ і т. д. Сі цифри свідчать наглядно, що на-

¹⁾ Ibid. с. 92—93. ²⁾ Ibid. с. 93—94. ³⁾ Ibid. с. 95—96.

⁴⁾ Ibid. с. 102—103. ⁵⁾ Ibid. с. 105. ⁶⁾ Ibid. с. 112.

⁷⁾ Ibid. с. 126—127. ⁸⁾ Ibid. с. 151—152. ⁹⁾ Ibid. с. 155.

¹⁰⁾ Ibid. с. 156. ¹¹⁾ Ibid. с. 157. ¹²⁾ Ibid. с. 195.

віть в половині XVII ст., коли Греки в колегії старших становлять часом половину, а деколи і більшість, робота в брацтві опирала ся переважно на українським елементі.

Як з братських протоколів виходить, до визначніших Греків в брацтві в половині XVII ст. належали: Гавриїл Лянтіш, Константин Медзапета, Яній Афендик і його син Петро, Михайїл Алвізій і його син Андрей, Криштоф Мадзаракий і деякі інші. Греки сі беруть живу участь в справах брацтва, своєю заможністю вони перевищують Русинів, часто виступають в радецьких актах і репрезентують брацтво перед магістратом, одначе що до діяльності в брацтві не уступають їм зовсім такі братчики Русини, як Миколай Добрянський, Григорій Романович, Матияш Теодорович, Александер Прокопович, Стрілецькі, Лавришевичі, Григоровичі і інші. Їх теж стрічаємо в актах радецького уряду, як репрезентантів брацтва. Та й енергія брацтва на переломі XVI і XVII ст., коли Греки належали в брацтві до виїмків, була більша, ніж в половині XVII ст. Порівняймо нпр. становище в брацтві Івана Красовського і Константина Медзапети, не маємо заміру давати вичерпуючі біографії сих братчиків, лише піднести важніші моменти з їх діяльності в брацтві.

Іван Красовський бере живу участь в справах брацтва від часу його реорганізації в 1586 р. Реєстри зачисляють його до старших братчиків вже з кін. XVI ст. Враз з Юрком і Іваном Рогатинцями веде він в першій лінії боротьбу з єпископом Ієдеоном Балабаном. Вже в присутности патр. Йоакима єпископ з великою завзятістю виступив против нього, а в недовзі по тім в листі до брацтва з дня 3 лютого 1586 р. жадає він знова укараня Красовського¹⁾. Рівнож фігурує він в спорі брацтва з єпископом перед львівським магістратом²⁾. В часі побуту патр. Єремії в українських землях в літах 1588/9 сей братчик грає одну з важніших роль. Його і Рогатинців взиває єпископ на суд перед патріарха в грамоті з дня 22 серпня 1588 р. за те, що вони священника, присланого єпископом до їх церкви, струтили з амбона і не дали йому докінчити богослуження³⁾. Зі своєї сторони братчики дають Іванови Красовському, Хомі Бабичови і Юркови Рогатинцеви повновласть заступати їх перед патріархом, а львівські лавники се potwier-

¹⁾ Mon. Confr. I, ч. 84. ²⁾ Ibid. ч. 104.

³⁾ Ibid. ч. 107.

джують¹⁾. Протів Красовського і Рогатинців звертає ся перша для брацтва некорисна грамота патр. Єремії з 1589 р.²⁾.

Коли справа брацтва з єпископом оперла ся перед митрополитом Рагозою; брацтво посилає часто своїх послів на берестейські синоди, а між ними бачимо і Красовського. Пишучи лист до брацтва дня 7 грудня 1589 р., митрополит адресує його до Івана Красовського і Юрка Рогатинця³⁾, а в листі з дня 4 грудня 1592 р. жадає, щоби сих двох братчиків вислати до него⁴⁾.

Крім спору з єпископом Балабаном провадить Красовський з кількома иншими братчиками Русинами завзяту боротьбу з львівським маїстратом і враз з ними заступає львівських Русинів перед лавниками, а навіть дістає ся в розгарі сеї боротьби в 1595 р. до в'язниці⁵⁾. Почавши від 1599 р. імя Івана Красовського знаходимо часто в списках православних, які на кошта процесу з маїстратом складали датки. В імени львівських Русинів він нераз їде на королівський двір і сойми для оборони їх прав. Так в 1599 р. він складає враз з Миколоєм Добрянським і Лукашем кравцем рахунок з коштів, які вони, як делегати брацтва, видали в часі своєї поїздки на королівський двір⁶⁾. В 1600 р. його висилає брацтво враз з Юрком Рогатинцем і Миколоєм Добрянським на сойм до Варшави; двом посліднім дають на страву зол. 25, а „панъ Іоаннъ Красовскій — каже сучасна записка — своимъ конемъ и о своей стравѣ ехати на тую дорогу з доброты своея оффировался“⁷⁾. В 1603 р. посилають братчики знова на сойм до Кракова Івана Красовського враз з двома другими братчиками⁸⁾, а так само бере він участь в посольстві до Варшави в 1605 р.⁹⁾.

Акти елекційні для літ 1604—1616 згадують про Івана Красовського, як про старшого братчика, звісного з суцїлиного сповнюваня своїх обовязків. На елекції в 1612 р. при складаню рахунків братчики зложили йому спеціальну подяку за працю і велике старанє в друкарні і братських послугах¹⁰⁾. Брак елекційних актів для літ 1616—1633 не дозволяє нам слїдити ближше його дальшої діяльности в брацтві, одначе і по 1616 р. брав він ще участь в житю брацтва. В процесі брацтва з наслідниками Корнякта за Збойска перед люблинським три-

¹⁾ Ibid. ч. 109. ²⁾ Ibid. ч. 124. ³⁾ Ibid. ч. 138.

⁴⁾ Ibid. ч. 258. ⁵⁾ Mon. Confr. II, ч. 338.

⁶⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI. Прот. с. 17. ⁷⁾ Ibid. с. 20.

⁸⁾ Ibid. с. 36—37. ⁹⁾ Ibid. с. 38. ¹⁰⁾ Ibid. с. 78.

буналом в 1618 р. заступають брацтво Іван Красовський і Михайлай Добрянський, як церковні провізори¹⁾.

Рівнож не малі заслуги положив Красовський для будови нової братської церкви: і для привбираня фондів на сю ціль їздив в чужі землі. В 1590 р. він їде в сій справі враз з двома другими братчиками до Молдавії²⁾. Дня 3 марта 1608 р. складає він рахунок з суми 950 зл. поль., яку буди давніше привезли братські послы від царя Димитрия московського на будову церкви. Красовський, держачи сю суму у себе, приробив брацтву зол. поль. 150, а братчики подякували йому так за старання його, як і за приробок і квітували його зі всеї суми³⁾. Звісні теж і інші поїздки його і заслуги для брацтва.

Візьмим тепер під розвагу становище в брацтві Константина Медзапети. На елекції в 1633 р. його вибрано заступником старшого і повірено йому уряд писарства і ключі від скарбця церковного „на горі“, де знаходилися всілякі апарати. Йому-ж поручено догляд над украшенем церкви і співом церковним враз з другим братчиком⁴⁾. Протоколи сесийні брацтва згадують про нього з нагоди сесій. На сесії дня 19 червня 1633 р. його імя знаходить ся між членами, що для поратования упавшого матеріально братчика Янія Савеловича ухвалили без заставу позичити певну суму церковну і поручили за нього відповідними квотами на случай, коли би Савелович сего довгу не звернув. В рубриці „Ассекурація розныхъ братий“ фігурує Константин Медзапета з позицією 20 зр., а крім него бачимо в списі кільканадцять інших братчиків з квотами від 5—100 зр., а одно імя без грошової позиції⁵⁾. Так само видимо його на сесіях дня 23 червня і 3 липня⁶⁾. На сесії дня 27 липня братчики поручають йому враз з Іабриельом Лянгішом і Александром Прокоповичем справу довгу, який був винен церкві Яній Афендик⁷⁾.

Реєстри з 1634 і 1635-рр. нотують Медзапету часто між неприсутними членами на сесіях. На сесії дня 11 вересня 1636 р. вибрано його з поміж молодших братий разом з иньшим братчиком до засідання в колетії 40 мужів⁸⁾. На сесії 25 лю-

1) Львівський Ставропігійальний Архив, ч. 388.

2) Юбилейное Изданіе, т. I, ч. 87.

3) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 299.

4) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 91.

5) Ibid. с. 92—93. 6) Ibid. с. 93—96.

7) Ibid. с. 96—97. 8) Ibid. с. 123.

того 1637 р. призначають братчики з поміж себе двох братий до завідування і приробку суми, котра готівкою находитъ ся на „ірунті“, а саме Михайла Алвізія і К. Медзапету. Їх обов'язки означає сучасна записка словами: „Ты повинны будутъ реестръ порядне приходовъ и расходовъ у себе мѣти, а часу елекции порядный рахунокъ п. п. братиямъ показати“¹⁾. З того часу доховав ся до нас інвентар братської церкви, списаний по українськи Медзапетом, як братським писарем²⁾. На однім засіданню в цвітні 1637 р. братчики ухвалили по домах християн зібрати складку на викуплене якогось Павла, що був засуджений „на горло о повзяте коня у хлопа зъ Рокитной“³⁾. Вони депутують попрацювати в тїм між иншими і Медзапету. На засіданню дня 27 мая 1638 р. була внесена просьба отца Йосифа, ігумена братського монастиря св. Онуфрія, до братчиків через Медзапету, щоби они уділили йому матеріяльні помочи і братчики його бажане сповнили⁴⁾. Реєстр з 1641 р., згадуючи про відложенє елекції, як одну з причин подає хворобу Медзапети⁵⁾.

На елекціях в 1641, 1642, 1644 і 1645 рр. його вибирають до колегії старших⁶⁾. За свого шафарства він позичив подільській воєводині на свою руку з братської каси 6000 зр. На усильні налягання братчиків він сплатив 2000 зр., а решту брацтво пошукало собі вже по його смерті на його камениці. Перед першою облогою Львова Хмельницьким Медзапета забрав значнійшу часть свого майна і поїхав до Варшави, де його заскочила смерть. Пізнійша дописка братського реєстру коло імени Константина Медзапети з нагоди елекції в 1648 р. згадує про його смерть в Варшаві і похорон у Вильні. До Вильна завіз його тіло зять помершого, Іван Дорофійович, виленський міщанин, забравши з Варшави і дорожочінности помершого.

Вище наведеними звістками вичерпує ся в головних нарисах діяльність Константина Медзапети в брацтві. Обмежує ся вона головно на засіданнях в брацтві, а не може іти в порівнянє з тою діяльністю, яку брацтво розвинуло в добі Івана Красовського, коли експанзія брацтва була значно більша.

Деякі Греки, що виступають в брацтві в часах Константина Медзапети, належали вже до другого покоління, яке з'аси-

¹⁾ Ibid. с. 127. ²⁾ Ibid. т. X. ч. 76, с. 145.

³⁾ Ibid. т. XI, с. 129. ⁴⁾ Ibid. с. 135. ⁵⁾ Ibid. с. 137.

⁶⁾ Ibid. с. 139, 145, 148, 154.

мілювалось з Русинами. Як потомки Корнякта спольщились, так сі „*gentes minores*“, осілі на Руській улиці, злучені з українським елементом спільною релігією, а нераспоріднені з ним, ставали Русинами. Батько Константина Медзапети, Манолій, мешкав на Руській улиці в домі свого тестя Марка Лянгіша, який в 1609 р. держала вдова по Лянгішу¹⁾. Вже в братських реєстрах з кін. XVI ст. Манолій Медзапета фігурує, як член брацтва²⁾. До другого покоління належав теж Гавриїл Лянгіш, що був вихований в братській школі, писав реєстри по українськи і підписував ся сеюж мовою. Так само його потомки жили серед українського елементу. В тестаменті Гавриїла Лянгіша з 1648 р. крім жінки і доньок згадує ся його син Марціян³⁾. Та сей син Лянгіша скоро після сего сходить з горизонту. Акти радецькі з 1650 р. згадують про нього, як про помершого⁴⁾. В Віршах Йоанікія Волковича, проповідника слова Божого, відограних „през отрочат“ у Львові при церкві братській успенській в 1631 р., фігурує між дітьми Лянгіш, очевидно син Гавриїла Лянгіша, котрому сі вірші були присвячені⁵⁾. Чи се був той самий син, про котрого згадує тестамент в 1648 р., незвісно. У всякім разі зі смертю Гавриїла Лянгіша мужеських його потомків в брацтві не видимо, а згадують ся лише вдова по нїм, Пелятія, і її дочки.

В другій четвертині XVII ст. і пізнійших літах звісні з своєї приналежности до брацтва оба сини братчика Михаїла Алвізія, Миколай, що скоро помер, і Андрей. Сі Греки були вже у Львові заакліматизовані і, так сказати, виховані в брацтві; отець і син в ріжних часах, а деколи і рівночасно (Алвізії), були членами брацтва. Деякі з них зі Львова походили і тут були поховані. Реєстр з 1628 р. записує, що Габриель Маркович Лянгіш положив на гріб матери своєї камінь церковний⁶⁾. Інша записка з половини XVII ст. коло імени братчика Геортія Теодозовича додає: „Преставися и погребенъ въ Львовѣ“⁷⁾. В інвентарі братської церкви з 1666 р. згадує

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 304.

²⁾ Ibid. т. XII. Проток. с. 4.

³⁾ Testamenta, t. 8, р. 334—338, s. 83. Помиляєть ся др. Вл. Лозинський, що Гавриїл Лянгіш не мав синів, лише доньки (Patrycyat i Mieszczaństwo Lwowskie w XVI i XVII w., видане друге, Львів, 1892, с. 322).

⁴⁾ Acta Consularia, t. 54, р. 1147—1148, s. 538.

⁵⁾ Львівський Ставроп. Арх. ч. 250 (84).

⁶⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI. Прот. с. 371. ⁷⁾ Ibid. с. 167.

ся лампа небожчика Мадзаракія над його гробом по середині церкви¹⁾.

Греки, осілі у Львові, зливалися з Русинами тим легше, що входили з ними в подружжя зносини. Гавриїл Лянтіш був ожениний з донькою Василя Куриловича²⁾. Зофія, жінка Янія Афендика Грека, фігурує в інвентарі річий, списанім по її смерті в 1585 р., як донька Гієроніма Русина, зятя Сапрички³⁾. З иншого акту під 1597 р. довідуємося, що вдова по братчикови Іванови Богатирцеві, Аполонія, другий раз була замужна за Янієм Афендиком. Жінка Петра Афендика, сина Янія, походила теж з українського роду⁴⁾. В братських актах приходиться вона часто під назвою „пані Афендикової“ і лише випадково довідуємося, що під сим іменем криєся Марина Лавришевичева⁵⁾. Анна Боярська, вдова по братським священику Василю, була бабкою дітний Медзапети⁶⁾. Жінка Янія Теофіловича Грека по смерті свого мужа вийшла за братчика Стефана Ляшковського⁷⁾.

На асиміляцію сих грецьких родів, що вже довгий час перебували у Львові і належали до брацтва в другім поколінні, вказує теж термінологія в актах братських і радецьких. В актах з кін. XVI і поч. XVII ст. коло грецьких імен стрічаємо часто назву „Грек“ нпр.: Мануель Фарнес Грек, Яній Афендинович Грек, Антоній Грек. Такий додаток стрічаємо ще в актах і в другій четвертині XVII ст., однак побіч сего грецькі імена фігурують і без сього додатку, а навіть деколи з додатком „Русин“. В тестаменті Пелатії Лукиянової з 1628 р. Габриель Лянтіш названий Русином (*Gabriele Langisz, Rutheno*)⁸⁾. В 1630 р. Александер Балабан, теребовельський староста, виступає „contra Joannem Affendik, Ruthenum“⁹⁾. Очевидно писар ідентифікував сих Греків з Русинами. В братських каталогах з 1633 р. лише коло одного імени знаходимо додаток

¹⁾ Ibid. т. XII. Прот. с. 25. ²⁾ Лозинський, оп. с. с. 322.

³⁾ Львів. Маріет. Архив, Testamenta, т. 4, р. 237, s. 113.

⁴⁾ Ibid. Inducta Iudicii Civilis (1596—1598 pp.), т. 80, р. 443, s. 273.

⁵⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 274.

⁶⁾ Acta Consularia, т. 54, під 1650 р., де знаходимо численні документи до її спору з опікуном і брацтвом за спадок по Медзапеті, нпр. р. 1128 et sequ., s. 535.

⁷⁾ Acta Consularia під 1630 р., т. 38, р. 741 et sequ.

⁸⁾ Testamenta, т. 6, р. 109.

⁹⁾ Acta Consularia, т. 38, р. 1088.

Грек — Федор Йоанович Грек¹⁾. Братський писар хотів видно зазначити, що під сим на позір українським іменем міститься братчик иншого походження. Брак сього додатку при инших грецьких іменах свідчить, що різниця між тодішніми Греками і Русинами вже не відчувала ся, або стояла в стадії за-тирання.

Крім сих Греків, які були ними хиба з назви, видимо в половині XVII ст. в брацтві єввіжі грецькі імена, як: Криштоф Мадзаракий, Теодор Яневич, Георгій Папара, Георгій Теодозович, Стефан Несторович. Се новий вплив Греків, які на стало поселили ся у Львові, або маємо тут до діла з іменами, котрих генеалогічну звязь з попередніми родами (Яневич) ми не в силі виказати. Сі Греки чули себе Греками. З початком другої половини XVII ст. підписують ся вони по грецьки, видно по українськи не уміли, а імена Греків, з давна осілих у Львові, фігурують в українській або польській формі. Під братським рахунком з дня 14 мая 1657 р. знаходимо такі підписи: „*Μαζαρακι Χριστόδουλος*. Василий Грыгоровичъ. Йоанъ Корунка. Василий Леоновичъ. *Θεόδωρος Ἰωαννου. Στεφανος Νεστοροβιζης*“²⁾).

Значіне Греків в брацтві збільшують матеріальні засоби, які вони жертвували брацтвр. На переломі XVI і XVII ст. перше місце займає тут Корнякт. З кін. XVI ст. він власним коштом збудував при братській церкві вежу, названу від його імени Корняктівською, і причинив ся до будови нової братської церкви. В 1600 р. жертвував він на ціли братчиків 100 зл.³⁾ В 1603 р. записав він в користь брацтва дві леґації по 2000 зл., обезпечені на селі Збоїсках⁴⁾. Він брав участь в складках львівських Русинів і вставляв ся за брацтвом у впливових осіб. Не диво тому, що братчики по смерті поховали тіло свого добродія в криптах братської церкви і з вдячністю шанували його память в пізнійших часах.

Крім Корнякта записали леґації для брацтва і деякі инші Греки. Реєстр з кін. XVII ст. подає всіх леґацій числом 15, між ними 8 належить до Русинів, а 7 до Греків⁵⁾. Леґації, які сягають до початків другої половини XVII ст. переважно грецькі: дві Корнякта, одна Михайла Алвізія на 1000 зл., Гавриіла Лянтіша на 1500 зл. і Пелятії Лянтішевої на „крам

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 95. ²⁾ Ibid. с. 433.

³⁾ Юбилейное Изданіе, т. I, ч. 104.

⁴⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, с. 345. ⁵⁾ Ibid. с. 345—349.

богатий". З українських лєтацій належать сюди: Сагайдачного на 1500 зл.¹⁾, Юрія і Ксені Поповичів на 600 зл. і Василя Григоровича з 1661 р. на 1000 зл. Для дальших лїт XVII ст. з грецьких фігурують лише лєтації Яна Мадзаракія, одна на 2000 зл., а дві, підтягнені під одну рубрику, по 1000 зл., решта самі українські: Василя Леоновича на половину каменниці Прокоповичівської, Івана Василевича на 1000 зл., Михайла Шлезки на 1500 зл., Матияша Теодоровича на 1500 зл. і Стефана Лавришевича на найбільшу суму зі всіх 5000 зл. Грецькі лєтації виносять загальну суму 10.500 зл. крім записи Пеляїї Лянтішевої на богатий крам, українські суму 11.100 зл. крім лєтації Василя Леоновича на половину каменниці Прокоповичівської. Виходить, що українські лєтації виносять більшу цифру, ніж грецькі, одначе при порівнаню сих сум треба мати на увазі і здешевіне гроша в Польщі. Вартість золотого сильно би упала, а тим самим лєтації Корнякта з поч. XVII ст. мали далеко більше значіне, ніж та сама сума в половині або з кінцем того столїтя. Все таки з сього спису лєтацій видно, що і братчики Русини, переважно менше заможні від Греків, жертвували знатнійші суми в користь брацтва. Крім сих найважнійших жертв звісні нам і інші даровизни в користь брацтва, так Греків, як і Русинів, в грошевих сумах, церковних ризах, сосудах і т. д.

В датках беруть нераз участь Греки, які для своїх купецьких інтересів прибували до Львова. В складці з дня 31 січня 1600 р. фігурують між иншими „Бгрекове, гости“ з позицією зол. 9²⁾. Реєстр з дня 28 цвїтня 1623 р. записує: „Ференц кушнір за коня турецкого, котрого Гречин брацтву охромленого дав, того купивши, Ференц дав злот. 20“³⁾. Той самий реєстр низше під днем 4 цвїтня 1627 р. подає: „Пан Міхал Алвізій Грек, у Греків купців ріжних упросивши на церков, віддав талар. левкових 5, орт реаловий 1 і теж старих потрійних шість і теж чехами грош. 13^{1/2} і теж мечиковими ортами злот. 16⁴⁾ і т. д. Навіть оден купець з Арабії, „то ест з Антіохії“, Феріат Галенчик на церков дав злотих 15. Рівночасно в реєстрі сїм знаходимо масу позицій, які належать до ріжних аїєнд брацтва і українських імен так, що грецькі імена належать тут до нечисленних.

¹⁾ Крыловскій, Львов. Славроп. Брат. Прилож. ч. 35.

²⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI. Проток. с. 20.

³⁾ Ibid. с. 365. ⁴⁾ Ibid. с. 369.

Зістає ся нам ще вяснити, чому Греки і інші православні, навіть з чужих країв спішили брацтву з матеріальною помічю. Як на заході в часах реформації католики і протестанти підпирали своїх одновірців в других державах, так на сході церков православна становила одну цілість. Релігія є тою інституцією, котра лучить в тих часах народи з різних країв. Львівське брацтво було найважнішою твердиною православних і найдальше висуненою позицією на захід, його престиж або упадок був загальною справою православних. Звідти накликування православних єрархів до несеня матеріальної помочи брацтву, тим поясняє ся факт, чому Греки так радо вступали до брацтва.

Та як з одної сторони Греки брали участь в діяльності брацтва і підпомагали його матеріально, так з другої сторони користали они з маєтку брацтва. Між довжниками брацтва знаходили ся не лише Русини, але і Греки. Братський реєстр, який вичисляє суми винні брацтву в половині XVII ст., до довжників брацтва зачисляє між иншими Янія Афендика, що остав винен брацтву в 1630 р. 2091 зл., і Константина Медзапету, який мав в 1646 р. звернути брацтву дві суми по 2000 зл. Теодор Яневич позичив в брацтві на застав високу суму 4320 зл., яку звернув другого лютого 1647 р. Теодорію Теодозовичу позичило ся на застав 1500 зл. і т. д.¹⁾

Своїм членам без різниці, чи они були Русинами, чи Греками брацтво нераз ставало в пригоді. В 1645 р. Андрей Алвізій просив братчиків, аби они йому позичили 13 сот золотих, обіцяючи їх віддати в Ярославлю „ведлугъ заплаты купецкои“, розуміючи тут очевидно найближшій ярославський ярмарок. Братчики дозволили йому позичити сю суму, а він згодив ся від неї заплатити провізії зол. 40²⁾.

З процесу брацтва з Янієм Афендиком перед львівськими лавниками в 1630 р. довідуємо ся, з якої прикрої ситуації брацтво його виратувало. Він був винен давнійше довг Кампіянови, в момент процесу в 1630 р. вже небощикови, і за нього дістав ся до вязниці. Тоді Гавриїл Лянтіш і Михаїл Алвізій іменем брацтва дали Кампіянови зл. 500, а за решту поручили за Афендика. Так увільнили його з вязниці. Коли прийшов термін заплати, звернено остаток довгу братськими грішми, а небощик Кампіян квітував „брацтво руське“ з усіх

¹⁾ Ibid. с. 693 і слід. ²⁾ Ibid. с. 156.

1500 зл. і мембрану брацтву до рук віддав¹⁾. О зворот сього довгу мусіло брацтво вести процес з Янієм Афендиком перед радецьким урядом, який в результаті скінчився в 1630 р. тим, що брацтво до попередньої суми дозичило йому ще гроший для заспокоєня інших вірителів і обезпечило свою суму 2291 зл. і 24 грош. на його каменіці²⁾.

Як радо спішило брацтво з матеріальною помічю своїм членам, свідчить приклад з Янієм Савеловичем Греком. На сесії дня 19 червня 1633 р. братчики ухвалили йому позичити гроший без заставу і самі ручать за нього, а реєстр з дня 3 липня зазначає, що братчики з церковних гроший були йому особно дали золотих вісімдесять, а тепер повторили другий раз вісімдесять золотих³⁾. Так ратували они „упадлого брата“. Рівнож Греки, що хвилево перебували в місті або переїздили через Львів, знаходили часто захист в брацтві, передовсім всякі правдиві і неправдиві грецькі достойники духовні, що в тих часах часто навідували українські землі і шукали тут джерела доходів. Для них брацтво удержувало странноприемницю при монастири св. Онуфрія. В „цидулі“ до царгородського патріарха Єремії з дня 7 вересня 1592 р. братчики пишуть між иншим: „Также и честную обитель святого Онофрія странных ради інокѡвъ грецких преходящих град сей стережем и фундуемъ“⁴⁾. Конкретний такий факт подає лист архієпископа монемвасійського Йосафа, висланий до брацтва з Унева в цвітні 1601 р. Він звіщає братчиків про свій приїзд у Львів і просить їх, щоби йому відступили гостинну кімнату⁵⁾.

Для Греків, що знаходилися у Львові на чужій землі і були притиснені невідрадними матеріальними обставинами, або зазнали якого нещасливого випадку, брацтво було інституцією дуже близькою. В 1588 р. зичать Греки Михал Паляміда і Бернард Гампіліс в брацтві 836 зол. і 15 гр. і обов'язують ся сю суму звернути дня 31 мая 1589 р.⁶⁾. На сесії дня 1 жовтня 1645 р. братчики поручили Андрею Стрілецькому дати убогому Грекови від церкви „ядмужны“ золотих 6⁷⁾. В лютім 1646 р. братчики дали протопопі єрусалимському на ім'я Меле-

¹⁾ Acta Consularia під 1630 p. t. 38, p. 1382.

²⁾ Ibid. p. 1682—1685, s. 801.

³⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 96.

⁴⁾ Mon. Confr. I, ч. 245. В. с. 378.

⁵⁾ Крыловскій, Львов. Ставр. Брат. Прилож. ч. IV.

⁶⁾ Mon. Confr. I, ч. 101. ⁷⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 157.

тію милостині золотих 10¹⁾). Реєстр з початку другої половини XVII ст. між братськими видатками записує: „За розказанем пановъ дадем грецинови, котрого посѣчено на предмѣстю, зол. 4²⁾ і т. д.

Реасумуючи наші попередні звістки, повторяємо, що ініціативу до живішої діяльності брацтва з кін. XVI ст. дав місцевий український елемент. Живучи у вічному гнобленні зі сторони магістрату, елемент сей не був здібний провадити з противниками боротьбу нагальними способами, за те проявив він велику силу у внутрішній діяльності і сотворив у Львові оден з найважливіших центрів культури на українських землях. Поза іменами братчиків видимо людей рухливих, жертволюбивих і на свій час образованих³⁾). Експансія брацтва сягає своєї кульмінаційної точки з кін. XVI і на поч. XVII ст., коли Ставропігія стає опорою цілої львівської Руси. Акцію ведуть тоді братчики Русини і якраз ся велика енергія брацтва є причиною, що притягає оно до себе елемент чужий — грецький і зискує матеріальну поміч від молдавських господарів і других добродіїв, злучених з братчиками спільною релігією. На переломі XVI і XVII ст. з Греків в брацтві заслуговують на увагу передовсім Константин Корнякт завдяки матеріальній помочи, яку уділяв брацтву, та Янів Афендикевич і Маноліс Арфанес Маринетос, які брали в тім часі живу участь в справах брацтва. Поза тим грецькі імена знаходимо в актах брацтва виїмково, а так загал, як ряд визначних братчиків належить до українського елементу.

З кінцем першої чвертини, а особливо в половині XVII ст. грецький елемент грає замітнішу роль, але се вже було

¹⁾ Ibid. с. 160. ²⁾ Ibid. с. 424.

³⁾ Характеристика львівських Русинів, подана Ловінським (ор. с. ч. VIII, *Rus Lwowska*, с. 307—352), невірна. Автор опер її на актах львівського радецького уряду, а не використав тоді ще архівального, а тепер в значній мірі опублікованого матеріалу до історії львівського брацтва. В актах радецького уряду, особливо в другій чвертині XVII ст. виступають передовсім знані з своєї заможности Греки, Гавриїл Лянґіш, Константин Медзапета, Михайїл Алвізій і другі, які часто репрезентують брацтво. Се навело автора на думку, що сей елемент відіграв в життю львівських Русинів перворядну роль. Дорогою аналогії переніс автор сей погляд і на часи попередні, кін. XVI і поч. XVII ст. і тим як раз попав у похибку, приписавши Грекам ініціативу в діяльності львівських Русинів і їх найважливішій інституції — Ставропігії.

в часі, коли брацтво мало свої заслуги і усталену репутацію завдяки енергії братчиків Русинів в попередній добі. В половині XVII ст. брацтво розпоряджає вправді більшими средствами матеріальними, але не проявляє тої сили і не має того значіння, що в попереднім періоді. Та і в другій четвертині XVII ст. видимо в брацтві визначних братчиків Русинів. Ініціатива в життю брацтва належить до українського елементу, грецький елемент відіграв тут другорядну роль.

„Жарт непотребний“.

Історична вірша з р. 1702 на історичнім тлі.¹⁾

Подав *Іван Франко*.

Подаю даліше оповідане Антоновича: „В початку жовтня з під Білої Церкви Самусь рушив у ту часть київського воеводства, що була ще в руках шляхти. Се воеводство було досить легкою добычею: значна часть його до ріки Тетерева була вже в руках Палія; шляхта з дебільшого перенесла ся на Волинь і її ополчене було малочисленне. Задля свого віддаленя від центральних воеводств і від королівського табору воно не могло числитися на швидку поміч регулярного війська. Надто опанувавши його козаки могли відповідно до обставин обернути ся в котре будь із трьох інших руських воеводств; забезпечивши себе з заду вони могли впасти або на захід на Волинь, або на південний захід на Поділе, або на південь на Брацлавщину. На відомість про рух Самуса в напрямі до Бердичева, одного з міст пограничних із козаками, зібрали ся всі сили, якими могли розпоряжати Поляки в Київщині. Ті сили були незначні, а безладде та незгода ще більш ослабляли їх. До Бердичева прайшов полковник Демян Рушиц, висланий з відділом кварцяного війська з гетьманського табору для зібрання звісток про козаків. З Рушицом злучив ся хмельницький староста Яків Потоцький з кількома двірськими хоругвами своїми та київського воеводи Йосифа Потоцького. Нарешті до Бердичева надтягла також часть шляхетського посполитого рушення київського воеводства. Се рушене зібрало ся ще в серпні з наміром вирушити до королівського табору проти Шведів, але сей намір розбив ся через суперечку про начальство, яка виникла між шляхтою. Після усталеного звичаю начальство над посполитим рушенням повинно було належати до того, хто зай-

¹⁾ Див. Записки т. CVII.

мав найвище урядове становище між присутними. Сим разом, у неприсутности воеводи та каштеляна, старших рівно сильних між собою були дві особи: житомирський староста Йосиф Корчевський і овруцький староста Франц Потоцький. Дрібна шляхта, що творила більшість посполитого рушення, хотіла бачити начальником Корчевського, але Потоцький зі своєю партією, зложеною переважно з більших дідичів, не хотів підлягати йому. Його сторонники вийшли зі спільного табору і розтаборилися окремо на урочищі Пелчи під Овручем. Обі партії признавали себе виключно законним ополченням воеводства та закидали противникам непослух і самозванство; обі висилали послів з жалю на непослух противників до короля та до коронних гетьманів. При наближенні Самуся Рушиц вислав шляхті візване ставити ся до Бердичева. Корчевський послухав, але Потоцький по його відході воєнним судом велів засудити всіх противників на карі за непослух своїй влади, і рушив на їх села робити ексекую. Доми противників Потоцького грабовано, їх жінок та свояків убивано або калічено. Взятих до неволі шляхтичів, противників Потоцького, посаджено в тюрму. Серед польського війська, зібраного в Бердичеві, повстала така сама негода за право до начальства: посперечали ся, хто має командувати, чи полковник Рушиц, чи хмельницький староста Яків Потоцький? Сей остатній, бажаючи перетягнути на свій бік прихильність війська, почав щедро угощати шляхту та вояків Рушица. В самім розпалі тої п'ятки, 16 жовтня, під Бердичів підступили козаки, порубали п'яних вояків та шляхтичів і здобули замок. Усіх Поляків і Жидів, що були в місті, винищено. Зараз потім козаки напали на табори за містом, розігнали шляхтичів, що сиділи в таборі, і захопили вози Якова Потоцького, його касу та гармати. Потоцький оцінював страту, понесену при тім, на 220.000 золотих. Він сам ледво втік у супроводі кількох слуг до Львова. Рушиц утік також, спустивши ся шнуром із вікна замку. Поляки числили свою страту на 2.000 душ. Зараз по тім погромі повстали селяни в околиці Бердичева і на цілім просторі між ріками Тетеревом і Ушею пограбували запасові вози шляхтичів, що йшли до посполитого рушення, і приставали до козаків. Таким способом увесь житомирський повіт київського воеводства дістав ся в руки козаків наслідком бердичівської побіди. Шляхта, що втекла з Бердичева, не думала про дальший опір і займала ся далі суперечками: втікачі винуватили овруцького старосту, що він роздвоївши сили воеводства був причиною погрому; натомість Франц

Потоцкий доказував, що вони понесли заслужену кару за свою самоволю, і закидав їм державну зраду тому, що вони не знаючи військової справи неоглядно пішли на ворогів, роздразнили їх і дали привід до загибелі значного відділу“ (Антонович опр. cit. 123—126).

Се оповідане мотивуєть ся в нотці на ст. 125 пятьма документами, із яких два перші (CXLVI і CXLVII) були вже цитовані висше — се дві постанови шляхетського з'їзду під містечком Іскорость із д. 20 серпня, в яких шляхта київського воеводства жалуеть ся на овруцького старосту Франціска Потоцького, що відлучивши ся від загалу посполитого рушення, на пустці Пелчи розвинув свої хоругви і сам себе вибрав їх комендантом. У другій із тих постанов із того самого дня і того самого місця додано, що-сей пан староста овруцький розложивши ся зі своїм табором біля Овруча руйнує шляхетські добра. Третій документ (ч. CLXVII) д. 21 падолиста вписаний у іродську книгу в Кременці, містить скаргу панів Мошковських, Васьковських, Бовсуновських, Пашинських і інших на овруцького старосту Фр. Потоцького та Бенедикта Жабокрицького, ловчого брацлавського, за напади на їх добра та людей у серпні 1702 р. Четвертий документ (ч. CLXXV), внесений д. 2 грудня у іродську книгу в Овручі, містить скаргу старости Фр. Потоцького та його сторонників на панів Казимира Стецького та Александра Кнігининського, що в часі посполитого рушення, отже очевидно ще літом 1702 р. не станули під комендою старости овруцького і були причиною великої страти шляхти. Ще пізнійше, бо аж 17 лютого 1703 р. облятована була в іродській суді в Кременці скарга многих пзнів київського воеводства на овруцького старосту Фр. Потоцького і його сторонників за ті самі безправні події з літа 1702 р. Між иншим сказано тут, що Фр. Потоцкий доконав svojого „рокошу“ від загального збору ополчення д. 17 серпня, а по нещасній битві під Бердичевом разом із паном Жабокрицьким „у друге прибувши в Волиня до Овруча д. 22 падолиста зібрали шляхетський збір у Овручі в резиденції Ґзуїгів, ухвалили там, що їм хотіло ся, облятували свою ухвалу в овруцькім іроді і наказали панам, аби під карою конфіскати своїх дібр ставили ся до Овруча до посполитого рушення“.

З тої просторії скарги довідуємо ся дещо про дальші події після бердичівського погрому, а тут згадаю ще про шестий документ, цитований Антоновичем у нотці до висше наведеного оповідання. Сей документ (ч. CCXVII), вписаний у іродській

книзі в Кременці д. 9 липня 1703 р., містить ухвалу шляхетського соймника, зібраного під Лугинами д. 4 липня 1703 р., на якій вибрано від шляхти київського воєводства послів до короля, і який до справи розрухів із кінця 1702 р. не дає зовсім нічого.

До другої частини вище наведеного оповідання Антоновича про перші наслідки погрому під Бердичевом, наведено поперед усього (крім споминів Отвіновеского ст. 42, на якій нема нічого про се діло), Залуского ор. сіт. III, ст. 294, де міститься його лист до брата Александра Залуского, старости Равського, із д. 29 жовтня, в яким читаємо: „Додаю те, що маю з Волини, відки донесено мені відомість, що Рушиц із відділом реконесансовим вирушив і спіймав—більше як 10 козаків, а про інших відомо лиш те, що вони волочать ся сюди й туди, грабують та день у день згромаджують до себе селян, чим збільшається сила бунту. Згаданий Рушиц ждав на старосту хмельницького, що мав під своєю комендою дві хоругви. Із люстрації волинського воєводства до посполитого рушення вібрало ся 5.000 окрім тих людей, що були під комендою гетьмана Радивиля, канцлера литовського і старости сандомірського. Ті вирушили в напрямі до Сандомира, де на них ждуть 12.000 вібраних із воєводства київського. Що вони зроблять далі, час покаже. Волохи з Немирова прислали просьбу о поміч проти бунтівників, що там також уже появили ся; вони вбили не мало селян, яких підозрівали за те, що або сприяють бунтівникам, або самі готові пристати до бунту. Про козака Палія чути, що він і сам рушив під Білу Церков до Самуся“. Як бачимо, Залуский при кінці жовтня не знав іще нічого про нещасливу пригоду під Бердичевом.

Для потвердження тої самої части оповідання Антонович наводить далі документ (ч. CLXXXI), облятований у гродській книзі в Луцку д. 12 грудня 1702 р., в яким Криштоф Балінський іменем пана Александра Немирича та його жінки Софії подає до відома суду події під Бердичевом ось якими словами: „В теперішньому році пан стольник мозирський (А. Немирич) був вибраний з київського воєводства ротмістром проти козацького бунту. Злучивши ся з хоругвами кварцяного війська, яке панове гетьмани вислали проти того козацького бунту, всі вібрані разом станули табором під Бердичевом, де збунтоване хлопство з різних міст, місточок і сіл, як ось із Ліщини, Котельні та села Презеви, злучивши ся з козаками, в теперішнім 1702 р. д. 26 жовтня напали на табор і вози, зрабували табор,

а при рабунку забрали вози, коні і різні дорогі річи (в ориг. splendory), особливо шкатулу, що була в скарбовім возі, в якій було 300 талярів битих і на кілька тисяч різної монети, а також різні документи та записи на різні добра, в тім числі королівський привілей на село Жаревичі, що колись належало до київських монастирів, потім перейшло в розпорядок королів, а від короля Августа II. в таборі під Сандоміром у р. 1702 було надане панству Немиричам“ (Архивъ, ст. 507—508). Супроти дати бердичівського погрому, поданої в оповіданю Антоновича на день 16 жовтня, сей документ кладе її о 10 день пізнійше, і се чинить більше зрозумілим лист А. Залуского, який д. 20 жовтня в Варшаві справді міг не знати ще, що стало ся д. 26 під Бердичевом.

Ще два документи, цитовані Антоновичем у потці до висше наведеного оповіданя, дають причинки до картини бердичівського погрому. В документі (ч. СХСІV), облятованім у житомирській іродській книзі д. 9 лютого 1703 р., жалує ся пан Михайло Федкевич, інститор і писар посполитого рушеня київського воеводства ось якими словами: „Скоро тільки коронне військо втихомирило розрухи, підняті Самусем, і кождому горожанинови дало легкий доступ до отсих книг, зараз заношу торжественну заяву ось на що: В недавно минулім р. 1702 в наглій стичці з козаками в Бердичеві не тільки челядь моя погибла і вся вояцька худоба пішла на здобич козакам, але й я сам, якого всі пани-шляхта в тій битві мали вже за страченого, ледво тільки в однім жупані уйшов із тої нещасливої оказії, а що більше, папери і різні записи мого дому (тут вичислено досить довгий їх реєстр), усі пропали забрані козаками, і невідомо, чи вони подерли їх, чи попалили“ (Архивъ, ор. сіт. ст. 533—4). В другім анальоґічнім документі з 15 цвітня 1707 р. пан Самуїл Поповский, обиватель волинського воеводства, заявляє в іродським уряді латичівським, що маючи в державі від княгині Острожеської-Любомирської село Погорілу Виспу в Кременецьким повіті волинського воеводства, одержав се село майже пусте і від кількадесяти літ полишене облогом та уроцищем, вложив усе своє добро, надбане військовою службою, в напругу будинків, осаджене та запоможене підданих і їх охорону від різних військ коронних, партійних та помічних із різних народів. Аж у р. 1702, в часі бунтів козацьких, коли сам він був у військовій службі, сю його маєтність ограблено, худобу, коні, вівці, пасіки, свині забрано, збіже молочене і в стиртах, одежу, военні прилади і всю посудину та госпо-

парські знаряди пограбовано і забрано, так що вернувши з війни застав тільки *desertam Arabiam*“ (ст. 703—4).

В нотці до сего оповідання Антонович наводить іще Літопис Грабянки ст. 241, якого звістки будуть наведені далі. А тепер подаю дальше оповідане Антоновича про події з кінця 1702 р.: „Зломавши таким способом сили київського воеводства козаки могли з під Бердичева рушити або на Волинь, або в Брацлавщину та Поділе. Самусь склонив ся до сего другого виходу, бо бачив, що Волинь була добре приготована до відпору. Се воеводство було дальше від козацьких осель і не підпадало під їх вплив так, як київське. До того волинська шляхта встигла пустити далеко сильнійше коріне. Крім більших магнатів Волинь досить густо заселена була шляхтичами, панами менших або середніх маєтків. По свідоцтву сучасних шляхетське ополченє сего воеводства могло виставити більше як 5000 узброєної кінноти“ (ст. 126). Сю подробицю потверджує автор вище наведеним листом Залуского, з якого одначе не конче виходить міра сили волинського воеводства, бо там же сказано, що київське воеводство в тім самім часі поставило 12.000 загального ополченя. „При тім наслідком рідкого в Річи Посполитій виємка волинська шляхта в ту пору не була склонна до незгоди; вона хилила ся перед повагою улюбленої одиниці, що в шляхтича середньої руки підняла ся до гідности каштеляна, і гляділа на неї як на свого представника. Сею одиницею був волинський каштелян Франціск Ледуховський. Маючи безмежне довіре і популярність серед шляхти, вмiючи зручно обходити її чутливу амбіцію і рівночасно держати в карбах її самоволю. Ледуховський одинський міг із посполитого рушеня волинського воеводства витворити дійсну военну силу. Се він і зробив, щоб охоронити воеводство від нападу козаків. Ще в серпні, стоячи з частиною волинського ополченя в королівськім таборі під Сандоміром і одержавши перші відомости про повстанє Самуса, він угадав весь план діланя козаків. Не гаючи ся він вислав універсал до волинської шляхти, остерігаючи її перед грізною небезпечкою і покликаючи шляхту поголовно зброїти ся і зібрати ся на 14 вересня коло села Мятина, куди й сам обіцяв ся прибути і стати на чолі походу проти козаків“.

На потвердженє сего оповідання Антонович цитує універсал волинського каштеляна Франціска Ледуховского з дати 30 серпня 1702 р., облятований у іродських книгах владимірській та луцькій у перших днях вересня тогож року (документ ч.

СXLIX). В тім універсалі Ледуховський називає себе каштеляном і генеральним полковником посполитого рушення волинського воєводства, повідомляє шляхту про „новий запал бунтів козацьких із України“, про які йшла „publica et plus quam notoria fama“. Особливо-ж Лаврін Пепловський, війський земський і іродський писар луцький доніс йому, „що Самусь, обиватель королівського міста Богуслава“, підняв козаків до бунту. Докладніших відомостей універсал не подає зазначаючи, що вони самій місцевій шляхті ліпше відомі. Універсал кличе шляхту, аби на день 14 вересня зібралася озброєна під Мятин над Іккою.

„В назначений день — читаємо далі у Антоновича, — Ледуховський справді прибув, та що шляхта збиралася помалу, він заохочував її до зброї новими універсалами, то хвалячи її вроджену хоробрість, то сповіщаючи її про похід Самуса з під Білої Церкви, то нарешті лякаючи повстанєм селян і воєнним судом“ (ор. сіт. ст. 127). На потвердженє сего оповіданя наведено універсал Ледуховського з д. 22 вересня, виданий у таборі під Молодавою, в яким писано, що до польського війська „наближаєся сваволя гультайства під проводом гетьмана Самуса, полковника Іскри, Палієнка й Сяниці, які облягають Білу Церкву“. Сам Ледуховський, „рушивши від Дубна до Заслава“ взиває шляхту на імя шляхотське та more, disciplina et oboedientia militari, аби як найшвидше збиралася до нього. Другий універсал, виданий д. 3 жовтня в таборі під Здобичею, доносить, що Самусь усе ще стоїть під Білою Церквою, і взиває шляхту, аби не гаючи ся довше як один тиждень ставила ся до нього під Заслав, і грозить непослушним законними карами. Третій універсал із 8 жовтня, виданий у таборі під Острогом, згадує тільки загально, що „wyuzdana rebelia kozacka“ не втихає і не знаходить собі відпору, і взиває шляхту, аби на 10 того-ж місяця ставила ся біля Луцка. Четвертий універсал із 18 жовтня, виданий у таборі біля Заслава, не подає нічого нового про повстанє, а тільки жалує ся на недбальство шляхти, яка не спішить до оборони воєводства, і грозить їй воєнним судом. Нарешті пятий універсал із д. 11 листопада виходить уже не від Ледуховського, а від Йосифа Домбровського, земського підстоли і іродського писаря Лєгичівського, із Каменця, і взиває шляхту до посполитого рушення проти „хлопської зухвалости та козацької тиранії“, не подаючи нічого докладнішого про хід повстаня.

Подаю даліше оповіданє Антоновича, пропускаючи епізод про арештованє Данила Братковського, що не має ніякого звязку з подіями, про які тут мова. „В половині жовтня Ледуховський вирушив у поле зі своїм ополченням і розложився табором біля міста Заславя, бачно слідячи за рухами козаків у Київщині і думаючи про похід на Україну на відсіч Білої Церкви. Щоб відвернути небезпеку селянського повстання, він 18 жовтня зложив у таборі воєнний суд і поручив його членам переслідувати всіх підозрених за прихильність до повстання або за занедбанє своїх обовязків. Сей суд узяв ся рішучо до здушеня селянської змови: підозрених селян брали на муки, а тих, що признавали ся до прихильности козакам, карали смертю, четвертували і часті трупів розвішували на дорогах“ (ор. сїт. 128). На потвердженє сего оповідання наведено акт ч. CLXX із дати 22 падолиста, з якого виходить, що робітник Іван набрехав на 7 підданих із місточка Дерезич, буцім то вони змовляли ся: коли наше військо стояло під Вишньополем, на випадок наближеня козаків піти до них і разом із ними рубати Жидів та Поляків. Підданих арештовано, але вони не признали ся ні до чого заявляючи, що Іван оскаржив їх із ненависти за побиту. Суд не міг рішити сей справи і відіслав її до міського суду в Луцьку. Із покликаного далі акту ч. CLXXII з д. 25 падолиста бачимо, що луцький суд увільнив усіх оскаржених підданих, а натомість засудив „робочого Івана на відрубанє голови, четвертованє по смерті і розвішенє тіла на палих по публичних дорогах“ (Архивъ, ст. 493). Як бачимо, се був одиничний факт судової строгости, який не мав ніякого звязку з козацькими ані гайдамацькими рухами.

„Ті заходи, — читаємо далі у Антоновича, — не допустили вибухнути на Волини загальному селянському бунтові, і все діло обмежило ся на кількох незначних місцевих вибухах, які зараз же здавлено, та на підпаленю кількох панських дворів“ (ст. 128—9). На потвердженє сего наведено акт CXLV із дати 10 липня 1702 р., в яким Юрій Любомірський, староста сондецький, заявляє, що якісь козаки Василь, Микита і Матвій під проводом сотника Войтіха Гурського допускали ся розбоїв і рабунків у добрах його і пана Жолкевського, закриваючи ся тим, буцім то вони жовніри ясного пана старости (Архивъ ст. 435). Другий акт CXС із д. 31 січня 1703 р., виданий у Луцьку, в яким Ян Вігура, городничий житомирський, жалує ся на Грицька Мовчана, селянина з Тушебини та на його

жінку й сина, буцім то вони „від давніх літ привикли до козацьких бунтів, і в часі давнійших бунтів порозумівали ся з козаками; підчас торічних бунтів (1702 р.) грозили запаленем села і двора, а нарешті 17 січня 1703 р. Мовчан порубав сокирою Олексу Полішука, а його жінка Анна в саму обідню годину підпалила дім Трохима, вітчима Полішукового, через що згоріло кілька селянських домів“ (Архивъ, ст. 527—8). Як бачимо, оба сі факти ані хронологічно, ані топографічно, ані річево не ваяуть ся з волинськими розрухами в осени 1702 р.

Дальше оповідане Антоновича займає ся заходами Ледуховського для охорони Волині. „Діяльність і популярність Ледуховського не допустила до роздвоєня шляхетських сил, так як се стало ся в кнївськім воеводстві, хоча проба до сего була зроблена коронним підкоморієм Юрієм Любомірським, який при помочи підхлібних універсалів старав ся зібрати окреме шляхетське ополчене під свою коменду“ (ор. cit. ст. 129). Сей універсал — один, а не більше, — надрукований під ч. CLXIX (ст. 485—6), облятований у луцькім іродськім уряді, а виданий у Заславі д. 22 падолиста 1702 р., зазначає, що його автор, мавши доси нагоду „bawienia się“ війною для охорони своїх дібр, надруйнованих мб. Шведами, почувши, що тут ширять ся і не перестають козацькі бунти, поспішив разом із старостою Сондецьким служити місцевій шляхті і заслоняти сей край своїм здоровлем і фортуною, і для того просить і зобовязує шляхту, аби громадила ся до нього під Полонне. Про заходи Ледуховського і якесь протиділане йому нема ані згадки. Очевидно граф Любомірський ішов тут на охотника на власну руку, не потребуючи при загальнім тоді безладю порозумівати ся ні з ким.

„Діяльність Ледуховського, — читаємо далі в Антоновича (ор. cit. ст. 129), — не ослабла й тоді, коли він дізнав ся, що Сапусь минаючи Волинь рушив и Брацлавщину. Бажаючи забезпечити своє воеводство й на далі від нападу козаків, він покликав волинську шляхту зібрати ся 20 падолиста в Луцку на сеймик і обдумати способи успішної оборони воеводства“. Сей універсал Ледуховського (Архивъ, ч. III, т. II, ст. 467—8), облятований у іродських книгах у Владимирі Волинським та Луцку під д. 2 падолиста зазначає, що з огляду на те, що соймик волинського воеводства, назначений попередно для організації відпору бунтам козацьким, не зібрав ся і був відложеной на два тижні, він тепер „już przy rozchodnim kołowa-

пів" назначує його на 20 падолиста. Цікаво, що й сей універсал виданий був у таборі під Заславом, хоч о 20 день вчасніше від універсалу Юрія Любомірського.

Сей соймик справді зібрався в Луцьку на означений день і тривав цілий тиждень, а з його ухвали, опублікованої під ч. CLXV (ор. cit. ст. 474—8), виймаю ось що про козацькі бунти: „Тому, що *serpit et crescit in dies* козацька *rebellia* на Україні і вже границь нашого воеводства досягає і дотикає ся“, зібрані постановляють, аби всі обивателі воеводства від кожних 30 днів виправили по одному кінному вояку, і то з панських сіл не простих хлопів, ані козаків ані Волохів, які вже не раз у краєвих потребах показали ся віроломними, але аби до оружя ставали самі пани-шляхта. Надто виправлено делегатів до гетьмана з просьбою о військову підмогу“. Все те одначе не посувало справи оборони наперед, а одинока ухвала сего соймика, що мала практичне значінє, се був його дозвіл Ледуховському судити і покарати смертю польського шляхтича Данила Братковського за його зносини в Палієм.

Тим часом Самусь після Бердичівської побіди рушив на Поділе і в Брацлавщину. „Шляхта обох сих воеводств — читаємо далі у Антоновича (ор. cit. ст. 130—2), — не могла выставити значних сил для опору. Посполите рушенє подільського воеводства в р. 1702 дало ледво 400 людей. Ще слабші були сили шляхти в брацлавському воеводстві; самі шляхтичі чули се і почувавши наближенє бурі шукали ратунку в задобреню козаків. Не вважаючи на се одначе вже літом 1702 р. по Поділю вибухали селянські розрухи. Уже в початку червня соймик подільського воеводства жалував ся гетьманови на напади „левенців“¹⁾ і просив у нього охорони. В початку липня відбув ся другий соймик подільської шляхти, на яким визначено зібрати ся загальному ополченню шляхти на д. 24 липня, коло Каменця. І тут очевидно від соймикової ухвали до дійсного уоруженя було досить далеко, так що Самусь при кінці падолиста міг без опору війти в границі брацлавського воеводства.

---

¹⁾ Назва „левенців“ по всій правдоподібности не означає гайдамаків; Равіта-Гавропський виводить її від назви полтавського полковника Левена (*recte* Левенця *Ред.*), що разом із Мазепою пробував у Польщі і дав себе пізнати геройськими вчинками. (Fr. Rawita-Gawroński, *Historja ruchów hajdamackich*, I, ст. 60, потка 2).

„Майже при вході в те воеводство, — читаємо у Антоновича (ор. сіт. ст. 132—3), — містила ся одинока її охорона, польська твердиня Немирів. Сю твердиню Поляки цінили високо на рівні з Білою Церквою; в своїх договорах з Туреччиною та Росією вони все старали ся виторгувати для себе посіданє Немирова, вважаючи його ключем Побужя, який давав можливість удержувати в тій околиці козаків і селян. Тому то Самусь уважав потрібним для себе опанувати Немирів. При тім немирівський гарнізон озлобив проти себе сильно околичних мешканців; його комендант слідив за настроєм селян у всій околиці і багато з них покарав смертю. В початку падолиста Самусь рушив до Немирова і злучив ся тут з Абазином, що прибув до сего міста від полудня. Твердиню здобуто відразу при помочи міщан. Коменданта і двох Єзуїтів замучили місцеві селяни, мстячи їм за попередні насильства. Комендантови відрубали руки і обрізали губи, а Єзуїті Пацоловському здерли шкіру з бороди. Весь гарнізон і всіх шляхтичів та Жидів, що шукали захисту в твердині, повбивано“.

Цитований як жерело сего оповідання Залуский (Epistolae, III, ст. 294) оповідає там у листі до свого брата Александра, старости Равського, із 29 жовтня ось що: „До сего, що мав я з Волині, прийшла сюди відомість, що Рушиц із відділом, висланим на розвіди, зловив більше як 10 козаків, а немирівські Волохи прислали просьбу о поміч проти бунтівників, які почали появляти ся й там. Що-ж до Палія, то чути, що він і сам хоче вирушити під Білу Церкву до Самуса“. Місяць пізнійше той сам автор у листі до другого брата Мартина, суффрагана плоцького, пише ось що (ор. сіт. ст. 333—4): „З України доходить день у день пусті та неоднакові поголоски, з яких одна часто перечить другій, але жадна не дає нічого доброго, бо бунт змагає ся раз-у-раз. Перед самим відходом почти одержую відомість із Межибожа з дати 21 падолиста, що козаки здобули Немирів впавши до міста, позбавленого залоги, заняли замок і замордували його коменданта, знаменитого мужа, та двох духовних. Із залоги вимордували багато піших та велику силу посіпльства й Жидів. Число їх збільшає ся, бо багато селян пристає до бунту“. Відомість про жорстокости, сповнені при здобуттю немирівського замку, взяв Антонович мабуть із петербурського часопису того року „Первыя русскія вѣдомости“ (ст. 2 і 18), якої я не можу сконтролювати. В оповіданю Соловйова, опертім на реляціях гетьманської канцелярії Мазепи, по-

рядок подій поплутаний. „Від Білої Церкви Самусь змушений був відступити, але за те взяв Немирів і не лишив у ній ані одного Поляка, ані Жида живого. Злучивши ся з Палієм Самусь 16 жовтня поразив Поляків під Бердичевом, узяли замок і вирубали всіх Поляків, а потім вернули під Білу Церкву і взяли її в початку падолиста“¹⁾. З попереднього знаємо, що битва під Бердичевом була справді 16 жовтня, але здобуте Немирова можна по Залускому датувати д. 20 падолиста. Не відомо також, на чім опирається подана Антоновичем відомість про те, що здобуте Немирова dokonane було Самусем у спілці з Абазином. Наша вірша подає дещо нового до тих історичних реляцій. З неї можемо бачити, що здобуте самого міста було dokonane не без опору з боку залоги, яка одначе не чула себе безпечною знаючи про неприхильний настрій міщан. У замку залога держала ся кілька днів дожидаючи польського війська, а нарешті в середу піддала ся, при чім не обійшло ся без розливу крови. Варто завважити, що вірша так само, як мазепинська реляція, кладе битву під Бердичевом на час по здобуттю Немирова; видно, що її автор, хоч уложив її незабаром по подіях, може вже 1703 р., не був докладно обізнаний з ходом тих подій.

Те, що стало ся по здобуттю Немирова, Антонович оповідає ось як (ор. cit. ст. 133): „По здобуттю Немирова козаки розбігли ся по всій Поділю невеличкими відділами. Часть їх рушила до Палія помагати йому в облозі Білої Церкви, инші рушили на Бар. Невеличкий гарнізон того міста, шляхта й Жиди, втекли поспішно до більшого надійного замку в Межибожі. Козаки погнали за ними, спалили місто і обложили замок. Вони розбили відділ війська, направлений проти них коронним гетьманом, і нахваляли ся, що взявши Межибож рушать на Камінець. І справді деякі їх відділи появили ся в околиці сего міста; вони заходили аж у возводство Червоно-руське та Волинське і нівечили шляхту в околицях Сатанова, Золочева, Сокаля та Константинова“. Покликане автором свідectво Залуского на се оповідане (Epistolae, III, ст. 279) належить до часу значно давнішого, бо містить ся в листі епіскопа Залуского до брата з 18 жовтня, де читаємо: „Місто Львів дуже боїть ся

---

¹⁾ С. Соловьевъ, Історія Росіи съ древнѣйшихъ временъ, т. XI—XV, ст. 1285, цитовано Архивъ Мин. Юстиціи, книги Малороссійскаго вриказа 1702 года.

козацької реbelie, розпочатої на Україні, бо сила Самуся змагає ся з кожним днем, і виносить уже, як кажуть, 10.000 людей. Він обляг був з ними Білу Церков, але стративши кілька сот своїх мужів відступити. Тепер вони блудом ходять з місця на місце, вбиваючи Поляків та Жидів, де тільки їх зловлять. Сі іскри — се попередники більшого огню. Що найгірше, вже скрізь по Волині та Поділю, коло Золочева та Сокаля, чути про змови селян та пастухів. Деяких із них підкоморій володимірський Вельбогорський спіймавши у своїм селі Горочкові покарав заслуженою смертю. Белзький староста доси стоїть під оружем не далеко Дубна, надіючи ся незабаром рушити на Україну для її безпеки. Чути, що в Сатанові, недалеко Каменця, вимордувано Поляків та Жидів“. Усе те, як видно, були чутки в значній частині сплелжені трівогою, далекі від дійсних, історичних подій, а при тім значно вчасніші від того, що стало ся під Бердичевом і в Немирові. Із рядків 49—72 нашої вірші видно, що козаки не могли довго вдержати ся в Немирові тому, бо на них наступило польське військо під проводом князя Вишневецького та гетьмана Сенявського, і що під Межибожем та Константиновом козаки потерпіли значні поразення, які зробили кінець сему бунтові.

Здобуте Немирова Самусем відгукнуло ся досить голосною луною в висших урядових сферах того часу. Д. 13 (25 ст. ст.) надоліста писав російський резидент у Варшаві, кн. Долгорукий, до міністра Головіна:

„Быль я въ домѣ у канцлера коруннаго, который сказываль, что съ Украйны приходятъ къ нимъ неполезныя вѣдомости: казаки великіе бунты завели, городъ Немировъ и другія мѣста взяли, шляхту бьютъ мучительски, и руки сѣкутъ, и носы рѣжутъ, у духовныхъ бороды съ кожею обдирають, и изъ нихъ бунчуки себѣ дѣлають, и будто больше 4000 побили всякаго чина, почему они, Поляки, принуждены нанять крымскихъ Татаръ 25.000 себѣ въ помощь. На то ему, канцлеру, отъ меня отповѣдано, что такое имъ разореніе дѣлается факціями и злохитрымъ непріятельскимъ происканіемъ; а его царское величество для дружбы королевскаго величества, и ктому жалѣя о томъ разореніи Рѣчи Посполитой, изволилъ довольный указъ дать своему гетману Мазепѣ, дабы казаки его царскаго величества къ тѣмъ бунтамъ не приставали, и всеми мѣрами отъ того дурна были удержаны, и, по указу его монаршему, гетманъ Мазепа по пограничнымъ мѣстамъ войска свои разставилъ

и пропускать казаковъ не велѣлъ, и чтобъ Рѣчь Посполитая со стороны его царскаго величества ничего не опасалась“ (Московский архивъ Мин. Ин. Дѣлъ, дѣла Польскія 1702 года).

Дня 13 грудня Єронім Любомірський доносить Залускому між иншим, що Біла Церков піддала ся Палію (Epist. III, ст. 337), а в початку 1703 р. (28 грудня 1702 р. ст. ст.) від імени російського царя вислано грамоти до Самуся й Палія ось якого змісту: „О томъ вамъ вѣдомо подлинно, что съ нами, великимъ государемъ, брать нашъ, его королевское величество Польскій, дружбу и любовь имѣють. А тебѣ, конному охотницкому полковнику Семену Палѣю и конному охотницкому полковнику Самусю Иванову, если бы и досажденіе какое со стороны королевской отъ кого было, и о томъ довелось бить челомъ его королевскому величеству. И мы, великій государь, имѣя къ вамъ нашу милость, повелѣли послать сію грамоту, дабы могли вы имѣть общее согласіе и отъ начатаго своего противнаго намѣренія престоли-бъ, а имѣть воинскіе промыслы всякими мѣрами надъ общими непріятелями нашими Шведами“¹⁾.

Се письмо, досить наївне на мій погляд і звернене до двох людей, що не були собі товаришами, і тоді певно не бачили один одного, було певно актом московської куртуазії для польського короля, яка зрештою не могла мати ніяких практичних наслідків. Поляки тим часом узяли ся енергично до козаків. При кінці падолиста відбула ся у Львові воєнна нарада під проводом коронного гетьмана. В початку грудня вислано на Україну польного гетьмана Сенявського, а литовський польний гетьман кн. Михайло Вишневецький вислав йому на поміч відділ литовського війська. Козаків поражено в стрічах під Константиновом, Межибожем і Винницею. Самусь пробував боронити ся в Немирові, але в нього було мало сил; його козаки мусіли відступити до Брацлава, а відси до Ладижина. Тут стояв полковник Абазин, що мав при собі коло 2.000 озброєних людей. На нього вдарило польське військо під проводом Йосифа Потоцького і Януша Вишневецького; в битві, яка вивязала ся тут, Абазин утратив найбільшу часть своїх товаришів і сам дістав ся до неволі. Те саме постигло мабуть і Самуся, хоча Антонович (ор. сіт. ст. 147), не подаючи жерела пише, що він утік до Богуслава.

---

¹⁾ С. Соловьевъ, Исторія Россіи, т. XI—XV, ст. 1285.

Польський письменник, львівський Францішканин Іавдон-тій Пікульський, у своїй книзі „Sukcess świata czyli historia uniwersalna“, друкованій у Львові 1703 р. на ст. 763 під р. 1702 подає ось яку записку про події, що входять у обсяг сеї статі: „Коли Польща стогнала під тяжким ярмом Шведів, на Руси та Україні полковник Палій з иншими ватажками та цілим козацтвом нападав міста й твердині, змусив Білу Церкву до піддання, де багато людей козаки повбивали“. Очевидно його відомости досить недокладні. Під р. 1703 він на ст. 765—6 подає троха докладнішу відомість про усмирення козацького бунту. „Сего року — читаємо там, — польний гетьман Сенявський у січні взявши часть коронного війська пішов на Україну для усмирення козацьких бунтів, а з ним для охоти поїхали Йосиф Потоцький, воевода київський, і Потоцький, староста хмельницький. Ті на різних місцях вигубили кільканацять тисяч козаків, а зловлених бунтівників гетьман Сенявський велів повбивати на паль. Білої Церкви одначе не міг відібрати, бо мала в собі сильну залогу самих ватажків і прінципалів: Самуся гетьмана козацького, Палія полковника і Перучима (?)“.

Антонович у своїй статі подає дещо докладніші дати, а власне те, що Абазина посаджено на паль, усіх козаків, спійманих із оружжем у руках, покарано смертю, при чім одних саджали на палі, инших вішали або з висоти скидали на острі гаки, а жителів усіх міст і сел, що оказали супротивлене Полякам, вирізано поголовно. За радою Йосифа Потоцького, воеводи київського, всім селянам, підозреним о участь у повстанню, та їх родинам велено було відрізувати ліве вухо; таким способом „заклеймовано“ їх 75.000, говорить сучасний Поляк, мабуть сильно прибільшуючи цифру, аби надати більше значіння одержаній побіді (ор. cit. ст. 149). На мою думку всі ті відомости що до масових кар треба признати неправдивими вже хоч би задля фізичної неможливости їх виконання.

Урядовим епільоом сеї справи можна вважати універсал польного гетьмана Адама Миколи з Гранова Сенявського, виданий у Шаргороді д. 18 марта 1703 р. (Архивъ, loc. cit. ст. 565, документ ч. CCVI), в яким читаємо, що гетьман „заспокоївши в тім краю між підданством бунти і остро покаравши всіх, хто в чому будь показав ся винуватим, відходячи відси з військом полишає тут відділи для охорони чесних і до повстання непричасних, аби безпечно могли вертати до своїх домів і сидіти в них без ніякої перешкоди“. Тому гетьман „поручає

і остро наказує, аби ніхто з панів реїментарів, ротмістрів, ані інших воєнних не важив ся робити походів на підданих, рабунків та обтяжень. А що під приводом знищення козаків та бунтівників роблять ся великі здирства і обтяження невинних людей, поручаю панам реїментарям, полишенням з відділами війська, аби таких нарушительів загальної безпеки ловили і остро карали". Варто зазначити, що шляхта подільського воєводства в марті 1703 р. ухвалила вислати післанця до молдавського господаря з домаганєм, аби видав селян, що брали участь у бунті, а також змусив своїх підданих звернути худобу, яку вони позабирали з пограничних сіл подільського воєводства (Архивъ, I. с. ст. ССIV, ст. 558).—Молдавський господар відповів по двох тижнях, що польських утікачів селян не віддасть, поки Поляки не віддадуть йому Молдаван, що поселили ся на Поділю і в Україні, а учасників бунту обіцяв судити сам, коли подільські пани дадуть йому докази їх вини. Се був простий відказ у юридично бездоганній формі.

Сучасна і пізніша козацька традиція мало знає про ті події. Грабянка (ор. cit. ст. 241), присвятивши їм у своїй книжці окремих розділ п. з. „Самусєво гетманство на Задніпру“, крім того, що було наведено вище, оповідає ось що: „Коли Ляхи обурені на Палія, виправили проти нього та його полковників рейментара Рустича зі значним військом польським, тоді Палій сам не пішовши здав своє військо гетьманови Самусєви. Сей з полковниками Абазином, Іскрою та іншими пішов проти Рустича і збивши Ляхів під Бердичевом вигнав їх у замок Манжеліївський (мб. Межибожський). Коли і сей замок дістав, у той час рейментар Рустич покинувши своє військо на різню, і весь табор козакам на розграблене, спустив ся з муру і впавши на підведеного коня мусів тікати з великих наражень свого життя“. Сю відомість майже в такій самій формі знаходимо в безіменнім творі „Краткое описаніє Малороссіи“, долученім у рукописі до Літопису Самовидця і надрукованім у додатку до київського видання того літопису з р. 1878, ст. 291.

Порівнюючи се оповіданє з тими згадками про полковника Рушица, які наведено доси, доходимо до висновка, що аж у Немирові, значить, аж у падолисті 1702 р. він перший раз серйозно зустрів ся з козацькими повстанцями. Автор руської вірші, наведеної вище, дає про облогу та здобуте Немирова більше подробиць, як усі інші жерела. Облога тревала кілька днь, правдоподібно від неділі до середи, а свою побіду козаки в пер-

шій лінії мусіли завдячити немирівським міщанам, ще перейшли на їх сторону. Автор руської вірші згадує про Рушица тільки загально, що з козаками „менжне ся потикал“, але його поступок у немирівським замку насуває мимоволі гумористичне доповнене до сеї згадки:

Meżnie się potykał,
Przez okno umykał.

Народня пам'ять не затирила імен ані Самуся, ані Іскри, але заховала назву Абазина, про якого пісня, мабуть також із рукописної збірки Ількевича, в недохованій до нас часті, ввійшла в друковану збірку пісень Я. Головацкого „Нар. пѣсни Галицкой и Угорской Руси“, т. I, ст. 12—13. Ось її текст у транскрипції на фонетичний правопис:

- Ой закурила, затопила сирими дровами;
Ой нема-ж мого Абазина з чорними бровами.
Ой у полі вітер дише, билину колише;
Козаченько до милої штири листи пише:
- 5 „Ой не тужи, моя мила, в тугу не вдавай ся,
За півшести неділеньки мене сподівай ся“.
„Видит ми ся, козаченьку, в тугу не вдаю ся,
Против тебе виходжаю, без вітру валю ся.
Коло гаю походжаю, гаю не рубаю,
- 10 А в Вербівцю пробуваю, милого не маю“.
Ой спускали ся козаченьки з високої гори,
На переді Абазин та на гнідїм кони:
„Ой ступай, ступай, гнідій коню, прудкою ступою,
Гей недалеко в Владижинї, Ляшеньки за мною“.
- 15 Ой вдарено в Білій Церкві з ручної гармати,
Щоби їхав Палієнько козак ратувати.
Гей прийшло ся козаченькам марне погигати.
Ой здибали ся козаченьки в Владижинї, в лісі;
Не єден там козаченько головоньку звісив.
- 20 Ой не встиг же Абазин на коника вїїсти,
Огляне ся назад себе — повно Ляхів в місті.
„Ой то тобі, Абазине, від Ляхів заплаца:
Серед ринку в Немирові головонька зията!“
Ой вдарив ся та Абазин в кулю головою:
- 25 „Ой вжеж мені не бувати з дїтьми і жоною“.
— „А деж твоя, Абазине, Базиниха папї?“ —
„Під містечком Берестечком з усіма Ляхами“.

- „Ой де-ж твої, Абазине, воронії коні?“ —
„Ой у місті Берестечку, в куми на припої“.
30 — „Ой де-ж твої, Абазине, оковані вози?“
„Під містечком Берестечком заточені в лози“,
— „Ой де-ж твої, Абазине, сукні-адамашки?“
„Ой побрали вражі Ляхи паннам на запаски“,
— „Ой де-ж твої, Абазине, писанії скрині?“ —
35 „Ой побрали вражі Ляхи, що пасали свині!“

Я. Головацький, П'єсни Гал. и Угор. Руси. т. I, ст. 12—13, ч. 7.

Пісня, як бачимо, не високої поетичної вартости, в значній частині, особливо при кінці, наслідуване старшої пісні про Ничая та його смерть у містечку Краснім. Найважніша в ній згадка про Владижин (Ладижин, recte Владичин), як місце, де Абазина справді зустріло остатнє нещастє, де він програв битву і дістав ся в неволю. Рядки 22—23 вказували би на те, що Абазина покарано смертю через відрубанє голови, що було найзвичайнішим у воєнних часах способом кари, а не через посаджєнє на палї.

З культурного життя України XVII—XVIII вв.

Подав Михайло Возняк.

I.

В передмові до чернігівського видання „Перла многоцѣнного“ з 1646 р. подає Кирило Транквіліон Савровецький дві причини видання книжки, а саме: високий богословський розум та „сладкоглаголивий риторський язик і поетицке художество“. Великої і тяжкої праці підіймив ся автор. „Многими трудами“ „взяла совершенство“ його книжка. Що про богословські річі писати не просто, а метрами, „трудно і барзо трудно“, „тільки той знаєть, кто того ремесла заживаєть“. До тої тяжкої праці спонукала його на старість ся обставина, щоби люди тим охотнійше брали ся до читання божих річий. Відносить ся се поперед усього до молодіжи, що повинна вчитувати ся в його божі річі, „описаны сладкою мовою подь метри“. Хто хоче своїми сльозами вмити пречисті ноги та невинні рани Христа, нехай співає „жалосно о смерти сына Божіа на кождый пятокъ“, бо „слезы виводить отъ закаменѣлого сердца память смерти Христовой, которая описана подь метри“; нехай співає також „жалосно о покаянію грѣшныхъ“, а видобуде слези „на омита“ своїх гріхів.

А хоче хто доступити божої радості та наповнити нею свою душу та серце, нехай співає собі „весело въ радости о трохъ персонахъ божкихъ: о персонѣ отцевской преславной и сыновской и духа святого“. Впрочім „лѣпше есть спѣвати духовный

пѣсни, анѣжли свѣцкіи, сромотныи, бѣсовскіи“. „А притомъ и то потребно вѣдати тебѣ, ласкавый чителнику, стоить дальше в цікавій передмові, ижъ тая книга презацная, хотяй ся видить мала въ очахъ людскихъ, але великіи содержить въ собѣ тайны, збавеню твоему служащи“. Містить у собі так високий богословський розум, що „въ единого вѣршика двохъ або трохъ словъ може добрый казнодѣя казаня повѣсти и кротно звязаную речъ роспространити и душѣ людскіи утѣшити словомъ Божиимъ“. „Также въ школахъ будучи студенти могутъ собѣ съ тои книги святои выбирати вѣрши на свою потребу и творити въ нихъ ораціи розмаити, часу потреби свои, хочъ и на комедіяхъ духовныхъ. А если бы тебѣ хто схотѣлъ мѣти собѣ за патрону Матерь Божию, пречистую Дѣву Марію, нехай же похвалу еи читаеть и спѣваєтъ на кождую субботу, прудко таковыи почуветь поправу живота своего и повстаня въ грѣховъ своихъ“. До ангелів і св. Михайла треба читати та співати в понеділок, до апостолів у четвер, до мучеників у середу, про Христові страсти в п'ятницю, про покуту в вівторок, а о трьох Божих особах у неділю.

Таку передмову має між иншим книжка, що „філософін бовскои маєтъ въ собѣ розумъ, которая содержить въ собѣ похвалу триперсональному божству и страсти Христовѣ и похвалу пресвятой Богородици и инныи многи пѣсни духовніи, сладкіи, веселыи и плачливыи“. Укладаючи свою книжку, йшов автор шляхом, який промостив в нашім літературі Памво Беринда не тільки своєю книжочкою „На Рождество Господа Бога и Спаса нашего Ісуса Христа Вѣршѣ для утѣхи православнымъ Христіаномъ“, але й тими віршами в його виданнях, яких авторство найскорше можна йому приписати. В напрямі, заініційованім у нас друком, коли не брати в рахунок невдалих проб при друках протягом 16 в., Бериндою, працював і Йоанікій Волкович, що свої діяльости та вірші видав у Львові 1630 й 1631 р. Близько в тим споріднені і духовні вірші, призначені до співу, — побожні пісні.

Сему напрямові літературних творів, занесених до нас із західньої Європи, головню з Польщі, пішли на зустріч школи, а розширенню їх поміж нашим народом помагали сусідство з Поляками та пропаганда унії. Коли православна церква не признає побожних пісень, в уніятській церкві стали їх співати між утренею і службою божою, по службі божій, перед вечірнею і по вечірні не тільки в більші свята, але й у неділі. А вже необ-

хідною була побожна пісня в часі всяких процесій, місій чи відпустів. З усіх свят у році дало Різдво Христа привід до найбільшого числа пісень. Іще більше пісень повстало в честь Богородиці, а зпоміж святих найбільше популярним у нашого народу був св. Миколай. З літературного боку дуже інтересні вірші про марність світа та позагробове життя.

В другій половині 17 в. побожні пісні були на українських землях уже загально поширені, хоч про них є в нас історичні свідоцтва вже від кінця 16 в.¹⁾ Політичне лихоліття 17 в., вічні воєнні тривоги та руїна відбили ся відгомонам і в духовних віршах, спеціально в молитовних до Богородиці. Нерідко роздасть ся прошення „утолити слезы вѣрныхъ“, „ублагати стрѣлы, ярости сродіе“, бо „тма христіанъ гине безъ сповѣди“. В пісні з початком „Предста царица на високом тронѣ“ є ось яке прошення до Богородиці:

Кролю Іоанну поспѣши в рицертвѣ
За своѣ люди и за своѣ церкви,
Не дай бесурманом, татарским уланом
И поганским паном.

На христіане пехъ не наступують,
Отчизну нашу нехъ не отимують.
Потлumi царя, турецкаго папа
И в Татаръ погана.

Гетманом паномъ подай булаву,
Всему рицертву вѣкуистую славу,
Рач нам привернути подолские крани
И христіан без мѣры.²⁾

Очевидно тут згадуєть ся про ті часи, коли Поділе було під володінням Турків, і то про час, коли Іван Собіський вже став польським королем. Таким чином повстання сеї пісні треба віднести до останньої чвертини 17 в.

Інша пісня Богородиці, що починаєть ся словами „Кто не хвалит, кто не славит Рождества пречиста“, має в закінченню таке прошення до неї:

---

¹⁾ З початку 17 в. маємо вже наші духовні вірші, що правда, переклади з польської мови. Про один такий переклад пісні на Великдень п. в. „Нѣтъ веселый намъ дѣнь пасгалъ“ згадує Петров в другім випуску „Описанія рукописныхъ собраній, находящихся въ городѣ Кіевѣ“ (Москва, 1897, ст. 246). Списаний сей переклад в 1604 р.

²⁾ Рукописний співаник в „Музею Петрушевича“ в бібліотекі Національного Дому в Львові, ч. 233.

Даруй царю государу тишину покоя,
 Бос царыца, голубица, таа ест власт твоа.
 Реементу малой росіи ты буди правица,
 Божіа сила иснои справи Твоа нам девица (sic. десница).
 Іоанна намъ гетьмана укрѣпи, царице,
 Вѣрне радити, щасливе жити сподоби, Дѣвице.¹⁾

Мабуть зложена ся пісня в початках гетьмановання Івана Мазепи, отже в останніх літах 17 та в перших роках 18 століття. І друга половина 17 в., спеціально остання четвертина, та перші два десятиліття 18 в. се час, коли на Україні повстало або переложено велике число побожних пісень, спеціально в честь Богородиці, між якими є часто річі, повні поезії. За загальними жолитовними богородичними піснями пішли спеціальні, присвячені означеним образам Богородиці.

З залюбовання до побожних пісень в нашого народу скористали головно пропагатори унії, в першій мірі Василияни, та зробили побожну пісню одним зі способів своєї пропаганди. В поширену пісню вкладали доіму, яку хотіли заціпити в народі, або складали на її взір иншу, де зручно висказували ті думки, якими уніяська церква відрізняється від православної. Пропаганді унії при помочи побожних пісень треба й завдячити появу друком українських духовних вірш.

II.

Здається, одну з перших збірок побожних пісень подібуємо в однім молитовнику, друкованім латинкою, без зазначення місця і року друку. Др. Свенціцький відносить його до кінця 17 або поч. 18 в.²⁾, Естрайхер подає тільки титул без своїх здогадів³⁾. Заголовок сього молитовника ось який: „Naczatki zytyia Nebesnaho Na Zemly: Czerez Soiedynenyie so Bohom i Swiatymy Jeho: Na wsiak deń w sedmocy rozpozennyye Ko blahoczystyiu Chrystyanskomu So proizwołenyiem Wlastytelstwa izdannyye“ (8°, ст. 326+12). „Нілава Х“ сього молитовника містить „Pisny nabożnyia“, які випереджує „Rozuczenyye o tich (піснях)“. Воно нагадує і цитовану передмову Ставровецького і пізнійшу передмову до „Богогласника“.

¹⁾ ibidem.

²⁾ К. Estreicher, Bibliografia polska, Tom XXIII (zeszyt 1, Lit. N—Ok), Краків, 1909, ст. 13.

³⁾ И. С. Свѣнцицкій, Опись Ставропигійскаго Института во Львовѣ, Львів, 1908, ст. 67.

„Jako pisny myrskiiia tworat switowuiu radość, apřymentye uklad-
чик молитовника, tako pobožnyia utiszaiut ko lubwi Božoy. Seho rady
Swiaty Car Dawyd tolyko Psalmow, sy iest pisney dla wirnych na-
pysa, i sam ia so onimy poiasze, i ot Prešwiatyia Maryi imamy Piśń
složennuiu; Welyczyt Dusza moia Hospoda &c. i Cerkow Božaiia roz-
lyčnyia prydaet, da onimy sławym prewelykaho Hospoda, i serdca
nasza do Neba wozdwyžaiem. Jehda ubo ia poiem: trebi iest poradno,
słowo po słowi, so razsuždenyiem, nyže słowese prediduszczaho na-
czynaty do tol, doneliže wsi pereszlaho neskonczat Obacze iako Psal-
my Swiatyi ne tokmo sut Bohu priyatny(.) iehda ony poiem, no ta-
kožde iehda ony hlaholem wnymatelni, tako pisny pobožnyia. Seho
rady zdi prysowokuplaiu pisny obycznyia, iaze iehda wozmożesz, po
wremeny, ily hlaholaty możesz, ly so onych słowes nikiich używaty
na wozdychanyia do Boha ily Swiatych; sy iest na strylstyti mo-
lytwy“¹⁾

По сїм поученню подані ось єї пісні: Піснь Katechyzmowa. Troyca
Boh Otec, Boh Syn, Boh Duch Swiaty, стор. 221—229; Піснь О Мы-
лости Бо́жой. Бо́же люблю тیا, сїлым сердцем люблю тیا, ст. 229—232;
Піснь Залу за грѣхы. На тон той: Hore mni hrysnyku suszczu &c:
Hdy w żywot moy wozru hłuboko, ст. 232—234; Піснь О смерті, Суді,
Пеклі, і Небі. На той тон: Бо́же ласкавы услыш плач крѣпавы &c.
Pryidet hodyna dla wsich iedyna, ст. 234—237; Піснь Залу за грѣхы.
О Бо́же вичны щчо то мы сіа діет? ст. 237—241; Піснь До Пре́свіа-
тоу Бо́жєй Матєрї. О Wsepіtaia Maty! Hdy na sud kažut staty! ст.
241—244; Піснь до Пре́свіатоу Дївї. Preczystaia Diwo Maty Ruskaho
kraiu, ст. 245—247; Піснь о Swiatom Onufryi, на тон: Preczystaia
Diwo Maty &c. Pomoszcznyka kto iszczesz, imasz wo skori, ст. 247—250.

Мова пісень у сїм молитовнику значно чистїйша нїж
у „Богогласнику“. Отже укладчикам „Богогласника“ прийшло
ся „разсмотрѣвати художество, достигати намѣренїя мыслей,
елико мощно исправляти, слоги стїхомъ избобрѣтати, многая нова
ветхимъ прилагати“ не тїльки відносно до текстів, що їх дістали
в рукописах, але й до таких текстів, які були вже передтим
друковані.

Возьму на приклад найпопулярнїйшу з пісень „Богоглас-
ника“, яка вже має свою літературу, а се „Пречистая Дѣво
Мати Рускаго краю“. Вже в 1870 р. надрукував Г. Гезен в 13 ч.
„Современной Лѣтописи“ статейку „Русскія церковныя пѣснї,
удотреблявшїяся у римскихъ католиковъ въ половинѣ XVIII

¹⁾ Naczatki zytıia Nebesnaho na zemly, ст. 220—221.

в'їка", де є кілька цікавих даних що до історії першовзору сеї пісні. Зміст сеї статі переказав П. Шейн у своїм збірнику „Бѣлорусскія народныя пѣсни, съ относящимися къ нимъ обрядами, обычаями и суевѣріями“ (Спб. 1874) на ст. 414—417, де й подані два тексти нашої пісні за Гезеном крім трьох інших, а саме двох записаних поміж Білорусами й одного передруку з львівського „Молитвослова мірскаго“ 1864 р. З двох варіантів сеї пісні Гезена — один списано на вісімці товстого паперу, яка найшла ся в старім церковнім календарі для римокатолицького духовенства Могилівської губернії на 1827 р., а другий найшов він у збірці Імператорської публичної бібліотеки. Її повний заголовок такий: *Pieśni o najświętszey Maryi Pannie, które się spiewają przed Jej Cudownym Obrazem, koronami Watykańskimi ukoronowanym od Ojca Ś. Benedykta XIII, w roku 1727 dnia 15 Sierpnia u W. W. OO. Dominikanow, na Świętej Górze Różancowej, nad miastem Podkameniem Cetnerowskim. We Lwowie, w drukarni SSS. Trójcy. R. 1752.* Збірник містить з початку п'ять пісень в честь Богородиці в польській мові, а потім згадану вище пісню п. з. „Piesn szósta, o teyze Najświętszey Maryi Pannie, Ruskim tekstem od pewnego nabożnego złożona“¹⁾.

Текст пісні „Пречистая Діво Мати“ виглядає в с'їм молитовнику так (в нотках зазначаю через I відміни збірки 1752 після передруку Шейна на стор. 417, через II відміни осьмої пісні збірки руських і польських пісень, виданих в кінці 18 в. в Почаєві латинкою, яка збірка переходує ся у Петрушевичевім відділі бібліотеки „Народного Дому“ у Львові під ч. 110, а через III відміни „Богогласника“ з 1790 р.):

Preczystaia Diwo Maty Ruskaho kraiu,

Na Nebesy i na Zemly tia welyczaiu,

Ty hrysnykow²⁾ tiażkoy muki(.)³⁾

Czerez⁴⁾ twoi zbawlaiesz Ruki,⁵⁾

Neday propasty.

Tebi Wsy⁶⁾ Swiatyi słužat, Rodyce Boha,

I my hrysny⁷⁾ sławym tebe wsy⁸⁾ iako moħa,

Cilym serdcem⁹⁾ nechay mylo

Tebi słužyt Dusza,¹⁰⁾ Tiło,

Maty Czystaia.

¹⁾ П. Шейнъ, Бѣлорусскія народныя пѣсни, ст. 416.

²⁾ I—II грѣшника. ³⁾ I—II—III з' тяжкой муки. ⁴⁾ III Чрезъ. ⁵⁾ II izbawlaiesz Ruky, III спасаешъ р. ⁶⁾ I всѣ. ⁷⁾ I грѣшны, II hrysny, III тя грѣшны. ⁸⁾ I хвалимъ Тебе всѣ, III славимъ вси. ⁹⁾ II sercem. ¹⁰⁾ I—II—III наше.

Ktoż newdiaczen¹⁾ łaski twoi,²⁾ skaży(,) kotory,³⁾
 Zpod kamienia⁴⁾ dla zbawienia⁵⁾ idut do hory,
 Temnych(,) chromych⁶⁾ i ułomnych
 Oczyszczaiesz tam przytomnych(,)
 Proszuż⁷⁾ i mene.⁸⁾
 May w bacznosty i mylosty wirnaho słuhu,
 Neday meni upadaty⁹⁾ w welyku tuhu :
 Skażysz teraz(,) ¹⁰⁾ iak by¹¹⁾ znaty,
 Szczo z hrysnykom¹²⁾ budeteś diłaty,
 Pany¹³⁾ łaskawa.
 Utikaiuszczym sia k tebi w¹⁴⁾ wsiakoy potrebi,
 Znaiu(,) szczo¹⁵⁾ utwerdysz wsich nas wirnych iak¹⁶⁾ w Nebi,
 Newypuszczay¹⁷⁾ ze na wiki¹⁸⁾
 Z twoiey Preświatoy Opiki¹⁹⁾
 Mene hrysznaho.²⁰⁾
 Poday Ruku w—tiazkoy bidi i utrapleniu(,)
 Daruy łasku prośiaszczomu i ko²¹⁾ zbawleniu.
 Budy wsim nam²²⁾ oborona(,)
 Prosył Tia Polska²³⁾ Korona
 Jako Carycu.²⁴⁾
 Z²⁵⁾ Synom twoim wozlublennym budy łaskawa,
 Kotoromu nechay budet wsia²⁶⁾ czest i sława,
 Wo wik wikow neprestanet(,) ²⁷⁾
 Poki²⁸⁾ wseho świta stanet²⁹⁾
 Ot wsich słuh twoich
 Amiń.³⁰⁾

Як бачимо, тексти сеї пісні з часу перед виходом „Богосланика“ більше народні, хоч заразом і скорше там попадають ся польонізмами. Давнійші тексти дають також у деяких місцях поправнішу лекцію, як приж. місце про службу Богородиці душею і тілом, як вилічування чудотворним образом „темних,

¹⁾ I не вдячний. ²⁾ II łasky Twoiey, III твоей. ³⁾ III которий.
⁴⁾ I Съ Ченстоховы, II—III З' Подкаменя. ⁵⁾ I збавленія, адаєть ся, лиха кирилична транскрипція латинки. ⁶⁾ I—II хорыхъ, III хорихъ.
⁷⁾ I—II Прошу. ⁸⁾ I мине. ⁹⁾ I Не дай мене управляти, II Neday muni upadaty, III Недавай мнѣ упадати. ¹⁰⁾ I Сказы (sic) теперь, II—III Скажи теперь. ¹¹⁾ I колибъ. ¹²⁾ I съ грѣшнымъ, II z hrisnym, III Что в' грѣшнымъ. ¹³⁾ II—III Панѣ. ¹⁴⁾ I Утекающимъ къ Тебѣ во, II Утѣкающимъ к' тебѣ въ. ¹⁵⁾ III же. ¹⁶⁾ I насъ всѣхъ яко.
¹⁷⁾ I—II не выпускай, III не выпускай. ¹⁸⁾ I—II—III вѣки (wiki).
¹⁹⁾ I опека, II opieku. ²⁰⁾ I—II—III грѣшнаго. ²¹⁾ I маѣ ко, II prośiaszczemu mni ko, III маѣ просящу ко. ²²⁾ I всѣхъ насъ. ²³⁾ II sławna, III Полска. ²⁴⁾ I царицы, II Carycu, III Царици. ²⁵⁾ I Съ.
²⁶⁾ I нехъ съ Тобою вся, III а' отецъ, Духомъ да. ²⁷⁾ I—III не престане, II не przystane. ²⁸⁾ II Poky, III Доколь. ²⁹⁾ I—II—III стане.
³⁰⁾ I—II—III vacat.

хромих і уломних“, а не хорих, як стоїть у „Богогласнику“ й як доси друкується, наче хромі й уломні не були би хорими. Про час уложення пісні можна тільки здогадувати ся. З уваги, що пісня уложена в честь Підкаменецької Богородиці, якої образ короновано 1727 р., та що в рукописи задержала ся вона в Кам'янській Богогласнику з 1734 р.¹⁾, можна припускати, що ся пісня повстала при кінці 30 рр. 18 в. В Кам'янській Богогласнику вона очевидно одна з недавніх, коли треба було зазначити її арію як тотожну з піснею „Излия ся благ[одать]“. А що в молитовнику нема поданої арії при сій пісні, противно пісню в честь св. Онуфрія кажесть ся співати на арію пісні Підкаменецькій Богородиці, можна здогадувати ся, що молитовник вийшов із друку вже по 1734 р.

Ще більше твердою зробили редактори „Богогласника“ мову иншої пісні зі згаданого молитовника „Боже, люблю тя“, перекладу з польської мови (в нотках подаю відміни тексту „Богогласника“ з 1790 р.) Вона має заголовок „Pisn O Myłosty Bożoy“.

Boże(,) lublu tia, ciłym serdцем lublu tia,
Szcz²⁾ na zemły sozdanyia,
Wminyч wsia w lubow³⁾ pinyia,
Da tia chwałat(,) wysławiaіut,⁴⁾
A mni do uszes wołaiut.⁵⁾ Boże &c.

Słońce(.) Misiac i wsi⁶⁾ zory,
Rok, Hodyny i czas skory,⁷⁾
Noszcz i deń nechay tia chwałyt(,) ⁸⁾
Serdce sia w lubwy rospalıyt.⁹⁾

Boże(,) lublu tia &c.

Szcz²⁾ sia na zemły znayduiet,
Szcz²⁾ nad zemlu wylituiet,
Szcz¹⁰⁾ w rykach(,) w moru ¹¹⁾ pławaiet,
Nechay tuiu piśń spiwaiet. Boże.

Mnoho¹²⁾ trawok sia rachuiet,¹³⁾
Mnoho lystia sia znayduiet,¹⁴⁾
Tol nechay iazykow¹⁵⁾ maiu,
A každyм z serdca wołaiu.¹⁶⁾ Boże.

¹⁾ Др. Ів. Франко, Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв., Львів, 1900, ст. 131.

²⁾ Сколь. ³⁾ Все вміньных в' любве. ⁴⁾ прославляють. ⁵⁾ глашають. ⁶⁾ Солнце, місяць и вся. ⁷⁾ скорый. ⁸⁾ да тя восхвалять. ⁹⁾ в' любовь распалить. Дальші дві стрічки такі:

Что земля на себѣ носитъ,

Что ся надъ землю подносятъ.

¹⁰⁾ Что. ¹¹⁾ в' морѣ. ¹²⁾ Сколь. ¹³⁾ изчисляеть. ¹⁴⁾ листвій обрѣтаеть. ¹⁵⁾ Толко языковъ да. ¹⁶⁾ взываю.

Dusza, tilo i wsi¹⁾ syły,
 Tokmo tebe ulubyły,²⁾
 Szcoże sia wo mni znayduiet,
 Lubow twoia wse świazuiet. Boże.
 Razum, pamiat, wola, smysły,
 Sława, hodność, i iak stysły³⁾
 Pomysl serdca przykazuie(,) ⁴⁾
 Wicznym prawom zapysuiet.
 Boże(,) lublu tia &c.
 Wsiakaia w mni dychania⁵⁾
 Znaczat lubwy⁶⁾ żelanyia,
 Kolko raży (sic) oddychaiu,⁷⁾
 Wo lubwy sia razpalaiu.⁸⁾ Boże(,) ⁹⁾
 Aszcze oczy prymrużaiu⁹⁾, [lub.
 Sna z potreby używaiu,¹⁰⁾
 Dusza, serdce, smysły czuiut,
 Piśń presładku wyspiwuiut.¹¹⁾
 Boże(,) lublu tia &c.
 Aszcze¹²⁾ choszczesz mia słuchaty,¹³⁾
 Boże, budu w hłas wolaty,¹⁴⁾
 Wozmy(,) szczo iest świtowaho,¹⁵⁾
 Daruy mni sebe¹⁶⁾ samaho. Boże.

Wozmy(,) Swite(,) szczo miah-
 [kaho
 Jest wo mni, ily Carskaho.
 Tym sia welmy utiszaiu(,) ¹⁷⁾
 Jehda tuiu piśń spiwaju. Boże.
 Nyże¹⁷⁾ mene marność prełstyt,
 Nyże ot Boha razluczyt,
 So wsim switom sia żehnaiu.
 K tebi serdce wozdwyżaiu. Boże.
 Smutok i dolehlwosty,
 Ne zminiat moiey¹⁸⁾ myłosty.
 Skorb, tисnota, honenyie
 Se mni w Boží želanyie.¹⁹⁾ Boże.
 Niay sia pekło nasorożyт,²⁰⁾
 Lubwy moiey nezatrwożyт.²¹⁾
 Ja sia nyny oświdczaiu,²²⁾
 Że wo wiki tia kochaiu. Boże.
 Niay so mnoiu szczo sia stane,
 Ne otstupysz mene(,) Pane,
 Boś mia iskupyw doroho,
 Truzdaia sia o mni mnoho.
 Boże(,) lublu tia &c.

Колиж редактори „Богогласника“ змінили так значно текст друкованої пісні²³⁾ і то, як здаєть ся, духового продукта ко-

¹⁾ вся. ²⁾ возлюбилі. Дальші дві стрічки виглядають так :

Что ся во мнѣ внутрь виѣщаєть,
 В' любовь твою разжизаєть.

³⁾ почесть; іако стислій. ⁴⁾ души накавуєть. ⁵⁾ Всякія в' мнѣ двиза-
 нія. ⁶⁾ любве. ⁷⁾ разовѣ отдыхаю. ⁸⁾ любовь ся распалаю. ⁹⁾ очеса
 смѣжаю. ¹⁰⁾ нуждна употребляю. ¹¹⁾ восписують. ¹²⁾ Егда. ¹³⁾ слы-
 шати. ¹⁴⁾ спѣвати. ¹⁵⁾ Отими, что есть мірскаго. ¹⁶⁾ себе. Дальші
 дві стрічки знову цілком змінені :

Прійми(,) свѣте(,) что мягкаго
 Есть во мнѣ любосластнаго.

¹⁷⁾ Ся строфа в „Богогласнику“ цілком відмінна :

Не престити мѧ суетіе,
 Ниже благополучіе;

Цѣлый свѣтъ днесь отвергаю,
 К' тебѣ сердцемъ воздыхаю.

¹⁸⁾ Неизмѣнят в' мнѣ. ¹⁹⁾ любленіе. ²⁰⁾ Аще ся и pekło двигнетъ.

²¹⁾ неподвигнетъ. ²²⁾ Вѣрно бо исповѣдаю. Остання строфа також
 цілком зміненна :

Да вѣнчюся ни вочтоже,
 Неотступлю тебе(,) Боже;

Ѣ. Бось мя искупилъ безцѣнно,
 Бымъ тя любилъ неотмѣнно.

²³⁾ Пізнійші почайські видання „Богогласника“ різняють ся тільки
 тим від першого, що в них нумерована (ч. 111) й вказана в реєстрі

лишнього їх товариша по званню (Боже, люблю тя), не буде дивним, що вони так само або й ще більше змінiali рукописні тексти, тим більше, що в таких текстах могли бути нераз по-дробищі і додатки, які не мають нічого спільного з релігійними догмами. Розумію апокрифічні елементи, від яких навіть по зредатованню Василяними не вільний „Богогласник“, і дальше такі точки, в яких католицька церква ріжнить ся від православної.

III.

Виказувано такі точки також на місіях, що пособляли не тільки зростови, але й друкуванню духовних вірш. Др. Щурат описав один місійний „Katechizm krótko zebrany“ львівського

„Пѣснь Пресвятѣй Дѣвѣ Богородицѣ Марѣи на Пренесеніе Чудотворнїя Народна Увѣнчанїя Ея Иконы отъ Притвора в' новую Церковь“, яка в перше виданне вшита по відділі Богородичних пісень як особна публікація тої самої величини. До річи треба зазначати се тут, що вшите повищої пісні в склад „Богогласника“ свідчить, що „Богогласник“, який зачали друкувати 1790 р., вийшов з друку щойно 1791 р. Львівські видання „Богогласника“ ріжнять ся від почаївського, а друге львівське виданне в 1886 р. навіть дуже недотенне, як виказав др. Франко в статі „Наші коляды“ (Львів, 1890). Одначе й перше львівське виданне в 1850 р. має деякі нові пісні, деякі викинені з почаївського видання, позмінювані часом слова, а то й повикидані цілі строфи, як прим. із пісні Підгорецькій Богородиці викинені отсі три строфи:

Сію страпу Іоанну Царю їди горда

Пустошила, и палила злослива орда

Ї Ты в' томъ болѣзнавала,

Мѣсяцей пять плакала,

Потѣшая, утолая

Гнѣвъ должній Сына.

Се водою хтѣлась тою врага згубити,

И в' той тогѣ всей Коронѣ цѣлѣй пребыти;

Ї. Якожъ пречѣ уступила

Лютая варваръ сила,

Укротила, прогонима

З' тѣхъ странъ Тобою.

А дальше викинена ще одна строфа:

По семъ нынѣ в' сей святыцѣ, юже возстави

В' Руской странѣ первша Панѣ для Твоей славы,

Ї. Юже сынове полскѣ,

Здобили конецъ полскѣ,

Ту сієнешъ, и раздаєшь

Дари просящимъ.

(Пор. Богогласникъ, Почаїв, 1790, ч. 121, 1825, ч. 122, Львів, 1850, ч. 125, ст. 305—307).

видання із 1768 р., де подибуємо вісім руських текстів, в порівнянні із „Богогласником“ місцями близьких до народньої мови¹⁾. Поодинокі руські пісні друкувалися у додатках до інших місійних підручників або до таких книжок, як „Гора Почаевская“²⁾, навіть у польських збірниках побожних пісень, прим. у „Kantyczkach pieśni nabożnych“ з 1767 р. є текст вірші „Posmotry sia, czołowicze, szczo sia teper diie“, в „Kantyczk-i“ з 1785 р. є пісня Підкаменецькій Богородиці. Але потребу більших збірників наших духовних вірш зродив щойно „Богогласник“. В „Музею Петрушевича“ в бібліотеці Народного Дому у Львові переховується між стародруками під ч. 110 збірка руських і польських пісень почаївського видання без означення місця і часу друку.

Є тут оті руські тексти:

1. Пісня Почаївській Богородиці:
Поч. *Wesoło spiwayte, czelom udariayte
pred Matkoiu Chrystowoiu* (16—2a).
2. Також на „ton: Witay cudowna“:
Поч. *K tebi, Bożyia Maty, przybiiаем,
Obremenenny hrichamy wzywaiem* (3a—4b).
3. Також на „ton obyczny Pisny Podkameneckii“:
Поч. *Preczystaia Diwo Maty Ruskaho Kraiu,
Po ystyni lubiaszczych Tia śladosty Raiu* (4b—5b).
4. Також „o yzbawlenyi pomoszczyiu ieiа ot powitra morowaho, bywyszaho w lito 1770“:
Поч. *Nyni proślawysia Poczaiewska skała* (6b—8b).
5. Також:
Поч. *Wsełennaia, wsia strany, zemlane,
Sowokupśhesia wsy Chrystyane* (8b—9b).

¹⁾ Др. В. Щурат, Із студій над почаївським „Богогласником“. Квестиї авторства і часу повстання деяких пісень. Львів, 1908, ст. 40.

²⁾ Одним із творців духовних вірш був Василіянин Тимотей Шуровський. 1772 р. вийшли друком у Супраслі: *Wzory Doskonałości Papienskiey Przez... Podane śródki do swiczenia się w Rozlicznych Spotach Zakonne życie zdobiących*, де є ось які незугарні руські вірші: Пісні Богородиці: *Raby Maryi welykoу nadii* (62a) і *Nadeždo wirnych*, *Hołubuse z Zyru* (Жировицькій Богородиці, 62b); пісня про ангелів як сторожів: *Newydymy, a Lubymy Chранyteły naszy* (62b); пісня св. Василю Великому: *Tryświtlymy wincy tebe wiażut, o Wasylyu!* (63a); пісня св. Володимиrowи: *Rody Rossynii Władymir wo sławі* (63b); пісня св. Іванови Дамаскинови: *Jawnо wsiem nam budy* (63b); пісня „o wprowadzeniu Odpustu zupełnego do Papemelinu: *Turyia Riko Tu pinyia hłasy*“ (65a). В привірнику бібліотеки „Оссоліпських“ (ч. 98630) недостає карток по 65 к.

6. Пісня Підкаменецькій Богородиці:
Поч. Preczystaia Diwo Maty Ruskaho Kraiu,
Na nebesy i na zemly Tia wełyczaiu (96—106).
7. Пісня Почаївській Богородиці на „przeniesienie Obrazu“:
Поч. Izdydte, Dwory, so Sobory
Dneś Nebesnymu (106—116).
8. Пісня на Різдва Христа:
Поч. Prewiczny rodyłsia pod lity,
Chotiaczy zemlu proswityty (14a—15a).
9. Пісня „Naziawienie Pańskie“:
Поч. Iordan Riko uhotowysia,
Se bo prychodyt Boh krestytysia (156).
10. Також на „ten samiy Ton“:
Поч. Troyce świataia, Boże łaskawy,
Proświty serdca jako Boh prawy (16a6).
11. Пісня на третю великопісну неділю:
Поч. Uże dekrek (sic) podpysuiet,
Pyłat sudyia wskazuiet (166—17a6).
12. Пісня на Велику П'ятницю при гробі Христа:
Поч. Wyżdu Tia na kresti Raspiata, Isuse, Wysiaszcza,
Kaia Tia serdca, ach, moy Boże, newospłaczutsia
13. Пісня на Великдень: [zraszcza (176—186).
Поч. Ierusałyme, switel nad zwizdy dneś budy,
Se bo Car twoy spasiest ot ada wsia ludy (186—196).
14. Також: Поч. Izdydte, Anhelow lyky,
Wo stritenie Władyky (20a6).
15. Також: Поч. Sotorżestwuyte wsy kupno nyny,
Chrystos woskrese zhrobnoy iaskyni (196—206).
16. Пісня на Вознесіння:
Поч. Wzyde Boh k Ieleonstiy Hori,
Stritaiut Anhelstyi chory (206—21a).
17. Пісня на Зелені свята:
Поч. Istocznyk duchownyy,
Radosty wynownyy (21a—22a).
18. Пісня на Боже Тіло:
Поч. Twoia cześć, sława wikow, Hospody,
Da ne prestanet w wicznyia Rody (22a6).
19. Пісня на Різдва Богородиці:
Поч. Rozdestwo sławno prysno Diwyia
Woschwałym wsy dneś wo hłasich pinyia (226—24a).
20. Пісня на Непорочне Зачаття:
Поч. Wsełennaia, torżestwuy dneś,
Nebo, zemla, kupno myr weś (24a6).
21. Пісня на св. Михайла:
Поч. Łykuiut wsy na nebesech
Umy Anhel wo słowesech (256—26a6).
22. Пісня на св. Миколая:
Поч. O swiatyyszy otcze, swiatytelem sławo,
Nykołaie czudotworcze, swiaszczennaia hlawo (266—27a).

23. Пісня на неділю о блуднім сині:
Поч. O hore mni hrisznyku suzscu (sic),
Hore blahych dil ne imuszczu (28a6).
24. Пісня „katechyzmowa, która się śpiewa rano i popołudniu przed katechyzmem“ на місіях:
Поч. Troyca Boh Otec, Boh Syn, Boh Duch Swiaty,
W Troycu Boh iedyn: tak wsim treba znaty (326—346).
25. Пісня про смерть, суд, пекло та небо:
Поч. Pryidet hodyna dla wsich iedyna,
Kohda sia razluczaty (346—356).
26. Пісня про жаль за гріхи, яку співають в часі причастія (як „Горе мні грішнику сушу“):
Поч. Hdy u żywot moy wozru hłuboko,
Horkych tuczu slez leiet oko (356—36a).
27. Пісня із актів віри, надії і любови, співана в часі процесій (як „Chwała bądź Bogu w Tróycu iedynemu“):
Поч. Nyzki ty pokłon Boże moy oddaiu,
Duszeiu, tilom, wsim, szczo wsebi maiu (366—37a).
28. Пісня Богородиці на вечірніх суплікаціях:
Поч. O Wsepitaia Maty: Hdy na sud każut staty,
Wotrubi pahubi ne predaway rabow (376).
29. Пісня „Prepodobnomu Iowu Zelizu“:
Поч. Yz młada wozlubu boha Zelizo blażenny,
Roždenny w zemly hałackoy Ioan nareczeny (526—54a).

Пісні під чч. 1—23 звісні з „Богогласника“, під чч. 24—28 з інших Василіянських видань, під ч. 29 нова. Всіх пісень 56, решта польські. Тому, що в збірничку є пісня на перенесення почаївського образу Богородиці в 1791 р., тодіж уложена й видана друком, вкесним у перше видання „Богогласника“, збірка не скорше вийшла друком ніж 1791 р. Найправдоподібніше в 1791 р., коли збірка з причини свята могла числити на великий попит¹⁾.

IV.

Як за першим виданням „Богогласника“ з 1790—1791 р. появилася збірка руських і польських побожних пісень, так в рік по другім виданню із 1805 р. маємо одну друковану збірку духовних вірш, що вийшла друком також у почаївській друкарні з початком 19 в., а якої не узяли до уваги в дотеперішніх дослідях над історією духовної вірші. Се ПІСНИ БЛАГОБІЙНЫЯ. Ъз крѣтцѣ собранныя. ПОБѢДЫ. При Бжѣствѣн-

¹⁾ В бібліотеці Оссолінських переховується під ч. 19982 примірник сеї книжечки з відмінним титуловим образком із написом: Prawdz, Wizerun. N. P. Obrazu Poczaiow. Koronowanego R. P, 1773.

ной Літсргін чтінной. Къ сімже Праздникомъ Господскимъ, Бѣорѣдичнымъ, ѿ нѣкоторымъ Сѣымъ: Тѣже рѣзличнымъ Показанымъ Рѣскѣмъ ѿ Пол'скѣмъ. ТУПОМЪ ІЗДАЙНЫМЪ. Бѣ стоѣ ѿ Чудотѣорной Лѣврѣ Почѣвской Чѣна стѣго Васіліѣ Бѣлікаѣмъ. Рѣкѣ Бѣжѣмъ, „амѣс“. Збѣрка представляе собою досѣть обѣмисту книжочку. На вѣдворотнѣй сторонѣ титудовой карткѣ в образокъ розпѣтя. Вѣіхъ картѣкъ 124, заголовна, 129 згледно 131¹⁾ нумерованихъ і двѣ „оглавленія“.

Зачинае збѣрку піснѣя, спѣвана при Бѣжѣстѣвннѣй Літсргін чтѣннѣй. На одинайцѣтѣй картцѣ починаесть ся польсѣька піснѣя при „mszy świętey czytanej“ і заразъ за польсѣькимъ текстомъ Тѣмъже Пѣснѣ при Бѣжѣтѣвннѣй Літсргін. Істолковѣанна славѣнскимъ Дѣлѣлектѣмъ. Дальше надрукованѣ ось якѣ піснѣі:

Славѣано-українсѣьскѣй і польсѣьскѣй тексѣтъ піснѣі при перенесѣннѣю чудотѣорного почѣвсѣьского образу до нової церкѣви в 1791 р., звѣсної вже з доданнѣя до першого виданнѣя „Богѣогласника“ кк. 23—25.

Піснѣя до Богѣорѣдицѣі Бѣсѣхъ Цѣрѣицѣе, Богѣогл. 1790, ч. 136, кк. 256—28а.

Піснѣя на Рѣздѣво Хрѣста Бѣспѣойтѣе Днѣсѣь соглѣсно, нова, кк. 28а—30а.

Піснѣя на Рѣздѣво Хр. Днѣсѣь всѣи вознѣгрѣйтѣе, нова, акрѣстѣихъ: **ДРѢЗДѢВСКѢЙ**, кк. 30а—32а.

Піснѣя на Р. Хр. Рѣдѣстѣь сѣмъ нѣмъ з'явлѣетѣь, нова, кк. 32а—33б.

Піснѣя на Богѣоявленнѣе Днѣсѣь мѣрѣмъ ѿгрѣйтѣе, нова, акрѣстѣихъ: **ДРѢЗДѢВСКѢЙ**, кк. 33б—35а.

Піснѣя про терпѣннѣя Хр. Всѣмѣлѣосѣрднѣй ѿ Хрѣстѣі славѣчѣйшѣй, нова, кк. 35а—36а.

Піснѣя про спѣвтерпѣннѣе Богѣорѣдицѣі Прѣжде всѣхъ кѣкѣ ѿ Бѣга ѿзѣбранна Мѣрѣіа чѣста, нова, акрѣстѣихъ, **ІІЛІЧ МѢРІЙ**, кк. 36б—40б.

УМНѢ, при Грѣбѣ ГДнѣмъ: Благѣообрѣзнѣй Іѣсѣифъ, кк. 40б—40Аб.

Піснѣя про Богѣорѣдицѣю при грѣбі Хр. Мѣтерѣ Бѣга ѿста, нова, кк. 40Аб—40Ба.

Двѣ польсѣьскѣ піснѣі про муку Хрѣста ѿ до нього, кк. 40Ба—43а.

Піснѣя на Вѣлѣикденѣь Дѣ прѣйдѣетѣь нѣвѣла рѣдѣстѣь мѣрѣ Днѣсѣь, нова, акрѣстѣихъ: **ДРѢЗДѢ(т)ВСКѢЙ**, кк. 43а—44а.

Піснѣя на Вѣлѣикденѣь Іѣторѣь нѣвѣй, Іѣдѣь вѣторѣь Хрѣстѣосѣь ѿзѣавѣтелъ, нова, акрѣстѣихъ: **ІѢТѢР**, кк. 44б—45б.

¹⁾ Карткѣ 39 і 40 двѣчѣи вѣчисленѣі, отѣже крѣмъ к. 40 такожъ 40А і 40Б. Нумѣрацѣія помѣилѣна ѿ 10 картѣкъ такъ, що по 89 к. іде 100 к.

Пісня на Великдень Хвалень Бѣди во вѣкѣ вѣка, нова, акростих: **ХРІСТОС ВОСКРѢСѢ** йз' мѣртвыхъ, кк. 456—476.

Пісня на Провідну неділю По востанні Хрістосъ Спаситель, нова, акростих: **ПІСХА** вѣрныхъ, кк. 476—49а.

Пісня на Різдво Богородиці **Свѣте** внемай, й прѣмай, Бог. 1790, ч. 82, кк. 496—52а.

Пісня на Введенє Богородиці **Днесь** прійдіте, нова, акростих: **ДРѢ(Т)ЗДѢБКИ**, кк. 52а—53а.

Пісня на Благовіщенє Богородиці **Днесь** прійдіте, нова, акростих: **ДРѢЗДѢБКИ**, кк. 53а—56а.

Пісня у честь Богородиці на Стрітенє **Богласно** й **прекрасно** поймъ пѣсни прензбранны, нова, акростих: **СІЛБѢСТѢР** й, кк. 566—596.

Пісня на Успенє Богородиці **Чѣдо** преславно, Бог. 1790, ч. 109, кк. 596—62а.

Пісня Почаївській Богородиці **Бісело** спѣвайте, Бог. 1790, ч. 112, кк. 626—64а.

Пісня на Обрізанє Хр. **Днесь** йграй, вѣтхій человекѣ, с'нами, нова, акростих: **ДРѢЗДѢБКИ**, кк. 646—666.

Пісня в честь Василя Великого **Да** гримйт' **Ніко**. йграюще **днесь**, нова, акростих: **ДРѢЗДѢБКИ**, кк. 66а—68а.

Пісня в честь Івана Хрестителя **Прійдіте** вси ѣзыцы, нова, акростих: **ПІРѢХ** ѡнішкѡвѣцкі, кк. 68а—70а.

Пісня на трьох Святих **Кіими** **днесь** пою гласи, нова, кк. 70а—71а.

Пісня в честь безвєребреників Кира й Івана: **Йграй** всецѣло вса **Ри*скаа** страна, нова, акростих: **ЙѢЙН** пѢСѢБКИ, кк. 71а—73а.

Пісня Олексієви, чоловікови божоу: **Боздатель** **Боже**, нова, акростих: **СІЛБѢСТѢР**, кк. 736—75а.

Пісня Антипі **Йзбранный** сѣсѣ Хрістоѣ **Йнтѣпа** вѣрный, нова, акростих: **ЙѢРѢМОНАХ**, кк. 756—77а.

Пісня Юрієви **Днесь** возыграйте, й воспѣвайте, нова, акростих: **ДРѢЗДѢБКИ**, кк. 776—80а.

Пісня в честь Івана Богослова: **Іѡанна** **Богослова**, Бог. 1790, ч. 190, кк. 80а—81а.

Пісня Онуфрієви: **Ѣ** преподобне, й тєблажєнє, Бог. 1790, ч. 191, кк. 316—336.

Пісня Михайлови: **Бон'мй** **днесь** **Ніко**, вѣнши зємла, нова, кк. 336—34а.

Пісня Катєрині: **Ботєржєствѣйте** **днесь**, **Йнгєлшѣ** **хѡры**, нова, акростих: **СІЛБѢСТѢР**, кк. 846—856.

Пісня Варвари: Тройцы святой поклонъ даймо, Бог. 1790, ч. 166, кк. 86а—88б.

Пісня Миколаєви: Пѣснь Святителю днесь похвалѣхъ возда-
дѣмъ, нова, акростих: Пѣснь **НИКОЛАЮ**, кк. 89а—100б.

Пісня в честь Стефана: Бѣжда вса^х правобѣрный человекче,
нова, кк. 101а—102б.

Покаянна пісня: Бплѣнь плот' дѣх' мой ведѣтъ ко мнѣ, нова,
кк. 102б—104а.

Покаянна пісня: Ктѣ мнѣ плачь зѣланный, нова, кк. 104а—105а.

Покаянна пісня: Припомани, человекче, себѣ, нова, акростих:
ПОПРАБЕИ, кк. 104б—106б.

Покаянна пісня: Оуспомѣлемса, нова, кк. 106б—108а.

Покаянна пісня: Станѣхъ при грѣбѣхъ, оузрихъ тлѣніе, нова, кк.
108а—109б.

Пісня про вічність: Тлѣтъ коѣзнь сѣрдце, мысляю и трѣхлѣю,
Бог. 1790, ч. 240, кк. 110а—111б.

Пісня про злу вічність: Паматайте Хрїстіане, Бог. 1790, ч. 241,
кк. 111б—114а.

Уморальнююча пісня: Съ первыхъ весны днѣй здѣсь я вселѣл-
са, нова, кк. 114а—116б.

Пісня до Іс. Христа: Іисусе преслѣдкій, и творче свѣта, Бог.
1790, ч. 243, к. 116б—118а.

Дальше йдуть: Гими про марність свѣта „Cur mundus militat sub
vana gloria“ по латинськи та польськи, „Klęę się, że Królom Tronu
nie zazdroscze“, Пісня з зазивом до каяття „Losie móу nieszczęsny,
dokąd zmierzasz ninie“ з акростихом: LEWICKI, пісня про стан „Wiele
lat upłynionych życia liczę“, прощання зі свѣтом „Zegnam cię, mu-
świecie wesoly“, пісня до Ісуса „O Jezusie móу dobrotliwyi“ і Бого-
родиці „Ogłaszam miłość Maryi wybranej“ та вкінці **ВМНѢ**. Роз-
вѣждаючий дѣшх ко спасѣнію (Дѣшѣ моѣ востѣни).

На всѣх руських 45 пісень усього 11 текстів із Богоглас-
ника, автором вісьмох пісень є Дроздовський, трьох Сильвестер
чи Сильвестер А., одної Іван Посовський. Такі акростихи, як:
Плач Маріи, Автор, Христос воскресє изъ мертвыхъ, Пѣснь
Николаю, Поправся — нічого не говорять. Акростих „Иеромонах“
вказує тільки на стан автора пісні. Кого треба розуміти під
„парохож онишковецьким“, сю справу вяснив би спис тодіш-
нього білого духовенства або місцеві записки. Чи автор одної
з польських пісень „Lewicki“ є ідентичний з автором Левиц-
ким, якого вірша була звісна вже найдалі в половині 60 рр.
18 в. (про се дальше мова), нема даних сказати щобудь певного.

Велике число (8) акростихів Дроздовського промовляло би за тим, що він був впорядчиком збірки, а бодай одним із діяльніших укладчиків¹⁾.

V.

Отсе були би більші друковані збірки українських духовних вірш до початку 19 в. Се тільки маленька частинка дуже багатого матеріалу, що йому судилося в рукописних зшитках вдовольняти духові потреби наших предків. На потребу вистудіовання рукописних співаників, на скільки дійшли до наших часів, звернено увагу щойно останніми часами. Можна сказати, що переломовим моментом у справі вивчення наших старих співаників було звернення уваги на сей відділ нашої старої літератури проф. М. Грушевським. В XV і XVII томах „Записок Наукового Товариства імени Шевченка“ (1897) опублікував проф. М. Грушевський дуже інтересний співаник з початку XVIII в. Приготовляючи до друку сей співаник і глядячи за паралелями, подав проф. Грушевський в XIV т. „Записок“ „Кілька духовних віршів з Галичини“ з яворівського збірничка, що переходить у музею тов. „Просвіта“ у Львові. Таким способом звернув проф. М. Грушевський увагу на публікацію співаників, з яких до того часу тільки кілька використав П. Житецький у своїй збірці „Мысли о малорусскихъ народныхъ думахъ“, один „Малорусскій пѣсенникъ XVIII вѣка“ описав Нейман в V кн. „Кіевской Старини“ за 1884 р., децю опубліковано в „Житю і Слові“ і інших журналах.

Добрий початок зробив проф. Грушевський. За кільканадцять літ присвячено українській духовній вірші і найдавнішим записам народніх і штучних пісень більше праці й уваги ніж до опублікування співаника з початку XVIII в. Найбільше невиспущим робітником на тім полі став проф. В. Перетц. Його „Малорусскія вирши и пѣсни въ записяхъ XVI—XVIII вв.“ в 3 і 4 книжках „Извѣстій Отдѣленія рус. яз. і слов. Имп. Ак. Наукъ“ за 1899 р. розросли ся протягом одного року в поважний том „Историко-литературныхъ изслѣдованій и матеріаловъ“ в двох частих; перша два рази більша часть присвячена початкам штучної поезії в Росії, впливови української віршевої і народньої поезії XVI—XVIII в. на великоруську та деяким

¹⁾ Шематизм греко-католицького духовенства львівської архидієцезії за 1832 р. виказує на ст. 311 Івана Дроздовського як пароха Ниркова. Уродив ся 1755 р. та зазначений священником „antiquae educationis“.

питанням (авторство, редакційна робота) з історії „Богогласника“, — друга становить додатки до дослідів, себто містить описи збірників псалм, кантів і пісень, вірші зі стародрукованих видань до появи граматики Мелетія Смотрицького й українські пісні з рукописий XVIII в. В тім самім 1900 р. описав др. Франко в своїй цінній праці „Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв.“ Кам'янський Богогласник 1734 р. та три співаники, два угороруські й один калуський. В рік пізнійше опублікував проф. Перетц в 2 кн. „Извѣстій“ п. з. „Замѣтки и материалы для исторіи пѣсни въ Россіи“ 14 українських пісень з нотного збірника українських і польських пісень, датованого 1713 роком, якого одначе повстаннє треба віднести до кінця XVII в., а доповнення і поправлення до початку XVIII в.

Звертаючи увагу головню на розвій форм поезії і взаємний вплив на себе форм народньої і штучної поезії в історичнім розвою, присвятив проф. Перетц третій том своїх „Историко-литературныхъ изслѣдованій и материаловъ“ дослідам із поля давнього руського народнього вірша, тонізації силлябічного вірша та початкам метро-тонічного віршовання; тут також є причинки до питання про початок українського народнього вірша, а дальше до біографії і писань І. Некрашевича. До намічених питань вертає проф. Перетц і в статі „Очерки старинной малорусской поэзи“ в „Извѣстіяхъ“ за 1903 р., „Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики“ тамже за 1907 р. і тут і там у ряді своїх статей п. з. „Новые труды по источниковѣдѣнію древне-русской литературы и палеографіи“ в київських „Университетскихъ Извѣстіяхъ“.

Не вичисляючи поменших заміток і матеріалів з історії духовної вірші і давніх записів світських вірш і народніх пісень, вазначу тут богату збірку „Угороруськихъ духовнихъ віршів“ д. В. Гнатюка, друковану в „Записках“, і його ж публікацію у „Записках“ угороруського співаника Гряделевича та „Хоценського співаника Левицьких“. Авторством і хронологією пісень „Богогласника“ займав ся др. В. Щурат у цікавій праці „Из студій над почаївським „Богогласником“. Квестіи авторства і часу повстанія деяких пісень“ (1908). В київських „Университетскихъ Извѣстіяхъ“ за 1909 р. і відбиткою появил ся опис двох збірників, подарованих вивозчиками за границю наших старих друків і рукописий Я. Головацьким і А. Петрушевичем київській університетській бібліотеці, Ю. Яворського п. з. „Два замѣчательныхъ карпато-русскихъ сборника XVIII-го в., принадлежащихъ Университету Св. Владиміра“, де в додатках по-

дані тексти народніх пісень з описаних збірників. Вкінці треба згадати, що др. Франко узгляднює старі записи народніх пісень у своїх „Студіях над народніми піснями“ та що три українські пісні опублікував проф. Е. Карський в IV зом. „Русскаго Филологическаго Вѣстника“ за 1905 р. п. з. „Три малорусскихъ пѣсни изъ польскаго сборника XVII в.“

Сповнили ся надії проф. М. Грушевського в напрямі звернення пильнійшої уваги на давні співаники. Та ще досі не виконано двох дезідератів, висказаних у передмові до текстів співаника з початку 18 в. „При такім характері редакції Богогласника (себто тому, що до Богогласника ввійшли пісні в більший чи менший перерібіці) повстають дві потреби, писав проф. Грушевський: одна — се вистудіювати саму сю редакційну роботу укладчиків Богогласника, як вони користали з того літературного матеріалу, що мали в руках, в яким напрямі зміняли. Богогласник, як найбільш популярна, безперечно, книжка з цілої нашої старої друкованої літератури, варта такої студії. З другого боку треба вистежити історію літератури віршевої до зведення її в Богогласник і по за ним“¹⁾. Одначе, що правда, початки зроблені і в тім напрямі. Одинока одноцільна монографійка про „Богогласник“ — книжечка Миновича „Библиографическое и историко-литературное исследование о Богогласникѣ“ (Вильна, 1876) нині рішучо перестаріла. Такою була декуди вже в хвили виходу, бо опирала ся на видання із 1805 р. як на першим і на основі того хронологія деяких пісень означена на останні літа 18 в., отже по виході „Богогласника“ з 1790—1791 р. Але монографія Миновича подає ще нині багато цінного матеріалу.

VI.

Для історії „Богогласника“ спеціально й нашої духовної вірші загально подає дещо нового співаник, про який саме буде тепер мова. Дарував його д. Ол. Курбас в 1910 р. до Бібліотеки Наукового Товариства імени Шевченка. Містить він у собі 135 карток форми подовгастої чвертки паперу, значно обтятої при оправі (може й кількаразовій). Тепер оправи нема, через що й стан співаника дуже сумний; в багатьох місцях недостає карток, а деякі картки були так вшиті, що мене стояло багато праці приведення його до такого ладу, щоби пооди-

¹⁾ М. Грушевський, Співаник з початку XVIII в. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XV), ст. 6.

нокі вірші чи пісні не були розірваними. Представляє він кілька частий. Зачинає його 12 карток одного співаника; ся частина зачинається сею картокою, де кінчить ся пісня, якої текст від частого вживання неоправленого співаника цілком затертий. До того половина першої картки віддерта, а так само мало що не половина другої. По 1 картці є якась прогалина, по 7 картці теперішнього співаника нема що найменше двох карток так, що по початковій різдвяної пісні „Вселенная весели ся“ іде страстна пісня, по 8 картці знову недостає що найменше трьох карток. Тай теперішньою 12 картокою не кінчив ся колись сей перший співаник, бо польський пісні на Різдво „W żłobie leży“ недостає кінця. 13 картку починає друга строфа пісні „Вселенная весели ся“, очевидний знак, що не тільки знову недостає карток, але й що маєть ся до діла з иншим співаником і иншого властителя, бо той сам був би не вписував в свій співаник два рази тої самої пісні. Впрочім і характер письма, почавши звідси, відмінний.

По 21 к. теперішнього співаника видерто що найменше три картки, як показують їх недоривки. Так само недостає карток по 60 к. теперішнього зшиття і незвісний доси текст пісні св. Николаєви „Днесь вси воскликните“ уривається на третій строфі. Дотеперішні дефекти співаника є нічим в порівнянню з тим, що стрічається що крок по 68 к. Дальших 8 карток, з яких чотири дуже знищені, пообдирані, а одна трохи не до половини віддерта, а в середині другої чвірки недостає що найменше одної картки, годі навіть влучно розмістити, бо перша й друга чвірка карток починають ся текстами пісень без початку й кінчать ся піснями без кінця. Дальше знову недостає карток, а на найближшій картці є кінець якоїсь духовної вірші та зачинають ся світські пісні. По 91 к. витята одна картка, а текст вірші „Доколѣ, уме пернатий“ на обороті 92 к. не має кінця, як що оригінал був так само великий, як текст „Богогласника“. В таких разі недоставало би карток і по 92 к. Як виходить із недоривків, по 102 к. витято 4 картки, а по 106 к. 7 карток. Від 98 к. переважає латинка, навіть у руських текстах, а від 107 к. йдуть польські пісні, переважно дворацькі, часто вільного, порнографічного характеру.

Береги співаника пообчімхувані, пообдирані, а то й пообтинані. Чорнило в багатьох місцях вилиняло так, що відчитання тексту в багатьох місцях утруднене, в кількох неможливе. Знищення співаника й позатирані місця в ній подають наглядний

доказ, що співаник довгий час повнив пильно культурну місію, бо був виразом літературного смаку української інтелігенції 18 в.

Співаник представляє великий інтерес для історика нашої духовної і світської вірші та пісні. З огляду на це та на згаданий теперішній стан співаника не від річи буде подати детальний його зміст, потішаючи ся надією, що може з часом найдуть ся хоч деякі картки, що будуть виповнювати теперішні його прогалини. Описую співаник відповідно до свого упорядкування. Що до паралель, покликую ся тільки на такі збірки й статі, де подані повні тексти, а поминаю цілком описи, де подані тільки початки пісень. Так само не покликую ся на такі менші і більші збірки духовних вірш, які є витягом із Богогласника. В описі деякі надстрічні знаки заступлені найближчими.

Співаник починаєть ся нечитким кінцем якоїсь пісні. Далі йде пісня, здаєть ся, до Зборівського Ісуса. По 1 к. є якась прогалина.

2 к. Кінець пісні до св. Николая; як виходить із місць, які можна перечитати, се: *Море тл чдєсы || Господь сый некєси*. Пор. Богогласникъ, Почаїв, 1790, ч. 176, 1825, ч. 177. Заховані строфи дають другу половину акростику ...*ИЛ...NGKІ*.

2 к. об. 10. *Пѣснь сѣтелю Христовѣ оцѣ Николаю. Божяго нѣст на зѣли трона, || Кто хоцѣт сѣтѣ за пѣрона*. Пор. Бог. 1790, ч. 173, 1825, ч. 174. Богогласникъ, Львів, 1850, ч. 175, 1886, ст. 379—80; П. В. Шейнъ, Бѣлорусскія народныя пѣсви, съ относящимися къ нимъ обрядами, обычаями и суевѣріями, Спб. 1874, ст. 407—408; Чубинський, Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, т. I, ст. 168—169; В. Гнятюк, Лірники, Львів, 1896, ст. 35—36; Kolberg, Pokucie, II, ст. 269—272.

3 к. 11. *Пѣс[н]ь Сѣтелю йерар'ху Хѣс Николаю. Трикрати клаженъ, Пастиръ, трикрати клаженъ їси*. Пор. Бог. 1790, ч. 172, 1825, ч. 173, 1850, ч. 174, 1886, ст. 377—79.

4 к. 12. *Пѣснь Рождествѣ Хрѣтовѣ. Бѣ їслехъ лежиѣ, ктожъ повѣжиѣ || Спѣвати маленькомѣ*. Пор. Бог. 1850, ч. 18, 1886, ст. 26; М. Грушевський, Кілька духовних віршів в Галичині (Записки Наук. Тов. ім. Шевч., т. XIV, Misc. ст. 9).

5 к. 13. *Пѣснь на рождѣт[во] Христова. Мандаѣ воз'ки в'се то испоѣнаѣ, || Же пѣна чиста сиѣна раждаѣ*.

6 к. 14. *Пѣснь Рождествѣ Христовѣ. Весела свѣтѣ новина, || Гди Пѣна Сина повила*. Пор. Бог. 1790, ч. 3, 1825, ч. 3, 1850, ч. 4, 1886, ст. 19—21; Чубинський, Труды, т. III, ст. 373—375.

7 к. об. 15. *Пѣснь Рождествѣ Хрѣтовѣ. Бѣселеѣна веселиси, ||*

Богъ оѣ дѣки днес родися. Пор. Бог. 1790, ч. 9, 1825, ч. 9, 1850, ч. 11, 1886, ст. 4—5; Пѣсенникъ или собраніе пѣсней, поемыхъ во дни праздниковъ, и нарочитыхъ святыхъ, равно пѣсней покаянныхъ, и надгробныхъ, Угвар, 1902, ст. 102—103. Уриваєть ся третьою строфою. Дальше недостає що найменше двохъ карток.

8 к. 20 пісня Христовимъ страстямъ безъ першої строфи: **Царю Хрїсте незлобивый.** Пор. Бог. 1790, ч. 39, 1825, ч. 39, 1850, ч. 44, 1886, ст. 87—89; М. Грушевський, Співання зъ початку XVIII в. (Зап. Н. Т. ім. Ш. т. XVII), ст. 52—53; В. Гнатюк, Угореруські духовні вірші, Львів, 1902, ст. 165; Чубінський, Труды т. III, ст. 21; П. Безсоновъ, Калики перехожіе, Москва, 1863, т. II, ст. 173—178.

8 к. об. 21. **Пѣсѣ Стратеѣ Ісѣсъ Христовимъ Царю Хрїсте справѣдливки,** || **Тожеє таѣ кар'зо теѣпли[ви].** Пор. Бог. 1790, ч. 40, 1825, ч. 40, 1850, ч. 45, 1886, ст. 89—91; В. Гн., У. д. в. ст. 166—67; Пѣсенникъ, ст. 161—163. Уриваєть ся другою строфою. Дальше недостає що найменше трьохъ карток.

9. к. 22 пісня до Іеуса безъ початку. Зачинаєть ся строфою: **Богрѣшачи дрѣгий разъ крижѣшь Бога.**

10 к. 23. **Пѣснь Пресвѣтой Бѣи Бѣр'дичевской. Божая матеръ снмѣтъ,** || **Людне градѣте.** Пор. Бог. 1790, ч. 127, 1825, ч. 128, 1850, ч. 127, 1886, ст. 282—285.

10 к. об. 24. **Пѣснь Благовѣщенію Прѣстой Бѣи. Благовѣстите дѣ радосѣ всемѣ мирѣ.** Пор. Бог. 1790, ч. 85, 1825, ч. 85, 1850, ч. 91, 1886, ст. 200—201; В. Гн., У. д. в. ст. 56.

11 к. об. **Pieśń o Narodzeniu Pańskim.** W złobie leży, ktoz po-bieży kolendować małemu. Якъ ся, такъ і дальші пісні не нумеровані. Пор. Бог. 1790, 17 нenum., 1825, 17 нenum., 1850, ч. 19; *Pastorałki i kolędy czyli piosnki wesołe ludu*, Краків, 1883, Cz. I, ст. 212; *Kantyczki piesni nabożnych*, 1767, ст. 186—189; М. Mioduszeewski, *Śpiewnik kościelny czyli pieśni nabożne z melodyjami w kościele katolickim używane*, Kraków, 1838, ст. 30—33; *Почаївська збірка кін. 18 в. руськихъ і польськихъ побожнихъ пісень*, ч. 11.

По 12 картці недостає картокъ на початку другого співаника.

13 к. Почавши від другої строфи пісня на Різдво Хр.: **Вселеннає веселнєся.** Пор. 7 к. об.

13 к. об. **Пѣснь на рож[дѣ]ство Хрѣтоко. Нинѣ, Ядаме, возвеселнєся.** || **Праматн Бѣа исполнєся.** Пор. Бог. 1790, ч. 24, 1825, ч. 24, 1850, ч. 29, 1886, ст. 21—23.

14 к. об. Пісня на Різдво Хр. **Цвѣтъ мислѣни днѣса родитѣъ.** Пор. Бог. 1790, ч. 7, 1825, ч. 7, 1850, ч. 9, 1886, ст. 23—25; Чубінський, Труды, т. III, ст. 371—373.

15 к. об. Пісня на Різдво Хр. Возкеселѣмся вси кр҃сно нинѣ, || Христосъ родися в подлої яскинѣ. Пор. Бог. 1850, ч. 5, 1886, ст. 35—37.

16 к. об. Пісня на Різдво Хр. Миръ днѣс на земли якися, || Гди Бѣъ ѿ Дѣви родися.

17 к. Пѣсн' Благовѣщенню Прѣти Бѣи. Видѣ Бѣъ, видѣ Творецъ, же миръ погинеетъ. Пор. Бог. 1790, ч. 6, 1825, ч. 6, 1850, ч. 8, 1886, ст. 9—11; Шейн, Б. н. п. ст. 399—400; Чубинський, Труды, т. III, ст. 358—365; П. Безсоновъ, II, ст. 106—110.

17 к. об. Пісня на Різдво Хр. Встанѣ, Давиде, в гусли, || Брацѣ пѣви со нами. Пор. Бог. 1790, ч. 13, 1825, ч. 13, 1850, ч. 15, 1886, ст. 43—46; П. Безсоновъ, II, ст. 62—63.

18 к. Пѣснь на Богоявление Гѣде. Гл҃а Господень на водахъ вопиетъ. Пор. Бог. 1790, ч. 26, 1825, ч. 26, 1850, ч. 31, 1886, ст. 60—62.

19 к. об. Пѣснь Іс Хр҃ту чудовному Зборовському. Криши дѣти, юни дѣти чуда прежде пошнали.

20 к. об. Пѣсн на Богоявление Господне, выдава Року 1775 (sic) днѣ І Ян҃ария. Іерей днесъ зъ крестомъ градетъ, || Ко Іордану пашат приведеетъ.

По 21 к. недостає карток.

22 к. Пісня на Різдво Хр. Anioł Pastyrzem mówił. Пор. Pastorałki i kolędy, I, ст. 28; Kantyczki, ст. 94—95; Mioduszeński, Śpiewnik, ст. 28—29; Почаївська збірка 18 в., ч. 51.

22 к. об. Ktoż o tej dobie leży w złobie, a gdzie, gdzie. Пор. Pastorałki i kolędy, I, ст. 103; Kantyczki, ст. 106—108; Mioduszeński, Śpiewnik, ст. 399—400.

23 к. об. Witaj, Panie, me kochanie, dziś narodzony.

25 к. Pieśń na Boże Narodzenie. Przy oney dolinie w Iudzkiej krainie. Пор. Pastorałki i kolędy, Cz. II, ст. 521; Kantyczki, ст. 481—485.

25 к. об. Pieśń na Boże N(a)r(odzenie. Palsimi owce pod bo-rem. Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 488.

26 к. об. Pieśń na Boże narodzenie. A coż to, dzieciно, będziemy czynili? Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 298; Kantyczki, ст. 477—481; Почаївська збірка кін. 18 в., ч. 50.

27 к. об. Piesn na boze Narodzenie. Wiara nasza, wiara nasza. Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 285.

29 к. Piesn na boze Narodzenie. Mesjasz przyszed na swiat prawdziwy. Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 443; Kantyczki, ст. 138—141; Mioduszeński, Śpiewnik, ст. 40—41.

31 к. Пѣснь Гвѣтимъ. Пѣснь Гѣомѣ Василию. Излѣаста

благодат' во сстнахъ твоихъ, ѿче. Пор. В. Гн. У. д. в. ст. 69—70 і ст. 251—252; В. Гп. Лірники, ст. 33—34; Житє і Слово, III, ст. 215—216; П. Безсоновъ, Калики переходію, Москва, 1861, I, 774—778.

32 к. Пѣсн' Єѡмѣ Василю. Излишаста ѿ сстѣ твоихъ, ѿче преславне. Пор. Бог. 1790, ч. 181, 1825, ч. 182, 1850, ч. 184, 1886, ст. 395—397.

33 к. Пѣсн' Єѡмѣ Николаю. Дивниѣ во дѣлахъ стїтел' великиѣ, || Ивиста мирѣ прѣдстател' толикиѣ. Пор. Бог. 1790, ч. 174, 1825, ч. 175, 1850, ч. 176, 1886, ст. 380—82; Шейн, Б. н. п. ст. 408; Пѣсенникъ, ст. 74—75.

33 к. об. Пѣсн' Євѣтителю Хриѣву Никола[ю]. Чудо, стїи Николаѣ, твое визнаемъ.

35 к. Пѣсн' Николаю. Изливаеши чудеса мирѣ. Пор. Бог. 1790, ч. 169, 1825, ч. 170, 1850, ч. 171, 1886, ст. 371—73.

36 к. Пѣсн' Євѣтителю Христовѣ Николаю. Играймо, спѣваймо, в тимпани вдараймо.

37 к. Пѣсн' Николаю. Єѡ святїйшиѣ ѿче, скорїи помощниче. Пор. Бог. 1790, ч. 175, 1825, ч. 176, 1850, ч. 177, 1886, ст. 382.

38 к. об. Пѣс[нь] Євѣтителю Николаю. Радѣ[ст]а, Николаѣ, || Ми к тебе вси волаемъ.

39 к. об. Пѣснь Єѡмѣ Алексю. Коханого, гди вмирала || Матка, сина жаловала. Пор. Бог. 1790, ч. 185, 1825, ч. 186, 1850, ч. 188, 1886, ст. 402—3; Пѣсенникъ, ст. 132—133.

40 к. Пѣснь на ўсѣкновенни чесниа Глави. Память Твоя праведнаа естѣ со похвалами. Пор. Бог. 1790, ч. 206, 1825, ч. 207, 1850, ч. 209, 1886, ст. 441—42; В. Гн. У. д. в. ст. 64—65; Чубинський, Труды, т. III, ст. 172—173; П. Безсоновъ, II, ст. 164—5; Пѣсенникъ, ст. 247—249.

41 к. об. Пѣсн' на прѣвѣраженнє Господне. Великимъ гласомъ и ўжасомъ днѣс, Давидѣ, викрикаѣ. Пор. В. Гн. У. д. в. ст. 186—187.

42 к. об. Пѣсн' ишанѣ Боголовѣ. Ишана Боголова || И риторовъ сладка мова. Пор. Бог. 1790, ч. 190, 1825, ч. 191, 1850, ч. 193, 1886, ст. 415—16; Пѣсни благовѣйныа, Почаїв, 1806, к. 89; Чубинський, Труды, т. I, ст. 178—179; В. Гн. Лірники, ст. 32—33; Kolberg, Pokucie, II, 272.

43 к. об. Пѣсн' ишанѣ Креѣтителю. Веселиста, краснаа пѣтїни, || Радѣ[ст]а, аггелъскїе сили. Пор. Бог. 1790, ч. 205, 1825, ч. 206, 1850, ч. 208, 1886, ст. 439—41; М. Гр. Зап. XV, ст. 18—19; В. Гн. У. д. в. ст. 246—248.

45 к. Пѣснь єѡмѣ Архїстратигѣ Мухан[ас]. Архїстратигѣ ѡмнихъ силъ воеводѣ.

46 к. Пѣсн' чесномѣ крестѣ. Истина радость Креѣтѣ Хѣѣ.

Пор. Бог. 1790, ч. 73, 1825, ч. 73, 1850, ч. 79, 1886, ст. 161—62.
47 к. П'ксн'я Єт'ому Великомученику Євстафію. Євстафіє, хто испов'ється ч'деса.

49 к. П'ксн'я Єт'ому Духу. Источникъ д'ховный || Радост' дн'є исполни. Пор. Бог. 1790, ч. 61, 1825, ч. 61, 1850, ч. 65, 1886, ст. 136—38; В. Гн. У. д. в. ст. 46—47; В. Щурат, Із студій над почаївським „Богогласником“, Львів, 1908, ст. 25—26; П. Безсоновъ, III, ст. 42—4; Почаївська збірка кін. 18 в., ч. 21; П'сенникъ, ст. 202—3.

50 к. П'ксн'я Єт'ому Ілію. Источникъ благодати, || Ї илиє в' немо взяти'. Пор. Бог. 1790, ч. 201, 1825, ч. 202, 1850, ч. 204, 1886, ст. 435—36; М. Гр. Зап. XV, ст. 42—43; В. Гн. У. д. в. ст. 63—64; П. Безсоновъ, I, ст. 768—770; П'сенникъ, ст. 224—5.

50 к. об. П'ксн Єт'ому Дмитрию. Ц'єт'ъ вдячний и пахн'щій в солоню з'явися.

51 к. об. П'ксн'я блаже'ному ѿн'ѣрию. Ї преподобне и три-блаже'не || ѿн'ѣрие с'є и призра'не. Пор. Бог. 1790, ч. 191, 1825, ч. 192, 1850, ч. 194, 1886, ст. 417—19; П'сени благов'їйныя, 1806, к. 81 об.; Чубієський, Труды, т. I, ст. 176—178.

52 к. об. П'ксн'я Зарваницка. З'ємп'ровъ горнихъ Б'гъ ся з'являєт'ъ. Пор. В. Гн. У. д. в. ст. 187—189; П'сенникъ, ст. 34—6.

53 к. П'ксн'я Зарваницка. Неизглагола'на тайна во мир'к' познася. Пор. Бог. 1790, ч. 76, 1825, ч. 76, 1850, ч. 82, 1886, ст. 166—168.

54 к. П'ксн Зарваницка. Златомъ ковании тр'єби, днесъ востр'єб'єт'є, || Предв'ічному цесарови п'ксн'я принес'єт'є.

55 к. об. П'ксн'я Зарваницка. Мирє укр'є'ний, снє сєб'є внемли, || Іже сияєт'ъ Б'гъ в ч'сдахъ на земли.

56 к. П'ксн'я Зарваницка на подовенъ Источ. Кто іако Б'гъ ї из'бавитель, ї || Цр'ь царемъ, вс'єхъ спаситель.

57 к. П'ксн' Єт'ому Івану Гочавському. Граде, встанн, || Бо'пой на вси страни.

58 к. П'ксн'я Єт'ому Мухану. Муханіє, хто іако Б'гъ, велими возопиле°. В. Гн. У. д. в. ст. 62—63; Чубієський, Труды, I, ст. 166; В. Гн. Лірники, ст. 46—47; П'сенникъ, ст. 52—54.

59 к. П'ксн' Єт'ому Мухану. Істини гла° твої, Муханіє, || Рекл'є еси на некеси см'єле.

60 к. об. П'ксн' Єт'ому Николаю. Днесъ вси воскликн'єт'є, || П'кснми возглас'єт'є, || Чловеци. Уриваєть ся на третій строфі.

Дальше знову недостає карток.

61 к. П'ксн' на боже Т'єло. Твоє чєст', хвала, нашъ в'єчний Панє, || На в'єчне часи нехъ (нехъ) не оустане. Пор. Бог. 1790, ч. 66.

1825, ч. 66, 1850, ч. 70, 1886, ст. 147—148; Почаївська збірка кін. 18 в., ч. 22.

61 к. об. Пѣсн' ѡ надеждѣ свѣта. Бо домъ давидовѣмъ || Страшнаи совершается.

62 к. об. Пѣсн' Свѣтителю ХрѣтовеѢ Николаю, видана Р. Б. 1764 miesiąca wrzesnia D. 10. Помрачнїе часи, днесиа вниспайте, || Ъи вси християне чѣда прославляйте.

62 к. об. Пѣсн' свѣцѣка. Шумить лѣсъ ѣ Да гудуть пташникы, Котрѣ пари не мають, Безумни звѣрата. Ё

Я тимже прикладомъ ѣ Та цижъ бажати, Коли лѣта Скон марне трачу, Не ма(ю)чи пари. Ё.

2. by iak paru ne znaydu, To chyba czercem budu. Ta taky ze bo ia za diwezata prosyty Boha budu.

Oy, diwezata, diwezata, treba umyraty, Łaknućozomu, prahnuczo-mu sam Boh każet daty.

64 к. об. Пѣсн' на Воскресенїе Хрѣво. Миръ во свѣтѣ южси днес' наполни, || Же Бѣъ ѡ гроба до Яда встѣпиль.

65 к. об. Здасть ся, продовженне піснї з 64 к. Та ne budet taia spaseņaia, koja ne daie. Pismo swiate toie swideczyt, chto ieho czy-taie. Крім того проби пера, між тим: Buway my zdrowa, ty diwezyno moia.

66 к. Пѣсн' РжѣтеѢ Прѣтой Бѣи. Днес' грайте, црїе, || На триоумфѣ Марин. Пор. Бог. 1790, ч. 80, 1825, ч. 80, 1850, ч. 86, 1886, ст. 190—91.

67 к. Образецъ св. Николая з підписани: Swienty Mikołay, Свѣтит' Миколай Чѣдотворецъ.

67 к. об. Пѣсн' оуспенїю Прѣтой Бѣи. Чудо преславно || По всемъ свѣтѣмъ їв'но. Пор. Бог. 1790, ч. 109, 1825, ч. 109, 1850, ч. 116, 1886, ст. 260—62; Пѣсни благовѣйныя, 1806, к. 59 об.; М. Гр. Зац. XIV, Misc., ст. 13—14. Дальше недостае карток.

69 к. Кінець піснї до Варвари (?).

Пѣсн' на покровъ прѣтоѢ Бѣородици. Госпойте согласно || Пѣсн' новѢ прекрасно. Пор. Бог. 1790, ч. 84, 1825, ч. 84, 1850, ч. 90, 1886, ст. 197—200; Малий Пѣснословецъ или сборникъ пѣсней во честь и славу Пречистой Дѣвы Марїи. Коломия, 1885, ст. 25; В. Гн. У. д. в. ст. 217—218; Пѣсенникъ, ст. 42—45.

70 к. об. Пѣсн' [на] Покровъ Прѣ Бѣородици¹⁾. Истинна Мати свѣта, Пречистаи Паѣно, || Просиладс' паче слоѣца, слѣчнаи Днаѣно.

71 к. об. Пѣснѣ Положеню Ризи. Ѣ всеи страни вси христи-

¹⁾ В рук. Бѣоридици.

нин. Пор. Бог. 1790, ч. 104, 1825, ч. 104, 1850, ч. 111, 1886, ст. 249—250; Мал. Пѣсн., 1885, ст. 42.

72 к. об. Пѣснь Положени[ю] честниа Ризи. ..ений источникъ намъ дне° ѡзвѣсти. Тільки сам початок, бо дальше знову недостає карток.

73 к. Пісня на Покрову Богородиці. Благословѣнимъ днесъ радость всемъ мѣрѣ. Пор. 10 к. об. Зачинаєть ся від другої строфи: **О** всѣмъ свѣтлимъ, архангелскимъ хоромъ.

73 к. об. Пѣснь Прѣтой Бѣи. Источнице, ѣ, благодати, ѣ, || Пречистаѣ Дѣво Мати. Пор. Бог. 1790, ч. 135, 1825, ч. 136, 1850, ч. 136, 1886, ст. 301—303; П. Бевсоновъ, ст. 768—70.

74 к. об. [Пѣснь] Прѣтой Бгоро[ди]ци. **О** пречистаѣ Па^{чи}но, Дѣво Бѣе. Пор. М. Гр. Зап. XV, ст. 39. Без кінця, бо дальше недостає що найменше одної картки.

75 к. Кінець пісні до Почаївської Богородиці: **К** тебѣ, Бжѣл Мати, приѣѣгаемъ. Пор. М. Гр. Зап. XV, ст. 33—34.

75 к. об. Пѣснь прѣтой Бгѣ[роди]ци. Бѣе, вѣрнимъ шворона. Пор. М. Гр. Зап. XVII, ст. 52; В. Гн. У. д. в. ст. 220—222.

76 к. Перечеркнено: На стрѣтение І[сус]а Х[рис]та, а написано: великопо[стна] **О** Дѣице Пречистаѣ, Мѣи благословѣ^{на}ма. Пор. Бог. 1790, ч. 102, 1825, ч. 102, 1850, ч. 109, 1886, ст. 239—241; Мал. Пѣсн. 1885, ст. 39—41; М. Гр. Зап. XVII, ст. 53; В. Гн. У. д. в. ст. 161—162; П. Бевсоновъ, II, ст. 183—184; Пѣсенникъ, ст. 183—5. Без кінця, бо дальше недостає карток.

77 к. Докінчення якоїсь духовної вірші.

Пѣсн' свѣцка. Мѣсиш тиса признати, аки ширѣ кохати.

78 к. Пѣснь свѣцка. Гей не тѣш^{те}ся, короженки, не тѣш^{те}ся. Пор. Я. О. Головацькій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, Москва, 1878, ч. I, ст. 333—334.

79 к. Пѣсн' свѣцка. Смѣтна на срѣцѣ хваламъ настѣплѣ^т. Пор. В. Перетцъ, Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали. I, 2. Спб. 1900, ст. 169.

80 к. об. Пѣснь свѣцка. Ташкамъ ричъ любити || И до тебе ходити. Пор. В. Гнатюк, Хоценський співанце Левицьких (Записки Н. Т. ім. Ш. т. ХСІ), ст. 117.

81 к. Пѣсн' свѣцка. **О** м[к] тяжко, хто кохає, || На д[о]сл-гливости нарѣкає.

82 к. Пѣсн' свѣцка. **О**хъ мнѣ жалъ велики, || Тужу непре-ста^тне. Пор. В. Перетцъ, Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики (Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, 1907, кн. 1), ст. 171—172; Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, Львів, 1833, ст. 307—310.

84 к. об. Пѣсн' свѣцка. Яхъ, якъ срдцу не нудѣти? || Кого люблю, не видѣти. Пор. Wacław z Oleska, Pieśni ludu galicyjskiego, ст. 321; Я. Головацький, Народныя пѣсни Гал. и Уг. Русн, I, ст. 302—303; В. Гн. Зап. ХСІ, ст. 110.

85 к. Пѣсн' свѣцка. Нимокити мѣнк трѣдно, || Що ты люблю. Пор. Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie, ст. 340; Я. Головацький, Народныя пѣсни, I, ст. 368—369.

86 к. Пѣснь свѣцка. Нехай нагородять нѣа твои трѣди || И тяжкаго ¹⁾ срдца в'дихана. Пор. В. Гн. Зап. ХСІ, ст. 117—118.

87 к. Пѣснь свѣцка. Летклъ чорній жвкъ, ї. || Да в рѣчѣхъ пѣккъ, пукъ. Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, т. II, Львів, 1840, ст. 94—95; Я. Головацький, Нар. пѣсни, II, ст. 504—505, III, ст. 498—500; В. Перетць, Запѣтки и матеріалы для исторіи пѣсни въ Россіи (Извѣстія отд. рус. яз. и слов., 1901, кн. 2, ст. 90—92).

87 к. об. Пѣснь свѣц[к]а. Постояно чѣсно || Жить в любви нелестно.

89 к. Пѣснь свѣцѣа. Да тихаи водоука да береги зноситъ, || Козакъ молодецкій Гетмана си просить.

90 к. Чѣ ти горда, дѣчиноуко, || На щожъ ти дѣлаешъ?

91 к. Пѣснь свѣцка. Гохъ мнѣ жалъ непомаля, || Що не по-дестанѣ. Далі вятая одна картка.

91 к. об. Пѣснь в свѣтѣ. Доколѣ, оумѣ пернати, || Доколѣ бѣдешъ лѣтати. Пор. Бог. 1790, ч. 224, 1825, ч. 225, 1850, ч. 222, 1886, ст. 467—468.

92 к. Пѣсн' в милости Бжой. Хто тилко знаетъ, || Що Гопоа на неба. Пор. Бог. 1790, ч. 78, 1825, ч. 78, 1850, ч. 84, 1886, ст. 171—174; В. Гнатюк, Кілька духовних віршів (Співаник із Грушова). (Зап. 56, Misc., ст. 31—32).

93 к. Pieśn na Boze Narodzenie. Oу dzień Narodzenia Syna Jedynego. Пор. Pastorałki i kolędy, II, ст. 402; Kantyczki, ст. 475—477.

94 к. об. Пѣсн' свѣцка. Бѣла в'довоука оубога, ї. || Малаж бо вна пѣт' дочокъ, ї.

Пісня: Стоитъ вѣра над водою, || Хитаєтъ собою.

95 к. Пѣсн' свѣцка. Ще слоуце не заходитъ, добраноць не мовая.

95 к. об. Пѣсн' свѣцка. Гей, по сѣмъ боцѣ Дѣнаю, ї. || Бѣвча вѣвцѣ займає.

¹⁾ В рукоп. И тажкаго.

Пісн свѣцка. Гей вчєра в Гнѣстрѣ вилла, || Гнѣстрѣвєю водѣ пила. Ї.

96 к. **Пісн вадарового лѣху з вѣршави.** Да йшовѣ лѣшокѣ из вѣршави, || На нѣмѣ вѣти, соукнѣ шарѣ. Варіанти сѣї піснї зібрав др. Ів. Франко в XIX роздїлі „Студій над народнїми піснями“ (Записки Н. Т. ім. Ш. т. LXXVIII), ст. 129—137.

97 к. об. **Піснє свѣцкама.** Котра приходѣ, по щастю тужѣ. Замазана так, що нечитка.

98 к. **Piesn swiatowa.** Ach ty mni, bida mni 2. || **Molodomu w tuzi żyty.** Пор. Я. Головацький, Народныя піснї, III, ст. 353—354. Крім того українськї і польськї порнографічні пісенні уривки: *Sila s..ty sereď chaty i Gwałtu na złodzieia.*

98 к. об. **Pieśń swiatowa, wydana Ańo Dni 1764.** Покижѣ дѣматн, || Бѣжѣ, дай знати.

99 к. об. **Pieśń swiecka.** Jedzie Maciek przez wieś drogą. Пор. В. Гн. Зап. XCI, ст. 124.

100 к. Р. **swiecka.** Owieczeczka kosmatoczka, || A chtoż cie napasi? Moja małeczka.

100 к. об. **Пісн' Сѣомѣ Николаю.** Большаго нѣст' на зѣмлн трона (тїлько початок пїзнїйшим писѣмом). Пор. 2 к. об.

101 к. **Pisń na Woskresenye Chrystowo.** Chrystos Pan z mertwych wstaw || Y zwytiastwo otrymał.

102 к. **Пісн' воскреснєскѣ.** Иерѣсалимѣ, свѣтисѣ нинѣ над звѣзди. Пор. Бог. 1790, ч. 49, 1825, ч. 49, 1850, ч. 53, 1886, ст. 111—114; Почаївськѣ збірка кн. 18 в., ч. 17. Без чотирох кінцевих строф. Далѣше недостає що найменше 4 карток.

103 к. **Piesni o nayswię[t]szej Marii Bohorod.** Przyznać to muŝe Marii, ze protektorka swiata.

103 к. об. **Pieśń Marii.** Marsz, moje serce, od bólu tego. Пор. Mioduszeowski, Śpiewnik, ст. 833—834.

104 к. **Gwałtu na złodzieia ianka,** пор. 98 к.

104 к. об. Докінченне піснї в першѣї сторони 103 к.

105 к. Піснѣ до св. Николая. **Бол'шаго нѣстѣ на зѣмлн трона.** (пїзнїйшим писѣмом). Пор. 2 к. об. Далѣше недостає, здаєть ся, 7 карток.

107 к. Пробн пера.

107 к. об. **P[i]esn swiecka.** Zaiąc sobie siedzi pod miedzą, || A myśliwcy o nim nie wiedzą. P a u l i Ź., Pieśni ludu polskiego w Galicyi, Львів, 1838, ст. 165—170; Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, ст. 65—66.

108 к. об. **Піснє свѣцка.** Ноу pozwol sercu choc momęť, go-dziny.

110 к. Piesn swiecka. Zaczawszy moy afekt stateczny, Poważalem sobie być wiecznym.

110 к. об. Pieśń¹⁾ swiecka. Zrewiduy kto serca statecznie w kochaniu, || A obaczysz pełne w żalech, narzykaniu.

111 к. об. Piesn swiecka. Niechay swiat widzi, || Że się Bóg brzydzi || Złamaniem danego słowa.

112 к. об. Пісня: Daycie echo || Nam s pociechą || swy cnoty || Apolo z muzami.

113 к. Pieśń swiecka. Hey, zradny swiecie, || Zwiodłeś mnie przecie.

114 к. Пісня: Hey ranaia wosna będzie, || Wesołyie ludzie wszendzie.

114 к. об. Пісня: Pukiż, Bogini, twemi pieszczoty będziesz mnie martwiła, || Pukiż lancuchem szczyrey miłości będziesz mnie więziła. Докінченне на першій стороні 116 к.

115 к. об. Pieśń swiecka. Sam się dziwuję swey nieostrożności, || Że mam pochopne myśli ku miłości.

116 к. Pieśń swiecka. S pola bydeleczo do domu, byczki moje, || Ieszcze mie nie staie cielenteczek dwoie. Поп. Wacław z Oleska, Pieśni ludu galic., стр. 454—455.

118 к. об. Pieśń swiecka. Ey, za coz me szczyre intentu || Dziwnie ich wichier kręci?

119 к. Пісня: Ha, ha, ha, ha, ha, || Zabrzmi Melodyia.

120 к. Pieśń swiatowa. Wyroki niebios, || Przyjęcie mile.

120 к. об. Pieśń [o] opatrznosci Boskiey. Ach, nieskonczony Boże, w twey sz[cz]odrosci, || Pamiętasz, pamiętasz, pamiętasz o każdym stworzeniu.

121 к. об. Pieśń swiatowa. Oy co za profit z mego kochania, || Ze zamiast uciech ciężkie wzdychania.

122 к. Piesn swiatowa. Serce umartwione, miłość zraniona.

122 к. об. Piesn swiatowa. Usty nie wymowie, || Serce mi nie powi.

124 к. Piesn swiecka. Ach ia nieszczęśliwa, || Cozem uczyniła.

124 к. об. Piesn swiatowa. Otuz masz miłości, || Czegoś sama chciała.

126 к. Пісня: Kędzyes była, Dorotko, || Kędzyes była, dziecino?

126 к. об. Пісня: Piękna Wenus || Nic nie wiedząc || O Appolinie.

127 к. Piesn swiatowa. Iadący ia w pilne drogie, || Stawam na popasie.

---

¹⁾ В рукоп. Pieśń.

128 к. Piesn swiatowa. Bas: Daie swiatu wale. Dyszkant: A to dlaczego?

128 к. об. Piesn swiatowa. Czyia dziefczyna, czyia? || Oycowa, macierzyna.

[Pieśń] swiatowa. E[y da]y ze mi, Boze, w tera[y]znieyszym roku, || O co ia cie prośe z rana az do zmroku. Ż. Pauli, Pieśni ludu polskiego w Galicyi, стр. 156—157.

130 к. Piesn swiatowa. Zwazywby swiatowe ponęta || Y iego przewrotne wykreła.

130 к. об. Text człekā piękney uwagi. Coz? ztąd za profit y co za zapłata, || Ze swiatu holduiesz?

132 к. Pieśń o Panu Jezusie. Zniewalas, mui Iezu, do zalu.

132 к. об. Pieśń o marności świata. Coz mi iest z tego, choc bym zył długo?

134 к. Pieśń swiatowa. Hey wim ziz ia, w pewnym miescie dziefczyna nadobna, || Do ludzi podobno. Поп. Wacław z Oleska, Pieśni ludu galic., стр. 221.

134 к. об. Pieśń swiatowa. Dobranoc oddaie, || Zyczliwym zostaię.

135 к. остання, з замазаним латинським текстом.

Цікавійші записки в співанику такі: на 20 к. на долі: Jan Paszkowski; на 55 к. на долі: Te Kantyczki Nalieżą Ja[nowi]; на 57 к. під Зарваницькою піснюю до св. Михайла „Кто яко Богъ“ дуже виразно написано: 1742; на 94 к. на долні: Hic Liber meus, testis est Deus, qui illum auxit . . . . . Ioañes natus Paszkowski; на 97 к. по скінченню пісні „Да йшов Ляшок із Варшави“: Сиі Псалми Раба Бжого Івана Пашковского, Бакалара Предградскаго; на оборотній стороні 97 к.: Пїсни Jegomosćb Пана Пашковского, а крім того: Хто хоче бїльше знати, най [не иде] спати; на 104 к. на долі: Сиі пїсни Священнаї Іеремї Івана Пашковского, пароха Мишковниц[ого]; на оборотній стороні 106 к. на долі: Аще кто хочеть багато знати, тому подобаеть мало спати; на 107 к. межі пробами пера: Przewielebnemu u Bogu Imci Xiędzu Paszkowskiemu Parochowi; на 113 к. в горі з боку є підпис: Paszkowski; на 118 к. є недавній підпис олівцем: Jakub Kontukiewicz; на оборотній стороні 133 к. підпис: J. Rużycki, крім того: [Te] Psałemki Należą . . . . . mnickiey Reguły . . . . . Roku 1834. Ktoby zkradł, da proklat budeť.

1742 р. є найдавніша дата, яку виказує співаник, але виразистість сеї дати в порівнянні із текстами пісень дозволяє посунути дату списання більшости співаника ще кілька літ назад; так само старою, коли не ще давнішою, є початкова частина співаника (12 карток). Найпізнійші дати, зазначені

словами Трь krátи блаженъ, Пастырю, предавленый с' небесъ.
Тут дає вона акростих: ТНПСОБ, а в співанику Пашковського:
ТЄЄДЄР. В рукописи має заголовок: Пѣс[н]ь с[вя]тителю
иерар'хъ Х[ристо]въ Николаю і виглядає ось як:

Трикрати блаженъ, Пастыръ, трикрати блаженъ еси,¹⁾
Ти бесѣдова(л) ис²⁾ Бого(м), когда ли(турги)са(л)³⁾ еси.

И д(не)сь бесѣдѣ(ш)
И в' небѣ ца(р)ствѣ(ш),⁴⁾
Николае с(вя)те,
Чѣдесе(м) непочыте,⁵⁾
Блаже(н) еси.

Есте(с) ѿ д(у)ха святаго про(с)вѣщеній, Николае,
В'сяка стра(н)на да нпѣ слави(т), хвали(т) имени твое.

И ми тебѣ вопѣ(м),
Радѣйся, глаголетъ,
До тебе патрона,
С' небеснаго трона
В'си волаемъ.⁶⁾ Ё.

Є колика⁷⁾ благода(т) подана естъ о(т) Бога
Тебѣ, с(вя)те Николае, що чѣдесе⁸⁾ дѣ(ш)⁹⁾ многа.

Ти слѣпихъ и [х]роми(х),
Вѣспи(х) и зломѣ(х)
И всѣ(х) очищае(ш).
Вѣрни(х) испѣлае(ш),
С(вя)тителю.⁹⁾

В Богогласник із 1790 р. увійшла ся пісня з такими відмінами:

¹⁾ Пастырю, представленный с' небеси. ²⁾ со. ³⁾ гди літургісаль.

⁴⁾ о насъ молиствуешъ. ⁵⁾ В' чудесѣхъ пребогате.

⁶⁾ Небо ублажаетъ святе чудно житіє твое,
Всяже страна земнородныхъ чтитъ имя ти святое.

Ё. И мы прославляемъ,
Радуйся, възываемъ,
Бо тебе патрона,
З' горяго сіона
Вси желаемъ.

Дальше є строфа. якої нема в тексті співаника Пашковського:

Предивенъ Пастыръ Христова явился еси стада,
Храня врученныя овцы от губительна ада;

Ё. Лютыя бо звѣри,
Противники вѣры
Мечемъ обоюднымъ,
Словесемъ разсуднымъ
Посѣклъ еси.

⁷⁾ О коль велія. ⁸⁾ Николае святыи, || Чрезъ чудеса.

⁹⁾ На земли и морѣ
Ратуешъ воскорѣ;

Дража́ши еси, святи́телю Николае, оу́ чѣдесе́хъ.
 По все(м) свѣтѣ́ славен' еси, престо(л)и́мѣль, хвалѣ́тъ ты вси.
 Ты царска корона
 Имѣ(т) за патрона,
 Даби и в день суда,
 Причинисѣ тогда
 За насъ грѣшникѣхъ.¹⁾ Ї.

Сѣте́ць ско(р)бя́щи(м) ти еси, сирота́мъ и в'дова́мъ за́щити(л),
 В' в[с]ѣмѣ(х) бѣда(х) и в' печале(х) ал'чѣщи(х) ти кор'митель.
 Тѣмъ ти цар'. Или старъ,
 Юноша, Кто слиша,
 Падоша под' нозѣ
 З'раче на обрабѣ
 Святи́теля.²⁾ Ї.

Рце́мъ ти, свѣ́те Николае, бу́дь на(м) патроно́мъ в' востати́и ча(с),
 Когда суда́ праведнѣ́ при́де(т), да ни о(т)ри́гне(т) на(с).
 Оу́тод'ниче́ Господе́нь,
 Не за[бу́дь] на(с) в' то́ день,
 Причинисѣ ко Бо́гѣ,
 Покажи доро́гъ
 В' небѣ́ жити.³⁾ Ї.

До пѣтьох пѣсень Івана Мاستиборського, відомих із Богогласника, прибуває зі співавника Пашковського дві нові, досі недруковані. Перша се Пѣснь на ро(ж)де(с)т[во] Христо́во.

Мав'да(т) боз'ки́ в'се то испо(л)няе(т),
 Же па(и)на чиста си(и)на раждае(т).
 И царъ пророк[ов] дне(с)си оутѣшае(т),
 Псаломъніе пѣсни слѣ́чне спѣ́вае(т).

Кто́же твоя цѣ́лбы
 Извѣсти хотѣ́лбы,
 Суе́тныи́ трудъ.

¹⁾ Сеї строфи нема в „Богогласнику“.

²⁾ Оте́ць ты вселюбе́зѣйши́и бѣ́дныи́мъ, ни́щии́мъ, сирота́мъ,
 Со́лнце всѣ́хъ о́сія́вая, И исто́чникъ ще́дрота́мъ;

Ї. Алчу́щихъ корми́тель,
 Вдовства за́щити́тель,
 Ско́рбныхъ утѣ́шая,
 Всѣ́мъ вся пода́вая
 Требу́ющимъ.

³⁾ Буди убо на́мъ то́плѣйши́и предста́тель во все время,
 Ёгда же суди́я при́детъ возсуди́ти все пле́мя,

Ї. Предъ́ Божи́и́мъ судомъ
 Стани́ за́ симъ лю́домъ,
 Обрѣ́сти пу́ть де́сный,
 Веду́шь во небе́сныи
 Черто́гъ сла́вы.

С чрева¹⁾ прежде дешипа
Роже(н)иѣ синѣ Ѡ[т]ца,
В' послѣд'наѣ лѣта в' Богородица. ѿ.

Стихиа ве(м)ниа в'сиса радѣю(т),
Хр(и)ста рож'де(н)на на себѣ чую(т).
И аггли в' небѣ спѣваю(т),
Хр(и)ста ро(ж)денъна в'си вихвалѣю(т).
Слава во вишнихъ Богѣ,
Да(ж)дѣ намъ радост(а) пре(м)ногѣ,
Нехдѣ бѣде(т) Тебѣ хвала самоуѣ. Ъ.

Богомисліє в'си пастиріє
Та(м) прибуґали на чґда див[н]їє.
Дари аґ'ницґ аґ(н)ци днє(с) о(т)дали,
На колѣна пре(д) ни(м) в'си оупадали.
Иґко творцґ своємґ
В' дґ(л)ки грати в'си емґ,
На сѣнї в' наслєхъ положе(н)нґ.   ѿ.

Роди ве(м)ниѣ в'сисѣ в'ближѣ те,
Христа ро(ж)де(н)на днесь вихвалѣ те.
О(т)тве(р)зѣте и мисли, оуста,
В'дѣачне хвалѣте Исус(с) Хр(ис)та,
Си(н)не Божїи во (ж)любѣ,
Приѣми мо(л)бѣс ко себѣ,
Коронѣ ²⁾ вѣчне дарѣй ²⁾ оу небѣ. Ъ.

Скип[тр]ъ триє царіє несоша,
Къ царѣ бесме(р)тн(н)ѣ в'си оти'доша.
Лива(н), алато, та(к) те(ж) и смир'нѣ,
Хр(ис)тѣ о(т)дали тамо премир'нѣ,
Чюдѣ преслав'нѣ в'зирали,
На колѣна в'падали,
А потомѣста восп(а)т(т) в'си пови(р)тали. **Ѹ.**

И ми до Хр(ис)та всенѣ о'пѣнѣмо,
Дне(с) на колѣна враз' оупадѣмо.
Псал'ми и пѣсни дне(с) заспѣва'мо,
Хр(ис)тѣ рож'де(н)иомѣ хвалѣ о(т)да'мо.
Синѣе Божї' единый
Постави насѣ в' де(н) сѣдни
На правдѣ' странѣ в'сѣя Х[р]и(с)тиана.

Друга вірша із акростихом Матиборського в співанику Пашковського се Пѣсн' на воскресение Хр(исто)во.

Миръ во свѣтѣ южся днесъ исполни(л),
 Же Б(о)гъ ѿ гроба до Ада встѣшилъ.
 Тамъ сокрѣшилъ врата пекемниа
 И сотерлъ верига желѣзнага.

¹⁾ В рукоп. Щрева. ²⁾ В рукоп. короронг. ³⁾ В рукоп. дарсе.

Смертю смерт поправъ,
А намъ животъ даровавъ, Ё.
Такъ Давидъ пророкъ сии глагола. Ё.

Адаме и Ево, веселися,
Гди Хр(исто)съ в ѿхлани нависа.
Ѓложѣте оубо печал' свою,
А вни'дѣте во радост' первю,
Поюще согласно
Пѣсн' новю прекрасно
На вѣки всегда, нипѣ и присно. Ё.

Стальшиися ѿказникъ Іоуда
И ходяше в свѣтѣ яко ѿблѣда,
Же Хр(и)ста Пана своего предаль,
За трицѣть сребрниковъ в рѣцѣ катомъ далъ.
[Тѣ Христа] поймали,
В' слѣпа привязали, Ё.
Потомъ нещадно бичовали. Ё.

Боръ великій оу Гвревѣвъ стался,
Ггда царь І(с)съ катомъ достался.
Болѣвн' терпѣль токмо чловечествомъ
И в небѣ равно билъ присно со ѿцемъ.
Ко крестѣ прибиша,
Кровъ и водѣ сточиша
Из' бокѣ его пресвятѣйшаго. Ё.

Скипны небесна готовися,
Же Хр(исто)съ воскресъ, оувеселися.
И вси людие, днес' возиграйте,
Слѣчние пѣсни дне' заспѣвайте.
Дарѣи намъ вдѣ' жити,
Тя в небѣ хвалити,
Ѓ нипѣ и на вѣки тя зрѣти.

Так само дві нові вірші приносять співаник Пашковського й иншого автора чотирох пісень у Богогласнику, а саме Івана Вольського. Одна з тих вірш Пѣсн' [на] Покровъ П[ресвятои] Б(о)городици.

Испинам Мати свѣта, Пречистам Па(н)но,
Просишас' паче сло(н)ца, слѣчна(та) Дия(н)но,
Дне(с) на воздѣсѣ со арха(н)гели
Молящсѣя за христиани
Ко снѣз своимъ. Ё.

Ѓ пречистам ц(а)рице, пресвѣтлаѣ ста(м)но,
Припадаемъ к ногамъ твоимъ, слѣчнаѣ Дия(н)но.
Милостива намъ, ц(а)рице, бѣди,
С(и)на оумоли, бисмо zostали
В' н(е)бѣ емпѣрѣ`ско(м).

[Ар]ха(н)гели ѡбстоима (та) на воздѣхъ ѡвно,
 [По]кривашъ оустѣхъ вѣ(р)нихъ ѡмофоромъ славно.
 Радѣйсѧ, Дѣво ѡбрядована,
 Нехъ твоѧ мил[ость] всѣмъ ѡдетъ да(н)на
 Молящихсѧ къ тебѣ. Ё.

На воздѣхъ ис тобою предитеча Хри(с)товъ
 Со про(р)оки, мученики ѡванъ Богословъ,
 Слесаю ты, Па(н)во, стоили,
 Равно с тобою творца благали
 За родъ Христия(н)ски. Ё.

Лѣствица пом в н(е)бѣ славне ѡковъ Патр[иарх]ъ,
 Оутве(р)жденю на земли к небеси є' ве(р)хъ.
 Егоже приими всѣхъ Б(о)гъ сѣдити
 Праве(д)ниѣ, грѣси ѡдетъ платити
 На ко(н)чинѣ вѣка. Ё.

Соравне на(с), Пречистаѧ висотѣ н(е)бесной,
 Жес' пригала во утробѣ свѣтлос(т) слави дивной,
 Котораѧ на(с) всѣхъ ѡсвѣщаєтъ
 Вѣрѣющихъ во(н), кто притѣкаєтъ
 Ко [тебѣ].

Кла(с) прозѣбши, б(о)жестве(н)ни, ниво неѡр[анна],
 Возрастивши І(с)ус Хр(ис)та.
 Пречиста к немъ рѣцѣ возноситъ,
 А ѡ ратѣнокъ, ми(р) проситъ
 Живѣщихъ на земли. Ё.

Исполняєшь веселіе дне(с) во храмѣ твоємъ,
 Избавляєшь ѡ всѣкихъ ѡбѣдъ молящихсѧ тебѣ.
 Кто притѣкає(т) к твоє' мило(с)ти,
 Избавле(н) ѡдетъ ѡ всѣкой влости
 Рѣкою своею.

И ми ты дне(с), Пречистаѧ, ѡдема вѣгвалити,
 Бисмо могли со свѣтити в небѣ ца(р)ствовати,
 Абисмо жили в мирѣ спокойне,
 А тебе, Па(н)но, хвалили гоїне
 На вѣки вѣко(м).

Акростих Вольського має й отся Пѣсн' с(вѣ)томъ Михаилъ.

Істини гла(с) твой, Михаиле,
 Реклѣ еси на небеси смѣле.

Вонми в' мирѣ створеній
 И ѡ Б(о)га в'чине(н)ній
 Во лѣтѣ.

Хвалите Б(о)га, тайна премнога,
 Тисящми пре(д)стоѧтъ,
 Непрестанне поють с(вѣ)тъ,
 Владицѣ. [с(вѣ)тъ, с(вѣ)тъ]

Сѡгн' палищъ слуги сотворилєсь,
 Архангеловъ, дѣховъ оутвердилєсь,

Херовими и сили
 И всѧ, ѡже со ними
 Тмами темъ.

Вси стоѧтъ равно, велми преславно
 Паче сло(н)ца си[ѧ]ють,
 Радос(т) велию мають
 Гос[пода].

Архангеле Михаиле славне,
Воеводо и чиновачалне,

Ти бо пе(р)ви во лицѣ

Престонши владичѣ

Пресла(в)но

С тмами ангелъ, хоровъ Архангелъ

В тройческаго престола,

Где есть радостъ весола

Вамъ да(н)на.

Небесные хори и полати,

Престоли, спѣшится витати

Михаила чу(д)наго,

Воеводѣ славнаго

Архангела,

А начальника аггелскаго лика,

В'торого во красотѣ,

Прензбра(н)на в добротѣ

Гавриила. Ё.

Во хойѣхъ чѣдо сотворицесь,

В камени рѣки погрузилесь,

Которие елини

Совѣщахъ с(в)ятини

Зринѣти.

Абие явиса, где помолиси

Архипа твой оусе(р)дно,

Рѣки стали безвредно

Плинѣти. Ё.

Лѣкѣ силень и стрѣли сѣ(р)чисти

Спустилесь, словеса огнисти,

Котории слишачи,

Бѣси в безднѣ летачи,

Волали:

Горе намъ, горе, пекезное море,

Где ми бѣдемъ плавати,

Кораблѣ южѣ нестати,

Плакали.

Страшный есть мечъ твой, Михаиле,

Обоудѣ острий есть презѣлие.

Нехъ прогон(и)ть всѣхъ полки,

Иже в мирѣ бѣсовскіи,

Во скорѣ,

Насъ сохраняетъ и заступаеъ

В мирѣ спокойне жити,

Очи всѣхъ возводити

Ко горѣ.

Которій градъ тебе призываетъ,

Той завше (в) свободѣ застаеъ

О проклѣтихъ агаранѣ,

Іеретиков, безсѣра(н)

Невѣрнихъ — в

Ми вѣ(р)нѣ, оусе(р)дно, к тебѣ

Молбѣ вси простираеъ, [молебнѣ

Щедротѣ твоихъ желемеъ

Презѣлно.

И ми всѣ просимъ ты оусе(р)дно,

Причиниси ко Б(о)гѣ молебнѣ,

Абисмо тамъ востали,

Околѣѣи сипали

Оужасно.

З хоровъ аггелскихъ и а(р)ха(н)-

Нехъ ца(р)ствѣють во адѣ, [гелскихъ

А ми во го(р)не(м) градѣ

Прекрасно.

З текстів співаника виходить, що пісні Бардинського (ч. 173), Вольського (чч. 73 і 84), Ієшицького (ч. 49), Мاستиборського (ч. 135) та Моравського (ч. 169), які увійшли до „Богогласника“, підпали значним редакційним змінам.

Вірша на Вознесіння під ч. 58 у Богогласнику з 1790 р. має акростих: **ЕВСТАФІЙ**. До того самого автора може належати і Пѣснь с(в)ятому Великомученику Евстафію у співанику Пашковського, де акростих може означати ім'я святого й автора.

Евстафіе, кто исповѣсть чѣдеса
 Во невѣ(р)стви(и) живуше,
 ѿ дѣлехъ его чула(т)ся н(е)б(е)са,
 Тогда славно воюю[ще]
     Риму гетману невѣтѣжену,
     Царю трояну велилюбимому
         И найукоха(и)ному.

Внегда воевалъ со неприятеле(и),
 ѿгонилъ всегда звѣтѣзство,
 Моцнимъ алекса(и)дромъ испобѣдителемъ
 Звало го римское па(и)ство.
     Лечъ на долгие лѣта неволникомъ
     Из лица славно снєрове(и)нко(и)
         Ц(а)рѣ стался тро(и)нѣ. ѿ.

Сей на ловитвѣ в пустыню вѣхавши,
 Чѣдеса блгхъ исполнися,
 Слєны чѣдна под собовъ познаша,
 На тве(р)дѣ скалѣ вселися.
     Тогда оуслиша гла(с) ѿ створителя,
     Болѣючи(и) на(с) ѿкупителя,
         Что мы гониши, плакидо. ѿ.

Тогда Евстафій вѣло ужасеса,
 Впадъ на зе(и)лю уме(р)ш(в)лєнъ
 И паки гла(с) ко немѣ принесеса,
 Данъ бѣдешъ мнѣ ѿлюбле(и)нъ.
     Тогда со жєною, сини ѿкре[с]титєся,
     Ѣвангєлие(и) моимъ про[с]вѣтитєся
         И вси мнѣ угодоблєтєся.

А гдє Евстафій сєе исполнивши,
 Благ[о]дари велми Б(о)гу,
 А сотворитель емѣ ѿбѣвивши,
 Же утѣплєнъ и трвоѣ
     Маєтъ подне(с)ти для угаждєннє
     И во заслѣгахъ для стѣвѣрждєннє
         До вѣчной корони. ѿ.

Финиксѣ прєсладкѣ не ѣжасєтєся,
 Злихъ вѣговъ навѣждаєтъ,
 З фо(р)туниѣхъ вѣтви и бѣ(и) ѿбнажєся
 И фрѣкта побѣжде(и)нѣхъ,
     Гдє вєзалѣ и смѣги его помроша
     И кости его напрасно впадоша,
         Панѣ оубогиѣ стєе(т)єся. ѿ.

И ѿвѣсѣ страстей плакида ревнєся,
 Б(о)гъ далъ, Б(о)гъ взялъ, возглашаєтъ,
 Несмѣшєннѣ сер(д)цємъ сєе воспрїѣмєся,
 Жєнѣ и чадѣ потѣшаєтъ

И длы покѣти в египетскѣ странѣ,
 Би не вѣдали ѿ гетма(н)нѣ славнѣ,
 З римѣ в ноци уходитъ.

Плакасы горко, что жени лишися,
 Поспѣши в далекѣ странѣ,
 А гди Евстафій к рѣцѣ приближися,
 Горе плакидѣ, так славний.
 И чада его побрала звѣрне
 И ѿнѣ, стомачи, велии в рѣцѣ млѣе,
 Чадо жени лишися. Ё.

Лишенимъ над желчѣ сердцемъ ѿгорчися,
 Вождѣ велми славий сѣтѣся,
 В о(т)щеть велѣцѣ укрочаися,
 До служениася готу[е]ся,
 Панѣ неволникомъ стался челоѡкомъ,
 Моцний звита(е)ца щасливимъ волникомъ,
 Легъ на долгиє лѣта.

Абие братѣ ко римѣ приспѣли,
 Вожда нѣсть в римѣ такого,
 Казалъ царѣ шѣкати, аби приѡбрѣли
 Гди Евстафийа сладкаго,
 До веси одной, гди слѣги помроша
 И евстафийа егда ѡбрѣтоша,
 Зѣло радовашася. Ё.

Вірша на Зелені свята „Источникъ духовный“ дає акростих:
ИГОСИФ РБОУГЕ. Пісня на Переображенне з поч. Великимъ
 гласомъ и ужасомъ дне(с), Давиде, викрика“ має акростих: **КЯГИЯМ**
БРЮ. Варіант збірки „Угороруськихъ духовнихъ віршів“ д. Гна-
 тюка (ст. 186—187) не має акростиха. Акростих пісні „З ѡмпѣ-
 ровъ горнихъ Богъ сѣ зивляетъ“ прив'язує тільки пісню до
 звісної в історії духовної вірші Зарваниці. Збогачує співаник
 Пашковського історію нашої духовної вірші і новими авторами.
 Зарваницька пісня „Мире окресний, сие себѣ внемли“ дає
 акростих: Медвицкий чи Ме(годицький).

Мире ѡкре(с)ни“, сие себѣ в'немли,
 Иже сияеть Б(о)гъ в чѣдахъ на земли,
 В' мѣ(с)течкѣ За(р)ваници,
 Син Марѣи дѣвици,
 Ц(а)рѣ слави. Ё.

Єг'да нѣст' мощно сие си на'рещи
 Б(о)гомъ дѣемаѣ пре(с)лавнаѣ вещи.
 Токмо вси приѡбѣгнѣмо,
 На колѣна в'палѣмо.
 Вѣрнѣи. Ё.

Даръ пребогати на земли лависа,
 Враг бо дешевний всюлѣ про(с)лависа.
 Темнихъ, хромихъ влѣчаешъ,
 Демоновъ проганяешъ
 Ѣ человекъ. Ѣ.

Земле, ѿ нинѣ трепетна бѣди,
 Понеже насиче(н)на еси блюди.
 Кончина приблизиса,
 Чистаѣ П(а)н(н)а про(с)лезиса
 За ве(с) миръ. Ѣ.

Исти(н)но токи слезне изливаєтъ,
 Ц(а)ра распята за грѣшнихъ благаєтъ,
 Чоуде(с)но-сияюще,
 Ко синѣ в'зирающе
 Ра(с)платъ.

Ц(а)рице, вѣ(р)нимъ еси застѣпница,
 Славою поче(н)на ѿ Б(о)га ѿца,
 Просимъ ты, чи(с)таѣ П(а)н(н)о,
 Не дай на(с) Агаряно(м)
 Во ѿбла(ст).

Когда при(с)пѣеть сме(р)тнаѣ тривога,
 Бѣдъ и в' де(н) сѣдний причина до Б(о)га.
 Не забѣд' ты молящихъ,
 Има твое славящихъ
 В' За(р)ваници.

Иа'бавъ на(с) пи(л)но ѿ лѣвны стра(н)ни,
 Да не поперѣтъ демони ногами.
 Дажь ѿде(с)нѣю стати,
 Покло(н) тебѣ ѿдати
 В' сиѿнѣ.

Исти(н)но, кролю свѣта и тво(р)че нашъ,
 Оуслиши мате(р), молящѣю ѿ на(с).
 Рачъ к себѣ на(с) приняти,
 Ты в' н(е)бѣ ѿглядати
 На вѣки. Ѣ.

В честь Зборівського Ісуса зложив віршу Костецький:

Крини лѣти, юни дѣти чуда прежде по(в)нали,
 Пото(м) в дому ѿбраз' к тому всѣмъ живущи(м) вказали.
 Руцѣ, в то(м) зде ѿбѣ ногѣ,
 Ѣкравле(н)ни рани сквоѣ,
 Бокъ и главѣ склоне(н)нѣ. в.

Ѣ кто болить, нехъ изволить дати поклон' виновній,
 Приходящимъ и просящимъ Б(о)гъ в дарахъ невимо(в)ній.
 Бѣднихъ хорихъ оуздравляєтъ
 И ѿ бѣсовъ оувод'няєтъ
 В градѣ славномъ Зборовѣ. в.

Старци лѣти, многи дѣти, иже здрави востали,
 И старици со девици вси истн(н)ю при(з)нали,
 Же ѿ Хр(ис)та распятаго,
 Оу Зборовѣ чудовнаго,
 Благодать ѿтримали. в.

Труди плоти, кто в ѿхоти сердечной ѿфѣруеть,
 Тутъ вспел'ній изба(в)ле(н)ній ѿпустъ д(у)ши знайдуеть,
 Бо елико звѣадъ на н(е)бѣ,
 Ласкъ толико в каждой требѣ
 Вѣрнимъ Х(ристо)с готуеть. в.

Егда може кто, ѿ Б(о)же, чуда твоѧ нареши
 И иннаѧ преславнаѧ в краю тутейшомъ вещи.
 Даешъ з ласки слѣпимъ ѿчи,
 Сѡсвѣтиж' дни и вси ночи
 Во слѣдъ тебе ходити. в.

Ц(а)ремъ, пано(м) и всѣмъ ставо(м) даруй в покою жити,
 Августови реѣна(н)тови невѣрнихъ побѣдити.
 Дай и ц(е)рквамъ стать во вѣрѣ,
 Еп(ис)копо(м) при ѿфѣрѣ
 Тебе Б(о)га хвалити. в.

Кровъ и воду, би свободу имѣлъ грѣшникъ, пролилесь,
 Бо пр(о)роко(м) ти(м) вироко(м) в духу с(вя)гомъ мовилесь:
 Не престану благъ творити,
 Еще буду ихъ лѣчити
 При ѿстатной годинѣ. в.

Изволь, Пане, дасть стане воля твоѧ на(д) нами,
 Ты просимо и молимо грѣшнии со слезами.
 Сѡ повѣтра, войны, глада
 И напрасной сме(р)ти ада
 Захочай насъ на вѣки.

Третій автор Левицький закріпив своє авторство подвійним акростихом: Авктор і Левицк(ий). Він уложив віршу в честь св. Михайла:

Архистратигъ умнихъ силъ воевода,
 Людие, почтемъ, той ве(м)наго рода
 Благада(т) подае(т),
 СатанѠ стрѣчае(т)
 С пресвѣтлаго раѧ
 До те(м)наго краѧ.

Во ерихонѣ чудо всѣмъ изъѧвляє(т),
 Егда со мечемъ предъ исусо(м) стае(т).
 Сапогъ разрѣшити
 И мѣсто хранити
 Согласно волаеть,
 Враговъ ѡстрашае(т).

Кто есть яко Б(о)гъ, ѿгромне волае(т),
Во вѣчниѣ та(р)та(р) враговъ ѿсилае(т).

С небеснаго гмахъ
Без жаднаго страху
Каже(т) вонъ летѣти,
На вѣки горѣти. Ъ.

Твоимъ бо мечемъ врагъ есть пробожде(н)ниѣ
И под ногами лежитъ сѣзвле(н)ниѣ,
Восхотѣл' бо Б(о)гъ
Равенъ бити многъ,
Дне(с) пави приѣше(т),
Во адѣ царствуетъ.

Ѓ Михаиле, ми(р) ты воспѣваетъ,
Царие и князи чюдъ твой величаютъ.
Ѓбрѣлъ еси благодат',
Презъ ты есть сѣноста(т)
Со небесъ стрѣче(н)ниѣ
До вѣчной гее(н)ни. Ъ.

Рачея за нами Б(о)гъ причинити,
Когда во(с)хощетъ ѿ дѣлъ на(с) сѣдити,
Да ни (з) содомляни
Бѣдемо погна(н)ни
Во пламен' ѿгне(н)ниѣ,
На вѣки запале(н)ни.

Егда на сѣдѣ трѣбою вострѣбятъ,
Тогда грѣшние пре(д) пекломъ загрѣдѣтъ,
Бѣди нашъ за ѿборону,
Бисмосы сиѡнъ
Вси вразъ поклонили,
В' немъ на вѣки жили.

Пісня св. Миколаєви виказує акростих: Іоан Автор:

Играймо, слѣваймо,
В тимпани вдараймо
Согласно прекрасно.
Во памѣ(т) вѣчну бѣдешъ праведникъ,
Іїкоже во градѣ процвітаєть финикъ,
Святѣйшиѣ Николае. Ъ.

Ѓ святѣйшиѣ ѿче,
Скори помощниче
Сиротамъ и вдовамъ,
Во бѣдахъ предстаєшь и всѣхъ заступаєшь,
А сына Б(о)жия всегда сѣмоляєшь
За нами грѣшними. Ъ.

Арию посрами
Падшаго под ноги
Под вои с(вѣ)тїи.

В никей преславноѣ на соборѣ се(л)шомѣ
Вѣру ствердилес' и всѣхъ научилес',
Г҃е Николае.

На смерт' wszжде(я)нихъ,
Г҃ меча збавилъ ихъ
Воскорѣ, во дворѣ.
Цареви запрѣтилъ, аби ихъ выпустилъ,
Которие при'шли, дари ти принесли,
Г҃че Николае.

Автор ти билъ еси,
Когда славилъ еси
Во тройци со Ѡци
Г҃ца предвѣчнаго, сина рожденного,
Дѣха пресвятаго, в божествѣ рожде(н)наго,
Г҃и нинѣ на вѣки. Ё.

З уваги, що поміж авторами пісень „Богогласника“ мають се ім'я і Вольський і Ієшицький і Мастиборський і Моравський, не можна з певністю означити її авторства. Але що дві вірші Мастиборського, одна на великдень: *Играй, Іерскалуме новий*, і друга молитовна до Богородиці: *Играй, свѣте, ѿ веселиса*, починають ся характеристичним приказовим способом того самого дієслова „играти“, на основі того можна ще найскорше приписати авторство повисшої вірші Іванови Мастиборському, менше правдоподібно, що се наслідування вірш Мастиборського.

До згаданих аматорів акристикowego закріплення свого авторства долучуєть ся і сам властитель співаника — Іван Пашковський, якому належать у співанику з повною певністю дві духовні вірші. Перша се:

Пѣси' Св(я)тителю Хр(ист)овѣ Николаю, видана Р. Б. 1764
miesiąca wrzesnia D. 10.

Помрачвіе часи, днеси виаснайте,
[Ви] вси християне, чѣда прославляйте
Святителя Николая.
Той естѣ патронъ скорий, всѣмъ помощь даєтъ
В наглої смерти, кто го благаєтъ
Оумилно.

Аще наставляи по морѣ плавающихъ
Иже сме(р)т' во скорѣ иногда тавляющихъ,
Чѣдъ твой в тѣ часѣ изавилися.
Оуже бо нестыдно бѣси лѣтали,
Всѣ вразъ погрѣзати корабли жалали,
Г҃гналь еси ихъ.

Шки враговъ темнихъ всегда поламляешь,
Вѣрнихъ христіановъ нежданихъ вспоминаешь,
Преблаженне Николае.
Нищимъ в нощи злата таяса подалес',
На бракъ скве(р)ній дѣвицъ ста(р)цѣ.не.далес'
Годати.

Ко(р)мчи" Николае ѿбѣреваемхъ,
Подаждь рѣку в бѣдѣ тѣ прославляющихъ,
Добродѣтелей зеркало,
Тѣлесъ нашихъ врагъ, душъ спасеніе,
Російскаго рода возвишеніе,
Николае. ѿ.

Сѣза(р)нага звѣздо, стовпъ неѿборимій,
Оугодниче Б(о)жій, строителю дивній,
Ми(р)ликійскій Николае,
Оула изывителю таи(н)ственного,
Славим тѣ патрона превѣбо(р)наго,
[Пресвѣтій].

Великоє море чѣдєсь виливаєшь,
Нищихъ богатими много поставляєшь,
Б(о)гомудре Николае,
Арига, б(о)жество раздѣляюща,
Севелига, Тро(ц)ѣ с(ви)тую смѣшающа
Препрѣлес'.

Слезѣ ѿмѣль еси ѿ лица страждущихъ,
Кормител' бо еси старихъ и алчущихъ,
Благосерде Николае,
Степѣмъ роди, земнини нитѣ,
Молѣмъ чудотво(р)ца в той тутъ свѣтнѣ
Оумилно.

Кіими похвалами вѣнчи оувызаємъ,
Тебе чудотво(р)ца на помощь взываемъ,
Бѣд' намъ помощникъ, ѿбрана,
Дай в семъ свѣтѣ миръ сполне мешкати,
В небѣ Б(о)га творца в тройци ѿглядати
На вѣки.

Другу віршу, місцями вісім затерту, тяжко в цілості й відчитати. Подаю тут се, що з бідою перечитав:

Пѣси на Богоуявление Господне, видана Року 1717
дня ѿ Иѿсѣария.

Іерей днесъ зъ крестомъ градегъ,	Вси днес' вси
Ко Іѿрдану памѣтъ приведегъ	Б(о)га с небеси гласи слишаще,
Х(рис)та крещася.	Сина во водѣ свѣтло стоѣще,
Градѣможъ и ми на памѣтку тѣ,	Дѣхъ пресвѣтѣи" вѣнъ лѣтающе
Харим во Тройци Б(о)га доброту	Иѿвна видѣхъ.

Ісѣсъ той днес' являється,
 Во Іордани ѡсвѣщається
 Ѣ Івана
 Пойдѣможъ и ми
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 В' сладост' премѣнилъ
 Во Іордани.
 Ѣдѣвсемъ в' мою нищету
 Іванъ гласъ, како ты крещѣ,
 Сквернѣ не имѣша.
 Ісполнишася гласъ Ісаиинъ,
 Пѣстинна трѣба страхъ Іваниинъ
 Всѣхъ, всѣхъ, всѣхъ,
 Всѣхъ созиваетъ, сотецѣтеса,
 Како бо крещѣ, ѣдивѣтеса.
 Владика градетъ,
 Рѣка трепещетъ
 Іванова.
 Азъ ѡ тебе радбимъ крестихъся,
 Ти мнѣ глаголешъ, ѡставъ, спѣ-
 Ко Іорданѣ, [шихъся

Всѣмъ правди исполнение,
 Виразай на мнѣ южъ крещение
 Днес', днес', днес' южъ съ крещаетъ,
 Всѣхъ ѡмиваетъ,
 Всѣмъ чловечн' грѣхъ
 По[грѣш]ають во Іордани,
 Би всѣ кохани

Нашъ предвѣчній Сотворител' Панъ
 Выходить з воды, всѣмъ гласъ з ѡр-
 Днес' вси крикнѣтѣ. [ганъ,
 Архангелские хори спѣвають,
 Б(о)гѣ крещемъ[ся] хвалѣ воздають.
 Днес' Давидъ во [г]лѣсла велми вда-

[раетъ,
 Найся з нимъ вразѣ вѣщають,
 Жестъ пророцтво его являеть
 На Іордани.

Пашщекы врагомъ затвори,
 Коварства всѣхъ чѣдъ избави,
 Скине предвѣчна,

. . . . . царемъ нашимъ...

. . . . .

. . . . .

Інші тексти пісень співаника Пашковського, чи подають
 цікавий матеріал для літературної історії „Богогласника“, чи
 представляють собою невідомі досі продукти української віршо-
 робелької творчості, найдуть місце в збірнім виданні україн-
 ських духовних вірш. Тут навів я тільки се, що дає підставу
 до здогадів про авторство й хронологію поодиноких продуктів
 віршевої духовної творчості.

(Кінець буде).

З історії устрою Гетьманщини.

Критичні замітки Миколи Василенка.

Молодий одеський вчений М. Е. Слабченко три роки назад випустив чималу книгу про полковий устрій, в якій торкається ся головніших питань з історії адміністрації Гетьманщини, а недавно випустив другу — по історії українського права XVII—XVIII в. Питання ним порушені на стільки важні, що вимагають ширшого обговорення. Перша книга д. Слабченка „Малорусскій полкъ“¹⁾ складається з двох частин. Частина перша містить в собі шість глав: I Полковое дѣленіє Гетманщини; II Полковое устройство (общій обзоръ); III Полковникъ и полковая старшина; IV Помощники, не подчиненные полковнику; V Сотенное и мѣстное самоуправленіе; VI — Полковая канцелярія въ собственномъ смыслѣ. В другій частині „Малорусского полку“ розглядає автор „военно-административный укладъ малорусскаго полка“, а саме: гл. I — военное дѣло; гл. II — полицейское дѣло; гл. III торговля и промышленность; гл. IV — земельный дѣла; гл. V — полковий судъ. До книги зроблені деякі додатки (ст. 329—436), які містять в собі матеріали, взяті виключно з Харківського Істор. Архиву. Матеріали ці досить інтересні, але вони відносять ся до половини XVIII ст., коли „военно-административный укладъ малорусского полку“, по термінології д. Слабченка, загубив вже, в значній частині, свої характерні риси.

Прийнято на засіданню історичної секції 23 мая (5 червня) 1912 р.

¹⁾ М. Е. Слабченко, Малорусскій полкъ въ административномъ отношеніи (Историко юридическій очеркъ). Одесса 1900. Ст. 436.

Як видно зі змісту книги Слабченка, вона поставлена дуже широко і торкається не тільки інституцій, але й того, як вони існували в житті. Це ціле „адміністративне право“ Гетьманщини, оскільки воно має на меті полк, як адміністративну одиницю. „Нераз, пише д. Слабченко в своїй передмові, — адміністративних інституцій Гетьманщини доторкалися і загальні історичні праці.. На протязі багатьох десятиків літ збирались і матеріали, з котрих головніші були зібрані, систематизовані і почасти оброблені д. Лазаревським і д. Судьенком“. „Предлагаемый скромный трудъ, каже далі автор, подводить итогъ до сихъ поръ сказанному великорусскими и украинскими учеными, а выѣстъ съ тѣмъ представленіемъ первую попытку дать изображеніе полковой административной жизни родного края“.

Оттут вже зараз вражає недокладність та неясність вислову і термінології. Ніяких матеріалів, як се добре знає і д. Слабченко, Судьенко не обробляв і не систематизував. Трохи чудно ставити рядом Лазаревського і Судьенка, вченого дослідника і видавця, хочби й дуже поважного, яким був М. О. Судьенко. Далі О. М. Лазаревського д. Слабченко називає „основателемъ юридического направленія въ малорусской исторіографіи“ (ст. 40 прим. 7). Хто знайомий з працями Лазаревського, той знає, що Лазаревського менш всього можна зачислити до „юридического направленія“. Ані по освіті він не був юристом, ані по науковим інтересам та по науковій методі.

Д. Слабченко називає свою працю „историко-юридическимъ очеркомъ“. Точність висловів — обовязкове вимагання від усіх наукових праць, але юриспруденція вимагає особливої точности. Д. Слабченко же в своїм „історично-юридичнім“ нарисі зовсім нею нехтує. Наприклад справа юридичного відношення України і Москви ще не досліджена і представляє собою дуже важке наукове питання. Д. Слабченко рішучо заявляє, що „Гетьманщина признавалась вассальнымъ государствомъ“ (ст. 27). Україна для д. Слабченка — се „республика“ (ст. 46, 50). Назвою шляхтич він користується для доби, коли шляхетства ще не було (ст. 285). „О-бокъ съ гетманами“ ніколи не „функціонувала знаменитая Малороссійская Коллегія“ (ст. 54).

„Сотни представляли части полковой території, довольно разнообразныхъ размѣровъ... Каждая сотня состояла изъ нѣсколько (?) мѣстечекъ и массы (?) селъ, пользовавшихся независимымъ отъ сотни (?) управленіемъ. Власть сотенной старшины распространялась собственно только на козаковъ,[†] живущихъ въ мѣ-

стечках і селах куренями (?), остального населення сотників не могъ касатися. Были сотні, въ которыхъ совсѣмъ не жили козаки. Очевидно, въ такихъ сотняхъ сотенная власть была ничтожна“ (ст. 118—119) — пише автор. Але-ж не можна в „юридическомъ очеркѣ“ говорити про „нѣсколько“ місточок, „массу“ сіл, коли се було не обов'язково: сотень, на яких числило ся по одному місточку, була більшість, а були сотні, де знаходимо зовсѣм не „маси“ сіл, а одиниці. В журавській сотні прилуцького полку було одно місточко Журавка і пять тільки сіл (Лазаревський, Опис. Стар. Малор. т. III, ст. 379). Небіжчик О. М. Лазаревський в своїм „Прилуцькім полку“ (ст. 417—418) подає відомости про населення полку з 1780 р., з яких ми бачимо, що Прилуцький полк складав ся з 11 сотень: 1) полковѣ сотня містила в собі город 1, сіл 22, слободок 5, деревень 8, хуторів 97; 2) переволочанська сотня — місточко 1, сіл 12, деревень 3, хуторів 20; 3) монастирищинська — міст. 1, сіл 9, дер. 4, хуторів 30; 4) іченська — міст. 1, сіл 9, слоб. 1, дер. 1, хутір. 40; 5) красноколядинська — міст. 1, сіл 10, слоб. 2, хут. 59; 6) голинська — сіл 10, слоб. 3, дер. 2, хут. 22; 7) іваницька — міст. 1, сіл 5, хут. 17; 8) сребренська — міст. 1, сіл 8, дер. 1, хут. 58; 9) перша варвинська — міст. 1, сіл 8, слоб. 1, дер. 2, хут. 44; 10) друга варвинська — сіл 9, дер. 1, хут. 15; 11) журавська — міст. 1, сіл 2, дер. 1, хут. 2. З сих відомостей бачимо, що д. Слабченко подав свої висновки про „нѣсколько“ місточок і „массу“ сіл в сотнях не на підставі фактів.

Термін „сотня“ д. Слабченко вживає для „части полкової території“ і як назву для якогось носителя влади, від котрого залежать, або не залежать села. Але тут виходить страшенна плутанина. Як територія вона не суцільна, бо були села в „незалежнню від сотні управою“. Яку-ж адміністративну одиницю складали сі села? Коли вони були приналежними до сотні, то які інституції, чи яка власть їх об'єднувала в сотню, як адміністративну одиницю? Далі д. Слабченко, як ми вже бачили, найшов сотні, в яких не жили козаки і каже, що „сотенная власть в такихъ сотняхъ была ничтожна“. Але яка-ж власть мала силу в таких сотнях і чому така адміністративна одиниця звалась сотнею? Д. Слабченко, як на доказ того, що були сотні, де не жили козаки, посилаєть ся на А. Ю. З. Р. т. X ст. 792. Тут ми, одначе, бачимо зовсѣм що инше: в городі Синявці бачимо 122 козаків (міщан 273), в г. Коушеватій —

114 козаків (міщан 369). Примітка д. Слабченка, що „къ такому взгляду приводитъ, по крайней мѣрѣ, описаніе Бѣлоцерковскаго полка“ дуже характеристична для того, як д. Слабченко користується матеріалами і як робить свої висновки. В матеріялах ми бачимо зовсім не те, що хоче бачити і що каже д. Слабченко.

На жаль, наведений вище факт невідповідного використання матеріалів — не одинокий. Д. Слабченку хочеться доказати, що на суді „присутствіє громади часто бывало только на бумагѣ“ (ст. 306). Напр., каже він, „въ одномъ документѣ 1663 г. лубенской ратуши читается: „Я Кагурскій, староста лубенскій, мы... войтъ... при мнѣ бурмистровъ будучихъ... во всего товариства во всею громадою... мы Ст. Жукъ атаманъ в. з. лубенскій... во всемъ товариствомъ“... Вѣдь это только фраза, добавляе д. Слабченко. Какая же вся громада, какое же все товариство, когда на лицо было только 3 человекъ“? (ст. 306). Отже подивимося, що каже документ, до якого посилаєть д. Слабченко (Кіев. Ст. 1896, т. 52 ст. 456): „Я, Марцик Нагурскій, староста Лубенскій. Мы, Федоръ Бышовецъ, войтъ Лубенскій, при мнѣ бурмистровъ будучихъ: Іосифа Свитайла, Сидора Адамовича, Олекси Товкача, Миколи Мирченка, Івана Витязя, Івана Бея, Федора Печеника во всею громадою. Мы, Стефанъ Жукъ, атаманъ войска запорожского лубенскій, Федоръ Пирскій, Янъ Гендрихъ, Стась Яблонскій во всемъ товариствомъ войсковымъ“... Як бачимо, людей на суді було більш ніж трое, як на числив д. Слабченко.

„Власть сотенной старшины, каже він, распространялась собственно (а не собственно? як розуміти се з юридичного боку?) только на козаковъ, живущихъ въ мѣстечкахъ и селахъ куренями, остального населенія сотникъ не могъ касаться“. Така категорична заява д. Слабченка не має ніякого доказу в історичних матеріялах, а ось деякі тексти, що говорять зовсім навпаки: 12 падолиста 1678 р. стародубський полковник Григорій Карпович, затверджуючи Терешка Ширая, по вибору, сотником завалянським пише в своїм „листі“: ...„мѣти хотим и приказуемо пилно, абысте его все товариство, старшое и меньшое, такъ уряды мѣскыє и всѣ нополитые люде во всем до чиненя порядку належитого, яко власному утвърженному вам сотнику от нас, отдавали послушенство и звиклую ему чинили повинность...; панъ сотникъ... съпротивныхъ и непослушныхъ войсковымъ каранем повиненъ карати“ (в матеріалів о роді Шираїв зібр. в Черн. Двор.

депут. собр., одержаних мною від В. Л. Модзалевського). 12 січня 1709 р. гетьман Скоропадський видав такий універсал: „всімъ обще, як товариству сотнѣ роменской, такъ и посполитымъ людемъ, въ самомъ городѣ Ромнѣ и по всей тамошней околичности находячимся, доброго здоровья отъ Господа Бога увичивши, симъ нашимъ ознаймуемъ универсаломъ, ижъ были тутъ у насъ жители города Ромна и единомыслне просили, абыми вручили урядъ сотництва роменского пану Якову Лукяновичу. Якому их жителей роменскихъ, до насъ внесенному давши мѣстце прошенію, вручилисьмы тотъ урядъ сотництва мененному пану Якову Лукяновичу для того власне, ижъ онъ до удержання порядковъ тамошнихъ городовыхъ естъ здалый и до услугъ войсковыхъ способный, злецивши ему, абы онъ порядковалъ въ городи все. Мѣти, прето, хочемъ и рейментарско симъ нашимъ приказуемъ унѣверсаломъ, абы жители, вѣдаючи о таковой волѣ нашої, мененному пану Якову Лукяновичу, сотникови своему роменскому, належитое во всемъ отдавали послушаніе; а онъ мѣть всякого з войсковыхъ, такъ и въ посполитыхъ людей доброго въ томъ шанувати, а волѣ нашої противного и непослушного, за учиненіємъ слущного розиску, карати“. (З тих же матеріалів, справа Лукяновичів).

Ось ще декілька прикладів, які покажуть, що посполиті люди, себто міщане і селяне, зовсім не були свободні від сотенного уряду, а були в його завідуванню, і що думка д. Слабченка, що „остального (окрім козаків) населенія сотників совсімъ не могъ касаться“, суперечить матеріалам. 16 падолиста 1679 р. гетьман Самійлович в листі до сотника конотопського пише, що пану Кандибі він дав право відбирати повинности від людей, що мешкають коло Кандибиного хутора. „Зачим, ви, старшина конотопская, знаючи о той волѣ нашої, тѣхъ помененних пана Кандибі поданнихъ отъ насъ людцовъ жадными посполитыми тяжарами и становискомъ войсковымъ не обтяжали, и жебы войтъ семяновскій до своего ихъ не потягалъ послушенства (Генер. слід. Ніженського полку, Чернігів 1901, ст. 219 N. 84). 15 марта 1669 р. гетьман Многогрішний своїм листом наказує сотникови киселівському, щоб він „войтамъ приказалъ величковскому, киселевскому, домашлицскому и всімъ громадамъ помененныхъ селъ“, гатить греблю величківську (Обовр. Румян., Описи, вип. IV, ст. 17). 23 падолиста 1693 р. сотник новгородський Лукьян Жоравка дав дозвіл на заснування

в Новгородку Сіверському олійницького цеху (Обоз. Рум. Оп. вип. 3, ст. 819).

На жаль, легковаженне висновків, що до сотників, не одинокє у д. Слабченка. „Должность или урядъ полкового судьи, каже він, явился гораздо позже Богдана Хмельницкого и его ближайшихъ преемниковъ... До 1669 г. особаго полкового судьи въ гетманщинѣ, какъ чиновника, не встрѣчается... Въ статьяхъ Б. Хмельницкаго упоминаются только войсковые судьи. При перечисленіи другихъ полковыхъ чиновъ полкового судьи не видно, хотя въ договорѣ подъ Бѣлою Церковью въ 1651 г. есть подпись судьи черкаскаго, а на пунктахъ 1654 подписалось даже нѣсколько судей (розстр. — мос)... Со времени гетманства Многогришнаго полковые судьи появляются почти во всей гетманщинѣ... Признаніе полкового судейства урядомъ послѣдовало со стороны московскихъ властей въ 1669 г., когда царь нашелъ нужнымъ въ жалованной грамотѣ послѣ измѣны Брюховецкаго обратиться и къ полковымъ судьямъ. И такъ, только въ гетманство Многогришнаго и даже Сомойловича появился урядъ полкового судьи, какъ помощника полковника. Къ подобному же выводу, додає д. Слабченко, можно придти и другимъ путемъ — прослѣживая наличность судящихъ властей по актамъ“ (ст. 86—87).

Тут ми бачимо знов страшенну плутанину. Як се розуміти: і не було уряду і був, бо судді підписались під статями Б. Хмельницького. Що се таке: „до 1669 р. особаго (?) полкового судьи въ гетманщинѣ, какъ чиновника (?) не встрѣчается?“ А хто-ж такий був полковий судя: почесна назва, чи що?

На те, що уряд полкового судді існував з самого початку Гетьманщини, є вказівки. Се не дає права д. Слабченку так категорично висловлювати ся, як се він робить. Ось факти. Що полкові судді були ще при Б. Хмельницькім, бачимо з документа, надрукованого небіжчиком О. М. Лазаревським (Замѣчанія на историч. монографіи Д. П. Миллера, приложенія ст. 53): „року 1656 мѣсяца сентабра 26 дня, за висланнемъ насъ, Самойла Сухопаренка, судю полку нѣжинскаго и всего Сѣвера, отъ его милости пана Григорія Гуляницкаго, полковника нѣжинскаго и всего Сѣвера“... В 1663 р. в Ніжині полковим суддею був Макар Сидорів (Опис. Ст. Мал. II, 28). В „Переписних книгах“, що містили в собі спис людей, приведенних до присяги московському цареві в 1654 р. ми знаходимо вказівки на існування тоді полкових суддів (А. Ю. З. Р. X, 292

і далі). Напр. в Стародубі ми бачимо суддю, який називається військовий (ст. 298), але ця назва могла бути дана помилково полковому судді московськими людьми, що робили перепись: московські люди і полковників звали „військовими полковниками“ (ст. 306). Ми бачимо суддю в Гадячі (ст. 301) і в полтавськiм полку (ст. 302). В „Переписних книгах“ згадують ся шість „війскових суддів“ (ст. 306), під якими треба розуміти суддів полкових, бо ми знаємо, що генеральних (війскових) суддів, котрі згадують ся в статях Б. Хмельницького, було тільки двох (А. Ю. З. Р. Х., 479).

Д. Слабченко правду каже, що для рішення питання, коли встановлено уряд полкового судді, краще всього слідити за суддями по актах, але для цього треба переглянути багато актів і не так наскоком і випадково, як се, на жаль, зробив д. Слабченко. При таких систематичних перегляданні актів ми навряд чи знайдемо підтверджені висновки д. Слабченка. Напр. під 12 грудня 1664 р. в полтавських „мѣських“ книгах знаходимо: „предо мною Олешкомъ Кованкою, полковникомъ наказнымъ, и прибитности Івана Евѣфименка, судѣ полку череяславского“ (книги міські полтавські, вид. В. Л. Модзалевским, ст. 5). Далі „Рок 1665 мѣсяця януарія 18 дня Предо мною Ромакомъ Сороковымъ, судею полку полковського“ (ст. 19). Значить, як уряд, суддя полковий був раніш 1669 р., і діло обійшлося без всякого „признання московскихъ властей“. Се „признаніє“ — фраза кинута д. Слабченко, невідомо на підставі яких мотивів. Фраза дуже відповідальна в науковій значінні. Вона зовсім змінює той погляд, котрий існує в історичній науці, що юридично устрій Гетьманщини був незалежним від уряду московського і розвивав ся самостійно без втручання московського уряду.

На гетьманство Многогрішного і Самійловича д. Слабченко взагалі дивить ся як на якусь дуже важну епоху в історії Гетьманщини, а найбільше в історії суду (ст. 293—294, 305 і інші). Але і тут більш безґрунтовних фангазій, ніж наукових висновків. Наприклад ось як малює д. Слабченко початок полкових суддів. „Со времѣнь Хмельницкого, каже він, въ роли полкового козацкаго судѣи является полковникъ. Специальныхъ мѣстъ для совершения правосудія не было. Въ большинствѣ случаевъ судились или въ полковничьемъ дому или въ городскихъ управленіяхъ (sic). Непрерывныя войны постоянно отвлекали полковниковъ отъ ихъ административно-судебныхъ обязанностей и они

(полковники), въ силу необходимости, должны были довѣрить кому-нибудь исполненіе судебныхъ обязанностей. Поручить судъ городамъ (дивна точність термінології!), куда вторженія (?) первоначально не было замѣтно, являлось для полковниковъ нежелательнымъ, потому что пришлось бы вести изъ-за возвращенія власти борьбу (?) съ магистратами и ратушами и сверхъ того означало потерю большихъ заработковъ. Въ силу такихъ соображеній правители полковъ необходимо пришли къ мысли имѣть у себя соотвѣтствующихъ помощниковъ-полковыхъ судей. Въ такомъ разрѣшеніи затрудненія полковника, очевидно (звідкіля для д. Слабченка се очевидно?), подражали своимъ административнымъ предшественникамъ — польскимъ старостамъ“ (ст. 295). Ся тирада — не науковий погляд; ніякого обірунтованя своїх думок д. Слабченко тут не дає. Думка, що полк, як адміністративна одиниця, мала свого попередника в польськiм старостві, не нова. Її висловлював ще раніше проф. М. Ф. Владимирскій-Буданов, але з обережністю, яка характеризує сього видатного вченого. М. Ф. Владимирскій-Буданов находить, що на правім березі Дніпра полки „отчасти соотвѣтствуютъ прежнимъ староствамъ“ і то не всі: на правім березі Дніпра полки були розміщені в 2 старостах брацлавського повіта і 7 київського. Що до Полтавщини, то, каже проф. М. Ф. Владимирскій-Буданов, „нова адміністративна організація була впорядкована на непочатім ще ґрунті і не має нічого такого, щоб відповідало їй в давнішiм польськiм устрою“. Подібність поміж полком і староством, по думці проф. М. Ф. Владимирского-Буданова, була тільки поверховна, географічна. Внутрішній устрій полка був явищем оригінальним і дуже інтересним з історично-юридичного боку (Передвиженіє южно-русского населенія въ эпоху Б. Хм. ст. 19). Д. Слабченко пішов далі і рішучо заявляє, що „строго говоря, новыхъ территорій, новыхъ административныхъ округовъ и ихъ границъ не было. Малорусское правительство потрудилося лишь замѣнить одинъ терминъ — другимъ, староство — полкомъ“ (ст. 30). Чи так же се?

Ми знаємо, що в Стародубі існувало за часів польського панованія староство (Лазаревскій, Опис. Стар. Мал. т. I, ст. 3), але стародубського полка при Хмельницькiм не було. Стародубщина належала до ніжинського полку і тільки в 1663 р. вона була виділена в окремий самостійний полк (Лазаревскій Опис. Ст. Мал. т. I, ст. 11, Максимовичъ, Сочиненія I, 745). В Стародубщині, як бачимо, справа в заміною „староства —

полком" зовсім не так стояла, як каже д. Слабченко. Було староство остерське. Після зборівського трактату 1649 р. був заснований окремий остерський полк, але в 1653 р. він уже не існував. Територія остерського староства змінилася в дечому перед тим, як увійшла в київський полк (М. Н. Александровичъ, *Остерскій уѣздъ*, ст. 49—50). З староства любецького (Арх. Юго-Зап. Рос., ч. VII, т. I, ст. 296 і *Źródła dziejowe* т. XX, ст. 85) теж не зроблено полка. Отже не можна сказати, що поділ України на полки се була тільки зміна терміну. Ні, тут було щось инше, і початку поділу на полки треба шукати раніше 1654 р., видно в 1649 р., коли на підставі зборівського трактату робилися „реєстри війська запорожского“. Границі староств порушувалися при поділі на полки. Черкаське староство, наприклад, містило в собі і деякі села на лівім березі Дніпра, Ірклій, Кропивну, Голтву (Арх. Юго-Зап. Рос. ч. VII, т. I, ст. 366), які були виділені в окремий кропивенський полк (А. Ю. З. Р., X, 239).

Ідея, що полк — се староство так захопила д. Слабченка, що він не може допустити думки, щоб було інакше. Більша частина Полтавщини була під владою кн. Вишневецьких. Тут староств, як королівських урядів, не було, а старости були управителями Вишневецьких. Скільки було староств в Вишневещині і де старости сиділи — невідомо. Старостинський устрій і управа були організовані, каже д. Слабченко, на взірць королівських. „Конечно, додає він, старости въ Вишневещинѣ считались не только не родовыми, но и официально не могли считаться урядами. Тѣмъ не менѣе они, по своему значенію и компетенціи равнялись староствамъ государственнымъ“ (ст. 13). Зрозуміти, чим були староства в Вишневещині з слів д. Слабченка не можна очевидно; але він і сам не може сього знати, бо для пізнання староств в Вишневещині, їх устрою і характеру бракує матеріалів (стаття проф. М. Грушевського, *Господарство польського магната в Зап. Укр. Наук. Тов. в Києві*, кн. I, ст. 26). Все, що д. Слабченко пише про староства в Вишневещині, він подає не на підставі фактів. Що староства в Вишневещині теж не перемінили тільки свою назву староства на полк, видно з того, що прилуцький полк хоч в більшій своїй частині й лежав на території Вишневещини, але містив в собі декілька сотень, котрі зовсім до Вишневещини не належали (Лазаревський *Лубенщина и князья Вишневецкіе в Киев. Стар. 1896 р. т. 52, ст. 345*). Хоч в Вишневещині існувало лубенське старо-

ство, лубенський полк теж появив ся тільки в 1658 р., а ранійш територія лубенського полку була поділена між крапивянським і миргородським полками, які до Вишневещини не належали (Лазаревський, Исторические очерки полтавской Лубенщины Чт. в Общ. Ист. лѣт. Нестора кн. XI від. II, ст. 34 і 78). Як бачимо з сього, говорити рішучо, що староство змінило тільки свою назву, як се робить д. Слабченко, зовсім не можна. Що поділ території на староства міг мати значінне при поділі на полки, се досить правдоподібне, але про те, як велике було се значінне, говорити ще не можна, бо для того бракує матеріялів і в науці се питане мало ще й порушено. Висновок же д. Слабченка: „число полковыхъ територій должно ровняться числу староствъ, введенныхъ „за польске панованне“ (стор. 31) — не має основи, бо його не підтверджують факти. Факти говорять, як ми бачили, щось зовсім инше.

Як можна бачити з того, що вище сказано про працю д. Слабченка, нею зовсім не можна користуватись з наукового боку. Не боячись прибільшення, можна прямо сказати, що на кожній сторінці в книзі д. Слабченка є або не обірунтовані, або прямо фантастичні, з наукового боку, виводи. Наприклад: „за полковниками признаны были только военныя функціи, во всемъ остальномъ все оставалось въ такомъ же положеніи, какъ и до Хмельницкаго“ (ст. 43). Як було до Хмельницького — ми дуже мало ще знаємо, бо бракує матеріялів. Далі: „При новомъ укладѣ (після 1648 р.) существовали прежнія сословія, но они не были такъ строго замкнуты, какъ нѣкогда. Свободенъ былъ переходъ изъ одного сословія въ другое. Все (?) уравнивало (sic) вольное (?) натуральное хозяйство“ (ст. 44). Остання думка д. Слабченка не обірунтована і неясна. Що до першої про „сословія“, то вона зовсім нехтує те, що установлене в науці в справі питання про „сословія“ в Гетьманщині, бо всі дослідники приходять до однакового висліду, що шляхти після 1654 р. осталось зовсім мало і вона зараз же роспилилась в козацтві, так що не можна говорити про існуванне шляхецького „сословія“ (див. праці Лазаревського, Максимовича, Міллера, Єфименка, Барвінського). Давнійшого селянства теж не було, а було щось инше. „Козачество и крестьянство, каже В. А. Мякотін (Рус. Бог. 1894 р. ч. 2, ст. 34), эти двѣ группы населенія, между которыми лежала ранѣе рѣзкая грань, раздѣлявшая свободу отъ рабства, благодаря послѣдствіямъ переворота, вызваннаго возстаніемъ, въ которомъ они дѣйствовали общими силами,

значительно приблизились одна къ другой“. „Представительство старшины, которое являлось народнымъ (?) представительствомъ, каже д. Слабченко, ослабляло (?) земское демократическое начало и только въ своемъ аристократическомъ видѣ было признано (?) даже самыми могущественными гетманами“ (ст. 45). Мова йде про „раду полковників“. Питанє се теж ще дуже темне і вимагає спеціальної праці. Про нього не можна говорити так, як д. Слабченко на ст. 45—46, не роблячи навіть вказівок на джерела, коли не числити тих 3—4, що випадково бачимо на сих сторінках. Що до історії „ради полковників“, то не треба забувати, що і генеральна старшина і полковники мали при кінці XVII ст. велику силу. Коли вони не зєднались в якусь „постійну раду“, то щось инше було причиною, а не признание чи не признание ради „могущественными гетманами“.

„Не смотря на то, что полковникъ, — каже д. Слабченко на ст. 46, — такъ или иначе долженъ былъ быть тѣсно связаннымъ съ полковыми финансами, онъ въ 90 случаяхъ на 100 въ XVII ст., а 50 въ XVIII ст. являлся чиномъ (?) военнымъ. Военное дѣло стояло у него на первомъ планѣ, а всѣ другія функціи для него имѣли второстепенное значеніе“. „Статистичний метод“, котрим користуєть ся д. Слабченко дуже характеристичний для його наукових дослідів, але проти нього рішучо і обовязково треба в науці протестувати. А ось як просто пояснює д. Слабченко зміцненне влади полковників і старшини. „Воєннія „заверюхи“, какъ выражаются украинскіе дѣтописцы, помогали полковой старшинѣ захватывать чужія, или никогда не принадлежавшія отрасли управленія. Военное дѣло основано на субординаціи — отсюда сила полковника“ (ст. 47). Все виходить дуже просто.

Не будемо робити більше виписок. До кінця книги можна переходити сторінка за сторінкою і бачити, як легко д. Слабченко рішає найтрудніші питання. Він десь (не каже тільки де) довідає ся і рішучо заявляє, що до 1682 р. „полкової урядъ (?) не признавался (ким?) урядомъ“ (ст. 297). На ст. 305 він знов довідає ся, що „съ Многогрішного (іменно з Многогрішного, а не рані́йше і не пізні́йше) громада обыкновенно присутствовала въ судѣ въ качествѣ учителей, свидѣтелей, экспертовъ по нѣкоторымъ дѣламъ, вліяла на исходъ нѣкоторыхъ рѣшеній и сама не судила, какъ думается г. Левицкому и г. Багалѣю“ (ст. 305). Не кажучи вже про рішуче висловлену

думку д. Слабченка, яка потребує докладного обґрунтування, тут цікава точна хронологія, хоч, як відомо з праць д. Міллера і Лазаревського, про суди в Гетьманщині ми досить мало знаємо, щоб говорити про якісь точні хронологічні дані в історії розвою суду в XVII ст.

Інтересно, що коли д. Слабченко говорить про „земельныя дѣла“, про надане земель за військові послуги, він зовсім не цитує „Генеральныхъ слѣдствій о маенностяхъ“, хоч вони видані вже по ніжинському, чернігівському, київському, гадацькому, прилудському і переяславському полку. Можна думати, що д. Слабченко і не знає „слѣдствій“, але вони, як відомо, являють ся головним джерелом для пізнання землеволодіння, найбільше історії „пожалованій“. Нехтування головного джерела мало вплив і на висліди д. Слабченка. В них теж—багато помилок і необґрунтованих думок. Напр. „благодаря подтвердительнымъ универсаламъ и 10-лѣтней давности (?) владѣнія надданья изъ пожалованій на помѣстномъ правѣ обратились въ „вѣчную“ собственность надаваемыхъ“ (ст. 282). До сього д. Слабченко робить ще таку примітку: „Такимъ образомъ, захватъ ранговыхъ имѣній произошелъ на основаніи права, юридической нормы. А если такъ, то къ шляхетству такъ враждебно относится, какъ то дѣлалъ г. Лазаревскій, не возможно“. О. М. Лазаревскій був серйозний вчений і говорив те, що говорили йому факти і про якесь вороже відношенє його до шляхетства можна говорити тільки в полемічних памфлетах, а не в серйозних наукових працях, які повинні наперед спростувати ті факти, на основі яких зробив Лазаревскій свої висновки, а тоді вже й говорити про його ворожнечу, чи прихильність до шляхетства. Те, що д. Слабченко каже, нібито „захватъ произошелъ на основаніи юридической нормы“, чиста нісенітниця. Захват, як діяльність незакономірна, не може опиратись на норму. Те історичне явище, що „населенныя маенности“ зробились власністю державців, мало свої причини в обставинах економічного життя Гетьманщини. Велику роль градо тут обезземленне поспільства. Питаннє се довге і важке. Його не раз уже торкались в своїх наукових працях О. М. Лазаревскій, проф. І. В. Луцицький (рецензія на 1-й т. Лазаревського „Опису Стар. Мал.“ в Київс. Унив. Извѣс. 1889 р., кн. XII), В. О. Мякотін (Рус. Бог. 1894 р., в рецензіях на Генер. Слѣдства в Київс. Ст. і в рец. на 2 том Лазаревського „Опис. Стар. Малор.“ в „Огчеті о 37 присужд. наград Уварова), проф. Д. І. Багалій („Новый историкъ Малороссіи“) і недавно В. Барвин-

ський (Крестьяне въ Лѣвобережной Украинѣ въ XVII—XVIII в.). Тут не місце його докладніше розбирати. Я хочу тільки підкреслити методу наукового досліду д. Слабченка.

Щоб дати оцінку праці д. Слабченка, треба сказати, що він, як ми бачили на Генер. Слід., далеко не використовував всіх головніших матеріалів, уже надрукованих. Йому невідомі, наприклад, деякі матеріали, друковані в Сборнику Харков. Істор.-філос. Общества. Що до архівного матеріалу, то ним користувався д. Слабченко зовсім випадково, а про „малорусскій полкъ“ можна написати докладну наукову працю тільки на основі архівного матеріалу. Ми привели докази, що д. Слабченко поводиться з матеріалом не науково. Цитує він джерела теж не все точно. Напр. приписуючи якусь недоречну роллю бунчуковому товариству, якої воно ніколи не відіграло і не могло відіграти в Гетьманщині¹⁾, д. Слабченко загалом посилається на Лаваревського: „масса матеріаловъ, каже він, иллюструющихъ наше положеніе, собрана въ статяхъ г. А. Лаваревскаго о малорусскихъ фамиліяхъ и въ изданныхъ покойнымъ изслѣдователемъ разныхъ архивахъ“ (ст. 58). Вказівок на сторінки нема. Я навів вище чимало доказів необґрунтованости

¹⁾ „Бунчуковые въ своихъ рукахъ держали огромныя богатства, какіхъ не имѣли гетманы (?!)... Къ власти они не были призваны и имѣли огромную силу. Они отгѣснили (?) полковниковъ, но и сами не стали на ихъ мѣсто. Они обезличили (?) гетмана... Бунчуковое товариство несло въ Украинѣ разрушительную миссію (?) и подготовило реформы Разумовскаго и переходъ къ общеимперскому управленію“ (стор. 58). Роспалена фантазія д. Слабченка зробила з бунчукових товаришів якихось страшних демонів. В дійсности се були досить смиренні люди, підляглі гетьманам, котрих гетьмани, або уряди гетьманів, посиляли частенько розслідувати про деякі, між иншим і межеві справи. Реформи Розумовського зовсім не носили „разрушительного“ характера, а більше носили характер „созидательный“. Вони явились наслідком пробудження громадянського почуття серед старшини і мали на меті не „переходъ къ обще-имперскому управленію“, а як раз навпаки — самостійний розвій привілегій Гетьманщини, хоч і на підставі шляхецьких змагань. Се добре виявилось і в епоху Великої Комісії 1767 р.

Коли зайшла бесіда про сю Комісію, то касуємо одну догадку д. Слабченка (ст. 21 прим.). Мова йде про „Записку о... недостаткахъ, которыхъ въ М. Коллегіи трактовать должно“. Д. Слабченко думає, що ся записка була передана депутатові в Комісію і дивується, що в титулі Записки стоїть в М. Коллегіи, а не Комісії. Але так і має бути тут: „въ Коллегіи“, бо „Записка“ — се погляди Румянцова для Колегії. На підставі сеї Записки М. Колегія склала свій наказ своєму депутату Наталіну.

і фантастичности виводів д. Слабченка. Все те, взяте разом, позбавляє його працю всякої наукової вартости. Не можна покладати ся ні на що в праці д. Слабченка. Праці д. Слабченка не можна виправити, бо їй треба переробити сторінку за сторінкою. Її треба просто відкинути і написати наново. Користувати ся нею не можна.

Можна дивуватись історично-філософському факультетови Новоросійського університету, котрий надруковав працю д. Слабченка в своїх „Записках“. І науці і д. Слабченкови факультет не зробив користи. Научна література одержала книгу, котру треба відкинути, а д. Слабченко виробив помилкові „наукові методи“, котрі буде прикладати і до інших наукових праць. Він вже випустив „Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII в.“ і хоче випустити скоро, як сам обіцяє, „ислѣдованіе по исторіи финансоваго строя Малороссіи“ („Опыты, ст. 70). Скорість, з якою д. Слабченко пише свої розвідки про важкі, головні в історії Гетьманщини питання, до яких не рішали ся приступати до сього часу серйозні дослідники, — бо бракувало матеріалу, на жаль обіцяє мало користи для науки.

Про наклад „Русалки Дністрової“.

Написав Михайло Тершаковець.

I.

Великість накладу та його доля.

Після невдачі з „Зорею“, яку Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та Іван Вагилевич зладили з початком 1834 або навіть з кінцем 1833 р., та якої не допустив до друку свіжо іменованій львівський цензор для руських книжок, о. Венедикт Левицький, на спілку з львівським митрополитом, Михайлом Левицьким, — названа трійця, поучена сумним досвідом, рішила напечатати „Русалку Дністрову“ в Будапешті, де цензурні відносини були легші, як в корінно австрійських краях. До того станув в пригоді Юрій Петрович, сербський студент, з яким Я. Головацький пізнав ся на студіях в Будапешті. На його то руки Я. Головацький вислав рукопись „Русалки“ ще перед 4 вересня 1836 р.¹⁾ Перед 6/10 1836 р. вона була цензурована і до яких 6 неділь мала вийти друком;²⁾ і дійсно з кінцем падолиста вона могла бути готова.³⁾ Перед 6/4 1837 р.

Прийнято на засіданню філльологічної секції 14 вересня 1911.

¹⁾ Гл. проф. дра Кирила Студинського: „Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49“, як XI і XII т. „Збірника філльологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка“, Львів, 1909, 1 ст., де поданий зміст листа Ю. Петровича до Я. Головацького з 4/9 1836 р.

²⁾ Гл. *ibid.*, де поданий зміст листа з 6/10 1836 р.

³⁾ Гл. *ibid.*, 2 ст., де в змісті листа з 9/11 1836 р. сказано: „Док лист до рук прийде Русалка буде готова“. — Після проф. Студинського „Русалка“ була випечатана щойно в грудни 1836 р. (гл. *ibid.*, ст. XXXVI).

частину¹⁾ накладу післано до Відня, а відси до Львова²⁾. Тут мусіла „Русалка“ бути на ново цензурована тому, що була напечатана на Угорщині, яку в цензурних справах вважано заграничною державою. Цензурував її В. Левицький, котрий чіпився дрібничок та осудив її в червні 1837 р. Крім львівського цензора на порученє Zensur- und Polizei-Hof-Stelle мав висловити свою думку і віденський цензор, Вартоломей Копітар³⁾. Сей не бачив в „Русалці“ нічого переступного, тому осуд В. Левицького здивував його⁴⁾. Доля „Русалки“ була одначе рішена після *damnatur* В. Левицького, не помогло і Копітареве *transeat*. „Русалку“ осуджено і сконфісковано⁵⁾, а ір. Седніцький, президент т. зв. Zensur- und Polizei-Hof-Stelle, зажадав 24/10 1837 р. від львівської губернії актив в справі конфіскати, „um beurtheilen zu können, ob nicht in diesem Falle von meinem Standpunkte aus, die Nothwendigkeit eintritt durch die k. ung. Hofkanzlei zu bewirken, dass an die betreffende ungarische Censurbehörde, welcher in dem befragten Fall ein unzukömmliches Benehmen zur Last zu fallen scheint, die geeignete Weisung erlassen, ähnlichen Unzukömmlichkeiten aber für die Zukunft vorgebeugt werde“⁶⁾. І дійсно від будапештського цензора зажадано вяснень в справі „Русалки“. Сей, будучи приятелем Ю. Петровича, попросив його видобути від авторів „Русалки“ потрібні вказівки. Листом із 26/4 1838 р. звернув ся останній за бажаними вясненнями до Я. Головаць-

¹⁾ Як велику, про се буде мова нище.

²⁾ Гл. „Кореспонд.“, ст. 2, де поданий зміст листа з 6/4 1837 р.

³⁾ „Wurde (розум. „Русалка“) in der Lemberger Censur Juni 1837 mit *damnatur* erledigt. Laut Auftrag der h. Hofstelle wird daselbe Euer Wohlgeboren (розум. Копітареві) zur gefälligen Prüfung zugemittelt, um auch das Gutachten des hierortigen H. Censors darüber zu haben“. (Гл. мої „Матеріяли й замітки до історії національного відродження галицької Руси в 1830 та 1840 pp.“, як III т. „Українсько-руського Архива“, Львів, 1907, ст. 114—115). — Інакше представлено се у проф. К. Студинського, після якого: „Дев'ятьсот екземплярів „Русалки“ задержано у Відні, а тамошня „Polizeihofstelle“ зажадала від львівської цензури близших пояснень і цензорського оречення. В сей спосіб дістала ся „Русалка“ в руки руського цензора, Вєдєдикта Левицького“ (гл. „Кореспонд.“, ст. XXXVII).

⁴⁾ Гл. мої „Матеріяли“, ст. 114—115.

⁵⁾ Говорить про се Я. Головацький у своїй замітці до листа І. Вагилевича (гл. „Кореспонд.“, ст. 126, зам.).

⁶⁾ Гл. мої „Матеріяли“, ст. 113.

кого ¹⁾, який, звісно, не занедбав уділити їх як найскорше. Сі виясненя і цензорський звіт мусіли бути сього рода, що угорська королівська рада не бачила причини конфіскувати „Русалку“ і 26/6 1838 р. дозволила продавати її публично ²⁾.

Виринає тепер питанє, чи „Русалка“ дійсно розходила ся по Угорщині і в яким числі примірників вона там розійшла ся, чи люди, причасні до її долі, встигли розіслати її поза границі Угорщини, особливо до Галичини, скільки примірників сконфісковано, та як великий був цілий наклад.

На сі питання не було доси згідної відповіді ані у дослідників, ані у жерел, на яких можна було опирати ся. Найпопулярнішою була гадка дра Омеляна Огоновського, висловлена 1889 р., що „ізъ выпечатанныхъ 1000 экземпляровъ „Русалки“ Петровичъ пбллавъ (1837 р.) 900 на руки Головацкого до Львова, а 100 экземпляровъ до Вѣдня. Полиція забрала тѣ экземпляры, які були у Львовѣ“. „Зъ подѣ той конфіскаты вьдобулась „Русалка“ ажъ вѣ 1848 р. По Галичинѣ розбѣшлись хибя лишъ тѣ экземпляры сей книжки, котрѣ Петровичъ вьславъ

---

1) Was die Rusalka anbetrifft (sic), so bitte ich Sie mir gleich mit erster Post auf folgender (sic), und zwar entweder in der deutschen Sprache oder Lateinischen Sprache, und zwar das N Z* so das ein jeder lesen kann, besonders von dem Zensor. Im (!) ist Rescript gekommen damit Er relation gibt über Rusalka. Jetzt hängt v(on) Ihm ab das Schicksal der Rusalka. — Er wünscht (sic) zu wissen:

1) Warum ist dort Rusalka verbothen? was ist in Ihr Zensur widriges? Das NZr. bezeichnen Sie specialissime auf welcher pagina und welche Wörter.

2) Ob war dort Rusalka noch im Manuscript bei der Zensur? und was Sie zur antwort (sic) bekommen haben.

3) Wer am meistens (sic) ist gegen Rusalka?

4) Alle übrige was zur entschuldigung (sic) dienen könnte (sic). Besonders aber wie ich schon gesagt habe das zu bezeichnen, warum ist verbothen worden.

Ich habe grosse Hoffnung. — Wir werden Triumphiren (sic). Ich werde keine Mühe sparen, besonders aber der Zensor ist mein Freund. Ich erwarte mit der ersten Post die Antwort. — Er wird seine Relation verzögern nur wegen diesem Schreiben und Ihrer Antwort. Silentium altum — sapienti pauca. — Ewiger Freund G. Petrovic“ (гл. „Кореспонд.“, ст. 10). — Інтересно, що перша частина листа Ю. Петровича пиcаца по сербськи. — * Non Censurata.

2) „Русалка є ab excelso Consilio Regio sub sessione dto 26 Junii одобрена и публично се продавати сме“, пиcав Ю. Петрович до Я. Головацького в листі в 12/2 (24/1) 1839 р. (гл. „Кореспонд.“, ст. 16).

бувъ до Вѣдня¹⁾. Першу частину сеї вістки автор „Ист. лит. руск.“ взяв без сумніву (виразно не цитує він жерела) зі споминів Я. Головацького про М. Шашкевича та І. Вагилевича, напечатаних 1885 р., в яких сей м. и. сказав, що „Русалка напечатана въ 1000 экземплярахъ и Петровичъ прислалъ мнѣ всѣ во Львовъ за исключеніемъ 100 экз. посланныхъ въ Вѣдень“²⁾.

Безперечно, свідомство Шашкевичевого друга, учасника спільної долі і неволі, повинно заслуговувати на довіру і на нього можна було і таки належало покликувати ся, одначе вже на основі знаних тоді (1889 р.) фактів треба було його перевірити. Діло в сѣм, що той сам Яків Головацький³⁾ заявив ще 1883 р., що „львовская цензура заарестовала 1000 экземпляровъ „Русалки“ и запретила продажу“. Тимчасом автор „Ист. лит. руск.“, не згадуючи навіть про свідомство напечатане 1883 р., повірив пізнішому свідомству (з 1885 р.) без жадного застереження, мимо сього, що до якогось застереження, згідно погодження сих обох суперечних зі собою свідомств спонукувало твердження д. Володимира Коцовського, основане на ранше напечатанім свідомстві Я. Головацького (хоч д. В. К. не цитує жерела) і висловлене 1884 р., а саме, що „весь надѣйшовшій накладъ (1000 прим.) сконфісковано“⁴⁾. Він же (автор „Ист. лит. руск.“) поминув також свідомство, яке появило ся в печати 1888 р., походило одначе ще з 1837 р., отже з року виходу „Русалки“, а до того з дуже достовірних уст, бо з уст одного із її видавців, М. Шашкевича; іменно в слідстві, яке з нагоди конфіскати „Русалки“ семінарські власти перевели з її видавцями, останній заявив, що „die ganze Auflage soll 800 Exemplare stark seyn“⁵⁾.

У найновішого дослідника, проф. дра Кирила Студинського, після якого „вислано цілий наклад з Пешту до Львова

¹⁾ Гл. „Исторія литературы русской“, Львів, 1889, II-ої части 2-ий відділ, ст. 370—371.

²⁾ Гл. „Литературный сборникъ издаваемый галицко-русскою Матицею“, Львів, 1885, ст. 32.

³⁾ Гл. його статю п. з. „Къ исторіи галицко-русской письменности. (Нѣсколько замѣчаній на письмо И. Вагилевича къ М. П. Погодину)“, поміщену в „Кіевской Старинѣ“ з 1883 р., т. VI. Наш цитат на ст. 649.

⁴⁾ Гл. І. Онискевича „Руска Библиотека“, т. III, ст. XXVI, Львів, 1884 р.

⁵⁾ Гл. „Зоря“ з р. 1888, ст. 13.

в цвітні 1837 р.“¹⁾, та „дев'ятьсот екземплярів „Русалки“ задержано у Відні“²⁾ — стрічаємося з компромісом між пізнійше напечатаним свідощвом Я. Головацького і деякими новими даними, які принесла книжка сього-ж ученого, компромісом, який однак не усунув давних суперечностей і крім сього поставив нас перед новими труднощами у розв'язці нашого питання. Неудача компромісу вийшла відси, що шановний видавець „Кореспонденції“ не узяв до уваги всіх, для розв'язки нашого питання безперечно першорядних даних, поміщених в його-ж книжці. Сі дані — се листи згаданого вже Юрія Петровича, друга Якова Головацького, та Івана Головацького, Якового брата; вони писані до Я. Головацького в гарячий час, бо саме тоді, коли „Русалка“ виходила у світ або коли вже розходила ся по світі, і відси їх вага для нашого питання дуже велика. Одного велика шкода, а саме, що лиш деякі листи Ю. Петровича дійшли до нас в цілості, підчас коли з прочих задержали ся лиш змісти, зроблені самим Я. Головацьким; все-ж таки навіть самі змісти поучують нас про неодну річ.

І так з листа Ю. Петровича до Я. Головацького, датованого 6/4 1837 р., довідуємо ся, що „Русалка все издание послано во Вѣну. Gesch. bis Wien u(nd) v(on) dort wird aus d(ie)ser Compagnie Hr. Weppelbaum nach Lemberg schicken an Stanisl. Aulich“³⁾. На перший погляд виглядає, що оба наведені отсе речення не стоять зі собою в жадній звязи хоч би тому, що одно написане в славянській мові (великоруській), а друге в німецькій, та вже вище⁴⁾ наведено примір, який показує, що Петрович любив нераз писати частину листа по славянськи (по сербськи), а другу по німецьки; подаючи зміст з його листів, Я. Головацький йшов за оригіналом та задержав дуалізм мов, тільки що сербський оригінал переповів по великоруськи⁵⁾. Що однак зв'язь сих двох речень є тісна, се вихо-

¹⁾ Гл. „Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849“ („Збірник фільологічної секції Наукового Товариства імени Шевченка“, т. XI і XII), Львів, 1909, ст. XXXVI.

²⁾ Гл. *ibid.*, ст. XXXVII.

³⁾ Гл. *ibid.*, ст. 2.

⁴⁾ Гл. у нас ст. 3, зам. 1.

⁵⁾ По всякій імовірності Ю. Петрович не знав великоруської мови, по крайній мірі не знаємо жадного його листа в сій мові, навпаки всі три його листи, що дійшли до нас в цілості, писані по сербськи (гл. „Кореспонд.“, ст. 8—10, 16—17, 60—61); на сій основі можна говорити, що великоруська мова нашого речення походить від Я. Головацького.

дять із тої обставини, що друге з них (німецьке), само для себе, не має жадного значіння і тільки з першим (славянським) одержує його, звісно щойно тоді, коли його відповідно доповнити, згідно поправити. І так „Gesch.“ належить читати: „Geschickt“. Що се за „d(ies)e Compagnie“, не знати; так само не знати, що се за особа „Weppelbaum“, імовірно якась віденська перевозова фірма. За то „Aulich“ — се нічого іншого, як невиразне (и замість: n), згідно недокладне (брак поперечки над: l) написане знаної в 1830 рр. львівської фірми Antich, через яку вже в цвітні 1837 р. Я. Головацький одержав книжки від угорського Серб, Федора Павловича¹⁾. Що сей Антич називає ся у Ф. Павловича Володиславом, а у Ю. Петровича Станіславом, і що Я. Головацький, ідучи за ними, назвав Антича раз Володиславом, а другий раз Станіславом, — се не дивниця, бо і Павлович і Петрович, що були віддалені від свого львівського земляка і довгим часом і великим простором, могли забути його хресне ім'я. Так само міг забути його і Я. Головацький, котрий подав свій коментар до Павловичевого листа вже після 1850 р. Супроти сього можемо з повним правом сказати, що Володислав і Станіслав Антич — се одна

¹⁾ Ф. Павлович писав 22/4 1837 р. до Я. Головацького м. н. осьщо: „У прочемъ желеѣи и дѣломъ засведочити колико Васѣ любимъ и почитуемъ, молимъ да бы мое Србске кнѣге, кое кодъ Глѣра Владислава Антиѣа тамошнѣгъ Трговца иматъ као некіи мали знакъ мое любви к вама на даръ иѣи любезно и сердечно примили, и поредъ нѣи кадшто се и на вашу Браѣу Срблѣи опомените, вашъ благонаклони прѣитель Ѳеодоръ Павловичъ“. До назви Володислава Антича додав Я. Г. осьяке пояснене: „Владиславъ Античъ, Сербъ изъ Герцоговини, купецъ бакалейныхъ товаровъ во Львовѣ, въ свое время славился честностью и доброкачественностью товаровъ во всей публикѣ во Львовѣ. Магазинъ его былъ въ самомъ рынкѣ возлѣ б. дома Товарническаго. Онъ и другой Сербъ виноторговецъ Густа были православные, почти единственные изъ львовскихъ горожанъ. Античъ поддерживалъ связи съ своими земляками и потому редакторъ Сербской Лѣтописи Ѳеодоръ Павловичъ, съ которымъ я познакомился въ Пештѣ, прислалъ нѣсколько экз. Лѣтописи, журнала издаваемого Серб. Матицей и другія книги — Изъ подаренныхъ мнѣ Павловичемъ книгъ по одному экз. я передалъ въ 1850-ихъ годахъ въ библ. Народнаго Дома во Львовѣ. — Я. Г.“ (Гл. „Кореспонд.“, ст. 6—7 і зам.).

До Антича, як до посередника між собою і Я. Головацьким, звертав ся і Ю. Петрович. Дня 7/6 1842 р. писав він до Я. Головацького м. н. осьщо: „Доциѣе писао сам Гдру Антиѣу, да ми што о ваи јави, но и он ми незнаде ништо казати“. (Гл. *ibid.*, ст. 60.

особа ¹⁾. Конець кінців, обговорюване нами німецьке речення, переказане Я. Головацьким із листа Ю. Петровича, належить читати і розуміти осьяк: „Gesch(ickt) (розум. „Русалку“) bis Wien u(nd) v(on) dort wird aus d(ie)ser Compagnie Hr. Weppelbaum schicken an Stanisl. (?) Antich“. Що тут говорить ся іменно про посилку „Русалки“ (про котру сказано і в великоруськім реченні), а не про що иншого, про се нема що й сумнівати ся м. и. і тому, що инакше се речення не мало би найменшого зміслу.

Із двох вище наведених речень, взятих із листа Ю. Петровича, виходило би отже, що цілий наклад „Русалки“ (як він великий, про се в листі не говорить ся) післано в Пешту до Відня, а звідси мав вислати його Венпельбаум до Львова на руки Антіча. Що одначе сього місця не належить розуміти дослівно, ми зараз пересвідчимо ся про се: І так 28/6 1837 р., отже зовсім недовго після листа з 6/4, Ю. Петрович звів Я. Головацького, що „Русал. 20 у Беч. До Ганки 10. У Земун 10“ ²⁾. Він же, Ю. Петрович, дав „Русалку“ купцям на продаж ³⁾, а також у себе лишив якусь частину примірників ⁴⁾. Як велике було число проданих примірників, сього не можна точно означити, хіба приблизно, а се на основі грошової вартости проданих примірників, яка виносила 18, згідно 20 fl. CM. На сю суму зложили ся: 1) 12 fl. CM. ⁵⁾, згідно 10 fl. CM., які

¹⁾ Инше діло, що все таки лишає ся непевним, як властиво називав ся сей Антіч, Станіслав, чи Володислав; імовірніше одначе, що Станіслав (як його назвав Ю. Петрович) тому, що 1837 р. Я. Головацький через часте бування у нього мав його імя в свіжій тямці і певно був би не назвав його ложно, хоть би се навіть зробив був і Петрович, — підчас коли в часі коментованя Павловичевого листа (що найменше після 1850 pp.) хресне імя Антіча могло вилетіти йому з тямки. Одначе мимо сього, що Антіч міг називати ся Станіславом скорше, як Володиславом, я лишаю його хресне імя непевним.

²⁾ Гл. „Кореспонд.“, ст. 2.

³⁾ 26/4 1838 р. Ю. Петрович писав до Я. Головацького: „приближесе и торгъ Пештанскій, содъ научимъ юшть данъ пречекати докъ се искуни тргорцы да прійимимъ новце за Русалке да вамъ уедно пошлѣмъ, но ево неволѣ! навѣз у оно и то време и страшна она Катастрофа на нашъ градъ, трговцы се разѣлоше и разбегоше и тако ништа неприїмимъ“. (Гл. „Кореспонд.“, ст. 8).

⁴⁾ 12/2 1839 р. писав Ю. Петрович до Я. Головацького: „За оне пакъ кнѣге (Русалке) кое су кодъ мене заостале, будите безъ бриге и уверени, да їй я као и самъ оной животъ чувамъ и на њи пазимъ. За све я можѣ чешку гарантирамъ“. (Гл. *ibid.*, ст. 17).

⁵⁾ 7/3 1842 р. писав Ю. Петрович до Я. Головацького: „Год. 1839

Ю. Петрович мав вислати на руки Я. Головацького, та які пропали, наслідком чого він виплатив на руки І. Головацького належність ще раз, але вже лиш в висоті 10 fl. СМ., і 2) 8 fl. СМ.¹⁾, які тойже Ю. Петрович доперва обіцяв вислати. Коли припустити, що один примірник „Русалки“ продавано по 1 fl. СМ., то продано около 20 примірників. Крім сих проданих примірників „Русалки“ лишилася у Ю. Петровича спора скількість примірників, які він передав Поповичеві, а сей знова І. Головацькому, що тоді був в Будапешті. В сій справі писав 27/8 1841 р. І. Головацький в Пешту до Я. Головацького осьщо: „Від Г. Поповича відобравам: „Русалку Дністрову“ — 170 екземплярів — казали, що ніхто не хоче купувати — не знаю чи всі то вже — Петрович мав не тільки всіх відставити, крім тих, що Г. Надеждин из Москви скільки на показ взяв. Напиши, що маю из ними ділати. — Я думаю, щоб не як через границю перекрасти“²⁾).

Коли зберемо всі доси добуті числа, то нам представить ся осьякий рахунок сих примірників „Русалки“, які розійшли ся між людьми:

- 1) 20 (перед 27/4 1837 р. вислав їх Ю. Петрович до Відня
[невідомо кому])
- 2) 10 („ „ „ „ „ Ю. Петрович до Земуна
[невідомо кому])
- 3) 10 („ „ „ „ „ Ю. Петрович до Праги
[на руки Вячеслава Ганки])
- 4) 170 („ 27/8 1841 р. дістали ся вони до Відня через
[Ю. Петровича — Поповича — І. Головацького].

Разом: 210.

желю сам био саобштити вам неке вѣсти о жени а заједно вас и о Русалки извѣстити, и зато у Мцу Уулиу — яко се не вагам — упутии писмо са 12 f СМ. под вашим адрессом на универзитет. Но као што сам се доцније могао извѣстити вы то писмо нисте доби́ли“ (Гл. *ibid.*, ст. 60).

¹⁾ 29(17)/10 1842 р. писав І. Головацький до Я. Головацького: „вѣдѣжаючи обѣцяв сам (розум. Ю. Петрович. М. Т.) за мене просити и вбиватися, а найдалѣ за шѣсть недѣль вѣдомѣсть о собѣ и о моѣй справѣ дати, а заравомъ и за продану Русалку 8 f СМ. вѣдѣслати (бо 10 f СМ. вже менѣ на мѣсци був виплатив, хоч я дуже и вѣдтѣгався брати, що нѣбы то він вже раз их посылав, та на поштѣ пропали, але він таки на вперте доконче ми их накинув, що через ёго вину пропали, чом не посылав за реценисом). — Але як в Богом собѣ поѣхав, та тільки его и чути — а я як жду так жду вже без мала чи не три мѣсяцѣ, и годѣ и вѣдомости и прочого дѣждатися“ (Гл. *ibid.*, ст. 66).

²⁾ Гл. „Кореспонд.“, ст. 56.

5) До цього додати ще кілька примірників, взятих Надеждіним до Москви на показ, приблизно 5.

Разом: 215.

6) Крім цього була мова про приблизно 20 примірників, проданих або самим Ю. Петровичем або ким иншим (купцями, посередниками, то що), за які вторговано 18, згідно 20 фл. СМ. Виринає питання, чи Ю. Петрович вторгував сі гроші (все одно, чи безпосередно, чи посередно) за 3 перші позиції, згідно за їх частину, — чи примірники, які продано за 18, згідно 20 фл. СМ., творили нову позицію. Відповідь на сі питання утруднена через брак фактів. Ся обставина, що годі припустити, аби Ю. Петрович розлихав „Русалку“ між різних людей даром, навпаки, що він одержав бодай частину грошей за примірники вичислені в 3 перших позиціях, а відтак і друга обставина, а саме, що той же Ю. Петрович в листі з 26/4 1838 р. говорив про купців, які забрали „Русалку“ в коміс та які з нагоди свого приїзду до Будапешту мали привезти гроші за неї, — промовляла би за потакуючою відповіддю на перше питання. Натомість ся обставина, що годі припустити, аби „Русалка“ не була в обороті в сім місці, де вона вийшла, себто в Будапешті, а далі, що Осип Левицький набув її іменню в Будапешті¹⁾, промовляла би за потакуючою відповіддю на друге питання. Однак з огляду на се, що рівно сильні моменти промовляють за і проти творення нової позиції, буде найпораднішою річю припущене нами число 20 примірників, які продано за 18 (20) фл. СМ., переполювати та одну половину, себто 10 примірників, як певно продану додати до одержаних вище 215. Разом: 225.

Добуте щойно число (225) примірників, розісланих або розпроданих в різних славянських землях, поучує нас, що твердження Ю. Петровича, будьто „все издание послано во Вѣну“, а звідси до Львова, не відповідає дійсности, бо до Львова післано не цілий наклад, а цілу частину, що лишала ся поза 225 примірниками. Як же велика була ся частина?

Після ранше напечатаного свідоцтва Я. Головацького число примірників, післаних до Львова і тут сконфіскованих, виносило 1000, після пізнійше напечатаного свідоцтва тогож Я. Головацького се число виносило 900. Є зовсім оправдана основа

---

¹⁾ Нині буде про се точніше говорити ся.

думати, що в обох разях зайшла у Я. Головацького похибка, як се побачимо зі слідуочого: Вище сказано, що М. Шашкевич, запитаний 14/6 1837 р. в слідестві, як великий був наклад „Русалки“ відповів, що 800 примірників. На мою думку нема найменшого сумніву, що, складаючи таке візнане, М. Шашкевич розминув ся з правдою о стільки, що він говорив про цілий наклад, який мав виносити 800 примірників, підчас коли під сим числом належить розуміти тільки скількість примірників, сконфіскованих у Львові. Думаю дальше, що Шашкевич сказав неправду свідомо, а се в тій ціли, аби спасти бодай частину примірників, якою орудував Ю. Петрович. Одначе на число, подане Шашкевичем, можна сміло спустити ся, бо він мусів подати до протоколу правдиве число, знаючи, що власти мають сконфісковану „Русалку“ у себе і що його правдомовність можуть кождої хвилі сконтролювати. На число 800 ми одначе мусимо спустити ся, а не тільки можемо, а се тому, що Шашкевич подав його не з воздуха, тільки на основі інформацій Я. Головацького, котрий мав в своїх руках цілу технічну сторону видавництва. Коли-ж опісля власти не допитували ся за великістю накладу „Русалки“ ні у Вагилевича, ні у Я. Головацького (який сам признав ся, що кермував цілим видавництвом), — то видко находили вірним число, подане Шашкевичем. На сій основі і ми можемо вважати його вірним, одначе лиш о стільки, що воно подавало не скількість цілого накладу, лиш скількість примірників, сконфіскованих у Львові.

Коли додамо дві осягнені таким чином позиції ($225+800$), то вийде, що цілий наклад „Русалки“ виносив 1025 примірників; для заокруглення можемо приймати 1000. Що таке число відповідає дійсности, за сим кромі вище наведених промовляє ще й ся обставина, що в обох свідощтвах Я. Головацького стрічаємо ся з числом 1000 (1884 р. — 1000, 1885 р. — $900+100=1000$). Инше діло, що між сими обома свідощтвами заходять суперечности¹⁾, що подобиці подані ними не відповідають дійсности²⁾, одначе згадка про число 1000 примірників в обох свідощтвах є цінна, бо вона свідчить про се, що число 1000

¹⁾ Після свідощтва, напечатаного 1884 р., число сконфіскованих примірників виносило 1000, після свідощтва, напечатаного 1885 р., воно виносило 900.

²⁾ Сконфіковано не 1000, апі 900, а 800 примірників; розійшло ся не 100, а 225 примірників, і не лиш до Відня, але і в инші стори.

так вбило ся в тямку Я. Головацькому¹⁾, що він міг відтворити собі його в своїй пам'яті по перейшло 40 літах.

З вище наведеного ми бачили, що цілий наклад „Русалки“, який виносив 1000 (точно 1025) примірників, був поділений на дві нерівні частини, з яких одна далеко більша (800 примірників, отже трохи менше, як $\frac{4}{5}$ цілого накладу) була skonфіскована у Львові та увільнена з konфіскати щойно 1848 р., а друга, далеко менша частина (225 примірників, отже трохи більше, як $\frac{1}{5}$ цілого накладу) розходила ся по людях з рук Ю. Петровича, з Угорщини, де „Русалка“ була дозволена. Ми бачили дальше, в якій скількості примірників і куди розходила ся „Русалка“. Знаємо іменно, що Ю. Петрович розіпхав 45 (20 до Відня, 10 до Земуня, 10 до Праги, около 5 до Москви), а може й 55 (додаючи до 45 ще 10 примірників, які він ще евентуально міг продати) примірників між чужою публікою, що (о скільки ми знаємо) вторгував за „Русалку“ 18, зглядно 20 fl. CM. та

¹⁾ В сім згляді інтересне особливо свідоцтво, надруковане 1885 р. Я. Головацький тямив вірно, що наклад „Русалки“ виносив 1000 примірників, що одна частина примірників, далеко менша, зберігала ся, а друга, далеко більша, була skonфіскована. В 1880 рр. він забув вже про менші позиції уратованих примірників (пор. вище 2, 3, 5, евентуально і 6 позицію), а тямив лише, що уратовано більше число примірників, післаних до Відня. Сих примірників начислив Я. Головацький 100, підчас коли в дійсности їх було 190 (20+170) (пор. вище 1 і 4 позицію), значить він помилив ся (in minus) майже о сотку; одначе маючи в тямці, що цілий наклад виносив 1000 примірників, він сю сотку дочислив до числа skonфіскованих примірників і сим разом знов помилив ся о сотку (in plus). — Що до свідоцтва, надрукованого 1884 р., то ми можемо уважати його свого рода *Dichtung und Wahrheit*; *Wahrheit* о стільки, що дійсно цілий наклад виносив 1000 примірників, *Dichtung* о стільки, що прецінь не цілий наклад був skonфіскований. Сеї видумки ужив Я. Головацький відай свідомо, а се в тій ціли, аби викликати відповідний ефект та досадно зобразити неприхильне становище австрійського правительства супроти відродження галицьких Українців. Що ся видумка могла бути свідомою, за сим промовляла би ся обставина, що вже 1881 р. Я. Головацький представив був справу накладу „Русалки“ так, як се надруковано в його свідоцтві в 1885 р. [діло в сім, що рукопись, яку надруковано 1885 р., Я. Головацький написав ще 1881 р. і сьогож року вислав на руки Богдана Дідицького (гл. „Сборн. гал.-руск. Мат.“ з 1885 р., ст. 9)], представив її по змозі найточнійше, підчас коли 1884 р. він гадав про сю справу тільки мимоходом. Коли-ж він 1884 р. представив ту саму річ інакше, ніж 1881 р., коли то він про неї думав основнійше, то се відай тільки тому, що 1884 р. йому не розходило ся о сушу правду, лише о викликане ефекту при помочи чисел, зближених до правди.

що найпізнійше в половині 1841 р. „Русалка“ не находила вже жадного інтересу серед чужої публіки на Угорщині, наслідком чого Ю. Петрович постарався о висилку остаючих у нього 170 примірників на руки Івана Головацького. Угорські книгарі, що не розуміли мови „Русалки“, продавали її вже 1841 р. дуже радо навіть за дрібничку¹⁾, звідси тому, що не находили на неї пошуку. Свідчить про це Осип Левицький, який саме 1841 р. набув примірник „Русалки“ на Угорщині, та який чувся по-кликаним „Rusinom jako moim współziomkom, o tém to dziele, tyczącém się ich literatury, podać wiadomość, a to tem bardziej, gdyż. chociaż w Galicyi mieszkam, książka ta, pomimo wzmianki o niej w Rozmaitościach lwowskich, do rąk moich nie doszła“.

З певністю можна сказати, що і зі 170 примірників „Русалки“, післаних на руки Івана Головацького, розійшлося в Галичині смішно мале число або таки й нічого. Вправді І. Головацький брався перепачкувати „Русалку“ до Галичини²⁾, одначе із деяких фактів можна бачити, що перед 1848 р. вона була там білим круком. І так прим. о. Томович звертався за нею 1844 р. то до Івана Вагилевича³⁾, то до Я. Головацького через Карла Володислава Запа⁴⁾ і, розумієся, не одержав нічого, бо у Я. Головацького не було „Русалки“ на продаж⁵⁾, тільки один примірник на свою потребу. Якою рідкістю була „Русалка“ в Галичині, про це свідчить дуже вимовно факт, що навіть один зі співробітників „Русалки“, І. Вагилевич, не мав власного примірника, бо мусів позичати його то від Я. Головацького⁶⁾, то від Івана Бірецького⁷⁾. Чужинці були отже в далеко вигіднішому положенні, бо в перших літах після появи „Русалки“ між ними розійшлося далеко більше примірників, як

1) Гл. Осипа Левицького I лист із серії „Listy tyczące się piśmiennictwa ruskiego w Galicyi, staraniem ks. Lewickiego ze Szkoły wydawane“, перепечатаний в моїх „Матеріалах“, ст. 210 і д. Наш цитат на ст. 210.

2) Гл. про це вище, ст. 8.

3) Гл. лист І. Вагилевича до Я. Головацького, писаний 1/7 1844 р., напечатаний в „Кореспонд.“ на ст. 126.

4) Гл. лист К. В. Запа до Я. Головацького, писаний 14/9 1844 р., напечатаний в „Кореспонд.“ на ст. 127—128. Згадка про „Русалку“ на ст. 128.

5) Гл. „Кореспонд.“, ст. 126, зам.

6) Гл. „Зоря“ в 1888 р., ст. 13.

7) Гл. лист І. Бірецького до Я. Головацького, писаний 31/1 1840 р., напечатаний в „Кореспонд.“ на ст. 22—24. Згадка про „Русалку“ на ст. 24.

між самими австрійськими, особливо галицькими Українцями, серед яких вона була великою рідкістю. Не знаючи і не маючи „Русалки“, останні не знали і про діло, довершене її авторами. Смерть найважнішого подвижника відродження, М. Шашкевича, галицько-українська суспільність приймила так байдужно, що Николу Устияновича ся байдужність діткнула незвичайно сильно і спонукала його в 3 літа після смерті М. Шашкевича дати вислів своєму негодованню в прегарнім стиху, писанім первісно по польськи, а опісля переложенім на українське ¹⁾. З українського тексту наведу дві перші строфи:

„Три яри-м глядав, ожидав три яри,
Цм-яка цвітка пораночком мая,
Хотай маленька, смиренна, дрібная,
Блідного личка, независтной твари,
Не ввійде на Твоїм гробі;
Або звук струни сумраком вечерним,
Ударен скромно братньою рукою,
З-над Дністра, Сяну ридицям сіверним
Гомоном жалю, журною думою
Не подасть вістки о Тобі.

Но дармо-м глядав і ожидав дармо,
А в серцю гадка, лице паленіє:
Де-ж рускі діти?... надармо, надармо
А третьой яри сонце вечерів,
А за Тя нікто не скаже!
Нікто сусідам вісти не дасть знати,
Якоє серце земля привалила,
За яким сином плаче руска мати,
І на крест святий, де Твоя могила,
Віночка нікто не звяже!“

(Гл. „Руска Цисьменність“, т. III. Вид. тов. „Просьвіта“, у Львові, 1906, ст. 180).

Правда, сього-ж таки року, коли Н. Устиянович написав свій стих в пам'ять М. Шашкевича, Я. Головацький подав свої, з теплом написані спомини про нього в I ч. „Вінка“, в якій

¹⁾ Польський оригінал мав заголовок: „Cieniom Marcyjana Szaszkiewicza ku wiecznej Jego pamięci“. Н. У. бажав, аби його стих напечатав Ян Н. Каміньський у львівських „Rozmaitościach“; сей одначе відмовив йому сього з боязни, аби не „nagazić się publiczności“, а се тому, що в стиху приходили місця національно-політичного змісту, який декому міг бути немилий. Польський оригінал переложив опісля сам Н. У. на українську мову п. в. „Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічную Їго пам'ять“ та напечатав 1848 р. разом з польським оригіналом. (Гл. Дра Ом. Огоновського „Ист. лит. руск.“, II, ст. 417).

перепечатано також всі оригінальні твори М. Шашкевича та майже всі переклади, напечатані первісно в „Русалці“, а крім цього поміщено деякі зовсім нові твори. Здавало би ся, що бодай тепер твори М. Шашкевича та вістка про його житє і діла найдуть сильний відгомін серед галицько-української суспільности, одначе на жаль так не стало ся з кількох причин: 1) Твори М. Шашкевича уступали що до скількості супроти чималой віршової плідности навіть такого І. Головацького, який великою скількістю своїх віршів міг імпонувати невибагливій публиці та притьмити самого М. Шашкевича. 2) Історична роля М. Шашкевича була поставлена в дуже непевне світло наслідком сеї обставини, що II часть „Вінка“, яко безпосередне продовженє I части, була зрадаювана під тою самою фірмою І. Головацького, одначе вже язичієм. Безкритична публіка могла не тільки не додумати ся цього, що тенденція II части „Вінка“ та цілої Шашкевичевої діяльности — се два протилежні бігуни, але й дуже легко могла взяти М. Шашкевича за один зі стовпів об'єднительного напру. 3) „Вінок“ після свідоцтва Дениса Зубрицького не мав великого круга читачів¹⁾ і тим самим твори М. Шашкевича, напечатані в нїм, не мали доступу до широких кругів суспільности.

Що наші припущеня про малий вплив творів М. Шашкевича, перепечатаних і напечатаних в „Вінку“ — вірні, доказом цього події 1848 і пізніших років. Вправді 19/10 1848 р. „на запроводѣ товаришества Руского народного Просвѣщенія“ Н. Устїянович згадав про „Бандуриста“ незабвенного нашого Шашкевича²⁾, а два роки пізнійше М. Козаневич присвятив йому-ж знану теплу згадку, одначе не забуваймо, що Устїянович та Козаневич — се особи, які і лично і ідейно стояли до М. Шашкевича дуже близько, не дивниця отже, що вони відізвили ся про нього в такий спосіб. Але як дивили ся на нього люди, що стояли оподаїк від нього? Тикий прим. О. Левицький, що 1843 р. присвятив „Русалці“ цілу статю, в якій м. и. писав „Dzięki więc niech będą rządowi, który nie tylko na stosunki polityczne, lecz i na niepotrzebne nowości baczne ma oko i Rusalkę Dniestrowej rozszerzyć się w téj formie, w jakiej z rąk triumwiratu wyszła, nie pozwolił“³⁾ — в своїй бесїді,

¹⁾ Гл. Н. Попова „Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель“, Москва, 1879.

²⁾ Гл. „Историческій очеркъ основанія галицко-русской Матицы“, Львів, 1850, ст. 8. ³⁾ Гл. мої „Матеріяли“, ст. 226.

виголошений 26/10 1848 р. на зїзді руських учених, знав лиш се сказати, що „покойный М. Шашкевичъ, котрый переймвши ся духомъ народнымъ рускимъ, во иѣсныхъ великую снаходилъ прїятнѣсть“¹⁾. А чи не характеристичне для долї Шашкевичевих ідей се, що Я. Головацький, котрий хіба зі всіх був найблищий Шашкевичеві, найціннішим із цілої діяльности свого друга найшов його „Читанку“, яку він поручив „Матиці“ напечатати, не згадуючи про інші, цінніші його твори? Чи не характеристичне і се, що Шашкевичева „Читанка“ вийшла дійсно, одначе не в мові Шашкевича, тільки в мові „Галицко-руської Матиці“? Чи не характеристичне дальше і се, що навіть така повна пієтизму згадка М. Козаневича появилася не в мові, якою писав великий Небіщик, а в страшній паламарщині віденського „Вѣстника“? ²⁾ Звісно, вона появилася в такій мові не з вини автора, а з вини редакції „Вѣстника“, та се зовсім не змінє річи, а вказує лиш на се, що для ідей, голошених Шашкевичем, не стало вже місця в 1850 рр., бо прийшли грабарі, які мали їх погребати, прийшли чорти, які, користаючи з сього, що господар заснув, насипали кукілю між здорове зерно, і то насипали його стільки, що майже придусили здорове зерно.

¹⁾ Гл. „Очеркъ“, ст. 84.

²⁾ „О нескрѣпимъ Маркіяне!“, говорить ся там, „трогательными словами тронулъ ты чувства, привалены тяжкимъ сиротинства каменемъ, въ задумѣ погруженного молодца, и звернулъ увагу на оный предметъ, который въ моей души лежалъ, а не моимъ видѣлся быти. По разлучѣ съ тобою я сиротонька отдаленъ отъ свѣта скитался безъ цѣли и надежды по берегамъ Опара и Орявы; тамъ твой голосъ погонилъ мя: „Сбирай цвѣтоньки Верховиньскіи, а насадимъ городецъ русскаго слова“; по тогдашні гадки мои молодцы не понимали твоего благовѣствованія. — Я собиралъ но не садилъ. — Судьба хотѣла, же мы разлучили ся перемѣною мѣстца, ахъ за скоро розстались... а я занялся моимъ званіемъ. По долгомъ молчаніи, твой голосъ снова надлетѣлъ въ моего пребыванія стороньку, и возвалъ за дружбу твоей молоденькой красавой дони „Русалки“, колѣсь ю отдавалъ за мужъ туда за Дунай! Одержавши твое цѣлованіе, я подивлялъ твою дерзость и отъ того часа восхищались мои чувства про русское слово, про русскую словесность, и горять до нынѣ! Не могучи участникомъ быти твоей сватѣбы, уплелъ я первый зъ русскаго цвѣта вѣночекъ, и послалъ твоей донѣ въ упоминокъ, а ты его Руслане въ косы твоей надобной отданицы не лишилъ есь вплести. — Ты зажегъ еси огонь въ моей груди, который лише гробова переть загасити возможно“. (Гл. „Вѣстникъ для Русиновъ австрійской державы“, Відень, 1852, ст. 150. Статя М. К. має заголовок: „Цвѣтка воспоминанія на гробъ Маркіяна Р. Шашкевича“).

Стрійна будова М. Шашкевича, здвигнена з таким трудом, була знівечена; треба було на ново здобувати се, що вже було здобуте, складати, що вже було вложено. Прихильники Шашкевичих ідей мусіли зводити з противниками тяжкі боротьби в обороні народньої мови в літературі, сеї мови, яка вже силою факту, довершеного М. Шашкевичем, мала в літературі право горожанства. На боротьбу в обороні народньої мови затратували ся найлучші сили, гаїв ся дорогий час так, що до здвигнення літератури в сій мові не було коли і взяти ся. Отже давне шукане, давне блуджене по манівцях і тріумф ріжних чорних духів. Доперва в міру сього, як серед галицько-української суспільности кріпшала національна свідомість, як на народну арену стали виступати нові, чим раз свідомійші покоління, став рости і культ для Шашкевича та для його діла. Се одначе в нічім не змінє факту, що вплив Шашкевича та його „Русалки“ в перших літах і навіть в перших десятиліттях появи книжки був невеликий та обмежував ся лиш до людей, які стояли в більше або менше тісних зносинах з ним самим.

II.

Кошти накладу „Русалки Дністрової“.

Як незгідні між собою жерела що до великості накладу „Русалки“, так само незгідні вони і що до коштів накладу. І так до протоколу, стягненого і списаного 14/6 1837 р., М. Шашкевич зізнав: „was dieselbe (розум. Auflage, себто наклад „Русалки“) gekostet habe, ist mir nicht bekannt; ich habe meinerseits 15 Stück Dukaten ¹⁾ dazu beigetragen, die ich von meinem Ohnschwisterbruder Johann Audykowski Pfarradministrator in Konty ausgeliehen habe. Dem Wereszczyński ²⁾ aber, den ich von Person gar nicht kenne, wird deswegen

¹⁾ У своєму рефераті з 25/11 1837 р. до гр. Седлицького, президента віденської Zensur- und Polizei-Hof-Stelle, барон Кріґ, президент львівської губернії, говорить хибно про 15 fr., себто 15 fl. СМ. Він каже іменно, що Я. Головацький одержав „von dem Kolomear Kreisschuldirektor Wereszczyński 60 fr. (чит. fl. СМ.), dann 15 vom Theologen Szaszkiewicz“. (Гл. мої „Матеріяли“, ст. 113). Належить додати, що реферат бар. Кріґа писаний на основі протоколу візань М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича.

²⁾ О. Никола Верещинський родив ся 1793 р. в Ходорові. Його отець, Михайло, був так само священиком, а мати, Марія, походила з роду Федоровичів. Гімназіяльні та філософічні науки кінчив у Львові,

öffentlich Dank gesagt, weil er zur Bestreitung der Druckkosten auslehnungsweise einen Beitrag von sechzig Gulden Convvmze an den Jacob Glowacki gethan hat“ ¹⁾). Із цих слів М. Шашкевича не знати ще, чи вкладом його, М. Шашкевича, і вкладом о. Н. Верещинського був заплачений цілий наклад „Русалки“, чи може ще дехто доплатив до цього і скільки. Це пояснюють зізнання Я. Головацького: „Die Druck = und andere Unkosten habe ich selbst nicht bestritten, weil Ich kein Vermögen besitze, aber ich habe das nöthige Geld ausgeliehen und zwar beim Kreisschuldirektor in Kolomea Wereszczyński sechszig Gulden Convvmze, beim Martian Szaszkievicz 15 Stück Dukaten, die ich nach-dem Absatze dieses Werkes an die Käufer den Gläubern zurückzustellen hoffte“ ²⁾). Значить дійсно наклад „Русалки“ був заплачений вкладом о. Н. Верещинського та М. Шашкевича. 15 голяндських ³⁾ дукатів, одержаних від М. Шашкевича, в заміні на конвенційну монету дає 68·43 fl. CM. ⁴⁾, а разом з 60 fl. CM., одержаними від Н. Верещинського, виносить 128·43 fl. CM., — себто стільки мав би коштувати цілий наклад „Русалки“. Це число не годить ся одначе із числом поданим в змісті листа Ю. Петровича до Я. Головацького в 4/12 1836 р., де сказано, що: „Русалка 11 болон = 157 fl. CM. за Русалку“ ⁵⁾).

Лишає ся вкінці ще одно жерело, а саме часто згадувані вище спомини Я. Головацького про М. Шашкевича та І. Вагилевича, у яких говорить ся так: „Вскорѣ послѣдовало розрѣшеніе цензуры и услужливый Петровичъ прислалъ мнѣ счетъ за напечатаніе книжки въ суммѣ 400 гульд. На радости я написалъ письмо къ директору Верещинскому въ Коломью, и онъ согласился дати 400 флор.“ „При уплатѣ оказался недочетъ въ типографіи въ 100 гульд. и Шашкевичъ взялъ въ займы

а теологічні у Відні. Висвятившись безженно 1816 р., сповняв він протягом 8 літ обовязки учителя релігії в Сучаві, на Буковині, а опісля став директором головної школи в Коломиї і на сій становищі перебув повних 32 років. Умер 5/11 1882 р. в Чернівцях. Про його громадянську, літературну та педагогічну діяльність гл. „Кореспонд.“, ст. XXXVI — XXXVII, зам.

¹⁾ Гл. „Зоря“ з 1888 р., ст. 13. ²⁾ Гл. *ibid.*, ст. 14.

³⁾ Що се були голяндські дукати, про се говорить ся зараз нище.

⁴⁾ Гл. Jos. Alois Ditscheiner — Joh. Karner: „Vollständiges Lehrbuch der kaufmännischen Arithmetik“. Pest, 1860, ст. 242 і д.

⁵⁾ Гл. „Кореспонд.“, ст. 2.

у колеги Авдыковского „посаговихъ“ 20 голандскихъ ¹⁾ дукатовъ, обратился къ духовнику Тарасевичу, который принялъ ихъ подъ залогъ, и я послалъ 100 гульд. въ Пешть“.

Свідощтво Я. Головацького, напечатане 1885 р., о стільки годить ся із візнаннями М. Шашкевича і того-ж самого Я. Головацького з 1837 р., що воно стверджує у видавництві грошову участь Н. Верещинського і М. Шашкевича. Впрочім всі подробиці сього свідощтва відмінні від подробиць зі свідощтва з 1837 р. І так 1) у свідощті, напечатанім 1885 р., говорять Я. Головацький про 20 голандських дукатів, підчас коли 1837 р. він згідно з М. Шашкевичем говорив лиш про 15 дукатів. 2) 400 гульд., чи фльор. (після свідощтва, напечатаного 1885 р.) не стоїть в жадній пропорції до 60 фл. СМ. (після свідощтва з р. 1837), бо-ж 400 більше від 60 майже 7 разів. Між сими обома числами можна довести до деякої згоди лиш тоді, коли прийме ся, що під 400 зол. (Я. Головацький каже: гульд., фльор.) будемо розуміти не зол. СМ., тільки зол. польськ²⁾. 400 зол. польськ. в заміні на СМ. дає 99·05 фл. СМ., отже число, яке виправді зближене до 60 далеко більше як 400, яке одначе все-ж таки не покриває ся з 60. 20 дукатів ³⁾ в заміні на СМ. дає 91·24 фл. СМ., а се число вже покривало би ся менше більше з тим, що подав Я. Головацький, який 20 дукатів уважав рівнозначною монетою зі 100 фл. (розум. СМ.). Таким чином після свідощтва, напечатаного 1885 р., наклад „Русалки“ мав би виносити 190·29 фл. СМ., себто 99·05 фл. СМ. (або 400 зол. польськ.) + 91·24 фл. СМ. (або 20 голандських дукатів), одначе ся сума знов не покриває ся зі 157 фл. СМ. (гл. лист Ю. Петровича до Я. Головацького з 4/12 1836 р.), ані зі 128·43 фл. СМ. (гл. візнання М. Шашкевича і Я. Головацького з 1837 р.).

Котре-ж із наведених вище трех жерел — найпевніше, зглядно найбільше зближене до правди? Думаю, що таким мусимо признати лист, точніше витяг із листа Ю. Петровича до Я. Головацького з 4/12 1836 р., в яким сказано, що кошти на-

¹⁾ Гл. вище ст. 17, зам. З.

²⁾ Гл. „Лит. Сборн. издав. гал.-русс. Матицею“ з 1885 р., ст. 32.

³⁾ Др. Ом. Огоновський, що йшов за свідощтвом з 1885 р., взяв гульд. і фльор. Я. Головацького за зол. р(енські) (1 зол. р. = 2 кор.) і череа се звів нове замішанє в рахунок. Гл. „Ист. лит. руск.“, II, ст. 370 і 1 зам.

⁴⁾ Інтересно, що 20 дукатів в заміні на зол. польськ. дає 368·46 зол. польськ., отже майже 400, значить суму, яку Я. Головацький приписав Н. Верещинському.

кладу виносили 157 fl. CM. Се жерело заслугу на віру тому, що 1) воно походить з часу, коли „Русалка“ саме печатала ся, 2) від особи, яка заряджувала цілим видавництвом. 3) Як би хто закинув, що ми опираємо ся не на оригінальні листи Ю. Петровича, тільки на витязі, зроблені Я. Головацьким, який міг сфальшувати дані листа Ю. Петровича, то на се мусіло би ся замітити, що Я. Головацький не мав найменшої причини фальшувати, бо-ж витязі із листа Ю. Петровича він робив не для загалу, тільки для власного ужитку. Сі моменти загальної натури промовляють за повною віродостоїнністю свідцтва із 1836 р. Крім сього є ще деякі моменти спеціальної натури, які будуть обговорені трохи нижче.

Натомісць проти повної віродостоїнності двох других свідцтв (із 1837—1885 р.) промовляють деякі моменти, котрі не дають прийняти їх в цілости, тільки в часті. І так проти повної віродостоїнності свідцтва із 1837 р., себто зізнань М. Шашкевича та Я. Головацького, мусимо замітити, що вони (сі зізнання) були зложені не добровільно, тільки на жаданє власти, котра відповідно до сих зізнань могла примінити і евентуальну кару. Наслідком сього і М. Шашкевич і Я. Головацький (а також і Вагилевич) могли і мусіли складати такі зізнання, які для них були найвигідніші, хоть би навіть розминали ся з правдою. І дійсно, ми бачили вже попередю, що М. Шашкевич у своїх зізнаннях свідомо додав хибно великість накладу „Русалки“. З певністю не помилимо ся також, коли скажемо, що 1) він говорив неправду, сказавши, що не знає, скільки коштував весь наклад „Русалки“, — 2) що він сказав її свідомо (бо-ж тоді принустити, аби його не цікавила справа, в яку вложив він всю свою душу, його, котрий вложив у видавництво і свою пайку гроша і саме сю пайку, що не ставала до покриття коштів за ціле видавництво), — 3) що сказав її в сій цілі, аби (відповідно до умови з Я. Головацьким¹⁾ власти набрали пересвідчення, що ціла справа видання „Русалки“ інтересувала його, М. Шашкевича, дуже мало, що нею займав ся передовсім Я. Голо-

¹⁾ Як відомо М. Шашкевичеві (і розуміє ся його товаришам) грозила кара за напечатанє „Русалки“ за границями Галичини. Кари побоював ся особливо М. Шашкевич, який по смерті вітця мусів думати про рідню як найстарший син і брат. „Чтобы спасти Шашкевича“, каже Я. Головацький, „я принялъ на себе всю вину, заявляя, что будто-бы будучи въ Пештѣ, я найшоль возможность издать книжку“ (гл. „Лит. Сборн. изд. ав. гал.-русс. Матиц.“ з 1885 р., ст. 33).

вацький. Коли-ж М. Шашкевич вважав відповідним сказати неправду (точнійше: сказати, що не знає, скільки виносили кошти цілого видавництва, підчас коли він мусів їх знати дуже добре) що до коштів цілого видавництва, то тим більше мав він (а за ним і Я. Головацький) деякі причини не сказати правди що до подрібного рахунку коштів видавництва. Сих причин було дві: 1) Як відомо, видавцям „Русалки“ роблено закид із сього, що вони бажали оминати краєву цензуру і тому удали ся з печатанем на Угорщину. Обжаловані, найпаче же Я. Головацький боронив ся тим, що тому віддав рукопись „Русалки“ до цензури в Пешті, бо а) сам був в критичнім часі на студіях в Пешті, б) бо кошти печатаня в Пешті менші, як в Галичині. Коли-ж вони бажали, аби власти увірили в їхню аргументацію, то мусіли подати у своїх візнанях такі кошти печати, з яких власти бачили би наглядно, що печатане книжки в Пешті дійсно коштує дешевше, як в Галичині. 2) В 1 статейці було сказано, що М. Шашкевич у своїх візнанях подав цілий наклад „Русалки“ на 800 примірників та що він свідомо обнизив його о зверх 200 примірників. Відповідно до обниження великості накладу мусіли бути обнижені і кошти за наклад, бо в противнім разі говорене обжалованих про дешевість печати в Пешті власти назвали би викрутом.

Що-ж випадало обжалуваним обнивити? Чи пайку, вложену Н. Верещинським, чи пайку, вложену М. Шашкевичем? Ся обставина, що власти могли би сконструювати правдомовність їх візнань у самого Н. Верещинського, а сей, старша людина (в критичнім часі мав 44 літ) і до того духовна особа, не став би говорити неправди, — спонукувала обжалованих подати його вклад у вірній висоті. Натомість вклад М. Шашкевича могли вони подати у меншій висоті; вправді в данім разі о. Іван Авдиківський міг би і мусів би на жадане властей сказати правду, себто, що він позичив М. Шашкевичеві більше як 15 дукатів, одначе останній міг зовсім добре викрутити ся тим, що решту позички ужив на інші ціли. Впрочім обнижене висоти свого вкладу М. Шашкевич з огляду на свої будучі відносини до церковних властей міг вважати корисним для себе з осьякої причини: Він, М. Шашкевич, був особисто незасібною людиною. До того його рідня була по смерті о. Семена Шашкевича (Маркіянового вітця, що вмер ще 1833 р.) в незавиднім матеріяльнім положеню, з якого міг вирвати її найстарший син, Маркіян, котрий саме 1837 р. скінчив духовну семінарію, мав висвятити ся

та одержати яку, звісно добру посаду. Коли-б отже йому прийшлося старатися о таку посаду, то церковні влади могли би йому відмовити такої доброї посади, мотивуючи се тим, що він може вдоволити ся і гіршою, бо-ж він маюча людина, коли міг видати більше, як 15 дукатів на випечатане такої, нікому непотрібної книжки, якою влади уважали „Русалку“. Чи і сей мотив відіграв у М. Шашкевича (а також і у Я. Головацького) якунебудь роль при концепції їх зізнань, сього певно не можна сказати, одначе він міг грати деяку роль, що впрочім не було би жадним гріхом. Конець кінців і М. Шашкевич і Я. Головацький мали різні причини обнизити висоту коштів накладу „Русалки“, особливо висоту пайки, вложеної М. Шашкевичем, підчас коли висоту пайки о. Николи Верещинського вони мусіли подати вірно. З сього виходить, що їх зізнаннями можемо покористувати ся, о скільки вони відносять ся до вкладу о. Николи Верещинського, натомісць мусимо відкинути їх, о скільки вони відносять ся до вкладу М. Шашкевича.

Що до третього і останнього жерела в наших питаннях, себто що до споминів Я. Головацького про М. Шашкевича та І. Вагилевича, написаних 1881, а напечатаних 1885 р., то вже в 1 статейці було сказано, що вправді не можна вповні покладати ся на подробиці, подані в них, що одначе все-ж таки вони мимо великого віддалення в часі зберігають важні дані, які відновідають дійсному станowi річий. То само дасть ся сказати і про сю частину споминів Я. Головацького, яка говорить про кошти накладу „Русалки“. І так у споминах ми стрічаємо ся з такими числами, які на перший погляд не дадуть ся причинити ні до рахунку з 1836, ні до рахунку з 1837 р.; та се тільки на перший погляд, бо при bliщій розгляданню дивні числа, наведені Я. Головацьким, покажуть ся дуже інтересним помішанем різних дійсних фактів, одначе таким помішанем, яке помагає відкрити дійсну правду. Я. Головацький каже іменно, що при вирівнуванню рахунку в друкарні показав ся недобір в висоті 100 гульд. (звісно СМ.) та що на покритє сього недобору М. Шашкевич позичив у Авдиковського 20 голяндських дукатів так, що він, Я. Головацький, міг вислати до друкарні нестачуючих 100 гульд. При заміні голяндських дукатів на фл. СМ. допустив ся Я. Головацький маленької неточности, бо в дійсности 20 гол. дукатів дає не 100 фл. СМ., тільки 91.24 фл. СМ., значить Я. Головацький почислив трохи за високо. Та ся, впрочім мала неточність стає нам в пригоді. Вже вище (ст. 18, зам. 4) звер-

нено увагу на се, що 20 гол. дукатів, заміненіх на зол. польські, дає 368·46 зол. пол., отже близько 400 зол. пол. Саме таку суму приписав Я. Головацький о. Н. Верещинському, який одначе дав на печатанє „Русалки“ меншу квоту, бо лиш 60 fl. CM., себто 242·31 зол. пол. Звідки-ж взяв Я. Головацький таку квоту? Я думаю, що вона в нічим иншим, як простим пересуненем вкладу М. Шашкевича на о. Н. Верещинського, вкладу, заміненого на зол. пол. та побільшеного, згідно заокругленого з 368·46 зол. пол. до 400 в такий самий спосіб, як 91·24 fl. CM. заокруглено до 100 fl. CM.; иншими словами: в свідочстві Я. Головацького з 1885 р. представлено числами властиво лиш вклад М. Шашкевича, і то представлено його в трьх монетарних формах: в голандських дукатах, зол. CM. та зол. пол., підчас коли вклад о. Н. Верещинського чисельно лишив ся властиво неозначений, згідно був означений хибно в висоті вкладу Шашкевича. Пояснює ся се тим, що вклад останнього своєю незвичайністю так вразив пам'ять Я. Головацького, що сей навіть по зверх 40 роках вірно пригадав собі його разом з заміною на сі монетарні вартості, які в 1830 рр. були в уживаню. Ся незвичайність вкладу М. Шашкевича полягала іменно в його великості: сума 20 дукатів, чи то 91·24 fl. CM., сама собою була на 1830 рр. поважною сумою, а ще більше поважною в порівнаню із вкладом о. Н. Верещинського. Останній був прецінь людиною на становищі, і то на досить гарнім становищі, — М. Шашкевич був ще студентом, і то неможливим, а все-ж таки в наклад „Русалки“ він вложив більшу суму, як його старший, до того маючий брат. В 1881 р., себто в часі писаня споминів, в 67 р. свого життя, коли то Я. Головацький дивив ся критично і твердо на події „юних днів, днів весни“, могла йому названа незвичайність видати ся навіть неможливістю, иншими словами: в 1881 р. Я. Головацькому могло видавати ся неможливим, аби М. Шашкевич, бідний студент, міг вложити в наклад „Русалки“ більшу суму грошей, як о. Н. Верещинський, маючий чоловік, і тому то останньому приписав він поважну квоту 400 гульд., супроти яких вклад М. Шашкевича мав би бути тільки 1/4 частю. Конець кінців думаю, що представлена отсе мною комбінація що до помінань та пересунень різних дійсних фактів у пам'яті Я. Головацького — оправдана, значить, що в його споминах, напечатаних 1885 р., вклад М. Шашкевича можемо вважати вірно затамленим, натомість дійсний вклад о. Н. Верещинського призабути.

Коли зберемо разом се, що сказано про віродостойність свідоцтва з 1837 р. та свідоцтва з 1881 (1885) р., то покаже ся, що свідоцтвом з 1837 р. можемо послугувати ся, о скільки воно відносить ся до вкладу о. Н. Верещинського, натомісць свідоцтвом з 1881 (1885) р. можемо послугувати ся, о скільки воно відносить ся до вкладу М. Шашкевича. Після першого з них вклад о. Н. Верещинського виносив 60 фл. СМ., після другого вклад М. Шашкевича виносив 20 голяндських дукатів або 91·24 фл. СМ.¹⁾, разом 151·24 фл. СМ. Ми бачимо одначе, що ся квота годить ся майже вповні (ріжниця 5·76 фл. СМ. не грає жадної ролі) із рахунком свідоцтва з 1836 р., після якого наклад „Русалки“ виносив 157 фл. СМ. і яке ми приймали як найбільше віродостойне. Ся згідність рахунків є найлучшим доказом вірности переведених вище мірковань.

Означене висоти дійсних коштів накладу „Русалки“ 1) усуває остаточно незгідність, що доси заходила між жерелами, говорячими про се, 2) ставить у властивім світлі матеріальну ролю М. Шашкевича у видавництві, в яке останній вложив більшу грошеву суму, як о. Н. Верещинський, а не навпаки, як се могло би виходити зі свідоцтва Я. Головацького з 1881 (1885) р. Ся друга обетавина становить ще один новий, лишній доказ на се, з яким запалом брав ся М. Шашкевич до справи відродження українського письменства в Галичині, коли він попри свою найзамітнішу у ній духову участь доложив до неї і поважну на сей час і на свої матеріальні засоби грошеву суму на се, аби опісля ціле жите злиднувати та терпіти недостаток.

---

¹⁾ В замісті листа Ю. П.—а до Я. Г.—ого з 23/2 1837 р. сказано м. и.: „Похід Игоря получиў — и 90 фл. СМ.“ — До сих слів Я. Г.—ий додав пізнійше осьяку дописку: „т. в. Петровичь получил отъ меня рукопись Слова о пол. Игор. перев. Вагилевича для напечатанья“ (гл. „Кореспонд.“, ст. 2 і 1 зам.), а ми додамо, що Ю. П. одержав і 90 фл. СМ., які могли бути вкладом М. Ш.—а, зменшеним о 1·24 фл. СМ. Ся грошева посилка з перед 23/2 1837 р. мусіла бути наслідком жаданя Ю. П.—а з 4/12 1836 р. вирівнати рахунки, без чого управа друкарні не хотіла видати накладу (по вирівнаню остання видала його, бо вже перед 6/4 1837 р. Ю. П. вислав „Русалку“ Я. Г.—ому). Що до Пешту вислано лиш 90, а не цілих 91·24 фл. СМ., то се відай тому, що ще перед 11/1 1837 р. вислано тамже 15 фл. СМ. (гл. *ibid.*, ст. 2), відай також на рахунок „Русалки“. Можливо отже, що вкладу о. Н. В.—ого не вислано первісно в цілости, тільки обірвано якусь, звісно малу частину, яку одначе вже перед 11/1 1837 р. відіслано навіть з надвишкою, наслідком котрої вкладу М. Ш.—а не треба було посилати в цілости, тільки у висоті 90 фл. СМ. Як би там не було, все-ж таки 90 фл. СМ. майже вповні покриває ся із 91·24 фл. СМ., отже ще один доказ, що наші міркованя вірні.

Miscellanea.

Памяти Евгѣна Голубинскаго.

Одійшов ще оден визначний представник історичної науки взагалі і великоруської зокрема. По Ключевскім, найвизначнійшим з сучасних великоруських істориків — Голубінский, найбільший на ниві історії церкви, якого взагалі мала коли небудь ея дисципліна не тільки в Росії, але і в цілій Словянщині. Сей другий, що вправді вже давно був зломлений тяжкою працею і невідрадними її обставинами, що передчасом надломили його духові сили і зробили повним інвалідом за кілька літ перед смертю; його смерть — тільки нагода для об'єктивної оцінки його заслуг, його трудів, його індивідуальности; як активна наукова сила — він перестав істнувати далеко скорше.

Самі собою стають поруч себе сї два представники великоруської історичної науки — Ключевский і Голубінский. Вихованці тоїж самої духовної верстви і духовної школи, ученики московської академії й її професори від початку і до кінця своєї наукової діяльности, многозаслужені представники двох споріднених дисциплін, що часто робили над тими самими питаннями (в агіографії) — і заразом такий різкий контраст між самими їх індивідуальностями. Оден улюбленець долі, який міг зіставати ся своїм і в тій духовній шкелі, яка його виростила, і серед поступових наукових кругів, в широких кругах молодіжи і в офіціальних та двірських кругах, чоловік популярний і безсумніву — жадний популярности, широкої аудиторії. Другий — учений аскет, цілою душею відданий тому, що вважав науковою правдою, готовий перетерпіти все задлятого, аби обстояти свободу своєї

думки, незвичайно дражливий на пунктї своєї оригінальності і незалежності. Чоловік з темпераментом старих релігійних еретиків, що своїм складом пригадує якого-небудь Авакума або інших представників церковної опозиції. Учений тої міри — котрому одначе до кінця життя приходило ся воювати з духовною цензурою, що клала своє veto на його писання і деяким так таки й ніколи не дала побачити світу. Індивідуальність сувора і суцільна, котра своєю щирістю й глибоким відданем змушує забувати і її наукову зарозумілість і односторонність судів, в ім'я пієтизму до наукової правди, котрій служила.

Спомини одного з ближших до Голубінського людей, повірника його інтимних розмов, котрому він диктував свої спогади в останніх руках, появивши ся недавно,¹⁾ додали різні характеристичні подробиці до сеї цікавої і рідкої фігури — але основні прикмети її проступали так виразно в писаннях покійного історика, завдяки його суб'єктивізму, котрого він не цурав ся і не стидав ся, — що в головних рисах ся індивідуальність доста ясно вирисовувала ся перед всяким, хто уважно слідив за його науковою діяльністю.

Евген Песков, в школі тодішнім звичаєм перейменований на Голубінського — на честь земляка, професора моск. академії Ф. Голубінського, родив ся в 1834 р. в священничій родині в глухій куті Костромської губ. Перейшовши тяжку школу в лютий солигалицькій бурсі, з костромської семінарії був післаний до московської академії, де своїми здібностями і працею звернув на себе увагу звісного історика церкви професора Горського. Обережний, в школі Філарета вихований професор пробачав талановитому учневи його критичний, опозиційний дух, що так тяжко суперечив напрямкови духовної російської школи. Підправивши від себе „полицейским краснорѣчіем“ (як висловляв ся Голубінський) його курсову працю про політику візантійського правительства против еретиків, Горський добив ся, що його учень дістав ступень магістра і по недовгій службі при семінарії був приділений бакалавром (доцентом) до московської академії при його катедрі історії рускої церкви. Голубінському було тоді 27 літ. З незвичайним завзятем узяв ся він до студій над сим слабо розробленим тоді, до офіціальних вимог і точок погляду приноровленим предметом. Він поставив своїм завданням, ділом свого життя — написати історію „русської церкви“ до

---

¹⁾ В Журналі Мин. Нар. Просв. 1912, V, статя С. Смирнова.

синодальних часів з становища наукового, критичного. Свою profession de foi історика він виловив з нагоди одної критики, висловивши ся непримиреним противником „історіи тупой и дгущей“, котра загніздила ся в офіціальній церковній науці, а поборником „історіи настоящей, которая стремится къ тому, чтобы по возможности вѣрно и по возможности обстоятельно узнавать прошлое и потомъ стараться такъ же вѣрно и обстоятельно воспроизводить его“. Сі слова не були фразою в його устах, але з такими щирими змаганнями тяжка була доля в тій духовній школі, в яку він попав і в якій судило ся йому зіставати ся до кінця.

Його перша велика праця — немов перший вступ до задуманої історії руской церкви — монографія про Кирила і Методія (1867), предложена в рукописи на премію академії наук, була дуже прихильно оцінена Срезневским і нагороджена великою премією — але „по обставинам цензурним“ не могла бути надрукована і зістала ся в рукописи по нинішній день. Щасливіша була його друга праця — „Краткій очеркъ исторіи церквей болгарской, сербской и румынской“ (1871): вона була надрукована і не стягнула ніяких репресій на автора, навпаки — він дістав відпустку і засоби на наукову подорож до Греції й словянських земель. Вернувши ся з сеї подорожи, яку використав для ознайомлення з церковною археологією і сучасним церковним життям православних і католицьких земель, Голубінский з новою енергією взяв ся до головної праці — історії руской церкви і до 1880 р. була готова перша частина її, два великі томи, що обіймали добу домонгольську. Але видати їх удало ся тільки завдяки Макарію, тодішньому московському митрополитови, що не тільки знайшов кошти на се видання, але і оборонив його від атак духовної цензури: добив ся того, що сю працю пропущено і Голубінському признано за докторську дисертацію. Невважаючи одначе на митрополичу протекцію, в синодальних і взагалі офіціальних сферах її критичним „руїнним“ характером і „публіцистичною“ закрускою були в високій мірі невдоволені. Синод спеціальним указом поручив духовним академіям не признавати наукових степенів (магістра і доктора) за праці, які не мають своєю безпосередною метою оборони правовірності і авторитета православної церкви. Победоносцов, всесильний управитель православної церкви, був невдоволений критикою канонізованих в російській церкві легенд про побут на Руси апост. Андрія, про Володимирове хрещення. Коли

скоро потім умер митр. Макарій, заговорили навіть про вида-
лення Голубінського з служби; до цього не дійшло, але Голубін-
ський зістався під знаком не-ласки. Победоносцов заборонив
святкувати якнебудь 25-літній юбилей його діяльності; цензура
не пропускала його писань; навіть в академічній органі не
удалось йому надрукувати продовження своєї „Історії“ — вона
спіткнулася на митр. Алексії в 1893 р.

Все се не минуло без сліду на Голубінським, при його
вдачі і переконаннях. Тяжко працюючи він вів життя анахорета,
не підтримуючи ніяких особистих відносин, не буваючи між
людьми. Авдіторії він не любив і не цїнив; не маючи здіб-
ностей і темпераменту лектора не мав популярности і не шукав
її. А самотню дорогу, на котрій він сдїнався з ширшим нау-
ковим світом, загрожувала йому цензура. Він не скапітулював
перед нею, але його духові сили ослабли, зломився в таких
неприхильних обставинах. Коли обставини покращали для нього
— се було вже занадто пізно, того давнього Голубінського вже
не було.

В 1900 р. московські Чтенія, під своєю цензурою надру-
кували першу половину другої частини його праці, присвячену
історії володимиро-московської митрополії до пол. XVI в. Книжка
сея була переслана Победоносцову і зробила на нього дуже при-
ємне вражіння; з неприхильника Голубінського він зробився
прихильником, радив московському товариству друкувати історію
Голубінського далі; синодальні органи перемінили зараз тон су-
проти нього. Утішений Голубінський поспішив передрукувати
в московських „Чтеніях“ перші томи історії, котрих давно вже
не було в продажі, й історію канонізації (1901—4) і став ла-
дити до друку другий том володимиро-московської доби. Але
сил не було, і скоро він мусїв облишити сю роботу, зробивши
на рукописи отсю приписку: „В маѣ 1904-го года, по приѣздѣ
домой изъ Петербурга, я принялся было за приготовленіе къ
печати 2-ой половины II тома И. Р. Ц... Но вскорѣ увидѣлъ
свое старческое безсиліе сдѣлать дѣло и оставилъ его. Да про-
ститъ мени Богъ и да простятъ люди, которыхъ интересуеѣтъ
дѣло! Е. Голубинскій. 29-го мая 1904“. (Сей том друкуєть ся
тепер, в такім виді, як він тоді лишився, в московських
„Чтеніях“).

Се був уже початок кінця. Очі сліпли — покійний став
диктувати свої спомини, але далі почала пропадати пам'ять.
Пять останніх літ були властиво атонією. Покійний скучав таким

прикрим житєм, жадно бажав смерті, і нарешті упокоїв ся 7 (20) січня. Поховано його поруч його учителя А. Горського.

Pièce de resistance покійного зістала ся його історія церкви до-монгольської доби. Вона викликала незвичайне заінтересованне, була просто таки розхоплена і зробила дуже сильне вражіння в наукових кругах і в публіці. При тім центральним значінню, яке в до-монгольській добі мала церква, — Ґолубінському прийшло ся порушити цілий ряд важних питань і з політичної історії, і з культурного життя, і в сфері оцінки жерел, і в історії письменства, і він не відступав перед ними, скрізь вносячи свій безоглядний критицизм, скрізь перепробовуючи дотеперішні погляди і на розвалинах ходячих гадок будуючи сміло власні здогади, або на підставі порівнянь, аналогій і пережитків церковного життя місцевого і грецького заповняючи прогалини там, де не ставало джерел, де уривали ся свідощтва сучасних памяток. Критичний дотеп, полемічний темперамент, той жар, котрий вносив він нераз в розсліّد дуже сухих і спеціальних тем, в котрих він одначе жив всім своїм житєм, весь переносячись в епоху, — незвичайно впливали на читача. Живий, догепний виклад, жваві екскурси в новіші пережитки старого життя — підтримували інтерес, з котрими читались ці грубі томи — як рідко яка наукова лектура. І тепер, коли вже багато з тих здогадів показали ся помилковими, коли в інших питаннях нові дані дали инші розв'язки старих загадок, коли різні проблеми історичного досліّد і ставлять ся і рішають ся инакше, ся праця Ґолубінського все таки зістаєть ся одним з найвизначніших утворів і мабуть довго не буде заступлена чимсь рівнож талановитим. При тім, о скільки історія церкви в до-монгольській добі головнo розвиваєть ся в українських землях, в українських культурних центрах, мала і має ся праця великий інтерес і вартість також для нашої науки.

Друга частина, чи другий том, як її назвав Ґолубінський, не тільки для нас не має того інтересу, як перша, але і сама по собі стоїть далеко низше від першої. Хоч автор і каже, що другу частину він приладив до друку слідом за першою, але між ними ціла безодня. Нема вже того могутнього критицизму, того розмаху мисли, тої сміливої, одноцільної концепції. Історія церковного життя перемінена в історію єрархії, галерію митрополитів, і в міру того як різні землі виходили з єрархічної власти сих митрополитів, виходять вони і з поля досліّد автора.

Побачим, на скільки другий том сеї праці, не виданий за

життя автора та присвячений оглядові організації церкви і різних сторін церковного життя, пригадає нам блискучого автора історії до-монгольської доби. Але й сеї останньої досить буде для другої й трішки його слави.

М. Грушевський.

Перше поминальне богослуження за упокой Тараса Шевченка 1862 року у Львові.

ЗА ДУШУ СВ. ПАМЯТИ

Тараса

ШЕВЧЕНКА,

Славного руського вѣща, помершого дня 26 лютого 1862. рокѣ.

одѣхавша въ родинѣ смерти, въ Понедѣльникъ дня 26. лютого сего рокѣ, о 10^{ти} годѣхъ рано въ православнѣ-восточной Церкви по Францѣшканской епархіи въ Львовѣ

ПОМИНАЛЬНОЕ БОГОСЛУЖЕНІЕ.

на которѣ всѣхъ почитателей ерѣиковѣхъ въ помянуемаго русскаго словесности гениа. родинѣа запросити честь вѣдено.

Львовъ дня 26. лютого-1862.

Служити Ксенофонтъ

Року 1862 дня 26 руського лютого, яко в річницю смерті поета, відбуло ся вперше поминальне богослуження за нашого віща у Львові в малій православній церковці, яка находилася тоді на Францішканській улиці в глибині города. Місто тої церковці на тім же церковнім ґрунті тепер поставлена нова, okaza і значно більша православна церква.

Руську публику запросив на поминки плякатами розліплюваними і приватно розсиланими Ксенофонт Климкович, тодішній головний сотрудник „Слова“, одинокої руської політичної часописи у Львові, двічі в тиждень що середи і суботи видаваної Богданом Дідицьким.

Плякат той тепер дуже рідкий, ледве у кого в бібліотекі знаходить ся, єсть 57 мм. довгий, а 42 мм. широкий. З десяти стихів другий (Тараса), третій (Шевченка), сьмий (Поминальне Богослуження) і десятый (підпис: Ксенофонт Климович) зложені гражданкою, прочі стихи кирилицею. По за обрубницею (рамцятами) в долині є ще стих випечатаний гражданкою: Тиномъ Института Ставропігіянського.

Правопись оповістки є етимологічна, але значно змінена в користь народного язика, майже фонетична. Статі такою правописею писані находимо тоді подекуди в „Слові“, іменно в дід пера Івана Хмари, яким псевдонімом часто підписував ся Ксенофонт Климович, а навіть кілька статей писаних по українськи, іменно від декотрих українських писателів, а також декотрих галицьких народовців. Статі такі поміщав тоді Дідницький в своїй часописи яко „малорось“; здає ся він тоді фонетичну правопись багателізував і навіть в голову не покладав, щоби місто „онъ“ могли у нас писати він, місто „говориль“ говорив, щоби могли „ы“ заступити буквою и, а „ѣ“ через і і пр.

Саме тоді почала виходити в новім напрямі літературна часопись „для забавы и науки“ під редакцією Федора Заревича („Вечерницѣ“, 1 число видано 1 лютого 1862 р.). Все ж таки р. 1862 ледви чи кількох прихильників фонетичної правописи найшло у нас навіть і межи голдовниками народного язика, а і „Вечерницѣ“ писали, іменно з початку, етимологічною правописею, хоть подібно як у Климовича значно зближеною до фонетичної (хто, вѣнъ, вона, вони, тєє, говорить, довженъ, повный, ходивъ, полюбивъ, честувавъ і пр.). То ж печатанє оповістки поминального богослуження за Тараса Шевченка правописею етимологічною було в тім часі кроком одвітним. Правопись етимологічна була ще довгий час в Галичині уважана яко єдино правильна. В кождім разі етимологічна правопись оповістки на всіх ділала ободрающе; правопись фонетична, так звана „Кулішівка“, була мало кому звісна і тоді в Галичині вєсьм не популярна.

На поминальне богослуженє прибули численно львівські Русини, як старші, так і молоді. Зійшли ся численно і „староруси“, до чого немало причинила ся справа обрядова, котру в „Слові“ порушували головнє Наумович і Галька. Ціла церковця була набита публікою поминающею великого поета.

Іван Верхратський.

Причинок до історії українського руху в Росії.

У збірнику листів Драгоманова до Івана Франка й інших (1881—1886 р.)¹⁾ на сторінці 190 № 45 надруковані „Уваги на програму Українців соціалістів-федералістів“. До них Іван Франко додає таку примітку: „Не пригадую собі, що се була за програма і від кого була послана Др—ву. Подану далі критику її прислав Др—в з висше поданим листом; з неї у Львові знято копію і вислано в Росію, а оригінал лишився у мене. Друкую його для повноти, хоча сама критика без відповідного тексту не всюди гаразд зрозуміла. І. Ф.“ Треба ще сказати, що листи наведені у тому ж збірнику на сторінках 126 — 139, №№ 32, 33 під заголовком „Перший і другий лист до Петербуржця“ належать до зносин з одними й тими-ж кореспондентами з Петербурга. Перед першим листом Франко зауважує: „В осени 1885 року прибув до Львова молодий студент Українець із Петербурга, здається Дмитрієвський з наміром порозуміти ся листовно з Др—вим про різні речі, переказані йому кружком петербургських і інших земляків. У нього завязала ся жива переписка з Др—вим. Виїдаючи назад у Росію, Петербуржець деякі листи забрав з собою, а отсі два не датовані, але писані в осени 1885 року лишив у мене, не відважуючись брати їх з собою. З огляду на їх ширший інтерес друкую їх тут у їх повнім тексті“. В першому листі до Петербуржця Др—ов між иншим писав: „Будьте ласкаві написати мені, чи багато українських кружків в Пітері, які їх напрямки, що вони роблять, що думають робити в недалекому часі, чи єсть у них стала організація“.²⁾

Висше згадані уваги Др—ва на програму були написані після передачі йому сеї програми, якої нема в переписці, оголошеної Франком, а листи під №№ 32—3 стоять в ближнім з нею звязку. Ми подаємо низше сю програму в її повнім тексті, а тепер хочемо пояснити, хто такі були автори наведеної тут програми. Се був кружок політичного напрямку, який складався з 13 осіб з поміж українського земляцтва і проіснував від 1883 до 1890 року, організуючи далі українську молодь у кружки, ведучи зносини з кружками інших напрямків та національностей і приймаючи живу участь в житті молоді в Петербурзі. Між собою члени

¹⁾ М. Драгоманов: „Листи до Ів. Франка і інших“ (1881—1886), видав Іван Франко. Львів, 1906.

²⁾ Див. „Листи“ ст. 1906.

називали свій кружок „кружком 13-ти“, але в зносінах, так сказати, зовнішніх приходило ся, по звичаю того часу, називати себе „групою українських соціалістів-федералістів“.

Про діяльність цього кружка ми иншим разом розкажемо докладнійше, а тепер тільки скажемо, як і з кого він складав ся.

Українське земляцтво початку 80-х років у Петербурзі було дуже численне і популярне. Воно мало гарно впорядковану і дуже багату як на той час бібліотеку, мало багату касу, впорядковувало вечірки, справляло що-річно роковини Шевченка. Безумовно, традиція українського земляцтва в його культурному змісті без перерви тягла ся від 60-их років, з часів „Основи“. Серед старих Українців у Петербурзі жили ще в доброму здоров'ю такі земляки, як Костомаров, Мордовців, Мікшін, Вашкевич.

Цікаво знати, серед кого і як жила і переховувала ся політична думка українства від часу „Кирило-Мефодіївського Брацтва“, або хоч з часів „Основи“ до новітніх часів (до 80-х рр.)?

В осени 1883—1884 академічного року, цілком по своїй власній ініціативі почало збирати ся окремо 5 людей з поміж українського земляцтва. Серед них були два студентами воєнно-медичної академії, один студент петербурського університету, один технольоїчного інституту і один бувший технольої, видалений за розрухи 1878—79 року. В 1884—85 академічному році до кружка запрошено ще двох студентів університету (один з них потім перейшов у воєнно-медичну академію), одного воєнно-медичної академії, одного лісового інституту, три студентки з Бестужевських і одну з Надеждінських курсів. Родом члени кружка були: четверо з Київщини, один з Херсонщини, один з Бесарабії, три з Харківської губернії, два з Чернігівської, два з Полтавської, значить шість людей було з правобережної і сім з лівобережної України.

Кружок завязав ся цілком конспіративно і хоч дехто з його учасників і не оминув „всеобщей гражданской повинности“, хоч декого пошарпала доля, але все таки істнуване „кружка 13“, як центральної організації петербурської української молоді стало ся невідомим як для політичної поліції, так і для загалу українського земляцтва. В 1888—89 р. навіть всі основателі кружка виїхали на Україну, а в Петербурзі залишилась тільки молодша генерація — так званий „кружок медико-технольоїв“. В тім самім часі яркою зіркою заблис в Петербурзі Трохим Зінківський. Як розвивала ся українська політична думка в Петербурзі за часи 1890—1905 років — нам невідомо.

Низше подана програма була пробою зібрати разом всі культурні, політичні і економічні риси, що єднали товаришів групи, а також ті риси, котрі їх відрізняли від інших опозиційних течій в Петербурзі. Ця програма багато разів читала ся, як у своїх, українських кружках, так і при зносинах з молодю інших напрямків.

Ця програма була уложена одним з товаришів спеціально для полекшення зносин і пропаганди; потім її переглянено і в де чому пороблено зміни. Цікава вона з того боку, що являється трохи чи не єдиним документом, який свідчить про напрямок організованої української молоді на протязі 1883—1889 років. Два згадані листи Др—ва до Петербуржця досить ярко зазначають, якими питаннями і фактами цікавив ся кружок: отже західно-європейською літературою про терор та про федералізм, також думками Др—ва про початок тодішнього толстовського руху. Кружок просив його подати свою думку про компанію, котра почала групою „Освобождение труда“ нову течію — соціалдемократичний напрям в російських соціалістичних партіях. Крім того кружок намагав ся зорганізувати постійне набування закордонної літератури, як Драгоманівської, так і загальної. Др—ов згодив ся на се з великою охотою, просячи zarazом допомогти і йому висилкою наукових книжок і всяких виписок з фольклору, що можна було зробити користуючи ся тільки петербурською „Публичною Библиотекою“. Кружок, памятаю, вислав Др—ву такі капітальні видання, як академічне видання „Radloff: Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens“. Пересилано також і гроші.

Очевидна річ, єї зносини були для членів кружка не легкими, бо можна було сподівати ся провалу.

Той спосіб зносин, з котрого почав кружок, був найбезпечніший. Один з товаришів виїхав до Львова і почав переписку з Др—вим; з листів здіймав копії, котрі потім привіз до Петербурга, а самі листи лишив у д. Франка, чим спас їх для історії. Товариш, що вів зносини, тепер небіжчик, був у ті часи студентом, з початку петербурського університету, а потім воєнно-медичної академії, здається, до 1886—7 акад. року. Се був син священика Черниг. губ. м. Мена Дмитро Іванович Петровський. Іспит на лікара зложив 89—90 р. при московському університеті, після чого вступив на службу в чернігівське земство, але прослужив не довго, бо заразив ся сипним тифом і вмер. Покійник не мав часу працювати серед народу в тім напрямі, який виносив в своїй душі. В иншій місці ми ще вернемось до постати Дм. Ів. Петровського, як кружкового діяча.

Коли звернемо ся до уваг Др—ва, то побачимо, що вони голов-но редакційного характеру і з більшістю їх треба погодити ся.

Де що з того, що Др—ов уважає зайвим, або непотрібним повторенем про національність, про фєдералїзм, було потрібним з практичних умов тих бесід і спорів, які вели ся, наприклад, з народовольцями: і їм і нам відомий був великий принцип права людини і громадянина; але що-ж діяти, коли народове-лець в ту саму хвилину, коли ви робили висновок з великого принципу про національну волю доказував вам, що націоналізм єсть признакою зоологічною, а через те забезпечене його не тільки некорисне, але навіть шкідливе (покійний Шевирьов — який брав участь в справі з 1 марта 1887 р. — казав, що на другий день після революції з такими напрямками, як націо-нальні взагалі неминучо прийдець ся розправляти ся вій-ськом; таку саму думку нам доводило ся чути не раз і від ра-дикалів-великоросів). Через таку соціологічну „дикість“ опо-нентів приходило ся принцип націоналізму і його *raison d' être* в житю виводити таким способом, як він виведений в записці в пунктах під літерою А.

Далі Др—ов рішучо виступає проти згоди фєдералїстів з представниками партій „государственно-централістическаго ха-рактера“. Їх Др—ов трактує як ворогів і висловлюєть ся, що фєдералїсти можуть дружити тільки з фєдералїстами. Тут теж непорозумінє. Ніколи не може бути в такій боротьбі, яка вела ся в 70—80 рр., в Росії тільки одного опозиційного напрямку; їх буває кілька. Та, чи инша людина бере участь в якому-небудь партійному напрямі, тому що він більше підійшов під її розуміннє, темперамент, а то й просто тому, що з ним людина вперше стрінулась; треба сказати, що й нема такого напрямку в принципах і способах боротьби, окрім хіба анархістичного, який не мав би *raison d' être* і не був би корисним взагалі. Хто-ж, воюючи, вибирає тільки одну якунебудь зброю, або об-стрілює одну тільки позицію? Які б не були програмові від-міни до певного пункту, то все таки єсть загальна мета, до здобуття якої треба йти разом. От через те хоч українська група і виразно відрізняла себе від инших напрямків, то одначе се не стояло на перешкоді як кружкови так і членам його ставати у пригоді роботою і грошима другим групам, хоч би й центра-лістичного характеру.

„Анти-гуманное направление въ европейской политикѣ — не ясно“ (В § N IV). Тут провідна думка така, що як би яка не-

будь окраїнна національність, придержуючись сепаратизму, схотіла стати самостійною державою, то зараз стала би жертвою якої-небудь шуки-держави; краще вже держати ся тої політичної купи, що так чи инакше склала ся; треба тільки инакше упорядкувати житє і тоді всїм буде добре.

Говорячи про „сепаратистическое стремленіе нѣкоторыхъ національностей и областей“, ми окрім Польщі мали на думці досить рішучий рух Сибіряків і початок тодішнього руху серед молодіжи донського козацтва, котре й досі відіграє далеко не-почесну роль в громадському і державному житю Росії.

В примітці Драгоманова до С. сказано: „кінець вступного параграфу перед а) дуже темно виложений“. Се правда; тут автори записки провели дуже популярний тоді що до економічних перспектив погляд, висловлений вперше „київськими бунтарями“, що мов би то тодішні селянські бунти в часом розростуть ся, зроблять ся частійшими і зіллють ся в одно повстаннє; так дивлячись, „бунтарі“ вважали потрібним підіймати сї селянські бунти. Члени петербурського кружка, очевидно, не згоджувались з „бунтарями“ що до пропаганди бунтів, але погляд на те, чим скінчать ся розрухи, здавав ся правдивим, а через те товариші вважали потрібним утворенє соціалістичної інтелігенції, котра ті розрухи доведла би до діла. Взагалі кружок вважав соціально-економічні питання дуже складними і більшу увагу звертав на політичні і культурні завдання, як більш відповідаючі вимогам часу.

Програма.

Если-бы мы хотѣли охарактеризовать себя однимъ терминомъ, то сказали-бы, что мы украинскіе соціалисты-федералисты. Такимъ образомъ въ программу нашей дѣятельности входятъ задачи культурныя, политическія и экономическія. Сопоставляя наши цѣли съ условіями современной жизни въ Россійской Имперіи, мы видимъ себя вынужденными быть революціонерами.

А.

1) Культурная сторона нашей дѣятельности опредѣляется тѣмъ, что мы націоналисты. У насъ нѣтъ научныхъ данныхъ (да и едва-ли кто-нибудь можетъ представить ихъ), на основаніи которыхъ можно было-бы думать, что въ будущемъ исчезнутъ національности и все человечество сольется въ однообразное цѣлое; въ силу этого мы отказываемся отъ работы въ пользу фикціи сліянія человечества, которая должна была бы сопровождаться игнорированіемъ и подавленіемъ націо-

нальныхъ чертъ, т. е. страданіемъ живой личности. Объединеніе чело-вѣчества въ области культурной мы видимъ въ объединеніи наукой и на-учной идеей прогресса, что вовсе не исключаетъ національной инди-видуальности.

2) Мы чувствуемъ и сознаемъ себя украинцами, а не обще-рос-сами (русскими); это чувство и сознаніе явилось у нас, благодаря на-шему воспитанію и развитію среди украинскаго народа и условий его жизни съ одной стороны, укрѣпилось на данныхъ исторіи и этнографи-ческаго анализа нашей народности съ другой стороны.

3) Мало того, мы желаемъ остаться украинцами, видя въ возмож-ной денаціонализациі нашей фактъ далеко не демократическій; такъ по-лагаемъ мы потому, что не имѣемъ данныхъ, говорящихъ въ пользу того, что - бы кто-нибудь изъ отвернувшихся отъ украинства и порвавшихъ такимъ образомъ нити психическаго взаимодействія съ массой украин-скаго народа, имѣлъ большую возможность да и охоту и умѣлость вы-полнить долгъ интеллигенціи по отношенію къ своему народу. Чувство привязанности къ Украинѣ съ одной стороны, лучшее знаніе условий жизни украинской, чѣмъ условий жизни другого края Росс. Имперіи съ другой, побуждаетъ насъ къ работѣ на родинѣ, т. е. и въ практи-ческой дѣятельности быть націоналистами.

4) Мы желаемъ дальнѣйшаго сохраненія украинской національно-сти, что нужно понимать, какъ желаніе культивировать и доразвивать тѣ черты нашего національнаго типа, которыя, благодаря историческимъ и этнографическимъ условіямъ, успѣлъ выработать украинскій народъ. и которыя симпатичны съ точки зрѣнія научнопонимаемой идеи про-гресса. Ко всѣмъ другимъ чертамъ украинскаго типа мы относимся или индифферентно или отрицательно.

5) Мы не противимся свободной ассимиляціи и возможному объе-диненію съ другими національностями подѣ вліяніемъ науки; мы не хо-тимъ изолироваться и жить такъ, что-бы наши интересы исключали или противорѣчили интересамъ другихъ національностей, а въ содѣйствіи этому свободному развитію мы видимъ работу въ высшей степени космо-политическую.

6) Мы возмущаемся политикой нивелированія, безразлично, идетъ-ли она отъ деспотизма или изъ прогрессивныхъ круговъ, если нивели-ровка идетъ при помощи государственной централизациі и національно государственной гегемоніи.

7) Какъ украинцы, какъ народность безправная въ культурномъ отношеніи, мы не представляемъ себѣ нашего освобожденія безъ такого-же освобожденія польской, литовской, бѣлорусской, латышской народно-стей, безъ освобожденія Кавказскихъ народностей и огромной массы ино-

родческихъ племенъ и безъ представленія правъ на свободное культурное развитіе народностямъ, вкрапленнымъ среди украинскаго народа; в потому ставимъ себѣ въ обязанность содѣйствовать насколько это въ нашихъ силахъ культурному освобожденію всѣхъ подневольныхъ національностей Росс. Имп.

Требованія и работа (легальная и нелегальная) въ области культурной, разсматриваемая под указанными углами, будетъ состоять въ содѣйствіи и участіи нашемъ :

- I. Въ развитіи науки объ Украинѣ (исторіи, филологіи, этнографіи).
- II. Въ развитіи украинской литературы, театра, музыки.
- III. Въ развитіи печати на Украинѣ.
- IV. Въ организаціи народной украинской школы на началахъ національной педагогики.
- V. Въ поддержкѣ умственно-этическихъ движеній украинскаго народа.
- VI. Въ противодѣйствіи отрицательнымъ сторонамъ обрусенія края.
- VII. Въ поднятіи національнаго вопроса въ общерусской и другихъ литературахъ.

VIII. Въ возбужденіи интереса среди живущихъ на Украинѣ къ украинской наукѣ и литературѣ, что будетъ достигаться главнымъ образомъ устройствомъ бібліотекъ и распространеніемъ книгъ.

Въ выполненіи этой части нашей программы мы опираемся почти исключительно на интеллигенцію и лишь отчасти на наиболѣе интеллигентныя личности среди крестьянства.

Такъ какъ конституція дала бы возможность отчасти выполнить эти задачи, то мы не можемъ не относиться желательно къ факту существованія конституціи въ Россіи, какъ формы переходной.

В.

Въ сферѣ политическихъ отношеній мы стремимся :

I. Къ полной національной автономіи (самоопредѣленію) Украины, къ самоуправленію на демократическихъ началахъ.

II. И по принципу, и по практической необходимости того-же желаемъ и для всякой области и національности, входящей въ составъ Росс. Имп., внѣ зависимости отъ того, имѣла-ли національность въ прошломъ свое самостоятельное политическое бытіе или нѣтъ ; „историческому праву“ противопоставляемъ право каждой народности на свободное развитіе.

III. Соединеніе національностей и областей въ одно федеративное государство по полному сознанію каждой изъ нихъ своей выгоды при этомъ, мы считаемъ болѣе прочнымъ, чѣмъ какое-либо соединеніе съ другимъ цементирующимъ началомъ, а потому, что касается формъ взаимоотношеній національностей и областей, мы ратуемъ за федеративныя формы, какъ наиболѣе справедливыя.

IV. Федеративныя-же формы принимаемъ и во вѣдѣнныхъ между-государственныхъ отношеніяхъ.

V. Языкъ, историческое прошлое и общность интересовъ въ настоящемъ — вотъ тѣ естественные факторы, которые опредѣляютъ дѣленіе на автономіи.

Смотря такъ, терминъ „Украина“ представляется намъ въ будущемъ терминомъ интегральнымъ въ смыслѣ политическомъ; перечисленные факторы обусловятъ, безъ сомнѣнія, оригинальность задачъ на Кубани, сравнительно съ Украиной, а этой послѣдней сравнительно съ Подольемъ, Подоліей и т. д.

Такимъ образомъ мы стремимся къ закрѣпѣ существующей политической организаціи Россіи централистическаго характера организаціей федеративнаго государства; это федеративное государство должно гарантировать развитіе мѣстной инициативы въ дѣлѣ управленія краемъ предпочтительно передъ усиленіемъ вліянія этого края на свои дѣла черезъ посредство центрально-государственныхъ учреждений; должно гарантировать народное образованіе, какъ основу демократическаго самоуправленія; должно гарантировать развитіе національности и племенъ въ культурномъ отношеніи, и гарантировать вообще права личности, пропаганды, агитаціи.

VI. Мы противъ возведенія въ обязанность для каждой народности Росс. Имп. участія въ будущемъ федеративномъ государствѣ; мы стоимъ за полное право каждой народности ориентироваться въ данномъ случаѣ такъ, какъ она сама пожелаетъ; дѣло политическаго такта и развитія подсказать вѣрное рѣшеніе.

Что-же касается насъ, какъ украинцевъ, то мы не видимъ въ будущемъ строѣ причинъ, побуждающихъ не вступать въ федеративное государство; съ другой стороны, мы видимъ мало данныхъ для залога нашего самостоятельнаго бытія, особенно въ виду общаго антигуманнаго направленія въ европейской политикѣ.

Тѣмъ не менѣе мы все-же ставимъ вопросъ о нашей полной независимости въ моментъ могущаго наступить переворота; мы не видимъ въ такой постановкѣ вопроса противорѣчія чьимъ-либо интересамъ и наоборотъ, видимъ гарантію отъ посягательства на наши.

Въ цѣляхъ намѣченныхъ политическихъ интересовъ, мы опираемся на оппозиціонныя современному политическому режиму движенія:

- 1) На революціонное политическое движеніе съ обще-русскимъ государственно-централистическимъ характеромъ.
- 2) На сепаратистическія стремленія нѣкоторыхъ національностей, краевъ и областей.
- 3) На децентралистическія движенія нѣкоторыхъ провинцій съ цѣлями самоуправленія.

Съ первымъ движеніемъ у насъ общія цѣли экономическаго переустройства на началахъ коллективизма; со вторымъ общія цѣли политическаго переустройства Рос. Имп. на началахъ національной и областной независимости.

Расходимся-же съ первымъ на болѣе прямой и интенсивной постановкѣ федеративно-національныхъ отношеній, со вторымъ и третьимъ — на противопоставленіи федерализма сепаратизму или чаще и главнымъ образомъ въ обязанности съ нашей стороны внесенія въ политическое движеніе и экономическихъ требованій. Этими сопоставленіями выясняется наша роль въ современныхъ движеніяхъ въ Росс. Имп. Идя обр руку съ общерусскимъ социальнымъ движеніемъ, мы должны пропагандировать въ духѣ полной независимости и свободнаго федерировація національностей и областей; идя-же рядомъ съ сепаратистическими движеніями, мы должны пропагандировать и агитировать въ пользу присоединенія къ политическимъ требованіямъ требованій экономическаго переустройства на социалистическихъ началахъ.

Итакъ, смотря съ точки зрѣнія всего сказаннаго, мы видимъ наши задачи въ борьбѣ съ деспотизмомъ и политическими недоразумѣніями (сепаратизмъ) и предразсудками (централизмъ), а это обуславливаетъ:

1) Пропаганду съ нашей стороны среди украинской молодежи и интеллигенціи федеральныхъ междунаціональныхъ и междубластныхъ отношеній, что достигается организаціей кружковъ среди живущихъ на Украинѣ и украинской молодежи собранной въ центрахъ, распространеніемъ идей федерализма.

2) Пропаганду тѣхъ-же идей среди молодежи національностей и областей съ сепаратистическимъ характеромъ, и

3) Въ содѣйствіи другъ другу въ обмѣнѣ литературой, опытомъ, взаимной адвокатурой и популяризаціей съ группами, тождественными нашей по убѣжденіямъ. И въ этой сферѣ дѣятельности, какъ и въ культурной, мы главнымъ объектомъ своего воздѣйствія считаемъ интеллигенцію, а воздѣйствіе-же на народъ должно выразиться:

1) Въ изданіи, распространеніи популярныхъ брошюръ съ критическимъ отношеніемъ къ царизму и бюрократизму, какъ началамъ, враждебнымъ народнымъ интересамъ, здѣсь-же должно идти изложеніе началъ политической свободы и расчлененія тѣсной связи этихъ началъ съ экономическимъ благосостояніемъ народа; развитіе этихъ мыслей важно связывать съ традиціями козачества и Сѣчи Запорожской.

Примѣчаніе 1. Что касается нашего мнѣнія о партійныхъ отношеніяхъ, то мы высказываемся въ томъ-же духѣ, въ какомъ высказались выше, говоря о жизненныхъ и междунаціональныхъ отношеніяхъ вообще: мы стоимъ за самостоятельный образъ дѣйствій украинцевъ и, какъ пар-

тіи, высказываемся противъ сліянiя съ общерусскими партіями, а также противъ признанiя украинской партіи фракціей какой-либо изъ нихъ.

Имѣя выше сказанное противъ „русскихъ“ партій, мы относимся тѣмъ не менѣе съ должнымъ уваженіемъ къ ихъ дѣятельности; добавимъ, что намъ несимпатичны ихъ взаимная нетерпимость, признаніе каждой изъ нихъ за своею дѣятельностью максимума продуктивности, наконецъ, ихъ государственный централизмъ.

Въ нашихъ глазахъ дѣйствіе „соціалъ-демократовъ“ въ рабочей средѣ не менѣе важно, чѣмъ работа „милитаристовъ“ въ войскѣ и „на-родовольцевъ“, между прочимъ, на поприщѣ борьбы посредствомъ террора.

Въ такой дифференцировкѣ дѣятельности мы видимъ наибольшій успѣхъ борьбы.

До сихъ поръ дифференціація русскихъ революціонныхъ силъ обусловливалась или классомъ (рабочій, буржуазный), или элементомъ государственной жизни (войско, правительство); мы-же — націоналисты — находимъ необходимымъ обусловить дифференціацію силъ и дѣятельности еще и этнографическими различіями людей, что вполне оправдывается съ точки зрѣнiя средствъ.

Примѣчаніе 2. Принципъ фелеризованiя партій и группъ не исключаетъ выгодныхъ условій борьбы, онъ тѣмъ болѣе примѣнимъ, если группа, подобная намъ, есть группа пропагандирующая.

Примѣчаніе 3. Мы ничего не имѣемъ противъ участiя украинцевъ, ясно сознающихъ себя таковыми, въ террористическихъ предпріятіяхъ.

С.

Что касается экономическихъ отношеній, то мы являемся социалистами, стоимъ за переходъ заводовъ въ руки рабочихъ и земли въ руки сельскихъ громадъ. На эту задачу, полное осуществленіе которой представляется намъ лишь въ далекомъ будущемъ, мы смотримъ, какъ на наиболѣе трудную. Трудность эта обусловлена необходимостью перестройки міросозерцанiя человѣка, измѣненіемъ его инстинктовъ и привычекъ, между тѣмъ масса народа велика и совершенно не развита; политическія условія Росс. Имп. затрудняютъ пропаганду; мы думаемъ, что лишь установленіе политической свободы дастъ возможность дѣлать что-нибудь существенное въ этомъ направленіи.

Тѣмъ не менѣе, мы считаемъ нужной и безусловно возможной и теперь такую пропаганду; аграрныя движенія, охватившія Украину, будутъ продолжаться непрерывно до тѣхъ поръ, пока не сольются въ одномъ повсемѣстномъ движеніи, и народъ не получитъ удовлетворенiя; такой исходъ можно предсказать впередъ, принимая во вниманіе

полную неудовлетворительность экономических отношений и возрѣніе народа на земельную собственность; задача пропагандистовъ будетъ состоять во внесеніи поправки на социализмъ, т. е. въ предотвращеніи уродливыхъ экономическихъ отношений въ будущемъ послѣ экономического переворота.

Примѣчаніе. Мы считаемъ благоприятными для пропаганды среди народа слѣдующія обстоятельства:

а) Относительное развитіе украинскаго селянина и широкая свобода слова.

б) Распространеніе въ народѣ сектантскихъ ученій, умѣніе укрывать это распространеніе отъ зоркихъ глазъ полиціи и духовенства; важно, чтобы пропаганда велась осѣдло, и чтобы пропагандисты были людьми житейски опытными.

Такимъ образомъ наши ближайшія задачи въ области экономическихъ отношений будутъ состоять:

1) Въ содѣйствіи народженію украинской социалистической интеллигенціи.

2) Въ размѣщеніи поодинокимъ, или небольшими группами, таковой какъ позволяютъ жизненныя условія, по городамъ и селамъ съ цѣлью осѣдлой пропаганды; эти лица должны стремиться занимать то или другое общественное положеніе по отношенію къ мѣстному обществу, народу и рабочимъ.

3) Такъ какъ въ цѣляхъ пропаганды необходима популярная критическая и социалистическая литература, то естественно является потребность въ кружкахъ, которые занимались бы составленіемъ и изданіемъ ея.

4) Среди украинскаго населенія вкраплены другія народности — евреи, поляки, великороссы, нѣмцы, молдаване и т. п.; успѣхи пропаганды среди украинцевъ тѣсно связаны съ успѣхами той же пропаганды среди этихъ народностей, а потому украинцы должны содѣйствовать образованію издательскихъ кружковъ и среди интеллигенціи этихъ народностей; и здѣсь важна работа сообща, по одному плану; сподручиѣ всего, думаемъ, занятыя этимъ дѣломъ въ кружкахъ молодежи, собранной въ центрахъ, какъ въ виду лучшихъ условій совмѣстной работы, такъ и въ виду практики родного народнаго языка.

Подав *Мих. Василев.*¹⁾

---

¹⁾ Сю статью Мих. Кал. Василев надіслав на кілька тижнів перед смертю, підписавшись псевдонімом: М. Лебединський. З огляду, що в посмертних статях про нього, його авторство відкрито, друкуємо її з його правдивим іменем. *Ред.*

Наукова хроніка.

Нові праці по історії Галичини 2-ої пол. XVIII в. (1772—1790).

Dr. A. Brauer — Galizien wie es an Österreich kam. Eine historisch-statistische Studie über die inneren Verhältnisse des Landes im Jahre 1772. Лунськ-Бідень, 1910, см. 107; H. Grossman — Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austryę (Kwartalnik historyczny, 1911 кн. 3/4); Dr. W. Pawłowski — Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r. (Biblioteka Lwowska. XIV), Львів, 1911, см. 81; H. Grossman — Polityka przemysłowa i handlowa rządu Terezyańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790 (Przegląd prawa i administracyi, 1911 кн. 12).

Стан Галичини у хвилі переходу її з під польської Річи посполитої під Австрію (1772) і перші роки австрійської в ній господарки ще до недавня знали ми дуже мало. Брак студій над архівним матеріалом тих часів — з одного боку, й некритичне відношене поодиноких авторів до відомого вже — з другого, не то не дозволяли виробити собі сяк-так докладного образу нашого краю в тих часах, але навіть і се, що начеб то було відомо про ті часи, не відповідало переважно фактичному становищі річи. Для прикладу вважаємо хочби на відому працю В. Калінки п. в. *Galicya i Kraków pod panowaniem austriackiem*, яка довгі часи, аж до недавня, вважається садиною й найповажнішою монографією по внутрішній історії Галичини кін. XVIII й 1-шої пол. XIX ст., і заразом, як показують чим раз всесторонніші найновіші праці про ті самі часи, оперті на архівних матеріалах і критичним зміслі авторів, є майже у всім невірною і фальшивою. Такий стан, як сказано, тривав аж до недавня, до нершних років XX-го ст.

Корисний зворот під сим зглядом принесли що-йно останні часи. В році 1907 появляється у Львові накладом Товариства для підняття польської науки перша поважна монографія про Галичину 2-гої пол. XVIII ст. д. В. Шумовского п. в. *Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772—1783*, яка, оперта майже виключно на архівних жерелах, подає вперше до-

кладний образ санітарних відносин у Галичині у хвилі переходу її під Австрію й заходів на сім полі нового господаря. Вона перша робить поважний вилім у дотеперішніх поглядах на відносини австрійських державних керманічів кін. XVIII ст. до нашого краю, вилім — у користь згаданих власне керманічів. Слідуючою не менш поважною монографією про відносини, які запанували у нашім краю зараз безпосередно по окупації його Австрією, є книжка В. Токажа п. з. *Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1773*, видана в 1909 р. краківською Академією Наук. Оперта, як і попередня, виключно на архівних матеріалах, вона цифрами і фактами заперечує знов переважній частині обвинувачень, які кинув був на австрійську господарку у Галичині 2-гої пол. XVIII в. згаданий В. Калінка й які раз-у-раз повтаряли й повтаряють за ним сторонники його історичної концепції. Вкінці третя монографія про сї часи, видана того самого (1909) року й тою самою Академією Наук — се двотомова праця В. Хотковського п. з. *Historia polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy (1772—1780)*, яка хоч у відношенню до гр. к. церкви тих часів й являєть аж надто односторонною, то все-ж таки важна із за багатства використаних у ній архівних матеріалів. Детальніший розгляд усіх згаданих праць подали ми у „Записках“ т. XCI п. з. Галичина в другій половині XVIII ст.

Слідуючі два роки принесли декілька нових праць про сї часи. І так у 1910 р. появляеть ся у Липску-Відні монографія д-ра А. Бравера п. з. *Galizien wie es an Österreich kam*, в якій автор на підставі головню жерельного матеріалу пробує подати образ господарських і суспільних відносин у нашім краю у хвилі переходу його з під Польщі під Австрію. Рік 1911 приносить дальші нові причинки. Маємо на думці праці д-ра Б. Павловського (*Zajęcie Lwowa przez Austrię 1772 r.*) і Г. Гроссмана (*Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austrię i Polityka przemysłowa i handlowa rządu Terezyańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790*), які крім використання архівного матеріалу (Павловський), подають також і нове освітленє деяких питань. Цінна і цікава з останнього згляду власне праця Гроссмана про промислову і торговельну політику терезіансько-йосифинського правительства у Галичині, в якій автор у супереч дотеперішнім поглядам на сю справу польських істориків стараєть ся доказати, що терезіансько-йосифинське правительство не тільки що не „переслідувало всяких проявів промислового життя у Галичині“ (як писав Калінка), але, противно, примінювало у нашім краю політику як раз меркантильну при помочи всіх питомих сьому системови радикальних методів і способів, які виробили ся були вже перед тим на заході.

Розглядови сих нових праць й присвячуємо дальші сторінки.

I.

Перша праця — д-ра А. Бравера п. з. Галичина у хвилі її переходу до Австрії.

Праця ся се властиво вступ до иншої, більшої праці п. з. Культурні змагання Йосифа II у Галичині, яку власне готувить згаданий автор. Виходячи зі слушного заложення, що змагання сі тільки тоді можна буде зрозуміти, як слід, коли мати-мемо ясний образ внутрішніх відносин у краю в сих часах, він й приступає найперш до змалювання власне сих відносин. А що в австрійській і галицькій історіографії відносини сі аж до останніх часів були майже не тикані (монографія Токажа появилася вже по написаню праці д-ра Бравера), тому прийшло ся йому вже до вступу робити жерельні студії в архівах-віденських і львівських. Через те вступ сей і набирає спеціального інтересу.

Складаєть ся він із шіснацятьох розділів. У розділах I—II говорить автор про окупацію Галичини і про різниці між східною її частиною й західною; у р. III про статистику людности; у р. IV про відносини оселенчі й мешкальні; у р. V. про суспільний поділ людности; у р. VI про відносини земельні і про заряджуване добрими; у р. VII про системи господаровання й річний висів; у р. VIII про жинва й їх в'ужитє; у р. IX — домашні звірята, плеканє пчіл і рибальство; у р. X — лісна культура й гірництво; у р. XI — селянські тягарі; у р. XII — промисл; — у р. XIII — ремесло; у рр. XIV—XV про торговлю й комунікацію; вкінці у р. XVI про духовну культуру.

Як відомо, окупація Галичини Австрією почала ся вже 1769 р. В осени сього року австрійський обершт Зеґер заняв війском найперш т. зв. спижські землі в півн. Угорщині (які належали до Польщі), а незабаром потім і сю частину сяндецького округу у самій Галичині, яка колись мала належати до Угорщини. Саме тоді й зачали ся формальні переговори в справі поділу Польщі. Не чекаючи одначе їх покінчення, цісар відручним письмом з дн. 22 марта 1772 р. зарядив війскову окупацію тих частин земель Річи посполитої, які пізнійше одержали назву „Галичини“.

Рівночасно поділові переговори між Австрією, Прусією і Росією вели ся дальше. До різкійших контроверсій приходило тільки між Австрією і Росією ізза двох пунктів: ізза богатих велицьких і бохенських копалень соли, які мали-б були (на пропозицію Росії) лишити ся дальше при Польщі, і ізза Львова, який Росія мала охоту забрати сама. І були хвилі, коли цісар Йосиф і Кавніц справді були вже готові зрезуґнувати з Львова, щоби тільки задержати в своїх руках згадані сільні райони¹⁾. У звязку з тим згадаємо ще про проєкт, який вийшов був із австрій-

¹⁾ Боротьбу за Львів реферуємо докладнійше дальше, обговорюючи працю Павловського.

ських військових кругів, а який замість Покутя ради в Австрії взяти землі, висунені даліше на північ, у воеводстві Люблинським, Холмським і Белзьким. Проект сей одначе в Відні відкинено.

При окупованню покликувала ся Австрія, як відомо, на давні права до Галичини і Володимирії — Угорщини, а до Освенціму і Затора — Чехії. Угри з сеї причини думали навіть серйозно про прилученє Галичини до їх земель, підносили ся також голоси за прилученє Освенціму і Затору до Шлезка. Всі ті пляни одначе розвіяв цісар Йосиф II. Не зважаючи на величезний простір, який займали окуповані землі, не зважаючи на їх різкі ріжницї (історичні, етнографічні, культурні, соціальні й ин.), злучив він їх в одну адміністраційну одиницю під старим іменем східної їх частини — „Галичини і Володимирії“.

Власне про сі ріжницї й говорить автор докладнійше у розділі II-гім. Отже найперш звертає увагу на се, що навіть в границях польської Річи посполитої ріжниця між сими землями означувала ся між ин. тим, що належали вони до двох ріжних груп країв: західна їх частина до т. зв. Малополюші, східна до т. зв. Руських земель. Спеціально-ж група т. зв. Руських земель (*Ziem ruskich*) мала за собою свою власну давню історичну традицію вовсім ріжну від сусідної з нею Малополюші. Ріжні землі сі також під зглядом етнографічним. Західна їх частина має людність польську, східна — українську. Ріжні даліше під зглядом культурним. В західній частині перевага за культурою латино-німецькою, в східній за византийською. Ріжні вкінці і під зглядом соціальним. Спокійне житє на заході сприяло розвоєви добробуту місцевої людности, її густоті й ин., тоді як людність на сході, виставлена на часті напади татарських орд, з'убожіла й прорідла. І т. д.

Властивий опис стау Галичини у хвилі її переходу до Австрії починає ся що-йно з розділом III-тім. Автор, як і слід, приступає найперш до усталення цифри населеня краю ввагалі, а даліше статистики конфесійно-національної і професійної. Користаючи ся неопублікованими ще доси двома першими військовими переписями населеня нашого краю в рр. 1773 і 1774 й притягаючи для порівняня також увесь друкований матеріал про сі й пізнійші роки, автор означає загальне число населеня Галичини у хвилі її переходу до Австрії на менше-більше 2,600.000 голов. З того християн що найменш 2,430.000 г., Жидів около 170.000 г.¹⁾

¹⁾ В доповненє до зібраних автором у табл. I (ст. 18) ріжних статистичних дат населеня Галичини 1773 р. додамо ще одну, яку (власне як результат 1-шої галицької переписі з 1773 р.) подає др. А. Гіртлер, а то: 3,888.946 (з того: властива Галичина — 1,690.149, Володимирія — 1,216.501, Затор — 487.651, Освенцім — 494.645) (пор. Dr. A. Gürtler, *Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II. 1753—1790*. Innsbruck, 1909. Ст. 45 і табл. I).

Та коли можна ще, бодай приблизно, викомбінувати цифру населення нашого краю 1772 р. взагалі, а цифру християн спеціально, то подати цифрові дати дотично поодиноких християнських конфесій і поодиноких християнських національностей неможливо. Річ у тім, що сучасна австрійська перепись, роблена для чисто фінансальних і військових цілей, на питання сї не звертала зовсім уваги і в справі сїй ми здані на загальні оцінки сучасників, в першій мірі — першого губернатора краю гр. Ф. Пергена, який в своїм справозданю з 1773 р. оцінює число Русинів в новій провінції на $\frac{2}{3}$ загального населення краю. Число се з певними застереженнями приймає також і наш автор.¹⁾

Нема також безпосередних дат про поділ християнського населення 1772 р. по станам і званю. Тільки на підставі дедукції в рр. 1776 і 1780 (статистичні дати de Lussa) автор приймає для 1772 р. отсі числа: осіб шляхоцького походження що найменш 95.000 (3·65% цілого населення), вільної міської людности коло 332.200 (12·77%), кріпаків 1,859.580 (71·57%). Решта — урядники нешляхоцького походження, різні гоноратори, вільні професії й ин. Спеціально що тикаєть селян, то т. зв. повних господарів (з цілими або половиною маєтків) було тільки 293.858 душ (16% всіх кріпаків); решта 84% мала тільки хатину й невеличкий клаптик землі, або не мала нічого й мешкала в комірнім у інших.

Що тикаєть ся осельних і мешкальних відносин у краю, то найпевнішими вважає автор дати другої військово-урядової переписі з 1774 р. Перепись ся, поминувши все таки певні недокладности, виказує в Гали-

---

¹⁾ „Не всі одначе гр. католики у Галичині, каже він, є Русинами; є нині, а ще більше було за часів Польщі, визнавці сього обряду, що говорять по польськи. З другого боку в новійших часах реклямують Русини цілу масу руських визнавців латинського обряду (латинники), які мали бути вписані в статистику як Поляки. На питане, чи взагалі є або були руські р.-католики, без докладного розсліду на місци не можна дати відповіді... Гр. католиків, що вживають польської мови, можна одначе вказати“. — Не заперечуючи існування гр. католиків, які говорять по польськи (головно в Західній Галичині), звернемо увагу автора, що й без докладного розсліду на місци, навіть на підставі нинішньої статистики, можна вказати поважну цифру власне р. католиків, що говорять по руськи. Проф. Й. Бузек пр. начислює їх що найменше 36.000 (див. *Wiadomości statystyczne*. Т. XXI, З. II, ст. 156), др. В. Охримович навіть 66.000 (див. *Студії з поля суспільних наук і статистики*. Т. I, ст. 89). В дійсности одначе майже всі р.-католицькі селяни (з виїмком мазурських кольоністів) і маломіщани Сх. Галичини вживають в щоденному житю тільки руської мови. Такий стан (навіть в ще більших розмірах!) існував також і за польських часів.

чині 6617 осель, себто міст, місточок, пів-місточок (Marktflecken), сіл й ин. З того: міст, місточок і пів-місточок — 333 (5%), сіл, присілків й ин. — 6.284. Переважне число міст і місточок — розміщене у східній частині краю, західна під сям зглядом доволі вбога. Християнське населення міст побіч ремесла займало ся в значній кількості також управою землі, як се ведеть ся зрештою й по нинішній день. Навіть у мійській раді Львова в хвилі його окупації бачимо одного хлібороба. Всіх домів у краю було 471.634 (1 дім на 5·6 осіб) — у $\frac{2}{3}$ курні ліпняки.

Про поділ населення під зглядом соціальним говорить автор у розділі V-тім. На підставі друкованого матеріялу характеризує загальнопоодинокі його стани: шляхту, міщанство (окремо Жидів) і селян, присвячуючи сям останнім крім того ще окремих розділ, XI-тий (Селянські тягарі).

У розд. VI-тім говорить про земельні відносини в краю і про управу дібр. Найбільше землі ($\frac{1}{3}$) належало по словам губерн. Ауерсперга в 1775 р. до австрійської держави (т. зв. добра державні і поєзуйтські). Дальше йшли землі єпископські, церковні, монастирські. Трохи менше чим дві третини краю займала приватна власність, більша частина якої знов належала до великої посілости. Останнє місце займали дрібна шляхта, селяни-власники і міщани. Що тикаєть ся т. зв. лятифундій, то власники їх, перебуваючи звичайно в публичній службі, не управляли їх самі, а віддавали в правила в аренду дрібнішій шляхті, деколи Жидам. Господарка така відбивала ся некорисно в першій мірі на закріпощенім селянстві, з якого тимчасові арендарі-добробкевичі старали ся витиснути для себе як найбільший дохід, а дальше — очевидно і на самим господарстві, про раціональну культуру якого в таких обставинах не могло бути й мови. Не дивно отже, що австрійське правительство виступило відразу проти такого господарювання, змушуючи більших власників сидіти у своїх добрах й управляти їх самим; на тих, що перебували поза границями краю довше як 6 місяців, накладано податок у подвійній висоті.

У дальшій розділі зупиняєть ся автор над системою управи землі і річним висівом. Що тикаєть ся першого, то в краю нашім була принята в тих часах загально т. зв. трійна система, себто поділ рілі на три групи: призначену на озимину, на ярий засів і на відліг. Відлогом лежала щорічно четвертина поля. Після річного відлогу засівали сю часть осією озиминою, пшеницею або житом; у двох слідующих роках сіяли на ній ярину — овес, ячмінь, стручкові рослини й ин.; на четвертий рік лежала вона знов відлогом. Що тикаєть ся кількості землі, занятої під згадані роди засіву в цілім краю, то статистичний виказ за р. 1772 подає такі числа:

	Селянська земля (кірці висіву)	%	Панська земля (кірці висіву)	%
Орна земля в Галичині	2,007.659	100	975.630	100
Озими́на	488.694	24·3	245.542	25·2
Ярина	1,041.493	51·8	461.828	47·3
Відліг на 1 рік . . .	547.471	23·9	229.216	23·5
Відліг на 3 до 5 літ .	—	—	39.043	4

Поверхня управленої землі становила в р. 1772 коло 11% цілої поверхні краю. Найбільше було її в північній і північно-східній частині краю (на Поділлі), найменше на півдні від Дністра (Підгір'я). Найбільше сіяли (головно на Підгір'ю) ячмінь і овес (1·5 разів стільки, скільки пшениці і жита взагалі); значний процент припадав на гречку. З інших рослин сіяли в більшій кількості коноплі і лен (більше!). В околицях між Дністром і Прутом управляли тютюн, який становив поважне жерело доходу для тамошніх селян. Найменше землі займала культура овочевих дерев. Можна було їхати цілими годинами через галицькі села, не побачивши ні одного овочового дерева.

Як велика була видатність висіву згл. урожайність землі і як зуживалося живо — відповідь на це маємо у розділі VIII. І так, губернатор ф. Перген установив в податкових цілях у 1773 р. видатність живої у Галичині на 3 зерна, т. зв. потрібний висів. З того відчисляв він третину на висів, з останніх двох третин іще четвертину на кошти оброблення, а решту оподатковував 10% вартості. Сю оцінку однак вважає автор низькою й на підставі порівняння з дещо пізнішими часами (1784—1804) приймає для 1772 р. видатність п'яти а навіть шестикратну висіву. Та приймаючи найкращий навіть урожай, який при тодішній примітивній культурі землі (невживане майже навозу, неглибоке орання [дерев'яні плуги!] й ин.) можна було досягнути, кількість усеї зібраної пшениці і жита (4,114.500 кірців = 8,229.000 дол. ав. мір = 4,962.300 hl. = 191 l. на мешканця) все таки не вистарчала до нормального виживлення всеї людності краю. Тим більш, коли частину з того треба було лишити ще на новий засів, частина йшла до горалень на курені горівки, а дещо також до Гданьська на торг. Головно на широку скалю роввинена була продукція горівки, яка становила найважливіше жерело доходу галицького властника дібр.¹⁾ На меншу скалю про-
дуковано також пиво.

¹⁾ „Щоби забезпечити собі відхід, пише автор, наказували двори своїм селянам, в частині також Жидам, брати горівки в арендаря. Не можна однак ніяк говорити, щоби тим самим наклонювано або зму-

В розділі IX-тім йде мова про домову худобу, пчільництво й рибальство.

Стан худоби в 1772 р. показує нам отся статистична табличка:

Послість	коби	води	корови	молю	вівці		безрого	Сіно збиране з лук у фірах
					старі	молоді		
Доменно-панська...	3.557	3.560	6.814	5.612	2.462	847	4.005	40.023
Доменно-селянська ..	51.383	73.976	132.879	117.726	92.538		62.819	149.684
Приватно-селянська ..	215.699	247.805	465.604	393.801	400.350		251.675	620.062
Приватно-панська....	26.019	17.510	44.522	38.138	29.851	12.857	33.993	225.330
разом...	296.658	342.851	649.819	555.277	538.685		352.492	1.037.300

Коли що до скількості стан худоби у нашім краю у хвилі його переходу під Австрію представляв ся ще не зле, то зовсім инакше мала ся річ що до якості. Перші австрійські справоздання малюють стан сей чорними красками. Селянин взагалі не знав, як треба ходити коло худоби. Рідко коли ставив для неї стайні, тримаючи її літом під голим небом, зимою — у курній хаті разом зі своєю родиною. Про живленє її, як слід, уже й не говорити. Нє дивно, що худоба ся викликувала в австрійського урядника або відразу або співчутє.

Доволі розповсюдненим було в тих часах у нас пчільництво. Сама десятина від пчіл, яку платили домініям кріпаки, виносила в 1772 р. 2230 бочок по 543 л., се є кругло 12.109 hl.

Що тикаєть ся риболовства, то стояло воно тоді у нас ще на дуже низькім степені. Вправді ставів було в краю доволі багато, одначе не приносили вони такого доходу, який могли-б були приносити при шувано селян до питя". — Наведені слова автора, на жаль, не відповідають дійсному станови річи. Селян не тільки наклонювали пити горівку, але навіть змушували до сього — власне домінії. „Істнував прецінь, каже проф. В. Токаж, горівчаний примус, з яким боротьба була така трудна, що ще в 1783 р. хлопц в Бохенщині мали скажжити ся на се, що домінії накидують їм горівку. Двір відсилав хлопів часто, коли йшло о які виплати, з квітками до арендаря, а сей платив — принайменш частину — горівкою. Арендар поза тим був одним представником певної економічної культури на селі. Він купував усе і в нього можна було всього дістати. Навіть хлоп, який не пив, мусів пити, аби мати в нього кредит, а потім пив уже з привички і т. д. (Dr. W. Tokarz, Galicya w początkach ery Józefińskiej. W Krakowie, 1909. Ст. 166).

ліпшій господарці. Річ у тім, що стави сі спускали раз на три роки і поява на ринку відразу такої кількості риби обнижувала дуже значно їх ціну. Все-ж таки сума, вказана в 1772 р. як „*piscina reditas post tres annos*“, виносила 863.286 з. п., отже на один рік 71.940·5 ціс. гульденів — сума, як на ті часи, доволі поважна.

Ще менш розвинене було мисливство. З звірят, на які тоді полювали, а яких нині в Галичині нема, згадаємо бобра, який жив в околиці Янова і Городка, де находять ся великі стави.

На дуже низькім уровені стояла також лісна культура. Вправді в Галичині було, і є ще нині, доволі багато лісів, головню на півдні, здовж Карпат, одначе експлоатоване сих лісових багатств було дуже примітивне і на цілій лінії (головню в королівських лісах) мала місце т. зв. господарка розбишацька. Се, а також і брак відповідних доріг, було причиною, що, як пише відомий географ Лісганіг, „більша частина краю на долах терпить брак дерева“.

З продуктів гірничих перше місце займала сіль. Найбільше було її в західній часті Галичини (Величка і Бохня), хоч у значній кількості збирали її і в південно-східній Галичині, на т. зв. Покуттю, де вона становила предмет широко розгалуженої селянської торгівлі (в Подієм, Волинею й Наддніпрянщиною). З інших мінералів добувано в невеличкій кількості залізо (в околиці Нового Торгу), нафту і земний віск (в околиці Дрогобича).

Селянсько-панські відносини в Галичині в тих часах обговорює автор у розд. XI. Відносини сі були вже вправді темою декількох окремих праць¹⁾, всі вони одначе звертали головну увагу на правну їх сторону, лишаючи на боці момент господарський, який найкраще можуть схарактеризувати цифри. Цифри сі й подані в обговорюванім розділі.

Як відомо, земля, на якій сиділи селяни, була майже власністю шляхти і за право користання нею мусіли платити чи то працею своїх рук, чи господарськими продуктами, чи вкінці готовими грошми. Найбільшу вартість представляла безплатна праця рук. На 367.207 селянських родин припадало по інвентарям взагалі 22,408.000 панщизняних робочих днів річно, себто 61·02 днів на одну родину. Сі панщизняні робочі дні були троякого рода: нормальні, „даремщина“ і т. зв. помічні дні. Скількисть нормальної, себто правильно в тижни відбуваної панщини, виносила на рік 19,563.000 днів; пересячно отже одна селянська родина обовязана була робити панщини дещо більше як 1 день у тижни. За дні т. зв. „даремщина“ і помічні (обовязкові, коли нор-

¹⁾ Пр. одна з новітших: Mieses, Die bäuerlich-gutsherrlichen Verhältnisse in Galizien.

маленькі дні не вистарчали до оброблення панської землі) селянам спеціально плачено. На панщину виходив селянин переважно не сам один, а з одною або й двома парами запрягу й малим погоничем (сином). На близько 12 мільйонів селянських робочих днів з власною худобою припадало тільки $10\frac{1}{2}$ мільйона днів піших. Вартість усіх панщизняних робочих днів оцінено на 1,168.173 fl. На одну отже селянську родину припадало панщизняної роботи на ціну 3 fl. і 11 кр. річно, т. зв. 32 днів з двома парами запрягу, 64 днів з одною паркою або 95 днів піших.

Крім панщини в роботі складали селяни ще цілий ряд різних панщизняних данин (т. зв. десятин) чи то в натурі чи грошми. І так: десятина від ріжного рода збіжжя вносила разом коло 371.700 д. а. мір (вимоложеного і вичищеного зерна, переважно вівса) вартості 111.600 fl.; десятина від домашнього дробу $\frac{1}{2}$ мільйона штук, що разом зі внесеними яйцями ($1\frac{1}{5}$ мільйона) представляло вартість 70.000 fl.; десятина від меду 12.100 hl. в ціні 22.300 fl.; десятина від льну коло 1 мільйон зводів à 3 кр. = 50.000 fl. Взагалі, вартість усіх річних панщизняних данин in natura доходила майже до суми $\frac{1}{4}$ мільйона fl., а вартість цілої панщини рівняла ся сумі коло 2,140.000 fl. На одну отже селянську родину припадало 5 fl. 49 кр., що рівняло ся вартості 174 піших робочих днів. Розуміється, що панщизняні обов'язки не були однакові в цілیم краю: менші і легші — на сході і в камеральних добрах, більші і тяжчі — на заході і в приватних.

Що тикаєть ся галицького промислу, то найважніші галузи його стояли тоді (як стоять ще й нині) у дуже тісній зв'язку зі сільським господарством і взагалі селом. Отже — головним і найбільш розвиненим представником його було в першій мірі горальництво, яке при відомих відносинах, не тільки що оплачувало ся, але приносило гарні доходи. Пова тим згадаємо ще про ткацтво, яким займало ся коло 17—18.000 родин, дальше килимкарство (сконцентроване головнo в Яричові, Бечу, Сокалі й Комарні), фабрикацію шкіри (в Буську), поташу, скла й ин. Взагалі-ж повести виразну границю між т. зв. промислом і ремеслом для тих часів майже неможливо.

Що тикаєть ся ремесла й ремісників, то в порівнянню з иншими австрійськими краями представляли ся вони дуже лихо. Заможніша верства, шляхта, нолягоджувала всі свої потреби переважно за границею, або спроваджувала заграничних ремісників на сезон до краю, так що місцеві ремісники діставали замовлення тільки від убогих клас. До того в деяких родах ремесла було переповнене (надмір майстрів), пр. в кравецтві, що ще більше причиняло ся до з'убожіння ремісничого стану. Ремісничі цехи тільки в королівських містах мали певне значіння; по менших місточках, де магістрат був безсилий і все залежало від домінії,

пехи служили тільки для паради при процесіях. Між ремісниками-християнами й ремісниками-жидами велися до того вічно боротьби й процеси, які кінчилися часом навіть криваво. В руках перших було в цілості шевство, в руках других — кравецтво. Шевці крім шевства займалися також рілляництвом (стан такий задержався ще й до нині). Найбільший попит мали ковалі.

Два передостанні розділи присвячені характеристиці галицької торгівлі й комунікації. В порівнянні з невисокою культурою землі і з значним промислом галицька торгівля стояла значно вище. Причина сему — положення краю на границі між урожайними краями східними й високо промисловими західними. Крім сього грало тут ролю також значніше число жидівського населення в краю, яке в переважній своїй більшості займалося власнею торгівлею. Вправді купецький стан взагалі був у Польщі в пониженню й відчував на собі тяжко шляхоцьку самоволлю, однак купці (головно Жиди) радили собі на се в сей спосіб, що за певною оплатою віддавали себе під опіку визначніших магнатських родів. Се забезпечувало їх перед самоволею дрібнішої шляхти. Сама-ж шляхта торгівлею не займалася, з винятком торгівлі земельними продуктами.

Земельні продукти (головно пшениця) й становили найважливіший артикул галицького експорту, який знов в загальній сумі галицької торгівлі займав визначне місце. Річ у тім, що галицька шляхта експортувала своє збіжжя Вислою просто до Іданьска — і то в такий скількості, що австрійське правительство, побоюючи ся дорожнечі в краю, зараз в першій році по його окупації видало заказ вивозити збіжжя. Такий самий заказ видано й дотично вивозу дерева згл. потасу. З інших товарів, які посилено до Іданьска, вгадаємо ще лен, шкіру, віск, мід, горівку, тютюн й ин. Взагалі цілий галицький експорт йшов водними дорогами, які дуже добре надавалися до сеї цілі. З поворотом тягнених кораблів попри береги.

З Іданьска привозено до Галичини переважно східно-індійські товари кольоніальні, а також продукти з Англії, ганзейських міст, Голландії й північної Франції.

Найважливіше місце по торговельних зносинах з Іданьском й положеними над східним морем краями, займали такі-ж зносини з південною Німеччиною й Шлезком. Вправді зносини ці мали місце сухими дорогами, через що вимагали більше коштів і при лихій стані польських доріг були більш утрудненими, однак для менш заможних купців були більш приступними, бо робили можливими менші транспорти. Торговельними зносинами з Німеччиною займалися майже виключно Жиди. Вивозено туди головно: рогату худобу, прісний мід, спіритус, сиру шкіру, вовну

й ин.; привожено звідтам: полотняні й галантерійні товари. Взагалі імпорт з Німеччини до Галичини був значно вищий, чим галицький експорт туди.

Тільки частина закуплених на заході товарів лишала ся в краю. Другу частину їх транспортовано далше на схід, на Україну, до татарських ханатів, до Молдавії й Волощини, а навіть до Туреччини. Торговлю зі сходом мали в своїх руках головню Вірмени.

З кряями чесько-австрійськими стояла Галичина тільки в слабих торговельних зносинах.

Незначними були також зносини зі сусідною Угорщиною (спроваджувано звідтам вино, овочі й ин.), з Італією (спроваджувано ювілійські вироби), в Амстердамом (книжки) й ин.

Поділ Польщі завдав галицькій торгівлі болючий удар. Добрі дороги й публичне безнеченство, які створила Австрія, не могли зрівноважити страт, які спричинив новий уклад кордонів.

Її справою торгівлі звязані були тісно дві інші справи: монета і кредит.

Що тикаєть ся монети, то під сим зглядом панував у Польщі повний хаос. В Галичині пр. в 1773 р. курсувала побіч польської ще монета: австрійська, російська, пруська, шведська, данська, саксонська, папська, голяндська. Не дивно, що при таких стані ціла Польща залита була фальсифікатами (пр. фальсифікати, призначені виключно для Польщі, бив пруський король Фридрих II), через що населенє краю було наразене на значні шкоди (пр. при виплатах приватним особам, а також урядови треба було все додавати надвижку „pro bona moneta“). Кінець сьому покляло аж австрійське правительство 1775 р.

Кредиту в нинішнім розуміню сього слова в Польщі не було зовсім. Коли-ж прийшло ся кому затигнути в другого грошеву позичку, мусів у застав віддавати вірителеви свої добра, який уживав їх за процент (10%) аж до повної сплати довгу. Жиди, які не посідали дібр, брали позички на імя цілого кагалу.

Місцем, де залагоджували ся найбільші інтереси між шляхтою, купцями й ин., був Львів згл. т. зв. „львівські контракти“ в часі — по лат. Трьох королів. Сюди з'їздило ся тоді велике число шляхти не тільки з Галичини, але також з Поділя і Волиня, разом зі своїми родинами. Тут продавали, арендували й заставляли ся шляхоцькі добра, тут приїздили також заграничні купці зі своїми товарами. В однім тільки 1772 р. земельних трансакцій dokonano на сих контрактах на суму 100 мільонів зол. п. Побіч „контрактів львівських“ треба згадати ще більші ярмарки в Бродах, Заліщиках, Таркові, Тернополи, Сокалі, Люблині й Ярославі.

Останній, XVI-тий, розділ присвячений духовій культурі Галичини. Схарактеризовано тут загально (переважно на підставі друкованих жерел) церкву, шкільництво, освіту й жите шляхти, польських міщан і селян — і окремо ще: Русинів і Жидів.

На сім і вичерпуєть ся зміст праці д-ра Бравера.

II.

Доповненням до неї, а властиво частинною її коректурою являєть ся невеличка замітка д. Г. Гроссмана в кн. 3/4 за 1911 р. львівського „Kwartalnik-a Historyczn-ого“ п. з. Простір Галичини по окупації її Австрією.

Простір Галичини у хвилі її окупації подавали доси різні автори ріжно, починаючи від Лісґаніґа (XVIII в.) аж до сучасних Корзона, Токаржа, Хотковского і — Бравера. Сей останній пр. приймає для Галичини 1772 р. менше-більше 82.000 km², що рівнаєть ся 1489·3 кв. географ. миль.

Цифра ся одначе, як виказує Гроссман, дещо за мала. Вийшовши від простору, який займає Галичина нині, автор переходить хронологічно (в зад) усі територіяльні її зміни аж до 1772 р., відіймаючи або додаючи відповідні території, о які зменшала ся або збільшала ся вона в рр. 1772—1846. В результаті — для р. 1772 виводить дійсний простір нашого краю на **1554·09** кв. географ. миль.

Та усталене дійсної величини Галичини у хвилі переходу її під Австрію справи ще не вичерпує. Треба конче знати, яке поняте про її величину мало тогочасне австрійське правительство, яку цифру брало воно під увагу в своїх політичних і господарських обчисленнях і комбінаціях?

І на се питанє д. Гроссман подає відповідь.

Правительство в своїх обчисленнях опирало ся на обчисленнях Лісґаніґа, який простір Галичини для р. 1772 означив був кругло на **1400** кв. географ. миль. Коли-ж підчас регуляції границь в 1776 р. відпало з того 35·25 кв. г. м., то простір нашого краю по 1776 р. виносив **1364·75** кв. географ. миль.

Сю останню цифру й брало на увагу правительство при всіх своїх адміністраційних комбінаціях, при йосифинських реформах і т. д.

III.

Третя праця, з якої хочемо подати коротке справозданє, се монографійка д-ра Бр. Павловского п. з. Заняте Львова Австрією 1772 р.

Складаєть ся вона з чотирьох розділів: I. На передодні розбору; II. Львів у російських руках; III. Похід австрійських військ на Львів; IV. Інсталяція нового правительства. При кінці додані т. зв. Приписки, — короткі виписки з рукописних матеріалів, які автор зібрав в архівах війни й міністерства вн. спр. у Відні й мійським у Львові.

В першій розділі переповіджені коротко дипломатичні переговори в справі поділу Польщі між Австрією, Прусією й Росією. Переговори ці закінчили ся, як відомо, спільною поділовою декларацією, яку дн. 19 лютого 1772 р. підписала Марія Тереса і Йосиф II, дн. 28 лютого Фридрих, а дн. 5 марта Катерина II. Декларація ся признавала всім державам рівні часті й забезпечувала вваїмну поміч.

На сій підставі приступлено до визначування територій, які мали дістати ся кожній зі згаданих трьох держав. Пруси і Росія, порозумівши ся між собою в справі сій вже перед тим, заняли визначені для себе часті без ніяких перешкод. Трудности виринули тільки між Росією й Австрією, а сконцентрували ся головню коло двох об'єктів: велицьких копалень соли і — Львова, яких Австрія зажадала для себе.

Головно-ж Львів відіграв при сій важну ролю. Місто се, як і взагалі цілу українську частину північної Галичини (нинішню східну половину нашого краю) Катерина мала намір забрати для себе. Тому претенсії Австрії дотично Львова зустрінули ся з російського боку в рішучою відмовою, на стільки рішучою, що була хвиля, коли цісар Йосиф був вже здецидований зрезиґнувати зі столиці Червоної Руси і зазначив се навіть довірочно в ultimatum, яке готовив віденський двір у відповідь Росії на її становище супроти австрійських жадань.

Та й цікавими були аргументи, якими Росія мотивувала своє відмовне становище в сій справі. Не бажаючи, очевидно, виявити отверто своїх намірів дотично Львова і території, на якій місто се положене, російське правительство виступило супроти Австрії в ролі ...оборонця діленої Польщі, згл. польської шляхти. Іменно, на жадане Австрії дотично Львова, російський міністер загр. справ Панін заявив австрійському послови на петербурьськй дворі, кн. Лобковіцови, між ин. отсе: „місто Львів є й було від давних давен для Поляків мало що не тим, чим місто Москва для Росіян; від непамятних часів містить ся там архів титулів шляхти, її дібр і всіх її власностей, до якого переходять всі акти й документи, на підставі яких відбуваєть ся трансакція дібр з рук до рук“. А дальше: „можна представити собі, яку велику вагу має для польської шляхти задержане такого міста, що його забір станеть ся причиною страшного замішання в маєтках і стаї посідання приватних осіб і що їх руїна... буде кроком, який вплине рішучо на упадок цілої держави“... В такий самий спосіб мотивувала Росія своє відмовне ста-

новище в сій справі і в офіційальній своїй відповіді на австрійську ноту. На се віденський кабінет відповів, що Львів — одиноке місто в австрійській пайці, яке має сяке-таке значіне, що хоч тепер є місцем в'їзду польського народу, де відбуваються всі трансакції купна і аренди і де знаходяться нині відповідні архіви і документи, то одначе вдасться, що й інші міста в Польщі, пр. Люблин, можуть також до сього надавати ся. А коли-б з причини переносин актив і виринув який малий клопіт, то був би він тільки хвилиний.

Як ми вже згадали, цісар Йосиф готовий був вкінці зрезиґнувати в Львова і готовість сю зазначив довірочно в ultimatum, яке австрійський двір виготовляв у відповідь Росії. Щоби-ж одначе все таки до сього не допустити, постановив поставити Росію перед доконаним фактом. В тій цілі дн. 25 мая видав наказ військам вступити до Польщі і — в першій мірі заняти власне Львів. Д. 26 мая Воєнна Рада видала головному командантові австрійської окупаційної армії, Гадікови, такий розказ дотично занятя Львова: „Теперішні відносини і цісарська служба вимагають того, щоби Львів заняли о скільки можливо найскорше австрійські війська. Зарядження отже в сій справі, які — щоби досягли своєї цілі — мусять бути виконані зараз, складаються з отсих точок: фельдмаршалок-поручник ґр. Естергази має вирушити безпроволочно приспішеним маршем у напрямі Львова разом з приналежними до корпусів генерала Гревена й Альмасі двома полками гузарів — Кайзер і Естергази, дальше з приналежними до резерви двома батальйонами піхоти з полку Леопольда Пальфі; крім того треба йому додати дві армати трифунтові і дві шестифунтові, разом з ящиками, які перед тим були приділені до резерви“. Точка 2-га наказувала брати підводи з Польщі, а з Угорщини — тільки найконечніші. Точка 3-та додавала згаданому корпусови як резерву відділ ген. Альмасі, який складався з трьох піх. батальйонів полків Маршала, Понятовського і Думляха й полку дармштадських драгонів. Рівночасно з сим відділом мали вирушити в дорогу й інші, а коли Альмасі доїде до Львова й займе його своїм корпусом, тоді оба полки гузарів з корпусу Естергази вернуть до своїх давних команд. Вкінці точка 5-та приписувала, як мають цісарські війська заховувати ся при вступі до Львова супроти Росіян. „Тому що з кільканайцятьох свіжо принесених вісток виходить, наче би Львів заняли російські війська, мусить ген. Естергази, в разі коли-б в часі прибуття його до Львова була там іще російська залога, поставити остро як обов'язуючу засаду поступовання, щоби, одержавши порученє заняти се місце, заховувати ся супроти російських генералів й командуючих сею залогою офіцерів по приятельськи; на випадок, коли-б Росіяни покинули Львів, місце се має взяти в посіданє; коли би одначе Росіяне не спішили ся забирати ся з міста, має стати з цілим корпусом табором під Львовом“. Як велику

вагу прикладали у Відні до прискороного маршу й заняття Львова, видно з цього, що в сій цілі зроблено в складі корпусу Естергази навіть спеціальну зміну, заступаючи полки піші — гузарами.

А тим часом Львів був уже справді в руках російських — і то ще від 1767 р. (розд. II „Львів в російських руках“). Користаючи з внутрішньої анархії у Польщі, Росія прислала сюди в червні т. р. як пацифікатора генерал-майора Кречетнікова, який розквартирував ся в місті разом зі своїм відділом — на міський кошт. Від цього часу Росіяни стояли у Львові майже постійно.

Однак не одну тільки пацифікаційну місію мав Кречетніков. Важнішим його завданням було підготувати завчасу ґрунт для остаточної окупації краю, очевидно, російської. В тій цілі мав він наважати широкі і сердечні зносини з місцевою шляхтою, стояти з нею в постійнім контакті — й нагинати її незаметно до всього, що скаже Петербург. І місія ся вповні йому вдала ся. Вишукавши собі в особі каменецької каштелянної Катерини з Потоцких Коссаковської вірну союзницю й знамениту помічницю в сій справі, він за її посередництва і впливами довів вкінці до того, що дн. 4 грудня 1767 р. місто Львів перший раз відсвяткувало торжественно іменини... Катерини II, — стрілянем з армат і богослуженем. Після цього Кречетніков, як подає в своїй реляції, запрошений спеціально Коссаковскою до участі в сій святі, приймав від вібраних бажання, далше був на обіді, який дала каштелянова, а вечером на концерті й вечері, яка закінчила ся в 1-шій год. по півні.

Поза тим спільно з місцевим ґарнізоном польським, боронив російський відділ Львів перед конфедератами, які, починаючи від 15 мая 1769 р., кілька разів пробували взяти місто приступом.

Не дивно, що австрійського генерала Естергази, який дн. 8 червня 1772 р. на чолі свого відділи вирушив з угорської місцевости Гомона походом на Львів, прийняли Росіяни з великим невдоволенем (розд. III: „Похід австрійських військ на Львів“). Невдоволене се виявляли вони тим, що весь час, як тільки вступив він на польську територію, робили йому в його поході труднощі, які з посуванем у глук краю чим раз зростали. Нарешті дн. 15 червня т. р. російський генерал Каменський, який мав команду над сею частиною краю, звернув ся до нього просто з запитом, доки гадає йти й котру часть краю має намір вибрати собі точкою опертя.

Не бачучи иншого способу, яким можна було би упорядувати взаїмні відносини, — листовна переписка раз-у-раз рвала ся з причини частих виїздів Каменського зі Львова — постановив Естергази порозуміти ся з російським генералом особисто. А що в міжчасі відділ його все таки посував ся наперед і через Ліско, Устинову і Кростенко дійшов

був дн. 18 червня вже до Хирова, отже з цього місця, випереджаючи свій відділ, постановив сам удати ся до Львова. Про се й повідомив Каменського листом. По численних перешкодах з боку Росія, які в більших чи менших відділах розбрили ся були по цілім краю, станув вкінці Естергази дн. 24 червня т. р. у Львові.

Місто Львів застав обсажене сильною російською залогою. Крім того був тут іще невеличкий відділ (60 людей) польського війська, який займав церкву св. Юра. В першій хвилі російська залога мала намір не випустити його до міста, а навіть була готова відігнати від мійських мурів просто — арматами. В останній одначе хвилі відступила від цього кроку й Естергази міг увійти й замешкати у Львові. Невеличкого прибічного його відділу до міста все таки не впущено, лишаючи йому як почесну сторожу 1 капрала, 1 фрайтра і 6 жовнірів, коло яких одначе рівночасно ставнула така-ж сторожа російська. Виглядало се, наче-б австрійського генерала поставлено під арешт, що він так і зрозумів і проти чого зараз таки запротестував.

Не зважаючи одначе на особисту інтервенцію Естергази, Львів оставав і дальше виключно в російських руках. Росіяни стерігли пильно, щоби австрійських жовнірів під ніяким претекстом не випустити за близько до міста, так що коли для Австрійців виставлено на краківськім передмісті пекарські печі, варту коло них тримало військо російське. Між тим дорогою на Рудки, Любінь і Басівку, посував ся поволи полишений по-заду й сам окупаційний корпус Естергазого. Дн. 29 червня перейшов він Скиливі і того-ж дня розложив ся табором — у Кульпаркові. Увійти до Львова на разі не важив ся.

Не впущено до Львова також і відділу *generalissimus*-а цілої окупаційної армії, Гадіка, який прибув сюди дн. 25 липня вечером. Тільки на кількаразове його домагане дозволено йому помістити свій штаб — на однім з передмість.

Та несподівано ситуація основно змінилася. Того самого дня, коли Гадік прибув до Львова й коли напружене між австрійськими і російськими військами дійшло до найвисшої точки, — в Петербурзі підписано між Росією й Австрією поділову конвенцію, на підставі якої частина Малопольщі (без Кракова одначе), ціла майже Червона Русь з Галичем, а також частина Поділя й Волині дістали ся Австрії, — а тим самим і спірний до тепер пункт — Львів переходив на її власність. Про се повідомлено з обох сторін обі окупаційні армії — і по полаго-годженню різних формальностей дн. 15 вересня по 12 годині в полудне останні відділи російських військ покинули Львів. Безпосередно по тім ген. Гадік видав розказ зайняти його військам австрійським.

Як відбула ся сама інсталяція нового австрійського правительства у Львові, про се оповідає автор в останнім розділі, IV-тім („Інсталяція нового правительства“).

IV.

В кінці четверта праця д. Г. Гросмана п. з. Промислова й торговельна політика Терезіансько-Йосифинського правительства в Галичині 1772—1790.

„Що тикаєть ся Галичини, говорить автор на вступі згаданої праці, то терезіанізм, а ще більше йосифинізм не тішив ся в нас доси додатною оцінкою своєї економічної політики. Цілий ряд літературних документів від Magna Charta Леопольда, від праці Слотвінського, а головню від твору Калінки про Галичину починаючи, аж по нинішній день, усталив з малими виїсками опінію сеї політики як ворожої шляхті, яку знов інтенсифікували з цілим краєм. А рівночасно пиятували сю політику не тільки як антишляхоцьку, але й як антивійську й антипромислову, що руйнувала торгівлю-й прозябаючий промисл — фіскалізмом, політикою шитовою й ворожою політикою промисловою, примінюваною не в інтересі Галичини, але дідичних країв. Більш як від пів столітя усталив ся загально майже повторюваний осуд, що „австрійське правительство в безпримірнім ригором переслідувало всякі прояви промислового життя в Галичині“ (Калінка), вважаючи її тереном збуту для промислу країв дідичних (В. Лозінський, др. Т. Рutowский, Шнір-Шепловский, др. Г. Яворский, кс. Хотковский). Тимчасом вичерпуючі дослідиди над сею епохою довели до просто відмінних результатів й виказали, що наведений висше погляд — хибний. Близший розгляд дотогочасної літератури переконує, що була вона оскарженем без доказів (ст. 1045—1046).

„Тер.-йосифинське правительство, цитуємо дальше слова автора, не тільки не було антипромисловим, але навпаки примінювало у Галичині політику замітно меркантильну, при помочи всіх питомих сьому системови радикальних методів і середників, які вже перед тим виробили ся були на Заході. Було се річю природною. Галичина, яка становила доси частину укладу, що біг по лінії анархо-февдального розвитку — через катастрофу розбору стає втиснена в уклад, який кружить по лінії просто відмінній, централістично-бюрократичної держави мілітарної, і — природна річ — починає підлягати впливам більшого організму, якого стала частиною, отже в данім разі впливам політики меркантильної.

Очевидно, зі становища тогочасної галицької шляхти зміна така систему економічної політики була під суспільним оглядом наглою революцією, яка грозила їй висадженем з дотеперішньої провідної ролі суспільної в користь нових елементів. Становище се зрозуміємо вповні,

коли пригадаємо собі економічні відносини у Польщі в хвилі власне першого її розбору, — той *par excellence* феодално-аграрний її характер й те виїмково упривілюване становище в ній власне шляхти-аграріїв, інтересам яких підпорядковані були всі інші суспільні класи (міста, промисл, торгівля і т. д.).

Та не зважаючи на се спеціальне упривілюване, рільництво у Польщі находило ся в аж надто критичнім стані. Екстензивна господарка по лятифундіях й небувалий угніт панщизняних хлопів зробили, що рільна господарка була чим раз більше ірраціональна, а тим самим чим раз менше видатна. А з упадком рільництва з konieczности поступав упадок і самої Річипосполитої, яка власне опирала ся на аграрній організації. В тих умовах скорше чи пізніше мусіла прийти реакція проти сьому аграрному напрямови, як прийшла — зовсім аналогічно — вже перед тим на Заході. Реакцією сею був власне — меркантизм.

„На тлі сеї історичної перспективи, каже дальше автор, меркантильна політика австрійського правительства в Галичині представить ся нам в зовсім новім світлі. Що через політичні випадки не мало часу витворити ся у нутрі, те наслідком розбору прийшло во-внї. Прийшло готове у формі викінченого й передуманого систему й плану діланя і тому надто насильно потрясло існуючими відносинами. Одначе сам прихід був, як ми бачили, неминучий.

„Вириване й підношене з цілого арсеналу меркантильного систему одної тільки боротьби зі шляхтою, пояснюване сеї боротьби в Галичині виключно оглядом національного угніту заборчого правительства, яке намагало ся здавити „найбільш освічену“ верству народу — не показує зрозуміння відмальованого тут визначного історичного процесу. Прецінь на національнім і політичнім полі одержала шляхта не одну концесію (прибична гвардія, становий сойм, *forum nobilium* і т. д.), коли власне безоглядна боротьба вела ся на полі господарчім. Зрештою тісним і не-вистарчаючим є пояснюване національними зглядами факту такого загального в цілій західній Європі і в цілій сучасній Австрії, як боротьба консолідуючої ся бюрократичної держави проти феодалної вузкості й анархії. В Галичині і Польщі, де від кількох віків панував виключно односторонній аграрний напрям й який став тривалим через повне погноблене міст і мійського промислу — політика меркантильна, з природи річи звернена проти шляхти, була конечнішою ніж де инде.

Не заперечуючи промахів, які справді мали місце при примінюваню політики сеї австрійським правительством у Галичині, автор тим не менш одначе ставить ся до політики сеї і правительства прихильно. „Бути може, каже він, що будучий історик національного життя сеї епохи викрие не одну провину сього правительства й не одну болючу

страту, завдану нації. Ті згляди мусимо тут лишити на боці. Як лікар, „який шукає здоров'я“, руководить ся не національними зглядами, але лікарською думкою (Шумовський), так і для нас при оцінюванню господарської політики австрійського правительства можуть бути міродайними одинокі критерії економічні“. З тої точки погляду „несимпатична нам австрійська бюрократія, яка прийшла по розборі до Галичини, була мимо того знярядом історичного процесу, об'єктивно неминучого. З того становища мусимо також признати, що меркантильну політику промислового правительства — згідну зрештою й рівнобіжну з політикою західних держав Європи — належить як цілість виправдати; була для краю історично неминучою, а тим самим управненою, мала за собою правдоподібність успіху, була отже в засаді позитивною і в інтересі краю пожаданою (ст. 1051—1052).

Пристаючи до подрібного розгляду економічної політики тер.-йосиф. правительства в Галичині в обсязі промислу і торгівлі, автор підносить уже на вступі сей факт, що правительство се здавало собі дуже добре справу з того, що новочасний коштовний державний апарат вимагає таких великих грошових засобів, яких рішництво достарчити не в силі. Погляд сей потверджували відносини, які панували в західній Європі, а також в західних дідичних провінціях.

І в сій точці промислові інтереси Галичини сходили ся вповні в фінансовими інтересами держави. „Ми все стояли на тім основнім становищу, писала М. Тереса вже в першій тайній інструкції (27 мая 1772 р.) для гофратів Терека і Гайтера, які мали уладити тимчасову адміністрацію краю, що Наш власний добробут — нероздільний від добробуту наших підданих, що один без другого — неможливий; тому отже належить старати ся о піднесенє доходів і могутости монарха не инакше, як тільки через підпиране загального добробуту і заможности, а між інтересом пануючого і краю не належить робити найменшої ріжницї. А коли дальше признана правда, що правдивим жерелом, з якого пливе дійсний добробут монарха, підданих і цілої держави, є культура, мануфактури і фабрики, цвітуча комерція й сильна популяція — отже наказуємо звертати постійно бачну увагу на їх закладанє й улїпшенє й поручаємо усувати все, що головним тим же жерелам стоїть на заваді“ — і т. д. Відповідно до сих загальних пішли потім спеціальні інструкції для першого губернатора гр. Пергена (6 вересня 1772) і гофрата Коціана (31 мая 1773), які поручають надавати осілим по містах ремісникам і фабрикантам ріжні привилеї, наказують звернути увагу на торговельні дороги (в Галичині на Шлезк. й Угорщину), підпирати кравий експорт і т. д.

Взагалі економічні відносини Галичини у хвилі переходу її в під

Польщі під Австрію визначили шляхи, якими пішла промислова й торговельна політика правительства. Бо коли для торгівлі ринок самої Галичини не представляв більшого значіння, то очевидно, треба було передовсім заопікувати ся торгівлею транзитною. Бо коли далше промисл і торгівля не могли розвинути ся з причини упадку і занедбання міст, то правительство старало ся зреформувати мійську поліцію й правну опіку. Коли головною перепоною в розвою краевого промислу є брак внутрішнього ринку, то правительство хоче зарадити сьому через відповідну політику популяційно-імміграційну й вишукування експортних доріг. Коли в краю брак відповідних ремісників, то переводить реформу цехів і сироваджує їх з заграничі. І т. д., і т. д.

З черги приступає автор до докладнішого розгляду усіх наведених висше заходів австрійського правительства коло піднесення галицької торгівлі і промислу. Отже заки згадане правительство могло забрати ся до безпосередного підпирання властивого промислу і торгівлі, мусіло найперш приготувати для нього умови істновання, т. зн. забезпечити йому ринки збуту в сусідних краях. Найбільше значінє з сього згляду мала для Галичини передовсім Польща і з огляду на зносини з Іданьском — Пруси, а далше Туреччина, австрійські дідичні краї, Угорщина і Сємигород. І ми бачимо, як усюди там правительство стараєть ся забезпечити збут галицьким продуктам, хоч старання сї не все вінчали ся успіхом.

Що тикаєть ся Польщі, то австрійське правительство, свідоме того, що торгівля з сєю державою становила у привозі й вивозі одну третю часть усеї галицької торгівлі, і що завдяки середньовічним польським цдам (пр. транзитне 12 згл. 14%, вивозове 10 згл. 12%) була дуже утруднена, всіми силами намагало ся заключити з нею трактат, опертий на повній взаїмній торговельній свободі. В першій мірі побивав ся за сим дуже власне цісар Йосиф, який, будучи сам прогібіціонїстом, власне для Галичини хотів зробити виїмок, посвячуючи в її інтересі навіть по части інтереси країв дідичних! Та хоч з польської сторони пропозиції сї відкинено, то все таки заключений трактат (1775) був для Галичини корисний, бо знижував привозове цло на 4%, транзитне на 1% а вивозове на $\frac{5}{12}\%$, і — що найважнійше — давав вільний сплав Вислою. Трактат сей доповнено пізнійше ще декількома додатковити постановами, пр. про українську транзитну торгівлю 1778 р. й ин.

Ще гірше складали ся торговельні відносини з Прусами. Подібно як з Польщею, хотів цісар Йосиф і з сєю державою заключити торговельний договір, який Галичині отворив би вільний доступ до моря і Іданьска. Із за розбіжности одначе економічних і політичних інтересів обох ривалізуючих зі собою держав до заключеня його не прийшло,

не вважаючи на кілька разів поновлювані проби в сій справі (1773, 1776, 1780, 1786).

Старало ся правительство навязати живійші торговельні зносини між Галичиною і Туреччиною. В тій цілі підняло воно заходи коло ревізії дотеперішних торговельних трактатів з Портою — з одного боку, а з другого — бажаючи вступити замкнену Прусами дорогу гданську иншою, стало підпирати експорт на південь Дністром і Прутом. В результаті тих заходів прийшов торговельний договір з Туреччиною з дн. 24 II 1784, який признавав Австрії однакові торговельні привилеї з Францією, Англією й Росією, і забезпечав орієнтальну австрійську торговлю перед ріжними шиканами, на які була виставлена до тепер.

Що тикаєть ся торговельних відносин Галичини до австр.-угорських країв дідичних і ролі в сих відносинах самого австрійського правительства, то справа ся представляєть ся в дійсности як раз навпаки, як привикли представляти її доси. Бо власне тут, де бачили доси один тільки митовий утиск Галичини, виявляєть наглядно зрозуміне правительства для економічних потреб краю.

Як відомо, у хвилі прилученя Галичини до Австрії панував в сій останній систем безоглядної прогібіції, який перейшов відтак вправді (1775) в систем лагіднійшої митової охорони, все-ж таки одначе з досить-високими протекційними цлами. Отже примінене до Галичини прогібіції було би тоді для неї убійчим. Бо в дідичних австр. краях на місце заказаних заграничних вступали в обіг товари краєвої продукції. Тимчасом Галичина продукції такої не мала, а заграничні товари спроваджувано сюди не для місцевої консумції, але для дальшого транспорту через Броди на Схід. Заборона отже чужих товарів — з одного боку — зруйнувала би зовсім сю одиноку галицьку торговлю, з другого — краєвий промисл на сім не виграв би нічого, бо... промислу такого не було. Вправді через впроваджене до Галичини прогібіції міг був зискати промисл країв дідичних (забираючи Галичину виключно для себе), одначе правительство на се не згодило ся і в інтересі Галичини пішло иншою дорогою. Галичина була, поки що провізорично, в границь австрійського цлового систему виділена!

Тільки в звязку і в рамках схарактеризованої висше торговельної промислової політики правительства зовнішньої можна зрозуміти, як слід, таку-ж політику його внутрішню. „Ми в Галичині, говорить автор, по довголітних тяжких намаганнях краю сотворити промисл, по богатях заводях або невдалих пробах, знаємо нині, що не повстає він із дня на день. Знаємо також, що не можна сотворити його в краю Ёскімосів, бо до свого повстаня й існуваня мусить мати численні й ріжні умови, які мусять існувати наперед. Дивно, що наша історично-економічна лі-

тература розуміння сього для обговорюваної епохи не показувала. Підношено закиди, що правительство давило краєвий промисл, або принайменш відмовляло йому помочи. Ніякий такий випадок з жерел невідомий нам. Скільки разів зголошено намір заложити більшу фабрику — правительство ставило ся до сього прихильно й привбiцувало поперте. Очевидно, жадане, щоби правительство по окупації Галичини закладало само або субвенціонувало фабрики, є нерозумним і в сучасних економічних умовах Галичини було навіть неможливим. Заки можна було подумати про безпосереднє підпиране промислу (субвенціями або преміями і т. д.), належало приготувати бодай найпотребнійші умови його існування. Політика промислова правительства розпадаєть ся отже на два основно відмінні періоди. Період 1773—1783, то роки підготовчої праці для промислу, коли на перший план виступають інтереси торговельні, а на полі промислової політики правительство стараєть ся о приготоване кінцевих умов, отже о дороги й почти, о поправу кредитових відносин і гіпотeku, векселеві суди й правну безпеку, о сотворене ринків збуту, мійської консумції й робітників (знесенє підданства), торговельні трактати і т. д. Безпосереднє підпиране промислу було тоді неможливим. Важні експортів інтереси рільництва й торгівлі наказували виділити Галичину митом, допускаючи до краю чужу конкуренцію. В тих умовах правительство не могло субвенціонувати підприємств, які мусіли би змагати ся за своє існуванє в тяжкій конкуренційній боротьбі зі старим промислом заграничним й австрійським. Правительство, даючи більші позички, мусіло би — природна річ — стреміти до обезпеченя скарбових сум, що довело би до даваня фабрикам виключних привилеїв і примінюваня — прогiбіції! Що-йно, коли в першій десятиліттю переведено в цілости або в части вичислені висше реформи на полі адміністрації, законодавства і т. д., коли заразом загальний огляд на економічний розвій краю довів до знесеня цлого виділеня Галичини й заведеня прогiбіції, себто коли виключено чужу конкуренцію й забезпечено внутрішній ринок, — що йно тоді в рр. 1784—90 надійшов час до безпосередньої опіки правительства над промислом. І справді виступає він тепер на перший план замість інтересів торговельних й йосифинське правительство приходить йому з помічю чи то субвенціями, чи вивозовими преміями, чи иншими способами заохоти.

Вкінці, для прикладу, розглядає автор декілька таких способів деталійше, — отже: політика популяційна, правительственні закупи, політика фінансова, звільненє від рекрутації й кватирунку, політика комунікаційна й тарифова, державні субвенції й премії вивозів, цлові опусту і т. д.

Ів. Кревецький.

Бібліографія

(оцінки, реферати, замітки).

Історія політична і культурна.

С. А. Корфъ — Древлянскій князь Малъ (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1912, II, ст. 332—342).

„Мал князь деревський“, записаний на сторінки історії капризом долі, останніми часами звернув на себе особливу увагу дослідників. Недавно ак. Шахматов в своїх „Разысканіях“ поставив гіпотезу про „Мала Кольчанина“, князя ж. Кольца = Клечеська, що мовляв заступив місце в літописнім оповіданні давнішого героя деревського повстання Мистишу Свенельдича. Тепер проф. Корф зовсім вичеркує Мала з поміж людей, вважаючи се імя простим непорозумінням. Він виходить з звісного, давно розваженого дослідниками контрасту, що літопись, згадуючи князя Мала, в інших випадках ігнорує його і виводить самих „Древлян“, „Древську землю“ як властиву репрезентацію і управу землі. Дослідники толкували се тим, що князі не грали в тім устрою ролі рішучої і стояли на другім пляні супроти громади і її ліпших мужів¹⁾. Проф. Корф добачає тут суперечність неможливу і розв'язує її, викидаючи князя Мала з літописи, як непотрібну вставку, як просте непорозуміння. Властиво не робить се від себе, а користується відкриттям свого товариша по гельсінгфорському університету проф. Піппінга, що в своїй недавній розвідці про імена Дніпра (De Skandinaviska Dnjeprnamnen, Studier i Nordisk Filologi, 1910, с. 27) дав таке трактування слову „Мал“: в оповіданні про сватання деревського князя

¹⁾ Пор. Історію України-Руси I², с. 336.

літописець хибно зрозумів се слово; слова Деревлян „да поиди за князь нашъ за Маль“ в своїй первісній скандинавській формі значили просто — „вийди за нашого князя“; *māl*, *malī* се правний скандинавський термін: західно-готське право (*Västgötalagen*) признає шлюб правним тільки „за посагом і умовою“, маєр *mund ok maer maeli*, а літописець вираз *giptas maer malī* зрозумів як *gifta sig med Mal* — як пропозицію вийти за „князя Мала“. Приймаючи вповні сей згодом проф. Піппінга, проф. Корф вважає дальшим результатом сього непорозуміння і вставку імени Мала в оповідання про рішення Деревлян — „поимешъ жену его Вольгу“ і гльосу „бѣ бо имя ему Маль, князю дервьську“, і вичеркує імя сього князя з цілого оновідання¹⁾, а натомість підчеркує як важний факт „употребление лѣтописцемъ древне-скандинавской брачной формулы“, як свідонство „того большого вліянія, которое оказывало скандинавское право на славянскія племена сидѣвшія вдоль и около великаго пути изъ варягъ въ греки“. По його гадці, сей факт докazuje потребу більшої уваги для скандинавських впливів. „Настоятельно требуется параллельное изученіе древне-скандинавскаго и древне-русскаго права; такимъ образомъ могутъ проявиться самыя неожиданныя сюрпризы, и только такимъ образомъ можетъ быть пролитъ новый свѣтъ на культурное и общественное взаимодействіе славянъ и варяговъ, отъ котораго зависить вѣрное опредѣленіе начала русскаго государства и русскаго права“.

Потребі порівнянних студій скандинавського і староруського права, розумієть ся, можна тільки притакнути, але такі річі, як форма *Västgötalagen* в устах деревського віча се такий „сюрприз“, від якого не набереш особливої охоти до скандинавських студій. Як виходило б з слів проф. Корфа, він думає, що деревлянське віче справді давало своє поручення в скандинавських термінах: „для Деревлянъ такой бракъ кievской княгини являлся, конечно, актомъ чрезвычайной важности, и не мудрено потому, что они предлагали и предполагали облачить (!) его въ самую торжественную форму; а таковой, очевидно, являлась болѣе культурная скандинавская форма; неисключена къ тому же и другая возможность; скандинавская форма брака можетъ находить ся въ связи со скандинавскимъ происхожденіемъ самой Ольги“ (с. 342). В сѣм д. К. і бачить доказ скандинавських впливів „на славянскія племена сидѣвшія вдоль и около великаго пути изъ варягъ въ греки“. Тим часом як старій літописець очевидно представляв собі Новгород і Київ головними тїльдами варяства і очевидно з сього боку протиставляв київським По-

¹⁾ Завважу, що ті стилістичні подробиці, на які наполягає д. Корф, не існують в старшій версії Повісті, а імя Мала вона таки має:

лянам таку глуху провінцію як Деревську землю, у проф. Піппінга і проф. Корфа виходить навпаки: деревська громада знала і уживала скандинавську правну термінологію, а от київський літописець, провідник варязьких тенденцій, був ознайомлений з ними слабше і переплутав, не зрозумівши звичайної шлюбної формули. Се дійсно „сюрпріз“!

М. Грушевський.

Россія и Италия. Сборникъ историческихъ матеріаловъ и изслѣдованій, касающихся сношеній Россіи съ Италіею, томъ I, выпускъ 1. СПб. 1907, стор. IV+114; выпускъ 2, ib. 1911, стор. 212, томъ III, выпускъ 1, ib. 1911, стор. 181+10 факсіміле.

Починаючи від 1895 р. петербурська Академія Наук, а спеціально її історично-філільогічний відділ робив заходи, щоби заснувати в Римі постійну наукову інституцію, на взір інститутів інших держав, і приступити до систематичного використання римських бібліотек, особливо ватиканського архіва. Остаточно аж від початку 1905 р. удалося виконати ці наміри і в Римі осаджено ученого кореспондента, що мав приступити до розроблення італійських матеріалів до історії Росії. Нагляд над роботами кореспондента віддано „постійній історичній комісії“, утвореній в історично-філільогічному відділі Академії. Комісія видала для кореспондента докладнішу інструкцію: він займається головно розслідуванням італійських архівів і бібліотек і описує важливіші їх відділи, що відносяться до історії Росії та приготував документи для наукового видання; пільг описей — означити місце знаходження матеріалу, його розмір, дати можність орієнтувати ся в ній і дати, в головних нарисах, поняття про його зміст, взагалі облекшити наукову роботу на будучности; видане документів має ввести в науковий оборот новий історичний матеріал.

Відповідно до сеї програми мають виходити дві серії видань: 1) „Памятники культурныхъ и дипломатическихъ сношеній Россіи съ Италіею“, — туди вийдуть матеріали, що творять більше-менше цілість: документи в історії свої або тої місії, чи посольства; жерела, що стоять в близьшій відношенню до якогось міжнародного плану чи підприємства; дані, звязані в імені замітної історичної особи, або в періодом, що творить для себе цілість. 2) „Россія и Италия. Сборникъ историческихъ матеріаловъ и изслѣдованій, касающихся сношеній Россіи съ Италіею“ — тут підуть описи архівів і бібліотек; віддільні документи, що не могли вийти до „Памятників“; всякі справозданя, замітки і ин. — „Памятники“ дотепер не вийшли на світ (в першій томі мають появили ся матеріали до часів Антонія Поссевіна 1578—1587 рр.); в серії „Россія и Италия“ випущено три випуски, які тут реферуємо.

Кореспондентом Академії в Римі є Е. Шмурло, відомий з давніших робіт, дотикаючих Італії; про його занятя маємо справоздання за 1903—10 рр. (I, 1, стор. 1—14; III, 1, стор. 1—15, 42—51, 179—181).

Осередком робіт був ватиканський архів. Наперед приступлено до загального познайомлення з архівними каталогами (в числі 681), щоби здобути вказівки, де знаходять найважливіші матеріали до історії Росії; таку підготовляючу роботу треба було перевести на початку, щоби не розбити занадто сил і мати основу під детальніші студії. Вказівки про матеріал зложено в каталог на картковій системі. Найважливішим „фондом“ архіва показала ся польська нунціятура; кореспондент почав складати її опись і довів її до кінця XVI в., так що приступлено до друку (вийде на світ в II т. Россія и Італія); ся нунціятура має на переломі XVI—XVII в. прогалину майже 30 років і через те здержала ся дальша опись — треба було шукати останків по інших архівах. Рівночасно збирав кореспондент матеріал до видання тому актів, що має обіймати 1578—1587 рр., епоху діяльності відомого єзуїта Посевіна. В польській нунціятурі знайшов ся багатий матеріал (тт. 15—34), здебільша використаний Турґеневим, Тайнером і Пірлінгом: се по часті депеші нунціятури, письма папи і секретаріяту, переписка нунція, по часті папери самого Посевіна. Для доповнення своєї збірки звертав ся кореспондент на всі сторони і перешукав всі важніші архіви, які описані по часті в справозданнях.

В першій випуску т. I зібрав Е. Шмурло звістки про ватиканський архів. Опись розпочинаєть ся замітками про склад архіва і його давнішу історію, та виказом літератури; слідує загальний показчик по відділам. Ся опись не входить в подробиці, але дає добрий погляд на склад архіва і облекшує першу орієнтацію.

В другій випуску т. I маємо докладніший огляд єзуїтського архіва, що нині входить в склад римського державного архіва (Archivio di Stato di Roma). Архів дає цінний матеріал для історії єзуїтської пропаганди особливо в руських провінціях Корони і на Литві. Е. Шмурло приводить деякі документи в цілости, а інші переповідає. Так маємо звістки про люблинську колегію, листи Станіслава Гербеста про Ярослав і Вильно (с. 122—3), єзуїта Павла Кампана також з Вильни (с. 128—133), листи Скарґи і ин. Виленська колегія має дуже багатий матеріал; для нас інтересні особливо звістки про папський семінар для Русинів, заснований в Вильні Посевіном: є для нього докладна інструкція, спис учеників, справоздання і ин.

В першій випуску т. III є кілька екскурсів, присвячених поодиноким документам, які видавець публікує. І так є нові реляції про побут Петра В. в Відні і Загості (с. 15—22); грамота Івана Василича до-

медіолянського князя Джан-Марії Галсаццо (с. 22—27); замітки про Марка Мартиновича, учителя морського діла кін. XVII в. (с. 27—40); про портрет Петра В. Врешті маємо матеріали до біографії Юрія Крижанича: про його побут в грецькій колегії в Римі і невдачу пробу виїхати на Русь для пропаганди 1644 р. (с. 52—113) і опись двох збірників документів з 1694—1703. До цього випуску додучені теж факсиміле з письма Юр. Крижанича і згаданих збірників.

І. Крип'якевич.

Ks. Dr. Szydelski — Archidiecezja Lwowska na synodzie w r. 1641. (Przewodnik naukowy i literacki 1910, ст. 712—721, 805—818, 806—918, 972—986, 1079—1201).

Акти львівського католицького синоду з липня 1641 р. були видані сучасним друком; автор розвідки хоче їх ближше розслідувати, передовсім тому, що відносини львівської архідієцезії ріжнилися від інших ізза положення її на „кресах“. Матеріал зібраний досить інтересний, особливо з побутового боку; але спеціально цікавих річей для нас небагато. Синод 1641 р. відносинами до православної церкви майже зовсім не займався; в консисторських актах того часу записана тільки одна справа, що вказує на напружені відносини між духовенством обох церков. Парох костела Д. Марії на краківському передмісті у Львові вносить жалобу на Івана руського пароха церкви Воскресення, що дав у своїй церкві шлюб католикам Янови Трачеви і Амвровієви Пйонтковському з жінками православної віри. Воскресенський піп мусів ставати перед консисторський суд і піддати ся карі: мав „направити сю соблазнь“ і оголосити в церкві, що мішані подружжя неважкі, відсидіти арешт одного дня при своїй церкві і заплатити 5 гравен консисторови, а 5 гравен на прикрашене церкви. Кс. Шидельський хвалить сей засуд, як дуже поміркований і розумний, що вказує на велику толеранцію латинників до православних (ст. 1087—8).

З інших справ руських записаних в консисторських актах приводить автор справу між Андрієм Сльозкою, відомим нашим друкарем, що носить імя арцибіскупського друкаря, і його конкурентом Михайлом Скольським (ст. 1106—8).

До історії турецьких походів є звістки про оборону Бучача 1672 р., а саме костела Д. Марії, якого боронили руські міщане, і про такуж оборону с. Буца в Бережанських 1667 р. (1184—5).

Нарешті знаходять ся деякі записки до біографії Якуба Гавата, автора інтермедій виданих 1619 р. В часі синоду він був парохом у Вишнянах і брав участь в синоді 1641 р., — а тільки автор подає назвиско з помилкою як Gawał (ст. 719). Гават не міг погодити ся з своїми віка-

ріяни і оден з них, Надибский мусів аж ставати на єпископський суд; парох жалував ся, що мусів його напominати, щоби добре відправляв служби „neque inter familiam, praescripue vero muliebre sexum converteretur“; вікарія засуджено на 4 гривни карі і дві неділі арешту (ст. 812, 1195).

І. Крип'якевич.

Н. Померанцевъ — Страничка изъ такъ называемаго уніатскаго дѣла (Русская Мысль 1909, кн. 1, ст. 61—78).

А. Стаховичъ — Холмскій вопросъ (Ibid. 1911, кн. 2—3, ст. 74—95 і 87—105).

Невеличка статейка д. Померанцова містить в собі кілька інтересних фактів до історії многострадальної Холмщини. Д. Померанцев оповідає про те, як мало знали у Петербурзі про уніатську справу, як він сам не мав про неї найменшого поняття, їдучи на посаду прокурора сідлецького окружного суду; оповідає про діяльність Москвина і Громеки, про насильства останнього над уніятами, дає характеристику попів москвофілів, викликаних з Галичини, — характеристику дуже неспідхлібну, до речі сказати, нарешті згадує за свої (увінчані успіхом) зусилля скинути уніатські справи з плечий суду на виключне „усмотрѣніе“ адміністрації... До статі додані деякі документи: лист єп. Куземського і листи ген. губ. Коцебу до Громеки.

Статя д. Стаховича має иньший характер: її ціль познайомити широке російське громадянство з Холмською справою, про котру воно не має найменшого поняття. Звідси популярний характер статі. Колиж ми її й відмічаємо, то для того, що автор, мимо відомої своєї неприхильності до українців і укр. руху, не може не признати великої шкоди від гонення на Українців в Холмщині. Цікава статя ще й тим, що д. Стахович в противність до польських авторів, стверджує укр. характер краю і населення його. Автор сам побував на Холмщині і розглянув ся в таможній ситуації, що побільшує значіння його статі, написаної досить об'єктивно.

В. Дорошенко.

Проф. Мих. Грушевскій — Очеркъ исторіи украинскаго народа. Изданье третье, дополненное. Київ 1911, ст. 468. Отсе видане різнить ся тим від попередних, що тут пропущена кінцева глава — огляд сучасного положення українського народу і руху. Детальніше обговорює автор поодинокі питання сучасного українського життя в працях: „Украинство въ Россіи, его запросы и нужды“ (відбитва з 2-го вид. Очерка) і „Освобождение Россіи и украинскій вопросъ“, які являють ся неначе продовженням „Очерка“. Крім того основно перероблений і доповнений в сій виданку особливо виклад історії останніх трох століть, XVII—XIX.

Русская Исторія въ очеркахъ и статьяхъ. Составлена при участіи профессорівъ и преподавателей подъ редакціей проф. М. В. Довнар-Запольскаго. Томи I—II, ст. 607+439. В виданю, якого перший том вийшов першим виданєм ще 1904 року уміщені статі більше як сорок авторів. В перших двох томах маємо праці: М. Смирнова, П. Голубовскаго, А. Погодіна, Н. Полонської, А. Лободи, Ю. В. Готье, М. Довнар-Запольскаго, Д. Ушакова, Вол. Антоновича, С. К. Шамбинаго, П. Іванова, Ів. Кореневскаго, Г. Шмелева, Г. Максимовича, А. Гієвушева, І. Катаєва, В. Перетца, Н. Мендельсона, Д. Айналова, В. Георгієвскаго, А. Яцигірського, М. Біляшевського, В. Пічета, та Е. Щепкина.

Смоленская Старина. Изданіе смоленской ученой архивной комисіи, Выпускъ первый часть 1—2, Смоленск 1909—1911, ст. XVI+16+371+195. З поміж численних заміток і праць сего випуска вибиваєть ся обємом своїм на перше місце праця Н. Рєдкова: „Преп. Авраамій смоленскій и его житіе, составленное ученикомъ его Ефремомъ. Опытъ историко-литературнаго изслѣдованія“. (ст. 1—176). Інші замітки присвячені головню дослідям історичних пам'яток та документів, що відносять ся до Смоленска.

Минская Старина. Труды минскаго церковнаго историко-археологическаго комитета. Выпускъ второй подъ завѣдываніємъ хранителя музея Д. Скрипченко, Минск, 1911, ст. 268. Тут маємо статю бар. Тизенгаузена: „Нѣкоторыя статистическія данныя о народонаселеніи Западнаго края“ (ст. 1—25) з додатком статистичних таблиць (ст. 26—110) та Д. Скрипченка: „Чего они добиваются: автономіи или же независимаго государства? (По польскимъ прокламаціямъ). Решта матеріали: до історії північно-західного краю, із случької старовини, опис рукописів і старих книг міньського церковного музею, казки, легенди, пісні. М. Ф.

Ф. И. Свистунъ — Матеріалы для исторіи города Снятина надъ Прутомъ (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1910, ч. 5). Виписки з рукоп. монографійки про Снятин Л. Кропивницького з р. 1839, дальше доповнення самого автора на підставі головню „Активъ городських і земських“, вкінці 2 офіціальні магістратські грамоти в руській мові з 1725 і 1750 рр., які находять ся в бібліотеці львівського „Н. Д.“.

Ф. И. Свистунъ — Изъ исторіи шпиталя фундаціи Кн. Константина Острожскаго въ Тарнополѣ (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1910, ч. 6). Грамота кн. К. Острожського з да-

тою: Острог, 30. VI 1600 р., якою рішає спір між фундованим ним у Тернополі руським шпиталем й одним Жидом о волоку землі — в користь шпиталю.

Ф. И. Свистунъ — Учредительная грамота церковнаго братства въ Гологорохъ 1602 г. (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1910, ч. 7—8). Фундаційна грамота церковного брацтва в Гологорох еп. Гедеопа (Балабана) з р. 1602 з конфірмацією еп. Йосифа Шумлянського з р. 1669.

Ф. И. Свистунъ — Матеріали для исторіи Хмельниччини въ Червоной Руси (Вѣстникъ „Народнаго Дому“. Льв. 1910, ч. 6). Декілька документів, виписаних із т. зв. „gadzieck-их“ книг Долини, про появу в містечку й околиці козаків 1648 р. й про становище місцевого руського населення (пр. долиньський парох враз зі своїми парохіянами вийшов на зустріч козакам з хоругвами і хрестами й ин.).

Ф. Лабенскій — Уставная грамота братства Воздвиженія Честнаго Креста въ Страшевичахъ возлѣ Стараго Самбора (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1911, чч. 9, 11—12). Дослівний текст „артикулів“ брацтва з пол. XVII ст.

Ф. И. Свистунъ — Зачатки русскихъ народныхъ школъ въ Галичинѣ (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1910, чч. 6—12). На підставі друкованих матеріалів й по часті особистих споминів автор характеризує галицько-руське народне шкільництво кін. XVII й 1-шої пол. XIX вв. *І. К.*

А. Грушевскій — Н. А. Маркевичъ (Журналъ Мин. Нар. Пр. 1911, кн. 1, ст. 59—141). В своїм інтереснім і ґрунтовнім етюді „З минулого української літератури й історіографії“ докладно знайомить нас д. О. Грушевський з літературними, етнографічними, історичними і архивними роботами автора „Украинскихъ Мелодій“. Статя д. Грушевського цінний набуток для нашої науки, в котрім за останні часи помітно деяке оскудіння на такі роботи.

Др. К. Лучаківський — Промови Антона Любич-Могильницького (Неділя, 1911, ч. 25—26).

Йогож — Промови послів Устияновича і Гушалеви́ча (ibid. ч. 27—28). Автор публікує з початку промови Могильницького в першій сесії галицького сойму, а далі для кращого відтінення їх також промови Устияновича і Гушалеви́ча, котрі вражають нас мертвою своєю мовою. *В. Д.*

Ф. И. Свистунъ — Письма Михаила Качковского (Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1909, чч. 11—12, 1910, чч. 1—4, 6).

Повний текст або виїмки з 31 листів відомого галицько-руського діяча Мих. Качковського з рр. 1849—1862 до о. І. Ільницького, пароха в Сільці коло Самбора, Я. Головацького й Б. Дідицького. Листи сі (головно до Головацького й Дідицького) подають багато цікавих причинків до історії національно-культурного (передовсім літературного) руху серед галицьких Русинів в тих часах. *І. К.*

С. Русова — Пресвітний рух на Україні в 60-х роках (Світло р. I, 1910—1911, кн. 6, ст. 34—42). Про недільні школи.

Др. О. Михалевич — Про університетське життя в Петербурзі в 60-ті роки м. ст. (Неділя 1911, ч. 15). Дрібничка до біографії Костомарова.

Др. О. Михалевич — Спомини про Шевченкових друзів (Неділя, 1911, ч. 11—12). Спомини про петербургську громаду 60 рр., головно про Костомарова.

Д. Д. — Микола Костомаров (Світло, р. I (1910—11), кн. 4, ст. 19—30). Літературно-біографічний нарис з нагоди 25-ліття смерті.

Е. О. Юнге — Изъ моихъ воспоминаній (Вѣстникъ Европы, 1911, кн. V—IX). Спомини пані Юнге, уродженої гр. Толстої, мають інтерес і для нас, бо згадує вона про Костомарова й Шевченка, котрих особисто знала і з котрими була в гарних відносинах.

В. Чепелянський — Великий учений діяч Соборної України (Світло, р. I (1910—1911), кн. 4, ст. 33—39). Статя з нагоди 25-літнього ювілею літературно-наукової діяльності проф. М. Грушевського. *В. Д.*

Київъ въ восьмидесятихъ годахъ. Воспоминанія старожила. Київ, 1910, ст. 211. Спомини, писані без пляну і системи, просто з пам'яті. Ряд фактів менше або більше характеристичних з життя адміністративних і громадських діячів Києва в 80 рр. — почавши від поліцмайстра а скінчивши на штунді і Жидах. Автор обіцяє дати ще спомини з першого десятиліття 900-их років по тій-же „системі“. *М. Ф.*

Література.

Joh. B. Aufhauser — Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung (Byzantinisches Archiv H. 5), Липськ, 1911, XII, 255 ст., 7 табл. 8^о.

Ся робота вийшла з семінара пок. Крумбахера, тож носить на собі всі ціхи знаменито задуманого і переведеного досліду, тим більше, що факультетська підмога дала авторови нагоду візбрати потрібний ру-

копійний матеріал на місці у бібліотеках Афона, Атен і західної Європи. Автор поставив собі задачею прослідити розвій легенди про чудо св. Юрія із змієм і царівною і дійшов до висновку, що воно пізніший додаток до первісного сказання про замучене святого. Всіх чуд — 13, з чого чудо із змієм і бісом сталося за життя святого. Вони рідко коли зібрані разом, бо чудо із змієм перемогло всі інші і виперло їх майже зовсім не тільки з славянських прологів і житій, але навіть і з грецьких. Для прикладу вкажу на рукописи музею Петрушевича: в них аж 16 статей з чудами св. Георгія, з чого тільки в Прологу № 27 з пол. XVI в. знаходимо три чуда: о поповім синові, наверненім сарацині і пастусі укушенім змією. Всі інші — чуда про змія і царівну. А що Aufhäuser не знає останнього чуда з пастухом, то всіх чуд маємо 14. Автор займається виключно чудом з змієм, яке він розбирає у цілому ряді редакцій. Легенду саму в найширшій риторичній обрібці розбиває він на 167 точок (ст. 153—160), в яких голосіне царя над дочкою займає 32 пункти (точ. 34—66). Голосіне се дуже інтересне своєю будовою, основаною на злупці почувань царя і історії всієї події. — Автор стежить за розвитком легенди не тільки в рукописах житійних старших, але і в народній мові, по загальному методу всієї праці. Отже виходить з основної, найближчої церковній редакції і переходить опісля до риторично розширеної, а там до оброблення легенди в грецькій людській поезії. Найінтересніша пісня, в якій святий просить у царівни позволення спати на її колінах, поки змії підійде. В часі його сну голуб з неба показує царівні таблицю з написом: „хто св. Георгія любить, той не пропаде“. Царівна будить рицаря, бо змії наближається — св. Юрій закладає йому золотий ланцюх на ший і волоче за собою (пор. іконографію, навіть західну вже з XIV в., прим. табл. VII в.); після иншого стиха хапає царівну за косу, садить її на воя і відвозить додів (163 ст. пісня А. Jeannarakі — Kretas Volkslieder).

Стаття про чудо із змієм в византийській штуці (ст. 163) доводить ясно, що іконографія боротьби св. Юрія із змієм не старша від літературного оброблення теми, отже з XI в. Латинські легенди являються тільки варіантами звисних вже грецьких. Отже — увільнення чоловіка з рук сарацинів в Велябрі по рукоп. XI—XII в. та чудо з невірним, що вдарив копієм статую святого. Се друге оповідання походить з 2-ої пол. VII в. Латинська легенда (182—6) про чудо із змієм XII в. не різниться нічим важним від грецької; її розбив автор на 111 точок, з яких плач короля 29—33. Поява св. Георгія не чудесна, бо він хоче напоїти свого коня в озері — королівна остерігає його перед змієм і розказує йому всю історію. Святий просить у Господа чуда (72—78, 83), бере ленту королівни, вяже ними змія і каже їй іти з ним в місто.

Що йно тоді, як горожани повторили за ним символ віри, святий пробив змія і охрестив місто. Як ся легенда, так і золота легенда Якова — з грецького жерела, але в рядом перерібок. З золотої легенди черпали всі середньовічні зах.-евр. оброблени, яких все таки не стільки, як на Сході; вато зображень чуда, особливо в різьбі на Заході досить, можливо тому, що св. Юрій може служити образцем рицарської вдачі.

Загальний вивід такий: Легенди про чудо з змієм походять переважно з XI—XIII в.; історичного підкладу вони не мають, як рівнож не стоять в прямім звязку з житієм святого, що пострадав при Діоклетіані. А що вже в VIII в. на грецькій почві були усні перекази про се чудо, то можна сказати, що легенда була плодом грецької агіографії, яка процвітала в добу VIII—XI в. Зв'язок легенди з дохристиянськими мітами-про Церзея і Гора не доказана.

Придані знимки узгляднили староруські монети Ярослава Мудрого, але не дають того багатства матеріалу, який дали тексти і досліди автора. Се одначе не вина автора, якому належить ся велике признане за дуже добру і інтересну працю.

І. Сєвєнцукій.

Проф. В. М. Истринъ — Исторія Сербской Александрии въ русской литературѣ, Выпускъ I. (Лѣтопись историко-филологическаго общества при Имп. Нов. Унив. XVI, ст. II+164).

— Пятая книга хроники Іоанна Малалы (ibidem, ст. 1—51).

В передмові до своєї праці „Александрія рускихъ хронографовъ“ висловив проф. Істрин 1893 р. бажання, щоби за його роботою пішла „історія сербської Александрії в рускій літературі як продовження праці акад. А. Н. Веселовского“. Для праці над історією східнославянських списків сербської Александрії, яких дійшло до нас велике число в найрізновроднійших перерібках, потрібно мати під руками близький до оригіналу грецький текст, який послужив би вихідною точкою при дослідах над славянським перекладом. Подавши ще в 1899 р. в „Византійскомъ Временникъ“ кілька вісток про грецький список 17 в. історії Александра Македонського, який найшов проф. Істрин в Іверськім монастирі на Атоні, видав він саме тепер сей список як перший випуск „Исторіи сербской Александрии въ русской литературѣ“. Віденський текст, який видав Веселовський в своїй праці про сербську Александрію, показав ся дуже коротким у порівнанні зі звісними йому тоді сербськими текстами, тому Веселовский для своїх висновків послуговував ся т. зв. на-родньою книжкою, себто одним із багатьох друкованих новогрецьких текстів.

Під зазначеним у горі другим заголовком надрукована пята книжка хроніки Іоана Малали, що зберігла ся тільки в хронографі Моск. Арх. Мін. Ін. Діл і в анальогічнім з ним — хронографі Виленського Публичного Музею. Надрукований Архівський текст, а в Виленського додані тільки відміни. При кінці зведені такі прикмети перекладу в порівнянню із грецьким текстом, як свобідний переклад, прикмети грецького тексту, який не дійшов до нас, поцсовані місця в оригіналі і перекладі, пропуски й долатки в перекладі в порівнянню із грецьким текстом, непереложені слова, вложені слова, описові вирази та взаємна заміна діяльного й страдального роду. *М. Возняк.*

Пр. Ө. И. Титовъ — Очерки по исторіи русскаго книгописанія и книгопечатанія. Выпускъ I. Русское книгописаніе XI—XVIII вв. (съ LXXIV рисунками). Оттискъ изъ журнала „Искусство и печатное дѣло“ за 1910 г. 2 л. + 47 ст. + 25 табл. 4°, ціна 4 руб.

Се дуже популярно держаний конспект руської палеографії, головню по А. Соболевскому. Оригінального і незнаного книжка ся не дає нічого, крім кількох зників з київських і полтавських рукописів. Місцями ся неоригінальність і конспективність роботи доводить автора її до очевидної некритичности. Приміром, про глаголицю він говорить весь час выводами акад. Соболевского, без найменшої згадки про праці Ягіча, якого він навіть не цитує в реченю: „А и ѣкоторые даже склонны считать глаголицу болѣе древнею, чѣмъ кириллица“¹⁾ — ст. 3. На иншім місці (ст. 39), як автор захотів дати щось від себе, то дав одну велику недомовку. Годі хіба инакше назвати його слова про записи і приписки в рукописах, як недомовкою, коли він згадав тільки про історію походження рукопису та про вкладні, забувши зовсім про безліч пісень, поговорок, літературних уривків, хронікарських і господарських записок — важних з огляду на живу мову доби і культурно-національне житє. — Ще раз повторюю, що одиноке цінне в книжці — зникми з київських і полтавських рукописів, навіть у 3-х красках, за що належить ся редакції щира подяка. *І. Свєтлицький.*

Pisma Jana Dzwonowskiego (1608—1625). Wydał Karol Badecki. (Wydawnictwa Akademii Umiejętności w Krakowie. Biblioteka pisarzy polskich. Nr. 58), Краків, 1910, мал. 8°, стор. 118 + (1).

З зібраних тут разом дуже рідких брошур, що під іменем Дзвоновского нераз навіть у тім самім році появляли ся кількома накладами,

¹⁾ Див. у Я. Б. Шницера — Иллюстрированная всеобщая исторія письменъ, Спб. 1903, ст. 222 и слѣд.

а саме: „Sejm albo konstytucye domowe, Statut, Niepospolite ruszenie або gęsia wojna“, та двох додатків до видання „Sejmu“ з 1625 р.: „Konterfet cudowny i siła kozaka Płachty, Ukraińca, który był przyciągnął z Sajdacznym kozakiem do Morawy we dwudziestu tysięcy kozaków wybornych i dzielnych młodźców, przeciw ludziom niechrześcijańskim, w roku 1620“ та „Pieśń kozaka Płachty“ — з українського боку інтересні головню два вгадані додатки. Про них надрукував др. Ів. Франко в XLVII т. „Записок“ гарну статю п. з. „Козак Плахта. Українська народня пісня друкowana в польській брошурі з р. 1625“. Ще раз вернув др. Ів. Франко до тої самої пісні в „Студіях над українськими народніми піснями“, присвятивши окремих (XVI) розділ пісні про Козака та Кулину в LXXVIII т. „Записок“. Видавець писань Дзвоновского, хоч старанно зібрав польську й чеську відносну літературу, не знає праць дра Франка.

Перша вгадка за пісню про козака й Кулину відносить ся до 1622 р. Автор „Mięso-pust-y albo tragikomedii na dni mięso-pustne“ навів тільки початкові слова пісні, яку співає головна особа трагедії Лапікуфель. Є також ся пісня при кінці брошури „Prażonka albo nawaga“ з 1640 р. Говорить про се Мацейовський в другім томі „Polski“, де й сказано про сю пісню, що вона „złą ruszczyzną napisana, mając w sobie dużo wyrazów, częścią na Rusi, częścią li tylko w państwie moskiewskiem niegdyś używanych“. Коли можна би відшукати примірник „Prażonki“, на основі її тексту пісні про козака та Кулину та тексту Дзвоновского можна би при помочи пізнійших варіантів, друкowanych в різних збірниках наших пісень і рукописних, реституувати первісний український текст пісні. На всякий спосіб текст пісні у „Prażonci“ певно не буде гірший від тексту Дзвоновского. Тому замітки дра Франка про мову пісні на ст. 12—14 „Козака Плахти“ були би стали в пригоді видавцєви Балецкому, який змодифікував хвактеристику Мацейовского о стільки, що „wyraży te (про які говорить Мацейовський) i dziś jeszcze są używane przez lud rosyjski“.

Пісня про козака й Кулину складає ся із тринацятьох строф. Кожда строфа будована в той спосіб, що складаєть ся з чотирох восьми-складових віршів, чотирох чотирескладових, двох трискладових і одного постійного трискладового рефрену „Кулина“. В перших десятих строфах з незначними вийнками перші два вірші замикають питання Кулини, а прочі відповідь козака. Передрук української пісні не вдоволяющий. До польонізмів, яких і так повно в тексті Дзвоновского, додав видавець нові, крискуючи о: mój, swój, pokój, twój, rójdem, rójdesz, czółnom, dół. Та сама буква в в тих самих випадках раз віддана через ж (paneż), другий раз через ш (szczosz). Держачи ся засад, принятих

Академією при передруці старих друків, треба було слово „gisty“ віддати через „jisty“. Не маю під рукою перводруку, а тільки зникну дра Франка в XLVII т. „Записок“, де є „zakrju“ а не „zakruju“ і т. п. Польські тексти писань Дзвоновського видані цілком поправно й видавця стояло багато труду повідшукувати й такі примірники брошур Дзвоновського, які досі були незвісні польським бібліографам. *М. Возняк.*

А. П. Кадлубовскій — Гоголь въ его отношеніяхъ жъ старинной малорусской литературѣ, ст. 1—10 (Сборникъ Историко-Филологическаго Общества при институтѣ кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, томъ VII). Нѣжин, 1911.

Се промова на ювілейнім святі в честь Гоголя, яке уладили в 1909 р. харківський університет, харківська міська рада та й історично-філологічне товариство. Автор як історик старої руської літератури виже Гоголя із двістатітною українською літературною історією перед ним. Недовго по Наріжнім, який у своєму „Бурсакові“ велить своєму героєви оповідати про бурсацькі мандрівки з духовними кантами, заговорив про се й Гоголь у „Вію“. По дорозі домів, як тільки де запримітили хутір, звертали бурсаки в головної дороги, ставали перед вікнами та на всю губу починали співати кант. Довго їх слухав господар хати, старий козак, плакав прегірко, казав до жінки, що те, що співають школярі, мусить бути дуже розумне, нехай винесе їм отже сала або щобудь такого. Огляд інтермедій веде автора просто в родину Гоголя, що в дитинячих літ привик до театральних і літературних вражінь, видів вистави в домі свого знатного кривняка Трощинського та сам пробував сити на шкільній сцені. Цінив комедії батька, а кілька епіграфів із них має „Сорочинская ярмарка“. Напрям, зарепрезентований невіднайденими досі Вергілієвими „Буколіками“ в перерібці Лобисевича та перелицьованою „Енеїдою“ Котляревського, а викликаний звисними уподобаннями української літератури XVII—XVIII вв., прибрав Наріжний в форму повісти або роману. В сліди Наріжного пішов Гоголь; бурсацькі звички представлені в „Вію“, а в повістїю Наріжного „Два Івана или страсть жъ тяжбамъ“ стоїть у звязи знаменита Гоголева повість о двох інших Іванах. Словом усі гарні і здорові елементи старої української літератури Гоголь не тільки присвоїв собі, але й розвинув їх і поглибив. До нього не могли сі елементи найти собі справжнього артистичного вислову. Талановитий і геніальний Прокопович кинув літературу для державної і церковної діяльності в часах Петрових реформ. Що покинув Прокопович, до чого не мав сил піднести ся Наріжний, се запліднив творчий геній великого артиста з початком 30 рр. XIX в. „Як що богату великоруську літературу, давно вже признану в цілім світі, можемо порів-

нати в море, до якого вливаєть ся чимало потоків, — ужию порівняння самого автора цінної і багатой змістом статі, українська література XVII і XVIII вв. представить ся нам в виді обильного потоку свіжої води; часть того потоку живила нову українську літературу XIX в., а друга в творчости Гоголя вплила ся в море загальноруської літератури“.

М. Возняк.

Рукописи, принадлежащія бібліотекъ Императорскаго Одесскаго Общества Истории и Древностей. Выпускъ I. Рукописи церковнославянскія и русскія, документы и письма. Описалъ А. В. Рыстенко, Одеса, 1910, ст. 88.

Рукописи, описані д. Ристенком, дають дуже сорокатиї історичний матеріал. Між ними знайде дещо цікавого для себе і історик мови і історик літератури, як рівнож дослідники історії церковного та суспільного життя. Збір рукописів „Общества Истории и Древностей“ складав ся дуже припадково, здебільшого — а то й виключно — в жертв членів та сторонніх осіб. Між 217 нумерами, котрі описав д. Ристенко, деякі мають відношене до українознавства. Зазначимо рукописи, що найбільше звертають на себе увагу з сього погляду: пергаментове Євангеліє (виринок) XII-го ст. з ознаками живої української мови, яка виявилась в характеристичній для українсько-руських пам'яток ортографії: крьщѣние, хоуляшеши и і т. п. (I, 1, 1); збірник служб загалних святим, українського письма XVII в., з такою припискою: „Купилъ сію книгу рекомую общну завѣтъ Божій Андріушъ Зуть... за спасеніє своє за гроши свои власніє за золотихъ три полскои монети и вдалъ въ руки священному іерею Димитрію Лівчицкому пароху Борисковскому“ (I, 4, 4). Цікаві також: збірник поучень і житій святих XVII—XVIII в. (I, 6, 6); пізнійша копія XIX в. з рукоп. Царського „О законѣ Моисеевъ данѣемъ“, пр. Іляріона (I, 10, 10); збірник XVIII в., що був власністю Гавриїла, архієписк. Катеринославського, Херсонського і Таврійського, з віршами — написом до образу св. Іакова і прор. Даниїла (на котрім Шведи грали в дамки), епіграмою „на дерзость еретиків“ та епітафіюм полк. полт. Василю Кочубею (I, 21, 21); збірка листів київського митрополита Євгенія 1822—1836 р. (I, 35, 208); збірник іерея Алексія Савича Преображенського Кременчуцького, написаний перед 1759 р. (I, 36, 213); „Синониси“ XVIII в. з відмінами в порівнянню до Печерського (II, 1, 35); Білгородська „писцовая книга“ 1626 р. — копії XIX в. (II, 27, 61). Серед рукописів другого відділу — багато документів до історії Запорожя і полудневої України: Відомости про запорожських козаків XVIII в. (II, 150, 216); Нчела з 44 розділів, XVIII в. (IV, 1, 153); людові повір'я Херсонської губ. (IV, 3,

155); в пісеннику часів імп. Єлизавети (IV, 5, 157) зустрічають ся українські пісні; в однім збірнику (IV, 9, 161) уміщена копія з благословенної грамоти архiep. Лазаря Барановича на архимандрію, видана Мих. Лежайському в 1671 р. Цікавий ще — збірник XVII—XVIII в. (IV, 10, 162), що містить виписки з „Патерика“ Печ., „Царственной Книги“, „Вел. Зерцала“ і ин., а також — указ ц. Алексія Мих. кн. Трубецькому, боярину Шереметеву, кн. Ромодановському і ин. про подорож до Війська Запорозького і до Переяслава в справі вибору гетьмана та ин. статі до історії України. Тамже знаходимо апокрифічне Послання Пилата до Тиверія, слово прор. Ісаїї „о послідних днях“, „Сказаніє о 12 снах ц. Мамера“.

Ми винотували тут лише дещо, побіжно торкнувши ся історичних матеріалів. При описі окремих рукописів подані користні бібліографічні уваги. Вкінці додано два показники — іменний і річевий.

В. Перетц.

В. Дорошенко — Нова історія української літератури (Літературно-Науковий Вістник, 1911, кн. XII, ст. 473—509). Се досить простора критика на Історію українського письменства С. Ёфремова. „Се не так історія, як скорше збірка літературних нарисів, обєднаних одною певною ідеєю, в основу котрих не положено самостійне наукове студіювання матеріалу“, — отак взагалі відтак характеризує сей твір. Віддаючи авторови похвали за його гарний виклад та живий стиль, витикає йому критик його публіцистичну манеру, остро виступає проти основних тез, яких придержував ся С. Ёфремов в своїм творі, а головню проти соціально-визвольної ідеї, висуненої ним на перше місце, і подає цілий ряд фактичних спростовань. *М. Ф.*

Офі — Історія українського письменства С. Ёфремова (Науковий додаток до „Учителя“. Рік I, ч. 2, ст. 26—31). Рецензія ся вповні заслугоє на увагу, хоча деякими поглядами автора годі погодити ся. Так, між иньшим, для нього історія Ёфремова написана ще за мало романтично. „Тьмѣ низкихъ истинъ намъ дороже насъ возвышающій обманъ“. Розумієть ся в історії Ёфремова нека обману, але за багато тої ідеалізації, котра ніколи не заступить несклібляючої наукової правди.

А. Василько — Історія українського письменства (Рада, 1911, ч. 153). Фелетон д. Василька знайомить укр. публику з працею д. С. Ёфремова, Історія укр. письменства. Критичних уваг автор не подає, обмежуючись лиш коротким рефератом.

С. Ёфремов — Ломоносов і українство (Рада, 1911, ч. 254). В своїм фелетоні з нагоди ювілею великого російського вченого,

д. Бѣремов говорить про вплив укр. науки на Ломоносова, та про відносини Ломоносова до своєї рідної мови взагалі і до проєктів нової, більш фонетичної правописи взагалі, в котрій бачить обстоювання українських інтересів. Розуміється, етимологічна правопис в дійсности для нас зовсім не являєть ся якимсь забезпеченням нашої мовної самостійности, навпаки се міст до общеросійськості.

Ок. — Один з попередників Котляревського (Неділя, 1911, ч. 5). Популярна стаття про Некрашевича. В. Д.

1811—1911. Словарь членовъ общества любителей российской словесности при московскомъ университѣтѣ. Москва, 1911, ст. 342. В основу цього словара, виданого на столітній ювілей товариства, ввійшов матеріал зібраний Д. Д. Язиковим, крім того більше ста членів прислали самі потрібний автобіографічний та бібліографічний матеріал. Важно тут ствердити, що на протязу ста літ до товариства любителів російської словесности належало багато й українських письменників, учених та діячів, які знайшли місце в історії української літератури. Через те і в Словарі маємо звістки про українських членів Т—ва, а власне: Артемовського-Гулака, Бодяньського, Головацького, В. Каразіна, Костомарова, А. Кримського, Лесевича, Максимовича, Марка Вовчка, М. Сумцова, і т. д. — коли вчисляти лише тих, які свідомо працювали на полі українознавства. М. Ф.

А. Василько — Українська література і кріпацтво (Рада 1911, чч. 42—45 і особію: Київ 1911, ст. 32). Автор розглядає відносини української літератури часів відродження до кріпацтва і приходить до висновку, що вона завжди ставила ся до кріпацької неволі негативно і безповоротно її осудила. Розуміється, се не зовсім вірно, бо автор забув напр. на другий бік медалі у Квітки. Можна би й інші дрібніші факти нагадати, про котрі д. Василько не згадує. Поза тим вся стаття д. Василька може бути прочитана не без користи широкою публікою.

Ф. Корш — Про Т. Г. Шевченка (Утро Росії 1911, ч. 46).

Проф. Граф Ф. Г. де ла Барт — Шевченко, *ibid.* Ювілейні статі, подають коротку характеристику поета і його творів.

В. Матушевський — Великі роковини (Рада 1911, чч. 46—48 і окремо: Київ 1911, ст. 34). Змалювавши поперед у загальних рисах український громадський і літературний рух перед виступом Шевченка, д. Матушевський переходить до самого Кобзаря і до його власного шляху серед сучасного життя й письменства в Росії.

М. Славінський — Тарас Шевченко (Рада, 1911, ч. 63).
Ся промова, виголошена на ювілейнім вечорі в пам'ять Шевченка, улаштованим „Літературним фондом“ в Петербурзі 8 III ст. ст. 1911 р., подає коротеньку характеристику поета і його творів.

К. Чуковскій — Воскресаючий Шевченко (Рѣчь, 1911, ч. 158). З приводу появи Щоденника і переписки Кобзаря.

К. Арабажин — Украинскій Прометей (Новая Жизнь 1911, кн. IV, ст. 121—140). Автор висуває ті сторони поезії Шевченка, котрі роблять його найближчим найбільш упередженим верствам людности. В первіснім вигляді стаття появилася в 3-й книжці „Вільної України“ 1906 р. (ст. 5—16) під тою самою назвою.

Недуга й смерть Тараса Шевченка (Діло, 1911, ч. 54). Фелетон присвячений останнім часам життя Шевченка.

С. Т. — Виховниче значіння творів Т. Г. Шевченка (Свѣтло, р. I (1910—1911), кн. 6, ст. 3—10).

Д. Пісочинець — Дитячий вік Шевченка і діти в його творах (ibid. ст. 11—21).

С. Волох — Невиконані постанови (ibid. ст. 22—26).

Йогож — По святах (ibid. кн. 7, ст. 28—32).

С. Черкасенко — Шевченко й діти (ibid. кн. 6, ст. 26—34).

Йогож — Шевченко педагогом (ibid. кн. 8, ст. 6—15).
Ювілейні статті. Стаття д. С. Т. вказує на гуманітарне значіння творів Шевченка, на високі ідеали Кобзаря, статі дд. Пісочинця і Черкасенка говорять про відношення Шевченкової поезії і самого поета до дітей, друга стаття Черкасенка присвячена „Буквареві“ Шевченка, а д. Волох в першій статті нагадує ухвали про пошановання пам'яті Кобзаря української громади у Петербурзі на зборах зараз по смерті його після виносу тіла, а в другій накликає до студіювання Шевченкового Кобзаря.

П. Понятенко — Значіння рідної мови для поетичної творчості Шевченка (Рада, 1911 і окремо: Київ 1911, ст. 18, вид. „Зоря“). Автор доводить, що художньо-поетична творчість Шевченка була в великій залежності від того, якою мовою він орудував для втілення своїх поетично-художніх замислів.

С. Дорош — Кріпацтво в творах Шевченка (Рада 1911, ч. 46). Спиравшись з початку на безталантий долі Шевченка-кріпака, автор переходить до відношення поета до панщини і панів в своїх творах.

Д. Пісочинець — Жіноча доля в творах Т. Г. Шевченка (Рада, 1911, ч. 50). На ряді цитат показує автор щиро-гуманне

відношення Кобзаря до жінок, котре дає право назвати його „оборонцем жіночої долі“.

Др. В. Щурат — Шевченків „Буквар“ (Неділя 1911, ч. 11—12). Замітка про зміст Букваря Шевченка і про ідейність того змісту.

М. Возняк — Народини культу Шевченка в Галичині.

Йогож — Перша вистава „Назара Стодолі“ в Галичині (Неділя 1911, ч. 11—12). В першій статі д. Возняк оповідає про перші сліди знайомості з Шевченковими творами, про смерть Шевченка, її вражінє, про перших критиків Шевченка, про перші роковини смерті та про початки культу Шевченка і відносини до нього москвофілів. Друга — коротенька замітка про першу виставу „Назара Стодолі“ у Львові в 1864 р.

Др. В. Щурат — Святкованє роковин смерті Шевченка в Галичині 1862—1870 (Неділя 1911, ч. 11—12). Др. Щурат публікує з своїми замітками спомини о. Е. Лисинецького й Т. Рєваковича, котрі подають цікаві причинки до культу Шевченка в Галичині.

Вол. Дорошенко — Корифеї російської критики про Т. Шевченка (Неділя 1911, ч. 11—12). Коротке переповідження відомих поглядів Белінського, Добролюбова й Чернишевського.

С. Ч. — Белінський і Шевченко (Рада 1911, ч. 123). З приводу ювілею Шевченка автор спiniaєть ся на відносиних до нього знаменитого рос. критика, користуючи ся працею на сю тему д. Крєвецького.

М. Возняк — Шевченків „Кобзар“ 1860 року в світлі критики Совінського (Діло 1911, ч. 54). Автор знайомить з змістом студії Леонарда Совінського, Тагас Szewcszenko, виданої перед 50-ти літами.

Лідія Шішманова-Драгоманова — Шевченко в болгарській літературі (Рада 1911, ч. 246). Авторка в своїм фелетоні знайомить нас з статєю молодого болгарського письменника С. Чилингирова „Шевченко на болгарски“, уміщений в журналі „Славянський Глас“.

Шевченко і руссофіли (Діло 1911, ч. 63).

Шевченко і Москвофіли (Рада 1911, ч. 60).

Статі знайомлять з писанняю галицьких москвофільських газет з приводу Шевченкового ювілею.

Вол. Жаботинський — Урокъ юбилея Шевченка (Одескія Новости 1911, ч. 8355). Автор доводить, звертаючи ся на адресу Ро-

сиян, що шанувати Шевченка просто як талановитого письменника число таке а таке не можна, що шанувати його — се значить визнавати все те, що звязане з сим ім'ям. Шанувати Шевченка — се значить зрозуміти й признати, що нема і не може бути єдиної культури в державі, де живе сто й більше народів, а зрозумівши й признавши се — потиснути ся й дати законне місце могутньому побратимові, себто укр. народови, другому по силі в сій державі. Статя перекладена в „Раді“ 1911, ч. 73.

М. Степаненко — В ріднім селі Шевченка (Неділя 1911, ч. 11—12). Переклад невеличкої статейки з московської „Газеты Копѣйки“ 29/XII 1910 р. — про пам'ять і пам'ятки по великим поеті в його ріднім селі.

П. Кореневскій — У могили Т. Шевченка (Историческій Вѣстникъ 1911, кн. 2, ст. 604—616). Автор коротенько спинивши ся на безталаннім життю великого поета, оповідає про свою подорож на його могилу та відносини до пам'яті поета ріжних її відвідувачів.

Н. Василенко — П'ятидесятиліття могили Т. Г. Шевченка (Рада 1911, ч. 121 і 122). Автор оповідає про похорон Шевченка та впорядкування і прикрашення його могили від 1861 р. аж до наших часів. Статя первісно друкувала ся в ч. 128 „Київської Мислі“.

Російська преса про Т. Г. Шевченка (Рада 1911, чч. 54—56, 67). Бібліографічні списки Шевченківських чисел російських часописей. В. Д.

Бібліографія, бібліотеки.

Български книгописъ за сто години 1806—1905. Материали събра и нареди А. Теодоровъ Баланъ, Dr. Ph. Издава българското книжовно дружество въ София отъ „фондъ на прѣдъкъ“, София, 1909. Ст. 1667.

Отся книга, хоч видана вже досить давно, настільки заслугує на увагу кожного, хто займаєть ся славістикою, що її обговорене, хоч троха запізнене, не може бути зайвим на сторінках наших „Записок“. На перших 3—9 ст. сеї книги автор її подає орієнтаційні уваги про дотеперішні праці над бібліографією нової Болгарії, про матеріали для неї, про добір і опис тих матеріалів і про спосіб зведення його власної праці. Подаю з тої передмови дещо важнійше. Головними скарбницями болгарського друкованого слова треба вважати поперед усього Народню бібліотеку в Софії, до якої на основі спеціального закона від р. 1897 присилають із цілої болгарської держави обов'язкові примірники кожного друкованого або літографованого твору, призначеного для публичного вжитку. Друга значна бібліотека болгарських книг містить ся при болгарським університеті в Софії. Розумієть ся, що не мало ріжнородних,

особливо давніших видань містить ся по приватних бібліотеках та по бібліотеках різних болгарських товариств, та про ті поменші бібліотеки автор отсеї книги на жаль не дав ніяких докладніших звісток.

Важні уваги подає він про методу бібліографічного трактовання книжкового матеріалу, заявляючи, що до своєї бібліографії він втягав тільки публікації призначені для прилюдного вжитку, а виключив із неї:

а) записи; позви, оголошення та оповістки приватних інтересів або товариств;

б) картки або брошури друковані для спеціальних цілей, для роздавання між знайомих та приятелів, як ось заповіти, посмертні оголошення, торговельні каталоги, проспекти, програми вечериць та обходів, цінники товарів;

в) друки призначені для вжитку державної адміністрації, оповістки, візвання, інструкції, звіти в діяльності комітетів та товариств, членські реєстри та справоздання;

в) летучі листки, які день в день продають на вулицях, друковані чи то прозою чи стихами, а також стінні календарі.

Розумієть ся, при таких обмеженю бібліографічної повноти друкованих творів не могло обійти ся без виїмків і доволности в оціненю, чи даний продукт друку вмістити в бібліографію, чи ні. Так само неясно зазначені межі того, наскільки бібліографія обіймає твори виключно вложені болгарською мовою, а наскільки узглядняє твори в мішаних мовах, отже учебники різних язиків, а також твори на інших мовах, що доторкають чи то історії, чи етнографії, чи взагалі життя та краю болгарського народа. Розумієть ся, що вичерпанє таких *Bulgarica* в одній книзі переходило би сили одного чоловіка, і що автор отсеї праці обмежив у тім напрямі її обєм до *minimum*.

Багато старання докладає автор отсеї бібліографії на точний і повний опис згаданих у ній книжок, подаючи при кожній не тільки повний титул, рік і місце друку, формат, число сторін і ціну, але також уміщені декуди під заголовками т. зв. мотта, декуди огляд змісту або інші принагідні уваги. Оттак уложена бібліографія болгарської мови за столітє обіймає 14.175 чисел, яких опис містить ся на ст. 17 — 1247 отсеї книги, друкований у два стовці на кожній стороні. На жаль автор, не вважаючи на наукові претенсії, на які так налягає в своїй передмові, в самім укладі своєї бібліографії допустив ся такої фундаментальної помилки, яка з наукового погляду відбирає їй майже половину вартости. Всю бібліографію „*нової Болгарії*“ за сто літ він упорядкував поазбучно, не тямлячи на основний принцип наукової бібліографії порядкувати видання по рокам, що робить можливим слідити розвій не тільки друкарського діла, але також найрізнійших галузей духового та матеріального життя рік за роком. Що в переведеню друку сеї бібліографії

допущено страшенну масу помилок та недоглядів, се показує реєстр помилок і пропусків, що обіймає стор. 1251—1358, кожда в двастовпці друку. По переведеню сих поправок автор додав іще підбіжучими далі числами, знов у азбучнім, а не в хронологічному порядку, доповнення чч. 14176 — 15258. Отак латаний та хватаний вийшов перший відділ болгарської бібліографії, який автор назвав статистичним. Другий, менший відділ він назвав досить невластиво критичним, невластиво тому, що в ній нема нічого критичного, а тільки коротка передача титулів друків першої часті, розложених систематично на 185 груп відповідно до різних фахів, як ось: Енциклопедії та бібліотекарство, богословіє, право, медицина, природничі науки, філософія, вихованє та публікації для молодіжи, фізіологія й література, історія й мітологія, географія, етнографія та культура і т. и. Систематика дуже довільна і припадково погрупована, а хронологічного розкладу таки нема. Сей другий відділ обіймає сторони 1431—1657, а в додатку до нього на ст. 1659—1667 поміщено виказ періодичних видань. Розуміється, не можна відмовити книжці значної вартости вже хоч би для того, що подає таку масу бібліографічного матеріалу, але все таки не можна не пожалкувати на автора, що не перепровадив своєї праці відповідно до найважнішого наукового вимогу, якого звірці міг визнати в загально-доступних бібліографічних працях західно-європейських, російських, а навіть і наших українських та галицько-руських. *Іван Франко.*

Zentralblatt für Anthropologie. In Verbindung mit F. v. Luschan, H. Seger, G. Thilenius herausgegeben von Georg Buschan, Брауншвайг, Vieweg, 1908—1910. Річники XIII—XV.

Zentralblatt зачав останніми часами звертати пильнішу увагу на славянську літературу і приносить доволі багато рецензій і рефератів з праць в українській, російській, польській, чеській і сербо-хорватській мові. Праці з обсягу української праісторії, антропології і етнології реферують головню проф. Кайндль і В. Харузін: звістки в багатім бібліографічному огляді, що доданий до кожного з шістьох зошитів річника, виходять також з під пера редактора.

В 13-ім річнику (468 усіх рефератів) стрічаємо між иншим реферати із збірки Іванова в 17 томі *Сборника Историко-филол. Общ.* (ст. 339—340: В. Харузіна), а статей, поміщених в час. *Światowit* (VII), *Materyaly antr.-arch. i etn.* (VIII) і з праць: *Novorka i Kronfelg, Vergl. Volksmedizin* (Штутт. 1908), *B. Stern: Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Russland. T. II.* (Берлін, 1908), *F. S. Krauss, Slavische Volksforschungen* (Липськ, 1908), *K. Stolyhwo, Le crâne de Nowosiółka* (Crac. 1908),

XIV. річник за 1909 рік приносить 544 реферати між якими обговорено також праці і статі: I. Peisker, Neue Forschungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Slaven (Stuttg. 1905) (Реп. Биган, ст. 23—24); В. Шухевич, Гуцульщина. Том V. Львів 1908 (Кайндль, с. 26), I. Франко, Студії над укр. піснями. Зап. Н. Т. і. Ш. т. 75, 83 (Кайндль); Галицько-руські приповідки. Етногр. Збірник, 23, 24; Нові причинки до іст. укр. вертепа. Зап. Н. Т. і. Ш. т. 82; З. Кузеля, Причинки до вірувань з поч. XIX ст. Зап. Н. Т. і. Ш. 1907, т. 80; Дитина в звичаях і віруваннях укр. народу. Етнолог. Матеріали 1907, т. IX; Бойківське весіле в Лавочнім. Ibid. 1908, т. X; Перекази Гуцулів про бурі. Зап. Н. Т. і. Ш. 1908, т. 86; М. Зубрицький, Імена і прізвиська в Мшанци. Ib. т. 79; I. Шнайдер, Lud pieczyniżyński, Lud, t. 13; С. Пйотрович, Jewd. Wojcz. Ibid.; В. Гнатюк, Коломийки. Етн. Збірник, т. XIX; Віршована легенда про лицаря і смерть. Зап. Н. Т. і. Ш. 1908, т. 86; Бойківське весіле в Мшаниці. Мат. укр.-рус. етн. 1908, X; Весіле в Керестурі. Ibid.; Галицько-українські мольодії. Етн. Зб. т. 22: Ф. Вовк, Передмикенська культура. Мат. укр. рус. етн. 1905, т. VI; Говорка-Кронфелд, Vrgl. Volksmedizin. 2 томи; Талько-Гринцевич, Причинок до антропол. христ. і живдівських дітей на Україні. Mater. ant. arch. 1908, т. X; Е. Калужняцький, Über Wesen und Bedeutung der volksetym. Attribute christlicher Heiliger. Берлін 1908; Етногр. Збірник т. X; К. Широцький, Нагробні хрести на Україні. Зап. Н. Т. і. Ш. 1908, т. 82; В. Перетц, До істор. укр. вертепа. Зап. Н. Т. і. Ш. т. 85; Матеріали до укр. етн. т. X (праці Вовка, Зубрицького і т. д.). В XV-ім річнику за 1910 рік уміщені рецензії на Етногр. Збірник т. XXV (Гнатюка: Етногр. матер. з Балки) і на Етнологічні Матеріали XI (на праці Зубрицького і Опишука.

З. Кузеля.

Отчетъ Императорской Публичной Библиотеки за 1905 г. СПб., 1912. Ст. VII+208. 8°.

В отсїм недавно опублікованім справоздаві знаходимо відомости про рукописи і стародруки, що прибули до Бібліотеки, на протязі обнятого справозданем року. Між ними — де-кілька видань XVI в., друкованих в Венеції, досі незнаних. З рукописів — три пергаментових „Служебники“, XIV в., виривок „Мінеї служебної“ за серпень, XV-го в., і виривок „Тріоди цвітної“, XV-го в. З паперових рукописів, які набула Бібліотека, декотрі мають значіне для українознавства, — одні з них написані на українській території, другі — твори пера Українців. Почнемо наш огляд з рукописів сих двох категорій. До них належать: „Розмови св. Макарія Єгипетського“, українського письма, 1611 р.,

в послісловієм, що закінчуєть ся словами: „здравствовати прочее азъ многогрѣшный инокъ Купріянь любезно молюся. Писано в Щебрешиѣ [Люблинської губ., Замостського пов.] лѣта Спасителя рожденія 1611, мѣсяца февруарія дня 9“. Такий самий список „Розмовъ“ („Бесѣдъ“) св. Макарія з таким самим послісловієм, писаний в Острові, 8 лютого 1610 р., вже перед тим посідала І. Публична Бібліотека (збір Тіханова, № 140). Збірник, писаний пів-уставом XV і XVI в. в 4-ку (Q. I, № 1410), що містить оглашенія і поученія Феодора Студита: „начата бысть сія книга лѣта 6995 (1487) іюля 20“, а на прикінці: „лѣто 6996 написана бысть сиа книга повелѣніемъ господина нашего куръ Іосифа Болгориновича, настоятеля Святыя Троици яже у Слуцьку“ — Антоном Сем. Челюстканин смольнянином; можна припускати, що се той „Федор Студит“, про котрого згадує стародавня опись бібліотеки Слуцького монастиря; збірник сей крім инших статей, містить Никодимове Євангеліє. Збірник поучуючих та аскетичних статей, писаний в Києві пів-уставом XVI і XVII вв., в 8-ку (O. I, № 506) під заголовком: „Книга Божя поручена Богомъ труды и вниканіемъ Іюде (?), а преведена в греческаго на славенской в Києве, а писалъ полъ Гурей для себе 7118-е (1610 г.). В збірнику, писанім пів-уставом к. XVI в. (O. XVII, № 70), крім відомого „Посланія старця Філофея до дяка Мунехина“, — ряд творів ієродіякона Ісаїї з Каменця Подільського, що писав до царя Івана IV з вязниці — з Вологди та Ростова, а також посланіє до його 1562—1567 рр. В збірнику ріжного письма XVI—XVII вв. (O. XVII, № 71) містять ся — „О Григоріи Цамблакъ 6924 (1416) р. посланіє грамоты всеѣхъ епископовъ Литовскихъ“, а далі — посланіє „на люторы“ старця Артемія. В збірнику XVII в. (O. XVII, № 72) знаходимо, крім инших статей Геннадія Схолярія, патр. Константинопольського, також Діалогъ його з передмовою, а в кінці сеї статі на л. 152 така запись: „списано от создания миру в лѣто 7119 (1611) году мѣсяца декабря в 6 день, с переводу Остафья Воловича Віленского писарей друкарскихъ Козмы и Лукаша Мамоничей“... Цікавий — збірник „разныхъ сочиненій“ (F. XVII, № 100), що був давнійше власністю бібліотеки Д. П. Трошинського, з статями, листами та віршами кінця XVIII і поч. XIX в.

З инших рукописів, які не відносять ся до України і її діячів, згадаємо: „Пятокинжіє Мойсеево“, XVI в. (Q. I, № 407); „Діоптру“ 1646 р. (Q. I, № 1404), що куплено в 1778 р. за два рублі дев'яност п'ять копійок; „Святцы“, поч. XVII в. (O. I, № 504), списаний видно з оригіналу 1581 р.; „Кругъ великій міротворный“, XVI в. (F. I, № 866), подарований в 1601 р.; збірник XVI в. (F. I, № 869), що містить житія святих грецьких і північно-руських; збірник 1402 р. (F.

I, № 868), в котрім є житіє св. Іоана Богослова, уложене Прохором (апокрифічне). В збірнику 1482 р. (Q. I, № 1411) — витяги з „Златой Чепи“ і апокрифічне оповіданє про повстанє світа і Адама, котре відріжнюєть ся від инших подібних. В збірнику XV в. (Q. I, № 1406) і „Протоєвангеліє Іакова“, житія північно-руських святих і запись про продаж книги в 1612 р. за сорок чотири алтини; збірник поч. XVI в. (F. I, № 870) містить крім инших статей, ряд казань на Різдво Хр., слова Климента Словенського, слово Іоана Дамаскина на Благовіщенє (Діалог), „Страсть свв. Бориса і Гліба“, ряд оповідань про нерукотворний образ, сказаніє Афродитіана. В збірнику XVI в. (O. I, № 505) — „Пчела“, „Патерик“ Печерський 2-ї Касіановської редакції; в збірнику XVI і XVII вв. (Q. I, № 1409) — „Книга Кааф“, „Посланіє Дмитрія Толмача о бѣломъ клобукѣ“ і „Повѣсть о бѣломъ клобукѣ“; збірник церковних пісень XVII в. (Q. I, № 1408) має запись з ціною — 4 рублі з полтиною (в 1610 р.). В збірниках статей канонічного змісту: XV в. (Q II, № 131) — правила перших руських митрополитів; XVI в. (F. II, № 251) — „Преніє Панагіонта съ Азимитомъ“, „Вопрошеніє Кирикова“ і ин., устави св. Володимира і Ярослава; з инших рукописів зазначимо — Устав церковний 1603–1604 рр. (F. I, № 873) — статі про св. Бориса і Гліба, Феодосія Печерського, св. Ольгу і ин.

З рукописів, оздоблених мініатюрами, звертають увагу — „Лицевое Сказаніє о явленіи Томской Иконы Богородицы“, XVIII в., (Q. I, № 1414) і „Лицевой Сборникъ“, XVIII в., (Q. I, 1412) з 383 мініатюрами до житія Василя Нового, до житія Андрея Юродивого і до „Притчи о тѣмъ и воскресеніи мертвыхъ“. Решта рукописів, також цікавих з ріжних сторін, мають, на нашу думку, менше значінє для історії літератури. Опис рукописів належить дд. В. В. Майкову, X. М. Лопареву і Д. І. Абрамовичеві.

В. П.

А. Жук — Звіт бібліотеки Товариства „Просьвіта“ у Львові за 1910 р. (Письмо з „Просьвіти“ 1911, ч. 1, ст. 27–30).

Навмисне згадую тут про се справозданє, бо його цифри дають нам кілька цікавих вислідів.

Бібліотека „Просьвіти“ призначена для ширших кругів, а особливо для низших верстов (як робітники і слуги), які до недавна користали виключно з польських бібліотек. Одначе із статистики виходить, що на ті круги випадає тільки 3% позичаючих. Переважний контингент позичаючих становить за те шкільна молодіж обох полів: на 529 зглядно 461 випозичальників в 1909 зглядно 1910 році було аж 459 зглядно 400 з поміж шкільної молодіжи. Се знак, що молодіж потребує відповідної лектури, якої їй не дають шкільні бібліотеки та що стан наших шкільних бібліотек невідрадиний. Міродайні круги повинні звернути на се

пильвійшу увагу і постарати ся, щоби шкільні бібліотеки стали на висоті завдання і заспокоїли попит за книжками серед молодіжи.

Статистика бібліотеки „Просвіти“ дає нам далі важні дані що до того, які книжки читають ся найбільше.¹⁾ Як се вже знаємо з чужих досвідів, найрадше випозичаєть ся красна література. На 3107 випозичених книжок припадало аж 2586 на оповідання, поезії і драматичні твори (2256 опов., 117 поез. і 213 драм. твор.); з того було 1792 книжці в українській мові, 743 перекладів (234 з російської, 168 з французької, 144 з англійської а 106 з німецької мови), а 51 в чужих мовах. Научна література не надто притягала читачів і випозичальників; на неї припалає тільки 470 творів. З поміж них найбільше томів приходять на українську історію (153) і літературу (64), що свідчить про зріст національної свідомости і дає новий доказ на те, що історичні книжки у нас читають ся найрадше.

Інтересне вкінці зіставлене авторів, що найбільше читали ся і спис найчастійше визичуваних книжок. До найбільше почитаних авторів належали Франко (30 книжок визичено 214 разів), Іван Нечуй Левицький (10 кн., 109 разів), Андрій Чайковський (6 кн., 78 разів), Е. Золя (17 кн., 74 рази). Т. Шевченко (5 кн. 73 рази), М. Вовчок (1 кн., 56 разів), М. Драгоманів (17 кн., 54 рази), М. Грушевський (5 кн., 52 рази), Ол. Стороженко (2 кн., 51 разів), Б. Грінченко (10 кн., 50 разів), Гр. Квітка (2 кн., 48 разів), М. Коцюбинський (5 кн., 46 разів), М. Гоголь (6 кн., 43 рази), М. Твайн (4 кн., 42 рази), П. Мирний (3 кн., 39 разів), А. Мартович (3 кн., 38 разів), І. Тургенев (7 кн., 38 разів), Л. Толстой (7 кн., 38 разів), М. Костомаров (1 кн., 35 разів), П. Куліш (2 кн., 33 рази), Е. Гребінка (1 кн., 33 рази), С. Руданський (1 кн., 1 кн., 32 рази), К. Дікенс (3 кн., 32 рази), О. Ковалів (3 кн., 29 разів), О. Кобилянська (7 кн., 29 разів) В. Короленко (3 кн., 28 разів), В. Стефаник (2 кн., 23 рази), Ів. Вазов (1 кн., 23 рази), Григорієвич (4 кн., 23 рази), Шекспір (6 кн., 22 рази), О. Маковей (3 кн., 21 раз), Ол. Кониський (3 кн., 21 раз), Ярешинська (1 кн. 20 разів), Д. Лукіянович (2 кн., 20 разів), М. Йокай (2 кн., 20 раз.), Далі йшли ще Гілер (19 разів), Огоновський (18), Кірі (16), К. Устіянович (16), Н. Кобринська (16), Яцків (16), Ол. Толстой (15), Ф. Заревич (16), Прус (13), Еберс (13), Гамсун (13), Самійленко (12), Шашкевич (11), М. Лисенко (11), Воробкевич (10) і Тобилович (10). Найбільше визичали ся отсі твори: Марко Проклятий Стороженка (42 рази), Історія України Гру-

¹⁾ Треба заважити, що така статистика має повну вартість тоді, коли в бібліотеці сорозмірно повно заступлені різні області літератури і різні автори, коли сама адміністрація бібліотеки своїми порадами не впливають в певнім напрямі на добір лектури.

шевського (38), Твори Квітки (29), Кайдашева сім'я Левицького (27), Шевченкові твори (24), Захар Беркут Франка (23), Грінченкові твори (22), Чорна Рада Куліша (21), Батьки і діти Тургенєва (20), Олівер Твіст Дікенса (19), В путях шайтана Коцюбинського (18), А. Чайковського Своїми силами (17), Серед степів Мирного (18), Дезертир Ковалева (17), Шевченко, українофіли і соціалізм Драгоманова (16), Жерміналь Золя (16), Судний день Короленка (14), Мое Слово (11) і Князь і жебрак Твайна (14).

З. Кузеля.

С. Єфремов — Енциклопедія книжної справи (Рада, 1911, ч. 175). Фелетон присвячений критичному оглядові праці д. Рубакіна „Среди книг“, т. I, на котру була торік в наших „Записках“ рецензія. В. Д.

Österreichische und ungarische Bibliographie des Bibliothekswesens 1910—1911. (Додаток до Zeitschrift des österr. Vereines für Bibliothekswesen. Wien u. Leipzig 1911. Ст. 40). В порівнянню з иншими бібліографіями, що часто спізняють ся, виходить нова австро-угорська бібліографія цілковито правильно і обіймає в другім річнику літературу за 1910 і 1911 рік). Бібліографія мусіла тепер розширити свій обем, бо до спорадичних нотаток в малярської і української літератури прибули тепер обширні реферати Бянки Піклер і підписаного. В українськім відділі потуге ся навіть дрібнійші часописні звістки так, що на 533 усіх припадає на українську літературу 166.

Die Bibliotheken im österreichischen Staatsvoranschlag für 1912. (Ibidem 1911, зом. III, ст. 153). Етап і бюджет австрійських бібліотек не змінили ся багато від попереднього року, хоть деякі бібліотеки виказали великий приріст роботи. Дотація для усіх 23 бібліотек вносить тільки о 7.200 К, а враз з коштами управи о 34.723 К більше. Найбільший приріст в дотації для Львова (+ 10.420 К) і для Відня (+ 9.061 К): для черновецької університетської бібліотеки преліміновано о 3.963 К більше.

Dr. N. Cotlarciuc — Kurze Übersicht über die rumänische Bibliologie. (Zeitschrift des österr. Vereines für Bibliothekswesen II, 1911, ст. 1—4.). Спис і оцінка румунської бібліологічної літератури. Для нас має головну вартість книжка: Bibliografia Românească de J. Bianu și Nerva Hodoș (Букарешт, Накладом Академії, т. I, 1903, т. II, 1910), що обіймає спис книжок від 1508—1808, друкованих в краю або за границею Румунами. Про неї поговорю ще окремо, коли появиться ся третій том, що має обіймати бібліографію XIX-ого століття.

Е. Wolter — Russische Bibliotheken im Jahre 1910 — 11. St. Petersburger Brief. T. Erster Bibliothekarstag. (Zeitschrift d. österr. Vereins f. Bibliothekswesen 1911, кн. III, ст. 177—180.) Коротке справозданє з першого російського візду бібліотекарів у Петербурзі (1—7 червня 1911), що відбув ся при співучасті 250 учасників і заступників великоруських, фінських, шведських, польських, українських, білоруських, литовських, лотиських, кавказьких, сибірських і інших бібліотек. Конгрес працював незвичайно інтензивно в двох секціях, університетській і для народних хліборобських та міських бібліотек, і вислухав 57 викладів, з яких 11 мало загальний характер, 10 відносило ся до першої а 36 до другої секції. Працю конгресу видно далі в численних резолюцій і дезідератів. Для нас важна ухвала що до замовлювання книжок в територіях не-великоруських: „Кожда бібліотека в не-великоруських околицях мусить закуповувати книжки в тій мові, що може мати вплив на піднесенє культурного уровня місцевої людности“. Важний також „Нормальный планъ постановки библиотечной техники въ небольшихъ библиотекахъ“, випрацьований петербургським бібліографічним товариством і надрукований в другім числі журналу „Бібліотекаръ“ за 1911 рік (ст. 149—219.). З. К.

Ів. Кревецький — Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка в 1911 р. (Діло, 1912, ч. 78). Автор докладно знайомить з розвитком сеї дуже важної інституції нашого Товариства. В. Д.

Боддан Р. Заклинський — В справі бібліотек для загальної осьвіти (Письмо з Просьвіти 1911, ч. 9, стор. 228—232). Автор навязуючи до статі Рубакіна, подає спис тих українських книжочок, які доконче повинні-б бути в наших бібліотеках для ширєня національної свідомости.

Іван Савицький — Про вандрівні (движимі) бібліотеки. (Письмо з Просьвіти 1911, ч. I, ст. 8—11.). У нас починають вже теоретично і практично займати ся справою вандрівних бібліотек. По короткій замітці д. Паньківського в „Економісті“ і обширній статі З. Кузелі: „Про народні читальні і вандрівні (рухомі) бібліотеки“ (в чернов. календарі „Товариш“ в 1910 р.), що в найважніших виїмках була передрукована в „Письмі з Просьвіти“ (1909, ч. XII), дістаємо тепер нову статю Савицького, в якій подані головнo практичні замітки.

Dr. Michael Hainisch — Amerikanische Reiseerfahrungen. Die Volksbibliotheken der Kanadischen Provinz Ontario. (Zeitschrift d. österr. Vereines f. Bibliothekswesen 1911, II, ст. 111—116.). Замітки про канадійські народні бібліотеки, підпирані місцевим правительством. Замітки опирають ся на докладних справозданнях окремого інспектора для бібліотек. З. К.

Житє суспільне і культурне.

М. Стасюк — Економічні відносини України до Великої Росії (Записки Українського Наукового Товариства у Києві, кн. VIII—IX).

Студія д. Стасюка, уміщена в VIII—IX книжці „Записок Українського Наукового Товариства“ становить замітну появу в нашій бідній економічній літературі. Цікава по зачепленій темі, оперта в значній мірі на розробленню сирих статистичних матеріалів, що вимагають для своєї систематизації силу дрібної рахункової праці — ся студія варта, щоб на ній і на її висновках спинити ся ширше. Уваги, подані нижче, будуть торкатись деяких питань, зачеплених в студії д. Стасюка, але вони не ставлять своєю цілю вичерпати усі питання, зняті автором.

Але перше вважаємо за необхідне висловити кілька загальних міркувань. Автор свою працю збудував, як працю полемічну. Він мав на увазі збити погляди, висловлені д. Гехтером в статі „Значіння України в економічному житті Росії“ (ЛНВ. 1909, XI). Д. Гехтер в тій своїй статі підносить думку, що Україна для Великої Росії є „житниця“, склад мяса, хліба то що, головний доставець цілого ряду продуктів обробляючої і добуваючої промисловости. Д. Стасюк, виступаючи проти такого погляду, на розгляді різних галузей народного хазяйства, зачеплених д. Гехтером, доводить помилковість його думок. Отже в студії слідом за д. Гехтером розглядають ся обмін продуктами хліборобства, залізною рудою, марганцевою рудою, чавуном, залізом і сталю, кам'яним вуглем, солю, фосфоритами, продуктами обробляючої промисловости, продуктами цукроварської промисловости і т. д.

Не маємо нічого проти робіт полемічного характеру взагалі, але в даному разі нам здаєть ся, що надання сій студії полемічного характеру пішло тільки на шкоду праці. Змагаючись вичерпати всі уваги д. Гехтера, д. Стасюк мусів торкатись галузей хазяйства другорядних в загальному балансі України, лише тому, що вони були зачеплені д. Гехтером; а разом з тим не вичерпав питання тоді, коли йшла мова про галузи хазяйства першорядні і головніші, а се не могло не відбитись на доведеності і обґрунтованості його висновків.

Сама стаття д. Гехтера, по словам автора, була лише рецензією на „Ежегодник Росії“ — отже збудована на дуже обмеженому матеріалі, не мала ширшого і певнішого ґрунту для своїх висновків; колиж до сього ще додати методичні хиби д. Гехтера, які підкреслює д. Стасюк в самому початку своєї студії — то з сього ясно видно, на скільки непотрібно д. Стасюк положив в основу своєї праці полеміку з нею. Зачепив через те такі питання, які можна було минути і разом з тим иньші.

питання, дуже важні і серйозні, обговорено не з тою докладністю, якої вони заслуговують.

До тих важливіших питань, розв'язанням яких не можна задовольнитись, у першу чергу належить питання про обмін продуктами хліборобства. При тому значінню, яке відіграє сільське хазайство на Україні, ми маємо право вимагати самого детального і докладного аналізу. А такого аналізу і бракує у д. Стасюка.

Перший закид, який можна зробити сій частині його студії — се невірність методу, яким користувався автор. Бажаючи розв'язати питання про ринки збуту продуктів хліборобства, він розглядає обмін цілком незалежно і одірвано від умов і обставин продукції. Між тим збут як найтісніше зв'язаний з продукцією, і розглядати одно без другого при бажанні деталізувати питання, не є можливо. Ставляючи собі помірні цілі, д. Стасюк цифрам д. Гехтера протиставив свої в більшому числі, з ширшою аргументацією, і слабо обґрунтовану думку своєї противника, звичайно, збив. Але коли надати висновкам д. Стасюка самостійний характер і вяснити їх власну цінність, то стане ясним, що для їх обґрунтованости бракує багато.

Ставляючи питання глибше і ширше — необхідно, як ми зауважали, розглядати обмін в зв'язку з умовами і обставинами продукції. Кожда галузь продукції, як хліборобство, текстильна промисловість, гірничо-промисловість то що, в дійсності уявляє не суму виробництв, що постачають тіж самі продукти, а лише суму виробництв, які постачають продукти, близькі один до одного по своїй характерови. Отже знайомство з умовами і обставинами продукції вказує, на обмін яких саме продуктів в даній галузі продукції слід звернути увагу, виробництво яких з них являєть ся розвиваючим ся і занепадаючим, помагає намітити райони, особливі по своїм продукційним умовам, з яких може виникати різниця в їх реалізації і т. д. — словом тільки розглядаючи обставини продукції в даній країні і студіюючи обмін в зв'язку з ними, ми зможемо внести в се питання потрібну деталізацію, зможемо вичерпати його. Тільки при установленню сього зв'язку може бути знайдено пояснення тих сухих і мертвих цифр, які вказують скількиєть продуктів реалізованих на кожному окремому ринку.

Д. Стасюк в аналізі обміну продуктів хліборобства, як і в аналізі обміну інших продуктів, обмежив ся тільки розглядом самого обміну, не подбавши про установлення зв'язку його з умовами і обставинами продукції. Се веде до ряду непорозумінь.

Д. Стасюк розглядає Україну, як хліборобське ціле. Між тим не підлягає ніякому сумніву, що Україна уявляє ряд хліборобських райо-

нів з відмінним характером хазайства¹). Відмінний характер може вести за собою реалізацію продуктів на різних ринках. Отже поки д. Стасюк не доведе — а він цього не доводить, що характер реалізації продуктів у всіх районах однаковий, що скрізь обмін тяжить до одних ринків, доти його висновки не можуть уважатись доведеними.

Ми підкреслили, що тільки аналіз умов продукції може вказати, на розгляд реалізації яких продуктів слід звернути увагу. За браком такого аналізу д. Стасюк розглядає збут всіх продуктів хліборобства разом (табл. I, II, III). Дякуючи сьому цифри за ряд років надають ся до порівняння в дуже незначній степені. Суть у тому, що кожний раз ми маємо діло з сумою, в якій складані міняють ся різно, по своїм окремим законам і ті зміни на сумі можуть відбиватись, а можуть і не відбиватись, бувши порівняні протилежними змінами других складаних. Можливо, що таких протилежних змін в дійсности не буде, що в сумі відібють ся зміни складаних — се рівно можливо й не можливо, як справа стояти-ме в дійсности, міг би розв'язати аналіз умов продукції окремих хлібів, аналіз котрого бракує у автора. А без нього зміни сум промовляють мало.

Питання, поставлене д. Стасюком — про значіння Великої Росії, як ринку для українського хліба — розбиваєть ся на дві частини. Одна — про значіння великоросійського ринку в минулому і тепер; друга, складніша і важча, про дальші перспективи Великої Росії, як хлібного ринку для України, про можливості утворення внутрішнього ринку для сільського хазайства України (внутрішнього в державнім значінню).

Коли над першою частиною нема чого провадити довгі дебати, а коли ся справа може уважатись цілком розв'язаною, відносно другої становище цілком иньше.

Можливі поважні сумніви в тому, чи може взагалі бути розв'язане поставлене питання зараз, при тому перехідному становищі, яке займає тепер хліборобство України.

В усякім разі завданням дослідника, який розглядає се питання, необхідно мусить бути виділення тих галузей хліборобства, які переважно, чи більше від иньших працюють на внутрішній ринок і прослідкувати реалізацію їх продуктів. Сього завдання д. Стасюк не виконав.

Як ілюстрацію того, що в справі реалізації окремих хлібних продуктів справа стоїть не зовсім однаково, ми наводимо нижче ряд цифр; перші дві цифри вказують % хлібних лишків, який попадав на заграничний і внутрішній ринок з шести хлібних продуктів — пшениця, пшен. борошно, жито, житве борошно, ячмінь і овес; останні дві дають той са-

¹) Див. нпр. Волковъ, Курсъ международной хлібной торговли.

ний процент для одної пшениці. Проценти уложені на підставі даних залізнодорожних перевозок за 1900—1902 роки¹⁾.

Губернії	% лишків для шести хлібів		% лишків для пшениці	
	загр. рин.	внут. рин.	загр. рин.	внут. рин.
Київська	47	53	38	62
Подільська	67	33	43	57
Волинська	25	75	18	82
Харківська	25	75	12	88
Чернігівська	74	26	—	—
Полтавська	36	64	100	0
Бесарабська	85	15	82	18
Херсонська	76	24	63	37
Таврійська	91	19	100	—
Катеринославська	87	13	78	22

Коли б у нас були цифри для перевозок борошна, вони-б ще яскравіше підкреслювали значінне внутрішнього ринку; взагалі балакати про значінне великоросійського ринку і минути разом з тим без докладного аналізу обставини в млинарстві — галузи безумовно зростаючій і виробляючій переважно на внутрішній ринок — нам не уявляється можливим.

Поки ми маємо тільки той занадто загальний і занадто грубий аналіз обміну продуктів хліборобства, який дає д. Стасюк, питання про Великоросію, як ринок для нашого сільського хазяйства не може уважатись розв'язаним.

Становище справи погіршується ще тим, що з чисто статистичного боку — технічного — д. Стасюком робота переведена не бездоганно.

Висновки скрізь роблять ся тільки на підставі залізнодорожних перевозок; перевози водою і на підводах залишені зовсім. Між тим скількість і тих і других не така вже мала, аби про неї можна було забувати цілком.

Велику роль водних перевозок на Дніпрі і Дністрі в районі, що прилягає до сих рік, підкреслює Волков. В абсолютних цифрах для головніших пунктів води і перевозок для шести хлібів (пшениця, жито, овес, ячмінь, пшен. і жит. бор.) такі²⁾:

Прибуло в тис. пуд.

	1900 р.	1902 р.	1904 р.	1906 р.
в Херсон	16,216	32,877	56,206	28,839
в Миколаїв	7,734	20,192	13,051	24,801
в Київ	1,722	1,467	1,458	4,159

¹⁾ Цифри взяті з книжки: Zurovsky, Russischer Getreideexport und seine Entwicklung. ²⁾ Справочникъ по хлѣбной торговлѣ.

Що до ролі підвозки підводами ми маємо дані для найбільшого експортного пункту — Одеси. Там ся підвозка виносить 10—15% всього експорту¹⁾; в дрібнійших експортних пунктах ся підвозка грає ще більшу роль²⁾.

Так само безпідставно проминув д. Стасюк й підвозку каботажем.

Що до таблиць д. Стасюка відносно залізнодорожних перевозок, то не можна їм не закинути того, що уложені вони занадто недбало.

Тільки звертаючись до матеріалів, якими користувався д. Стасюк, можна установити, що його заголовки — вивіз хліба, перевозки хліба — означають перевозки всіх хлібних грузів.

Таблиця I подає порайонно вивіз хліба за кордон, на підставі її роблять ся висновки, між тим нема й найменшої згадки, що дані її не охоплюють весь вивіз за кордон.

Таблиця II і III укладена на підставі таблиць Білімовича, про які у нього згадується, що в них розподілено тільки 87% всіх хлібних перевозок; у д. Стасюка ся згадка прокинута.

В тих самих таблицях д. Стасюком в його цілях зроблені поправки в районах, укладених Білімовичем; деякі з цих поправок цілком неможливі при тій системі таблиць, яка є у Білімовича; отже в II і III таблиці ми маємо ряд фактичних невірностей. Так напр. невірні дані приводять ся про Донщину в другій таблиці, Північно-Західний район в тій таблиці включає і Смоленську губ., яка окрім того виділена автором і в самостійний район і т. д.

Через те ми би остерегли від користування тими таблицями без попередньої звірки їх з таблицями Білімовича.

В велику хибу впадає д. Стасюк в таблиці четвертій, вираховуючи лишок на споживання; беручи урожай чотирьох хлібів, він в нього вираховує експорт всіх хлібних грузів.

Не ставимо своїм завданням вичерпати всі помилки д. Стасюка. Нам здається, що і показане може переконати у тому, що аналіз, який має ряд і методичних хиб і хиб технічних, не може бути признаним вичерпуючим для розв'язання питання про взаїмні відносини України і Великобританії в справі обміну продуктами хліборобства.

Від аналізу поглядів автора в справі відношення України до Великобританії на хлібному ринку, перейдемо до розгляду його аналізу цих відносин в обсягу другої великої галузі українського хазяйства — залізної промисловості.

На підставі свого аналізу д. Стасюк приходить до таких виснов-

1) Отчеты Одесского комитета торговли и мануфактуръ.

2) Відповідні дані у Кнушевицкого: Обзоръ коммерческой дѣятельности южнорусскихъ портовъ.

ків: 1) для української залізної руди, як ринок, Великоросія відіграє незначну роль; головними ринками являють ся Польща і закордон; значний вивіз руди України при її малій забезпеченості сією рудою може бути тільки сумним симптомом. 2) з продуктів залізної промисловости Україна в Великоросію вивозить головню чавун-сирівець; Урал вивозить тудиж фабрикати і сталь; сподіватись, що український вивіз до Великоросії як чавуну так і готових продуктів зростати не, нема підстав з огляду на неминучу конкуренцію Уралу; що до обміну виробами заліза і стали, то і тепер Україна з ролі поставщика переходить на роль ринку.

Над розглядом сих тезаів д. Стасюка ми нижче спинимось.

Що до фактів, вказуваних д. Стасюком про вивіз залізної руди переважно за кордон і в Польщу, то з ним можна погодитись. Але разом з тим не можна приєднатись до його песимістичної оцінки сих фактів. Насамперед про забезпеченість України залізною рудою. Проф. Ден, на якого покликаєть ся автор, на нашу думку, цілком не висловлюєть ся так безапеляційно про забезпеченість України рудою, як видаєть ся се д. Стасюкови. Проф. Ден, вказуючи, що залізнорудні запаси полудня не можуть уважатись значними, підкреслює перш за все, що керченські залізнорудні поклади можна уважати невичерпуваними, і через те доля тих заводів, що працюють на керченській руді не викликає ніяких побоювань; щож до криворозьських покладів, то про них певних цифр нема, а приблизні рахунки між собою дуже різнять ся¹⁾. Другі автори — дд. Кафенгауз²⁾, Глівиць³⁾, — висловлюють в сій справі значно більш оптимістичні думки, ніж проф. Ден, який також, як ми бачили, не поділяє того категоричного виводу, який приписує йому д. Стасюк. Отже через се ледве чи можна уважати оправданим той песимізм, з яким ставить ся автор до значного вивозу за кордон нашої руди. В сій справі цілком можна приєднатись до тієї думки, яку висловлює д. Глівиць: „Нічого й вказати, більш корисно, як руду, вивозити, не кажучи про готові продукти, навіть такий сирий продукт, як чавун, але експорт залежить від тієї або иншої внутрішньої і світової кон'юнктури (підкр. наше).

Ще більшим песимізмом закрашені висновки д. Стасюка відносно становища і будучини нашої залізної промисловости. Користуючись по своїйому методови аналізом тільки обміну, не звязавши його з розглядом

¹⁾ Денъ, Каменноугольная и желѣзнодорожная промышленность, ст. 129—130.

²⁾ Кафенгаузъ, Синдикаты въ русской желѣзной промышленности, ст. 18.

³⁾ Гливиць, Желѣзная промышленность Россіи, ст. 8 и 24.

умов продукції, автор уважає проте можливим прийти до певних висновків, які він висловлює рішучо і безапеляційно.

Мусимо зауважати, що літературні матеріали не потверджують песимістичних гадок автора. Прямий висновок з тезису автора мусить бути той, що в залізній промисловості України нема сприяючих перспектив для зросту в ній виробу готових продуктів — нема через те, що ринок для них що далі то більше звужується. А між тим факти свідчать про ось-що :

Процентове відношення продукції виробів даної категорії до всієї продукції готових виробів¹⁾ :

Роки	I кат. Сортове, балки. дріт і т. ин.			II кат. лист. дах. ушв. зал.			III кат. рельси		
	Укр.	Урал	Рос.	Укр.	Урал	Рос.	Укр.	Урал	Рос.
1882	33	56	39	—	36	16	60	7	27
1890	20	49	45	2	36	17	54	8	21
1900	43	48	53	16	34	22	39	17	22
1909	52	37	54	14	48	23	29	12	19
1900	56	34	54	16	44	24	23	20	16

Сі цифри ясно вказують той напрям, в якому йде розвиток виробу готових продуктів на Україні. Будуючись з початку на урядовому попиту (рельси), сей варіб що далі то більше переходить до предметів масового попиту — отже має він діло з розширюючим ся, а не звужуючим ся ринком.

Д. Стасюк на підставі тих даних, які він наводить, може дати відповідь, що коли й може йти мова про розширення ринку, то се буде ринок український, бо більшість готового продукту, виробленого на Україні, спродасть ся тут же.

Але сьому його твердженню теж перечить існуюча література. Д. Гливиць для готового заліза як головніші ринки називає райони Московський, Варшавський, Катеринославський, Петербурський і Ростовський²⁾. Д. Савелев, спиняючись над сим питанням, так само зазначає велику роль загально-російського ринку для цілого ряду готових продуктів³⁾.

Отже, зводячи всі сі дані і дані д. Стасюка, не можна не прийти до висновку, що підстав у автора для його занадто рішучих і упевнених висновків не було. Не згадуємо вже про те, що сей висновок напрохується ще перед детальним розглядом праці автора — відразу, коли стає видно на підставі якого обмеженого матеріалу д. Стасюк робить свої загальні і широкі висновки.

¹⁾ Гливиць, ст. 48.   ²⁾ Ст. 30.

³⁾ Sawellieff, Die Eisenindustrie in Südrussland, ст. 106.

Розглядом аналізу двох важніших галузей українського народного хазяйства-хліборобства і залізної промисловости — ми обмежили свої уваги в приводу роботи д. Стасюка. Зважаючи на важність в нашому народньо-господарському організмі двох зачеплених нами галузей, ми гадаємо, що можемо робити висновки про студію д. Стасюка в цілому. На нашу думку, автор не мав матеріалів для того, щоб науково обґрунтувати свої погляди і вони залишають ся без такого обґрунтування, маючи характер поглядів публіциста, що підходить до фактів з певною теорією і освітлює їх з погляду сеї теорії. А бажання автора кождий раз пояснити явища відповідно до своїх поглядів, не зважаючи на неповноту і обмеженість фактів, що знаходять ся в його розпорядженню, не один раз дає самі сумні наслідки: той цікавий сирий матеріал, що згрупований д. Стасюком, дякуючи його тенденційному аналізу, не зможе надатись до дальшого наукового використання.

Те, що погляди автора в його студії залишились без доказів, в значній мірі не являєть ся його особистою виною. Розроблення питань економіки України в дуже багатьох галузях знаходить ся в такому становищі, що робити в приводу їх дальші йдучі висновки взагалі не являєть ся поки що можливим. Тим то й завданням тих, що досліджують економічне житє України, насамперед являєть ся праця її розроблення окремих питань, систематизація сирих матеріалів, а не збудовання широкіх, але мало обґрунтованих схем і теорій. В такому разі їх робота, на нашу думку, дасть найкорисніші результати для розвитку знання про економічне житє і економічний розвиток України. *В. Садовський.*

А. И. Ярошевичъ — Очеркъ хуторскихъ хозяйствъ Кіевской губерніи (Окрема відбитка з видання Київської Губернської Землеустроїтельної Комісії „Хуторныя хозяйства Кіевской губерніи. Результаты обследования, произведеннаго в 1908—9 гг.“. Кіевъ, 1911 г. 2 томи). Стор. 223 + 1 мапа досліджених хуторів. Київ, 1911.

Нова праця д. Ярошевича, невеликого і пильного дослідувача економічних відносин на правобережжю — надзвичайно цінний вклад в економічну літературу про Україну.

В основу її поклав автор головню матеріали, здобуті дослідом 1908 року, котрий з наказу Головного Управління хліборобства та землеустроїства переведено було місцевими урядовими установами. Присвячено сю працю хуторським господарствам Київщини, але зміст її значно ширший, ніж се можна було думати по назві.

Перших 81 стор. мають своїм змістом вяснення походження, плану організації та результатів досліді 1908 року (глава I), нарис географічних умов хазяїнування в Київщині (глава II), начерк селянських

хазяйств на надільних землях (гл. III) та хазяйств дідичів (гл. IV). Решта розділів присвячена хуторським хазяйствам — селян Українців, Чехів та Німців. Кінчається праця загальним розділом, де автор намагається нам загальну конструкцію хазяйств Київщини та їх взаємний вплив.

Як бачимо, питання про хутори д. Ярошевич вставив в доволі широкі рамки цілого сільського господарства Київщини.

З розділу першого ми довідуємося, що дослід 1908 р. обхопив тільки незначну кількість селянських господарств — 7224, в той час коли самих тільки хазяйств на надільних землях було звиш $1\frac{1}{2}$ мільона. Таким чином в тих частинах праці, де д. Ярошевич торкається не хуторських хазяйств, його висновки тільки можуть бути вірними в залежності від того, на скільки були типовими досліджені господарства.

Розглядаючи географічні умови сільсько-господарської діяльності населення Київщини, автор поділяє земельну площу губернії на два великі райони — поліський та лісо-степовий. Київське Полісся, се низина з чималим числом м'яких річок, коло котрих багато болот та лугових просторів. Ґрунт Полісся здебільшого трохи піскуватий (1—3 вершка), котрий подекуди переходить в суглинки та підзоли, а найчастіше в синучі піски. Окрім цього на Київському Поліссі багато лісів, котрі страшенно вирубаються останніми часами. Окрім цього Полісся визначається багатством атмосферичних осадків (500 м. на рік), та близькістю підземних вод (3—4 аршина). Переходом до лісостепової частини є Передполісся та Придніпрове.

Лісостепова Київщина, се наслідок боротьби двох стихій, ліса та степу; його ознаки: більш менш високий що до рівня моря характер місцевості, різнорілля відтінки ґрунтів, поміркований клімат, перевага ріллі над иншими угоддями, добрим зрошенням по долинах та низинах, та глибоко під землею лежачими ґрунтовими водами на сході та півдні Київщини.

Такі географічні умови Київщини, котрі наклали чималий одбиток на економічну діяльність її населення.

Селянство Київщини здебільшого розселилося чималими громадами, при чому характер землеволодіння переважно подвірний, тільки незначна частина його являється громадським (общинним) — щось коло 96 громад з 160.767 дес. Але поруч з сим гуртовим розселенням селян виникали індивідуалістичні тенденції, змагання оселятися хутором, окремо від инших селян. Цікаво, що ці тенденції народилися в селянстві задовго перед повсюдною землеустроїтельною політикою російського правительства. Далеко меншу розповсюдженість мають одрубні володіння, коли земельна власність за винятком „садиби“ міститься в одному шматку.

Розглянувши різні роди хуторів — селянські, церковні та приватних власників, автор дає понятє „хутора, какъ постоянной, изолированной, виѣдеревенской осыдности, связанной съ различными хозяйственными угодьями“.

Хуторські господарства, сей головний об'єкт досліду 1908 р. і досі мало розповсюджені на Київщині, поділяють ся на селянські хазяйства та кольоністські, чеські і німецькі.

Перше ніж змалювати нам економічне становище хуторських хазяйств, д. Ярошевич для порівняння подає нам відомости про хазяйства селян на надільних землях. Селянин Київщини пересічно господарює на 3,2 дес. При сьому є підстави думати, що коло 14% за браком землі не займають ся хліборобством, а 1/3—1/2 мають земельне забезпечення вище від пересічного.

Окріч сього господарство характеризують видатки на будинки, мертвий та живий інвентар. На підставі досліду над 647 хазяйствами Київського повіту, ми бачимо, що пересічно хата коштувала 138,9 руб., сарай 28,9 та клуня 58,9, а всі будинки пересічно на 1 двір коштували 230,2 руб.

Цікаво, що видатки на будинки зростали поруч із зростом земельної власности:

Хазяйства	на 1 двір	на 1 дес.
	в рублях	
менше 3 дес.	130,3	74,6
3—5 „	202,9	55,1
5—7 „	247,1	43,8
7—10 „	345,5	41,8
10—20 „	498,7	41,7
більш 20 „	1541,2	55,0
пересічно	230,2	50,3

Звичайно в кожному селянському хазяйстві є хата, сарай, клуня, а окріч сього, в декотрих селян — льох, комора, сажі й інші дрібні будинки. Після досліду на 100 хазяйств припадало 99 хат, 115 сараїв та 72 клуні. Хатами як і сараями забезпечені добре всі групи окріч тих, котрі мають менше 3 дес., де на 100 хазяйств приходило ся 92 хати та 66 сараїв.

Що торкаєть ся мертвого інвентаря, то, взагалі кажучи, в лісостеповому (цукроварному) районі йде „боротьба між фабричним плугом та на нів деревляним плугом місцевої роботи, при чім в багатьох випадках перемога повна одержана першим, але взагалі міцно тримаєть ся і місцевий плуг“. Инакше в поліських місцях, де й досі панують плуги місцевого виробу, відомі під назвою „норчаків“. Окріч плугів для оброблю-

вання ґрунту селяни вживають експіраторів, драпаків, рал, борон, котків, при чому цікаво зауважити, що первісне рало витісняють кращі знаряддя — драпак і (в заможних господарствах) експіратори. Більш складні і дорогі знаряддя, сїялки, жатки, молотилки, соломорізки та віялки — рідкий виняток. Се найкраще показують відомості про 573 села Київщини із 195 тис. дворів, вібрані агрономічним віділом київського земства, в котрих видно, що на 3 села трохи не 200 тис. дворів в 1908 р. мало жатки 182 газяїнів, молотилки 2.061 хаз., віялки 3783 та рядові сїялки 282. Таким чином поки що селянство найбільше цікавлять знаряддя для оброблювання рілі.

Як і треба було того сподівати ся, дослід. виявив велику диференціацію селянства й що до посідання мертвим інвентарем:

	Уман. пов.	Канів. пов.	Канівск. пов.
	без всяких знарядів		без плугів
	в п р о ц е н т а х		
Безземельні	94,2	—	—
0—3 дес.	73,0	70,4	87,0
3—5 „	11,0	41,5	63,9
5—7 „	11,2	25,7	40,0
7—10 „	4,5	6,9	11,1
10—20 „	2,0	2,2	2,2
більш 20 „	2,9	—	—
пересічно	35,8	42,1	57,6

Показуючи велику скількість безхазяйних елементів серед київського селянства, наведені цифри приводять нас до того висновку, що забезпечення мертвим інвентарем росте поруч із зростом земельної власности.

Пересічні видатки досліджених господарств на мертвий інвентар були 34,9 руб. на 1 господарство, при чому в 1-ій земельній групі 10,7 руб., а в найвищій 167,5 рубл. Одначе в затратах на мертвий інвентар пересічно на одну десятину ми не бачимо великих різниць на стільки вони не великі. Тому взагалі кажучи селянські господарства на надільних землях треба вважати мало інтензивними.

Що торкаєть ся живого інвентаря, то тут перш за все слід зазначити одну дуже характеристичну зміну. В 40-х роках минулого віку живий інвентар складав ся переважно з волів, нині навпаки. Воли зникають з селянського господарства: на 100 штук робочої худоби припадало в 1903 р. в Уманському повіті 7,9, в Канівському 3,0, в Радомишльському 21,5. Взагалі кажучи змагання селян мати як можна більше парового поля приводить до того, що в господарстві зменшуєть ся скількість худоби.

В забезпеченню живим інвентарем виявляється ся теж чимала диференціяція серед селянства: так без всякої худоби було в Уманському повіті 26%, в Канівському 24%, в Радомисльському 2,7% всіх хазяйств; без робочої худоби в уманському 45,4%, в канівському 43,6%, в Радомисльському 14,6%. При сьому в канівськiм повіті було хазяйств з 1 конем 27,6%, з 2 — 25,4% і з 3 тільки 3,4%.

Ось скільки було хазяйств позбавлених робочої худоби в різних земельних групах (в %):

Хазяйства	Уманськ. пов.	Канівськ. пов.
Безземельні	98,7	—
менше 3 дес.	79,6	73,2
3—5 "	49,8	42,0
5—7 "	21,3	24,8
7—10 "	9,6	9,7
10—20 "	6,3	2,2
звнш 20 "	—	—
пересічно	45,4	43,6

Коли звести до купи всі вище наведені відомості про забезпечення надільних хазяйств Київщини основним капіталом, то ми побачимо, що навіть в найбільш забезпечених селах Уманського та Канівського повітів 1/4—1/3 хазяйств були парцельними (менш 3 дес.), ще більш 1/5 хазяйств були абсолютно безхазяйними, без живого і мертвого інвентаря, що нарешті коло 1/2 хазяйств через брак у їх плуга і робочої худоби були позбавлені економічної самостійности.

Льогічним економічним висновком відсіля являється потреба в заробітках, в постійній роботі на стороні і поденнені, і тим більше в поодиноких групах, чим нижче вони стоять на щаблях самостійної забезпечености (в %):

Хазяйства що посиляють	постійні роботи		
на заробітки	(отход)	поденщина	разом
менш 3 дес.	17,9	65,9	83,8
3—5 "	13,0	62,0	75,0
5—7 "	19,1	40,0	59,1
7—10 "	2,8	20,8	23,6
10—20 "	8,9	8,9	17,8
більш 20 "	—	—	—
пересічно	14,6	54,0	68,6

Уход на заробітки (отхід) за останні 20 років невпинно зростає, що вказувало на невпинний підупад селянського добробуту: в 1888 було взято документів 68,8 тис., в 1893 — 134,3, в 1898 — 159, 3, в 1903 — 160,6, в 1908 — 216,8, або в 1908 р. зросло судроти 1893 р.

в 3,2 рази. Головно йдуть на хліборобські роботи: в 1908 р. пішло на хліборобські роботи 82.170 душ (38%), на промислові роботи 56.443 д. (26%), на службу в міста — 73.474 д. (34%).

Коли до всього вище сказаного додати черезполосицю, дальнєземеле, руйнування парового поля, перед нами буде повний і сумний налюнок селянського хазяйства на надільних землях.

Але є і вірадрні ознаки поступу в техніці селянського господарства, в культурах (цукровий буряк і харчові трави), в сівообороті, в знарядях, але поступу вельми незначного.

Повною протилежністю сим селянським господарствам являють ся господарства великих земельних власників. Загальна площа приватної земельної власности поділяла ся так:

розмір власности	число власників	у їх землі дес.
від 1 до 10 дес.	6.509	20.629,6
від 10 до 100 дес.	2.638	78.750,1
від 100 до 500 дес.	635	158.293,5
від 500 до 1000 дес.	285	203.294,5
від 1000 до 5000 дес.	312	627.284,8
більше 5000 дес.	43	688.917,8
разом 10.422		1.777.677,5

Як бачимо під дрібними (1—100) хазяйствами було 5,6% всієї площі приватного землеволодіння, під середніми (100—500) 8,9%, і під великими (більш 500) — 85,5, при чому під 43 найбільшими маєтками губернії було 38,7%.

Великі хазяйства приватних власників автор називає буряково-пшеничними, бо цукровий буряк та пшениця мають найбільшу вагу в їхньому господарстві, займаючи 2/5 управлюваної площі. Далі, по видаткам на будинки мертвий та живий інвентар та на робітничу силу, вони являють ся інтензивними. Ми бачимо через се в сих господарствах високу техніку, що видно в розвитку плодозміну, в добрім обробленню ґрунту та у вживанню компосту і туків. Звідси і дуже висока урожайність на нивах дідичів: озима пшениця 119—145 пуд. з 1 дес., овес 108—110 пуд., буряк 908—1223 пуд. і т. д.

По середній між сими двома групами стоять хуторські хазяйства, і по заможности і по агрікультурній техніці.

Перше місце серед хуторських хазяйств належить хазяйствам Чехів колоністів.

Таких хазяйств на Київщині було досліджено 87 з 1.116 дес., або з 13,3 дес. пересічно на 1 хазяйство. При тім менше 10 дес. мали 24 хазяйства, або 27,6%, 10—20 дес. — 59 хаз., або 57,5, більш 20 дес. — 13 хаз., або 14,9%.

Будинки звичайні в чеському хазяйстві: хата з деревляним помостом, сарай, стайня, комора, льох, свинарник.

Що до мертвого інвентаря, то взагалі кажучи хазяйства Чехів кольоністів дуже добре забезпечені ріжними хліборобськими знаряддями, особливо молотилками, соломорізками. Ще краще забезпечення живим інвентарем, що видно з того, скільки припадає на 100 хазяйств ріжного товару: корів 549, робочої худоби 300, неробочого товару 316, дрібного 781. Робоча худоба майже виключно коні, котрі у Чехів славляться на всю губернію. 55% хазяйств має більше 3 корів, с. т. займається молочарством.

Сіють Чехи здебільшого жито, овес та картоплю, а також чимало озимої пшениці та конюшини. Опріч того, спеціальність чеського господарства — культура хмлю. Обробляють землю Чехи дуже добре, вживають гною, навіть туків. Звідси і дуже високі урожаї в чеському господарстві: озимої пшениці 64—180 пуд. з 1 десят., ячменю 65—157 пуд., картоплі 520—900 п., цукрового буряку 1440—1560 п. Звідси і велика валова доходність господарства — пересічно на 1 хазяйство 715,3 рубл. пересічно, на 1 десят. 53,9 руб.

Ось як врешті характеризує д. Ярошевич чеські хазяйства: „Чеське хазяйство являєть ся вразковим селянським хазяйством в тому розумінню, що воно затримало ріжносторонність давнього натурально-хазяйственного ладу, зберегло ріжноманітні звички, здорові риси селянського існування і в той же час вдало розв'язало проблему сучасного ладу пристосування до ринку“ (стор. 95).

Більш розповсюджені, але нижчі від чеських по своєму технічному і економічному рівню кольонії німецькі, котрих є в Клівщині 69 з більше ніж 1000 хазяйств.

Цікава і разом з тим шкодлива особливість німецьких кольоній се те, що вони здебільшого (82,1% дослідж. хазяйств) живуть на арендованій землі, і останніми часами доводить ся кольоністам виплачувати значні суми за аренду — в 1905 р. 5 руб. 93 коп. пересічно за 1 дес. Великі і зростаючі арендні виплати та короткість аренди в останні часи дуже шкодить добробутові німецьких кольоній.

Досліджені господарства Німців кольоністів були дуже диференційовані по величині землеводіння (в %):

Хазяйства	Власники	Арендатори	Разом
менш 5 дес.	4,1	9,8	8,5
5—10 „	24,7	37,0	34,5
10—15 „	28,8	37,8	35,9
15—20 „	19,5	10,6	12,5
більш 20 „	22,9	4,8	8,6

Отже більш 2/5 всіх хазайств мали землі менше від пересічного.

Хазайнування на арендованій землі має своїм наслідком між иншим те, що будинки у Німців кольтоністів, здебільшого, мають мізерний вигляд. Що тичеться мертвого інвентаря, то звичайно в хазайстві їхньому є дерев'яний плуг, боропа і віз; більше половини хазайств має соломорізку. Чимало німецьких хазайств не має зовсім плугів — в Радомисльському повіті 15,7%, в Київському 13,8%.

Живий інвентар у Німців — коні, пересічно 1,4—1,6 на 1 двір, або 1 штука на 6,0—6,6 дес. Але і тут бачимо велику нерівномірність між окремими групами хазайств (в %):

Хазайства	Без коня	3 1 конем	3 2 кіньми	3 3 і більше к.
менше 5 дес.	79,0	12,0	9,0	—
5—7 „	45,5	42,0	12,5	—
7—10 „	15,3	47,0	37,2	—
10—12 „	3,5	40,3	56,2	—
12—15 „	2,9	10,9	84,0	2,2
15—20 „	—	8,2	88,8	3,0
20—25 „	—	4,9	80,5	14,6
25 і біль. „	—	—	55,6	44,4
пересічно	19,0	26,9	51,0	3,1

Таким чином маємо 15,7% німецьких кольтоністських хазайств не має плугів, 19% — коней, 26,9% має 1 коня, ф. т. виявляє неповну господарчу самостійність.

Головна галузь господарства — молочарство. Німці кольтоністи — головні доставці масла в Київщині. Техніка скотарства взагалі дуже висока. Все хліборобство пристосоване до потреб скотарства.

Головні культури — жито, овес та картопля (3/4 посівної площі); трохи сіють Німці ще озимої пшениці та конюшини. Обробляють землю дуже добре. Вживають тільки гній, але дуже багато. Урожайність висока, але низча, ніж у Чехів: озимої пшениці 64 п. в 1 дес., картоплі — 590 п., буряку — 540 п. і т. д.

Ось яка дохідність німецького господарства (в рублях):

	пересічно на 1 хаз.				
	удоб. землі	десят.	дохід	трати	чист. прибут.
власники	20,9		690	199,1	490,9
арендатори	12,8		373	134,6	238,4
пересічно	15,6		487	157,9	329,1
	пересічно на 1 дес.				
	трати	дохід	чистий приб.		
власники	33,0	9,5	23,5		
арендатори	29,1	10,5	18,6		
пересічно	31,2	10,1	21,1		

Нарешті остання група досліджених хуторських хазяйств — хутори селян, майже виключно Українців, котрі поділяють ся на хутори поліського (570 хаз.) та лісостепового районів (221 хаз.)

Хуторські хазяйства поліські поділяють ся на 3 категорії: 445 хазяйств власників в 6.707,5 дес. у їх та в середній величині земельної площі під 1 хаз. 15,0 дес., 70 хазяйств чиншовиків в 743 дес. і в 10,6 дес. на 1 хаз. та 55 хаз. арендаторів в 411,2 дес. та 37,5 дес. на 1 хаз. — разом 570 хаз. в 7.861,7 дес. землі та в 13,8 дес. на 1 хаз.

По розмірам землекористування хутори поділяли ся так (в %):

Хазяйства	Власники	Чиншовики	Арендатори	Разом
менш 5 дес.	10,8	30,0	23,6	14,4
5—10 „	21,3	20,0	51,0	25,2
10—20 „	39,6	27,1	25,4	36,7
більш 20 „	28,3	12,9	—	23,7

Таким чином коло $\frac{2}{5}$ господарств забезпечені землею кепсько (менше 10 дес.).

Забезпечення мертвим інвентарем видно з отсей таблиці (на 100 хаз.):

Хазяйства	Плугів	Рал	Борон	Екстрп.	Молотил.	Візок і млинків	Соломори.	Возів.
менше 5 дес.	45	8	46	—	1	—	3	47
5—10 „	82	18	103	7	2	2	3	83
10—20 „	99	23	161	18	4	15	15	101
більш 20 „	123	10	210	12	21	35	29	127
середньо	105	21	160	11	8	16	18	107

Отже група до 10 дес. недобре забезпечена і мертвим інвентарем, навіть найпотрібнішими знаряддями, плугом, бороною та возом.

Теж саме показує нам і забезпечення живим інвентарем, в котрому роллю робочої сили грають майже виключно коні (51 від на 570 хаз.):

Хазяйства	Без робочої худоби	З 1 штук.	З 2 штук.	З 3 штук.
менше 5 дес.	63,3	25,1	21,6	—
5—7 „	45,5	34,8	19,7	—
7—10 „	13,5	38,0	47,5	1,0
10—12 „	5,6	30,5	61,6	2,3
12—15 „	3,9	8,2	82,1	5,8
15—29 „	1,1	5,9	83,9	9,1
20—25 „	2,1	4,2	67,6	26,1
25 і більше „	1,1	—	56,5	42,5
середньо	17,5	19,8	55,0	7,7

Більш менш добре забезпечення робочою худобою починаєть ся в господарств в 11—15 дес. Найгірше забезпечені хазяйства менше 7 дес., ті самі, серед котрих і без плугів було 46% хазяйств.

Що до техніки сільського господарства, хуторяни наші стоять нижче від Німців: і сівооборот у їх не сталий, і гною вони вживають менше і обробляють землю вони менш ревно. Сіють головно жито, овес, гречку, картоплю. Дякуючи низчій агрікультурі, врожаї у наших хуторян низчі ніж у кольоністів.

Коли наприклад урожайність 1 дес. суглинку у хуторян прирівняти 100, тоді ось яке мати-мемо порівняння з урожайністю кольоністів:

Хазяйства	Жито	Овес	Картоп.	Оз. пшен.	Клевер.	Цукр. буряк
хуторські	100	100	100	100	100	109
німецькі	132	100	111	266	201	320
чеські	122	119	102	225	167	—

Головний дохід у наших хуторян здобуєть ся від хліборобства (58,5%), але чимало також і від „животновотства“ (39,4%).

Хуторяни Поліся наслідують німецькі кольонії і поволі наближають ся до їх і технікою і організацією господарства. Але поки що вони, взагалі кажучи дуже далекі від своїх зразків. Тому і доходність їхнього хазяйства значно нижче, ніж у кольоністів (на 1 дес. удобн. землі рублів):

	Дохід	Трати	Прибуток
Хуторяне	20,91	7,92	12,99
Німці-арендатори	29,0	10,6	18,6
Німці-власники	33,0	9,5	23,5
Чехи	45,4	13,1	32,3

При менших видатках хуторяни, як бачимо, мають і менший дохід.

Порівняння поліських хуторів (570) з надільними хазяйствами (220). Радомисльського повіту показує нам, що не вважаючи на більшу земельну власність (13,6 дес.) у хуторян ніж у надільних селян (6,7), хуторяне стоять дуже близько до сих останніх і технікою, і живим і мертвим інвентарем.

Обтяжені великими довгами, хуторяни провадять інтензивну боротьбу за землю і се заважає їм енергійніше взяти ся за інтенсифікацію свого хазяйства.

Нарешті 213 досліджених хуторських хазяйств лісо-степової частини Київщини. З 2.784,3 дес. землі у їх та з 13,1 дес. пересічно на 1 хаз.

Всі ці хазяйства поділяли ся на такі групи:

Хазайства	Скількість хазайств		Землі у їх		Пересічно на 1 хаз. десатин.
	абсол.	в %	абс.	в %	
менше 5 дес.	60	28,1	144,1	5,2	2,40
5—10 „	62	29,1	422,5	15,2	6,81
10—20 „	52	24,4	761,0	27,3	14,65
більш 20 „	39	18,4	1456,7	52,3	37,34
Разом	213	100,0	2784,3	100,0	13,07

Що до трат на будинки, то хуторяни доволі скромно забезпечені будинками і мають здебільшого хату, сарай, не завше льох та клуню. Витрачають на будинки в Канівському повіті 738 руб. на 1 хаз. і 39 руб. на 1 дес., в Черкаському 340 р. і 30,6 руб. При цьому треба зазначити, що видатки ці зростають в окремих групах із зростом земельного забезпечення.

Мертвий інвентар хуторян лісо-степової частини значно різноманітніший, і кращі знарядя, ніж у поліських, при тім перед всьому технічному поступови ведуть заможніші групи (більш 10 дес.).

Степень забезпечення хуторян різної заможности живим і мертвим інвентарем видно з сеї таблиці (в %):

Хазайства	Без всяких Без Без робоч.					
	знаряд.	плуга	худоби	3 1 шт.	3 2 шт.	3 3 шт.
менше 5 дес.	43,0	71,0	56,6	6,7	30,0	6,7
5—10 „	4,8	17,0	6,4	12,8	64,6	16,2
10—20 „	—	3,8	3,8	—	57,7	38,5
більш 20 „	2,5	—	—	—	7,7	92,3
Пересічно	14,0	26,2	18,8	5,6	42,7	32,9

Таким чином 1/7 хуторських хазайств не має ніяких знарядів, 1/4 не має найпотрібнішого — плуга, 1/5 хазайств не має робочої худоби. Розуміється лиха забезпеченість живим і мертвим інвентарем падає на групу з пересічним розміром землекористування в 2,6 дес. на 1 хаз.

Що до культур, то треба сказати, що хуторяни сіють головню вернові рослини, а також подекуди чимало цукрового буряку, котрий по вислову одного хуторянина, „приносе в хазайство гроші“.

Визнаючи за головне в своєму господарстві полеводство, хуторяни добре обробляють землю, вживають багато гною, заводять подекуди культуру кормових трав і корнеплодів.

Доходи хуторських хазайств основують ся в лісостеповій частині більше ніж в поліській на полеводстві (в % загальної суми доходу):

	Полеводство	Животноводство	Сторонні зароб.
Поліські хазайства	58,5	39,4	2,0
Лісостепові	80,5	16,2	3,3

Як бачимо на Полісся під впливом Німців кольтоністів та сприяю-

чих природних умов хуторянин більше звертає уваги на животноводство, ніж хлібороб-хуторянин лісостепової частини.

Для порівняння хуторян сеї частини Київщини з червополосниками подивімося з початку на видатки основного на 1 хаз. капіталу:

	хуторяне	червополосники
менше 5 дес.	—	273,8
5—7 "	418,7	466,0
7—10 "	825,2	566,6
10—20 "	1288,7	799,7
більш 20 "	2188,4	273,0
Пересічно	1330,8	409,5

У хуторян, як бачимо, видатки більші, бо у їх будинки кращі, жертвий інвентар різноманітніший і ліпший, худоба краща і т. д.

Звідси і доходність хазяйства у їх вища:

	Урожай зерна в пуд.		Вартість продуктів рілн. в руб.			
	на 1 двор	на 1 дес. нах.	на 1 ідока	на 1 двор	на 1 дес. нах.	на 1 дес. муж. полу
хуторяне	878	49,1	152,4	1.037,2	52,0	58,2
червополоси.						
ріжних сел	162,8	36,6	28,2	188,2	40,6	47,6
						148,4

Мі кінчили наш огляд змісту праці д. Ярошевича.

Широкий і повний глибокого інтересу малюнок господарювання різних груп нашого селянства вийшов з під пера шановного автора.

Можна сказати, що праця д. Ярошевича се одна з найкращих робіт по економіці Правобережної України. Хай під неї покладено невеличкий, хоч і добірний фундамент фактичного матеріалу, але в умілих, обережних і досвідних руках, ми певні в тому, вийшов з сього матеріалу цінний і головно близький до дійсности малюнок селянського господарювання в Київщині.

Взагалі кажучи, праця д. Ярошевича не має значних хиб. З дрібних же ми загнули-б автори брак загального малюнку становища сільського хазяйства взагалі і селянства з окрема, котрий можна було б скласти на основі урядових матеріалів. Такий малюнок давав би багато порівнюючого матеріалу, творив би певну перспективу.

Далі на нашу думку, треба було-б дотримувати однакового методу і послідовности в розгляді різних хуторів, чого не бачимо напр. при аналізі хуторів лісостепової частини. Нарешті слід би було, як се подікуди і є, резюмувати кожду главу, що дуже важно при масі цифрового і табличного матеріалу. Правда, останнє по часті відпадає, бо де-що з того автор зробив в останній главі.

М. Порш.

Б. Веселовскій — Історія земства тт. III і IV, Спб. 1911, ст. XIV+709+(2) і VIII+696+104+XXIX+(3). Издательство О. Н. Поповой.

В 95-ім томі „Записок“ я мав нагоду докладно спити ся на перших двох томах солідної праці д. Веселовського. Сим разом не буду повторяти тих загальних уваг, які зробив тоді, бо характер праці, її план, її методи зовсім не змінили ся. Дятого переходжу просто до огляду матеріалу, поданого в останніх томах сей великовартної роботи. 3-й том майже цілий присвячений політичній історії земств. Тут виказаний розвиток земств в звязку з загально державними подіями (див. т. III, ч. 1, розд. I—XXXIV). Кінчить автор на статуті Державної Думи і маніфесті 17 жовтня, викликаних ними подіях — віздах земських діячів 12—15 IX і 6—13 XI 1908 р. та заложенню конституційно-демократичної партії (ст. 1—645). Продовження сього досі першого так ґрунтового огляду політичної історії земств знаходимо в 4-ім томі, де захоплені рр. 1905—1910 (див. т. IV, часть 1, розд. 2—10, 19 і слід.). Для внутрішньої історії земств дають сі розділи багато інтересного, нового матеріалу.

Розділи 1, а також 11—18-й 4-го т. подають огляд земської роботи за останні часи від конституції 17 жовтня до 1910 р. Тут говорить ся про господарську, просвітню-культурну діяльність земства за сей період, про положення ветеринарії, медицини, асекураційної, харчової справи і таке иньше, подібно як в перших двох томах. Осібно обговорює автор „Питання про сільський правопорядок та земське представництво“ (частина 2-а 3-го тому).

В сих томах історії д. Веселовського також скрізь розкидано багато цікавого матеріалу й для історії земств на Україні, та автор по своєму звичаю не виділяє його в осібні розділи, трактуючи в суміш з загально-російським.

Коректив до такого трактовання знаходимо до певної міри в IV томі, де ціла друга частина присвячена історичним оглядам поодиноких земств, отже тут знаходимо й короткі історичні нариси й українських земств: Катеринославського, Полтавського, Таврійського, Харківського, Херсонського й Чернігівського. Розумієть ся, сюди ще треба прилучити Бесарабське, Курське й Вороніжське, територія котрих захоплює й українські повіти. До речі, всі сі нариси в книзі сліднують один по другім (див. ст. 239—342) з виїском присвяченого Вороніжському, відділеного від иньших Орловським земством.

Вкінці маємо чималий бібліографічний показчик земської літератури, систематично впорядкований (ст. 1—104). Показчик сей обіймає коло 4.000 назв і доповнює такий самий показчик, доданий до I тому,

Перегляд матеріалу згромадженого в цілій праці по окремих земствах улекшуться спеціальним показником доданим до 4-го тому. За сей показник не може не дякувати авторови особливо український дослідник, котрий би бажав звести до купи всі факти дотичні земств на Україні.

В. Дорошенко.

А. Русовъ — Краткій обзоръ развитія русской оцѣночной статистики (відбитка з „Извѣстій Кіевскаго Коммерческаго Института“). Київ, 1911, стор. 134.

Короткий огляд розвитку оціночної статистики в Росії д. Русова то перша в російській статистичній літературі спроба дати історичний нарис народження і малюнок сучасного становища нової і дуже важливої галузи статистики.

Докладний огляд шановного автора показує нам, як під впливом громадських потреб, з необхідности певних відомостей про господарчий стан окремих хазяйств і цілих адміністративних одиниць для оподаткування людности, виросла нова галузь науки, важлива і для практики і для теорії.

Свій огляд д. Русов починає з першої в Росії програми для оціно-статистичного досліджу Чернігівщини, складеної під впливом відомих статистиків та економістів Журавського (Іван Фундуклей), українця марксиста, київського професора Зібера, та відомого німецького професора Г. Майра. Широка і ґрунтовна програма досліджу, скомпонована дд. Червінським (промисловість добуваюча, головню хліборобство), Варваром (промисловість перероблююча) та Константиновичем (торговля), експедиційний спосіб досліджу, статистично-географічний метод Майра, прийнятий Чернігівськими статистиками, нарешті прекрасне використання матеріалу при сводці і обробленню — все се спричинилося до того, що оціночно-статистичні роботи чернігівського земства зробили епоху в розвитку оціночної статистики в Росії. Виходячи з потреби реформувати місцеві фінанси збільшенем норми оподаткування та заведення принципу справедливої рівномірности в податковій справі, чернігівські статистики, користуючи ся методом Майра, на підставі своєї програми, прийшли між иншим й до класифікації ґрунтів, попередивши в сїм статистиків нижгородських.

Далі д. Русов розглядає програму для досліджу Московської губернії, де оціночна статистика виникла майже одночасно з народженням її в Чернігівщині, та приходить до того висновку, що обидві програми, Московська та Чернігівська, були одноредні, як по змісту так і по способу збирання відомостей.

З инших губерній д. Русов особливо докладно спинається на пре-

красних оціночно-статистичних дослідів Ніжегородської губернії. В той час, коли чернігівські статистики, починаючи з оціночно-статистичного дослідів, прийшли до класифікації ґрунтів, в Ніжегородській губернії в основу статистичних праць покладено було попередню роботу по дослідів ґрунтів, виконану такими видатними ученими природознавцями, як проф. Докучаєв та його учень проф. Сібірцев.

Розглянувши коротенько статистичні роботи в Вятській, Рязанській, Московській та інших губерніях, шановний автор, давши невеличкий нарис оціночно-статистичних праць в Херсонщині, дуже докладно спиваєть ся на зразковий оцінці нерухомих маєтків міста Харькова. Добре розроблена і зразково виконана програма оціночно-статистичних робіт по догляду доходности нерухомої власности міста дала таку силу різнородного оціночного матеріялу, котрого в ті часи не мало навіть ні одно місто Європи та Америки.

Після огляду практичних наслідків праці різних громадських інституцій на полі оціночної статистики, д. Русов подає відомости про обговорення оціночно-статистичних завдань в Московському Юридичному Товаристві та на віздах природознавців і лікарів.

В розвитку земської оціночної статистики законом 8 червня 1893 р. починаєть ся другий період. Щоб вияснити походження цього закону, д. Русов робить огляд розвитку оціночних робіт за кордоном, в головних європейських державах, у Франції, в Австрії, Саксонії, Прусії та Віртембері, і приходить до того висновку, що найкращий і найдешевший з катастрів був переведений у Віртембері.

Поруч з сим історичним оглядом західно-європейського катастру шановний автор подає відомости що до історії російської картографії і геометричного виміру земель, сього спільного всім катастрам елементу.

Тільки після сього д. Русов переходить до розгляду закону 8 червня 1893 р., про оцінку земельних маєтків, складеного під впливом віртемберського законодавства, а також і всіх пізнійших доповнень до нього, викликаних млявістю оціночних робіт та дефектами видано закону.

Нарешті малюнком сучасного дуже безвідрадного становища кінчаєть ся власне історичний огляд розвитку „русской“ оціночної статистики д. Русова. Брак єдности в плані і організації оціночно-статистичних робіт, неоднчасність їх та незакінченість в дуже і дуже багатьох губерніях — ось чим характеризуєть ся сучасний стан оціночної статистики в нашій державі і то не зважаючи на те, що в деяких губерніях оціночна статистика дала роботи високої наукової вартости, як з погляду методології так і з погляду певних наукових висновків.

Кінчає свою працю д. Русов бібліографічним оглядом оціночно-

статистичних видань по 29 земських губерніях та виясненнем великої ваги оціночної статистики.

Праця д. Русова безперечно цікава для всякого статистика взагалі, а для українського з окрема, тим, що дає чимало відомостей що до історії і бібліографії питання.

Але вона має і деякі хибі. Перш за все ми ніде не стріваємо у шановного автора виразного і точного означення, що таке оціночна статистика, котре на нашу думку повинно бути з'ясоване на початку праці, подібної до „Краткого Обзора“ д. Русова. Далі, хибкою праці ми вважаємо те, що вона, виразно розпадаючись на окремі частини, не розбита на окремі розділи. Це спричинило ся до того, що вся праця справляє вражіння сирого матеріалу, де багато відомостей, але мало системи, багато повторювань, але мало висновків загального характеру. Так напр. історію оцінки нерухомих маєтків в Західній Європі можна було б з більшою користю для справи викласти окремо, зробивши в неї відповідні загальні висновки, зв'язавши її певною, провідною думкою, думкою про вплив соціальних і політичних відносин на завдання і реалізацію катастроу. Розвинена ж докладно, наче для пояснення закону 1893 р., вона не тільки нічого не поясняє, а шкодить ясности і виразности викладу. Далі дуже важливий бібліографічний огляд видань земської оціночної статистики, як і картографії, поруч в оглядом праць по теорії і методології оціночної статистики, можна і слід було відокремити в самостійний розділ. Нарешті, історичний огляд розвитку оціночної земської статистики перед 1893 р., на нашу думку, огляд найголовнішого періоду, не закінчено виразними і розвиненими висновками, що дала вся праця земств на полі оціночної статистики, напр. для методології нової галузи статистичної науки. Автор же тільки спинаєть ся на тому, що от оціночно-статистичні роботи такого то земства дали оте й оте, а ще дала вся російська оціночна статистика земств, про те ні слова.

Невиразним і мало розвиненим вважаємо ми і кінець праці, де д. Русов трактує про значіння оціночної статистики і умови успішности оціночно-статистично праці в Росії. Це, сказати б, філософія історії „русской оціночной статистики“. Тут треба було б, присвятивши окремий розділ сим висновкам, особливо виразно підкреслити вагу районної організації і національного моменту для успіху оціночної статистики в такій країні як Росія.

Одначе не зважаючи на оті хибі, радимо кожному статистику перечитати цікаву „спробу“ д. Русова, подати історію оціночної статистики в Росії: сила живого фактичного матеріалу що до минулого нової галузи статистики вповні переважає хибі праці, неминучі в кождім новім ділі.

М. Порш.

Семен Тур—кало — Українці на Далекому Сході (Рада 1911, ч. 90)

Д. Одик — З України в Сибір (ibid. ч. 116).

М. Сібіряк — Будучність української колонізації на Сибіру (ibid. ч. 199—201).

Йогож — Ще про українську колонізацію на Сибіру (ibid. ч. 282 і 283).

Юрій Мова — Лист з Далекого Сходу (ibid. ч. 240).

І. Кузема — Де-кілька фактів і цифр про українські колонії на Сибіру (ibid. ч. 243 і 244). Всі ці статі і замітки знайомлять нас з умовами переселення на Сибір і взагалі Далекий Схід і з становищем наших переселенців „на нові гнізда“, торкаючись при цьому й питання будучности укр. колонізації та заховання нею рідної національності. Статі подають ряд цікавих фактів, уваг і спостережень. В. Д.

Einwanderung der Ruthenen in Amerika (Bukowinaer Post 1911. Nr. 2785, 2789). Непідписаний автор подає тут деякі дані про еміграцію Українців до Сполучених Держав північної Америки, не відріжнюючи усюди ясно, що розуміє під загальним терміном Америка. Стаття зладжена правдоподібно на підставі справоздань американського еміграц. бюра і статей, уміщених в Statistische Monatsschrift, однак про се нічого не згадує ся. Нема також ніяких окремих зіставлень і висновків. Офіційні дані зіставлено вірно і ясно так, що читаєч дістає повний образ української еміграції до (північної) Америки.

List z Parany (Gazeta Polska. Чернівці 1910, ч. 24). Щоденні часописи приносять часто звістки про положенє галицьких або й українських емігрантів за морем і варті того, щоби їх нотовано або й обговорювано. Наші товариства, що займають ся еміграцією, доконче повинні вести списи таких звісток, або ще краще збирати їх разом і зложити для них окрему бібліотеку. Лише в сей спосіб буде можливо мати дані про стан нашої еміграції і улекшити ся роботу будущому історикови нашого еміграційного руху. З листу Йосифа Курудза з Kandido de Alwen, довідуємо ся приміром не лише про стан і економічні обставини сеї польсько-української колонії, але й про тамошнє культурне життя, а передовсім про згідливість українських колоністів і спільну працю в польських читальнях і секолах. Польонізація процвітає проте і за морем.

J. Sch[midt] — Übersicht der deutschen Siedlungen in Galizien (Kalender des Bundes der christlichen Deutschen in Galizien für das Jahr 1909, I, Львів, ст. 97—122). В доповненню до виданої часописю Deutsches Volksblatt für Galizien мапи німецьких колоній в Галичині (Karte der deutschen Siedlungen in Galizien. Перемишль, ціна 60 сот.) оголошує автор спис усіх німецьких колоній в Галичині на підставі дат конскрипції і схематизмів та окремих звісток з боку громадських, шкільних і церковних урядів та довірочних осіб. При кожній громаді подано загальне число людності, скількість Німців, рік заложення колонії, походження і релігію колоністів, стан шкільництва і всілякі замітки. Із цього повного спису довідуємо ся, що в Галичині існує 220 німецьких осель, між тим 107 самостійних громад і 50 присілків і 125 народніх шкіл, переважно приватних (105, з того 90 протестантських);— велике число шкіл в чисто німецьких громадах має польську викладаву мову.

J. Sch[midt] — Das deutsche Schulhaus in Grabowiec bei Stryj (Kalender des Bundes der christlichen Deutschen in Galizien für das Jahr 1909, I, ст. 126, з ілюстр.).

— Brigidau (ibid., ст. 127—8, з ілюстрац. школи).

Franz St. Machek — Ansiedlungsgeschichte sowie alte Bräuche und Sitten von Ludwikówka (ibid., ст. 144—148, з 2 ілюстрац.). Короткі статейки про історію і сучасний стан німецьких колоній Грабовець, Брігідау і Людвиківка на українській території. Докладнійше представлена лише історія Людвиківки (коло Долини), що повстала між роками 1828 а 1832 на землях діди́ча Матковського і творить нині разом з Йосефстальом і Леопольдсдорфом одну політичну громаду.

Josef Schmidt — Ein Ausschnitt aus der Tätigkeit des „Deutschen Schulvereines“ (Wien) in Galizien (Kalender des Bundes der christlichen Deutschen in Galizien auf das Jahr 1910. II, Львів, ст. 110—117, з 3 ілюстр.). Звістки про приватні німецькі школи і шкільні відносини в німецьких колоніях Брундорф і Бургталь коло Городка. В Брундорфі крім 133 Німців мешкає ще 29 Українців, 26 Поляків і 5 Жидів; Бургталь складає ся з 24 німецьких, 2 українських і 4 польських господарств, а до приватної німецької школи ходить 28 німецьких, 4 українських і 3 польських дітей. Найцікавійше, що урядова статистика не знайшла там в 1900 р. ані одного Німця.

Die im Schuljahre 1910/1911 neuerrichteten deutschen Schulen in Galizien. Von Josef Schmidt (ibid., ст.

116—130, з ілюстр.). В остатніх часах звернули галицькі Німці велику увагу на рідне шкільництво і при помочи Німецького Шкільного Товариства і Товариства ім. Густава Адольфа заложили в самім 1910/1911 р. 6 нових німецьких шкіл з 7 класами і вибудували кілька шкільних будинків. Й. Шмідт, провідник галицьких Німців, подає про се докладніші звістки і наводить дані про школи на Маріягільф (коло Коломиї), в Ганушині, Нових Олексіячах, Пехерсдорфі, Ангелівці, Станині і Тересівці.

J. W[agner] — Hartfeld (ibid., ст. 134—136). Історія німецької колонії, що до половини XIX в. творила одну громаду з українським селом Рішичанами в городецьким повіті. В 1900 р. числив Гартфельд 540 мешканців і розвивав ся гарно, аж доки не знищили його підпали і шкоди з боку заздрисних сусідів та еміграція. Нинішня колонія вже мішана і складає ся з 368 Німців, 110 Українців, 33 Поляків і 18 Жидів.

Dr. Erwin Barta — Eine Schulvereinsreise nach Galizien (ibid., ст. 170—173). Опис подорожі по німецьких колоніях в Галичині в справі національного шкільництва.

Josef Schmidt — Deutsche aus Galizien in Amerika (ibid., ст. 155—159, з 3 ілюстр.). З 200.000 Німців, що повинні би нині замешкувати Галичину як потомки 18.000 Німців-колоністів з кінця XVIII в., мешкає в Галичині ледви половина; друга половина вивандрувала до Прус (10.000), Боснії (2.000), Росії (1.000), інших країв Австрії (1.000) і до Америки. Щоб поінформувати про жите Німців в Америці, наводить автор дві дописи з Канади і Бразилії.

Josef Schmidt — Bilder aus dem Leben und Treiben der Deutschen in Galizien (ibid., 1911, III, ст. 122 і д.). До 8 фотографій з життя Німців у Дорифельді, Брендгаймі, Ляндестрей, Міхенталь, Альцен і Махлинцях додає автор свої пояснення.

Die gegenwärtige Lage des katholischen Deutschlands in Galizien. Von einem katholischen Deutschen des Bundes d. chr. Deutschen in Galizien (Deutsches Volksblatt für Galizien 1911, № 133). В першій статі по короткім вступі про долю Німців у розвитку Галичини подані дані про німецьке шкільництво. Показує ся, що Німці-католики польонізують ся скоро через школи і стоять з того боку далеко гірше від протестантських Німців. Від 1867 р. спольонізовано 32 німецькі школи навіть в таких громадах як Вільгельмсау, Маріягільф і Бекерсдорф, де проживає значне число німецької людности (1400, 800, 600 душ). Польська система трактує про те Німців не ліпше від Українців.

Erfolge des Deutschtums in der Bukowina (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 149—150). Непідписаний автор зіставляє в коротких словах біляніс німецької національної роботи на Буковині. Німці вдержалися тут і там при громадських виборах, купили для розпарцелювання двір в Zaharestie і осіли між иншими і в українських селах Топорівцях і Жадові, однак стрічали усюди на сильну контрагітацію з боку польського (римо-католицького) духовенства, особливо румунських сторонах. На кінці кілька звісток про розвиток німецького шкільництва.

Konrad Keller — Die Beresaner deutschen Kolonien in Südrussland zu ihrem hundertjährigen Jubiläum 1809/10—1909/10 (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 104—108). Це продовження праці з попереднього річника Deutsche Erde (1909, VII, 206 і д.), що була обговорена у „Записках“. Автор подає даліші звістки про раштадську і рорбахську волость херсонської губернії, а саме про колонії Rastadt (з 278 домами, 3691 мешканцями і двома школами), Münch (з 2940 десятинами землі, 152 домами і 1828 мешканцями), Rohrbach (з 8528³/₄ десят., 511 домами і 2550 мешканцями) і Вормс. При кожній колонії представлено її початки, розвій і теперішній стан з особливим углядженням економічних обставин.

C. Gleye — Deutsche Tuchmacher Kolonie in Poltawa (Deutsche Erde, 1910, IX, ст. 24). Кілька звісток про оселю німецьких майстрів в Полтаві в 1808 р. на підставі статі П. А. Россієва в „Историческ. Вѣстнику“ (1909, VI).

Adolf Lane — Die deutsche Literatur zur allgemeinen Geschichte der Wolgakolonien (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 18—21). Щоб заспокоїти бажане Німців над Волгою, що пробуджуючих до свідомості, хотіли би знати докладнійше власну історію, дає автор спис головних і помічних жерел про надволжських Німців а також і німецьку колонізацію полудневої Росії (України, Кавказ) взагалі. Для нас можуть бути важні праці: Dr. Hamm — Südöstliche Steppen und Städte im europäischen Russland (Франкфурт 1862); I. Stach — Die deutschen Kolonien in Südrussland. I. (Одесса 1905) і деякі дрібніші замітки про німецьке переселення, шкільництво і сучасне положення.

Karl Reinold — Was leisteten die Deutschen in Österreich für ihr Volkstum im Jahre 1908, was ihre Gegner? (Deutsche Erde 1910, IX, ст. 98—104). Розвідка інтересна не лише фактичним числовим матеріалом про німецькі просвітні і національні товариства, їх філії, грошові засоби і число членів, але і порівнюючим зіставленням подібної освідмлюючої роботи у народів, з якими Німці стикають ся (приміром з Чехами, Поляками, Словінцями, Італій-

цями і Сербо-Хорватами). Наводять ся тут цифри і про українські товариства „Просвіту“ і „Товариство педагогічне“ і зазначає ся виразно, що вони не протинімецькі, подібно як і усі інші українські організації. Очевидно доходи обох наших товариств дуже скромні і не можуть іти в порівнянє з сумами, що впливають на німецькі товариства. *З. К.*

Видання й статі ширше обговорені в с'їм томі:

М. Слабченко — Малорусскій полкъ въ административномъ отношеніи, 1909.

Наукова хроніка.

A. Brawer — Galizien wie es an Österreich kam, 1910.

H. Grossman — Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austryę, 1911.

W. Pawłowski — Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r., 1911.

H. Grossman — Polityka przemysłowa i handlowa rządu Terezyańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790, 1911.

Історія політична і культурна.

C. Корфъ — Древлянскій князь Малъ, 1912.

Россія и Італія, 1907—1911.

Ks. Szydelski — Archidiecezya Lwowska na synodzie w r. 1641, 1910.

Н. Померанцевъ — Страничка изъ такъ называемаго униатскаго дѣла, 1909.

А. Стаховичъ — Холмскій вопросъ, 1911.

Література.

J. Aufhauser — Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung, 1911.

В. Истринъ — Історія Сербской Александрии въ русской литературѣ, 1911.

— Пятая книга хроники Іоанна Малалы, 1911.

Ө. Титовъ — Очерки по исторіи русскаго книгописанія и книгопечатанія, 1910.

K. Badecki — Pisma Jana Dzwonowskiego (1608—1625), 1910.

А. Каллубовскій — Гоголь въ его отношеніяхъ къ старинной малорусской литературѣ, 1911.

А. Рыстенко — Рукописи, принадлежащія бібліотекъ Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, 1910.

Бібліографія, бібліотеки.

А. Баланъ — Български книгописъ за сто години 1806—1905, 1909. Zentralblatt für Anthropologie, XIII—XV, 1908—1910.

Отчетъ Императорской Публичной Библиотеки за 1905 г., 1912.

А. Жукъ — Звіт бібліотеки Товариства „Просвіта“ у Львові за 1910 р., 1911.

Життя суспільне і культурне.

- М. Стасюк — Економічні відносини України до Великої Росії, 1911.
А. Ярошевичъ — Очеркъ хуторскихъ хозяйствъ Киевской губернии, 1911.
Б. Веселовскій — Исторія земства, III—IV, 1911.
А. Русовъ — Краткій обзоръ развитія русской оцѣночной статистики, 1911.
-

Поправка.

У CVI т. „Записок“ у статі д. Я. Гординського про псалтир XIII—XIV в. на стор. 14, стрічка 6 з гори пропущено слово: **мнѣ**, так що сей рядок належить читати: **помяни слово раба твоего о нѣмъ же мнѣ** і т. д.

Книгарня Літературно-Наукового Вістника

в Києві, Вел. Володимирська 28,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки
на всяких мовах скоро і точно.

Останні Видання

Українсько-руської Видавничої Спільки (1909—1912):

К. Біхер: Повстання народнього господарства.	1	К	70	с
Й. Бойер: Сила віри, роман.	1	"	40	"
М. Вовчок: Посмертні оповідання (що не вийшли в попередні збірки)	2	"	40	"
Т. Гайне: Фльорентійські ночі, пер. Ів. Франка, брош. 1 К., опр.	1	"	40	"
К. Гамсун: Пан, повість	1	"	40	"
Т. Деледа: Плюш (роман)	1	"	70	"
А. Доде: Оповідання	—	"	70	"
Р. Єрінг: Боротьба за право	1	"	—	"
Ке де сент-Емур: Анна Русинка, королева Франції, пер. І. Франка	1	"	—	"
Гр. Квітка: Маруся, повість, 2 вид.	—	"	60	"
Л. Журбенко: Філістер, повість, брош. 3 К 30 с., опр.	3	"	90	"
Р. Кіплінг: Оповідання	1	"	70	"
О. Кобилянська: „В неділю рано зіле копала“, повість	2	"	24	"
Гр. Коваленко: Гуморески (з ілюстраціями)	2	"	40	"
С. Ковалів: Похресник і інші оповідання, брош. 2 К 20 с., опр.	2	"	60	"
„ Чародійна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1	"	60	"
„ Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2	"	—	"
„ В останній лавці, брош. 2 К., опр.	2	"	40	"
„ Щаслива бабуня, брош. 1 К 80 с.,	2	"	30	"
М. Коцюбинський: Дебют. Оповідання	2	"	25	"
М. Кос: Про полові справи, 3-те вид.	—	"	55	"
М. Левицький: Дурисвіти	—	"	53	"
М. Лозинський: Польська народова демократія	1	"	40	"
С. Лягерлеф: Королеви півночі, оповідання	2	"	20	"
Я. Невестюк: Кандидат. Комедія в трьох актах	—	"	60	"
А. Оляр: Від монархії до республіки (з історії французької революції)	—	"	40	"
А. Сінклер: Герой капітала, повість	—	"	70	"
Т. Суліма: Народні оповідання	—	"	80	"
О. Тесленко: Страчене жите, оповідання селянина	—	"	56	"
Ів. Франко: Украдене щасте, пєса на 5 дій	—	"	56	"
„ Лис Микита, опрavl.	1	"	30	"
„ Нарис українсько-руської літератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4	"	—	"
„ Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2	"	—	"
„ Учитель, комедія в 3 діях	—	"	60	"
„ Зівяле листє, вид. 2	1	"	40	"
„ Батьківщина. Оповідання	1	"	15	"
„ Давнє й нове. Поезії, брош. 3 кор., опр.	3	"	40	"
„ Панські жарти, 2 вид.	—	"	90	"
„ Вавилонські гимни й молитви	—	"	60	"
Гр. Цеглинський: Кара совісти, нар. драма, 2 вид.	—	"	60	"
„ Шляхта ходачкова, комедія, 2 вид.	—	"	70	"
„ Соколики, комедія, 2 вид.	—	"	80	"
Сп. Черкасенко: Хвилини, збірка поезій	—	"	56	"

Українська Книгарня в Харкові,

Рибна 25,

богатий вибір українських книжок, листових карток, нот і народніх
артистичних виробів; видання Наукового Товариства ім. Шевченка
й інших.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок, ч. 10,

має на складі між инними отсї книжки :

	Корон
Адріан. Атрарний процес у Добростанах	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0 40
„ Чари на Україні	0 45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0 26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0 26
Будяновський В. Хлопська посідість в Галичині	2—
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
Вовк Хв. Антропометричні досліді укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1 50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезії	1 00
„ Русини Пряшівської єпархії і їх говори	1 40
„ Словаки чи Русини?	0 80
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	1 40
„ Угровські духовні вірші	2 50
„ Зносини Українців із Сербами	0 80
„ Народна пожива на Бойківщині	0 40
„ Як писати заміненя ся при дієсловах	0 40
„ Бойківське Весіле в Мшанці	0 60
„ Весіле Керестурі	1—
„ Віршована легенда про рицаря і смерть	0 40
„ Хоценський співанням Левицьких	0 60
„ Легенда про три жіночі вдачі	0 25
„ Руські оселі в Бачці	1—
„ Ліринки	2—
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по т. V—VII див. Збірник іст.-філ. секції.	7 50
„ Ілюстрована Історія України	5 20
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0 60
„ Ілюстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виймки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2 00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12 00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0 40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0 20
„ Хмельницький і Хмельниччина	0 20
„ Звенигород галицький	0 70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0 60
„ Описи Ратенського староства	0 60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1 00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0 50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0 50
„ Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0 20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях східної Європи	0 30
„ Спірні питання староруської етнографії	0 50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0 50
„ Справа українських кафедр і наукові потреби українства	0 45
„ Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України	3 00
„ Господарство польського майната на Задніпровку перед Хмельниччиною	0 40
„ Дмитро-Вишневецький Байда в поезії й історії	0 70
„ Про батьна козацького Б. Хмельницького (попул. оповід. з ілюстр.)	0 70
„ Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII вв. (з ілюстр.)	3 50
3. Інтер. Історія географічних відкрить у XV—XVI ст.	2 20
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиції“ до історії гетьманщини	0 40
„ Економічна політика російського првительства супроти України в 1710—30 рр.	2—
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0 20
„ Рай і поступ 2 вид.	1 00
„ Микола Ів. Костомарів	0 16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1 80
„ Козаки	0 30
„ Листи до Ів. Франка і инших т. I.	3 40
„ Листи до Ів. Франка і инших, т. II.	4 40
„ Шевченко, українофіли й соціалізм	2 00

	Корон.
Еган Е. Економічне положення руських селян на Угорщині . . .	0-26
Енгельс Ф. Початки родини, приватної власності і держави . . .	1-05
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X, XII, XXV і XXVIII по 3-00 кор., т. V, VI, XIII—XV, XVIII—XIX, XXIV, XXVI—XXVII по 4-00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор., т. XI, XXI—XXII по . . .	6-00
Бфремов С. Національне питання в Норвегії . . .	0-30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській . . .	4-00
" т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій . . .	4-00
" т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Бєлзській . . .	5-00
" т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9 . . .	4-00
" т. V: теж — з р. 1649—51 . . .	4-00
" т. VII: — Люстрації королівщин з р. 1570 . . .	4-00
" т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630 . . .	4-00
Житя і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по . . .	5-00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати? . . .	0-40
Заневич — Знесення пащици в Галичині . . .	1-00
Записки Наукового Товариства імені Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—XCVIII по 3-00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5-00, комплети I—XX по 48-00, I—L по . . .	120-00
Збірник фільомогічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I., нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4-00, в оправі . . .	5-00
" т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словес- ність і письменство, т. I. 3-00, на ліпшій папері . . .	4-00
" т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3-00, на ліпшій папері . . .	4-00
" т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониський . . .	4-00
" т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський . . .	5-00
" т. VI: Посмертні праці М. Дикарева . . .	4-00
" т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню сло- весність і письменство, т. III. . .	4-00
" т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862 . . .	7-00
" т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню сло- весність і письменство . . .	4-00
" т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49 . . .	6-00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія Укра- їни-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріяли до історії духового життя Галицької Руси XVIII— XIX віку . . .	4-00
" т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4-50, на ліпшій папері . . .	5-50
" т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V . . .	7-50
" т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI . . .	7-50
" т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VII . . .	8-00
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2-00, т. XI—XIII по . . .	5-00
"Зоря", письмо літературно-наукове, р. II і V по 6-00, р. VI і IX по . . .	10-00
" літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по . . .	12-00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов. . .	3-00
" Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов. . .	0-10
" Пачкарство байуну в горах у Галичині в XIX ст. . .	0-60
" Причини до історії ревуччини в Галичині . . .	0-20
" Тісні роки. Причини до історії Галичини 1846—1861 pp. . .	0-20
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси . . .	2-40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народності й ин. статі . . .	4-00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси . . .	6-80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь . . .	3-00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. ли- товського . . .	3-20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в. . .	2-20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI— XVIII вв. . .	2-00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький . . .	12-80
XIII. М. Костомаров — Степановане Виговського і Ю. Хмель- ницького . . .	3-20
XIV—XVI. М. Костомаров — Річчя . . .	8-40

